عیزەت فەتاح حەمە ساڵح

هەورامان

توێژینەوەیەکی سۆسیۆئەنترۆپۆلۆجی

سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی ی کوردستان

هەورامان

توێژینەوەیەکی سۆسیۆئەنترۆپۆلۆجی

عیززەت فەتاح حەمە ساڵح

سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجیی کوردستان

سلێمانی ٢٠٠٦

سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی‌ی کوردستان

دەزگایەکی کەلتوری‌یە لەساڵی ١٩٩٢دا دامەزراوە، ئامانجەکەی ئەنجامدانی لێکۆڵینەوەی زانستی‌یە لەبوارەکانی ئاسایشی نەتەوەیی‌و سیاسەتی نێو دەوڵەتان‌و ئابوری‌و مەسەلە ستراتیجییەکان‌و مەبەستی بەدەست هێنانی قازانجی ماددی نیە.

هەمو ئەو لێکۆڵینەوانەی کەسەنتەر دەریاندەکا، گوزارشت لەڕاو بۆچونی خاوەنەکانیان دەکەن‌و بەپێی پێویست گوزارشت لەڕاو بۆچونی سەنتەر ناکەن.

- عیززەت فەتاح حەمە ساڵح
- هەورامان توێژینەوەیەکی سۆسیۆئەنترۆپۆلۆجی
- سلێمانی ٢٠٠٦
- بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجیی کوردستان
- ژمارەی سپاردن (٥٨٣)ی ساڵی ٢٠٠٦
- ژمارەی سپاردن بەکتێبخانەی سەنتەر: ٩/٤٢/٦

پێشەکی

هەورامان بەشێکە لەپێکهاتەی خاکی کوردستانو نەتەوەی کوردو زمانی کوردی. بەگشتی هەورامان لەدووبەش پێك هاتووە، کە بەهەورامانی(تەختو لهۆن) ناسراون. هەورامانی تەختو بەشی زۆری هەورامانی لهۆن کەوتۆتە سنوری کوردستانی رۆژهەلات، بەشێکی سنوری جوگرافی دەولەتی ئێرانی پێك هێناوە لەرۆژئاواوە. بەشی کەمی هەورامانی لهۆن کەوتۆتە سنوری جوگرافی هەرێمی کوردستانی عیاقەوە، لەلای باشووری رۆژهەلاتەوەو سەر بەپارێزگای سلێمانی - قەزای هەلەبجەیە. ئەم توێژینەوەیە لەسەر ئەم بەشەی هەورامانی لهۆن- هەرێمی کوردستانی عیاق، ئەنجام دراوە.

کۆمەلگای هەورامان، کۆمەلگایەکی دێرینو خاوەن کلتورێکی رەسەنی کوردییە. بەلام زۆر بەکەمی لەسەری نووسراوە، هەندێك لەو نووسینانەش هەلەو کەم کورتیان پێوە دیارە. هەر ئەو هۆکارانە بونەتە هاندەرێك کەتوێژەر لەسەر ژیانی کۆمەلایەتی هەورامان توێژینەوەکەی ئەنجام بدات.

گرنگیی ئەم توێژینەوەیە لەوەدایە کە لەکۆمەلگایەکی خۆجێی دێرینی گەلی کورد دەکۆلێتەوە کەتا ئێستا زۆر بەکەمی بەرێبازی

ئەکادیمیی زانستی لەسەری نوسراوە، هەروەها ئەمە یەکەمین تێزی ماستەرە لەبواری کۆمەڵناسیدا کە بەزمانی کوردی لەسەر هەورامان نوسرابێت، جگە لەوە توێژەر بەووردەکاریەوە پێکهاتەی کۆمەڵگای هەورامانی لێك داوەتەوە، لەڕووی دیاری کردنی بنچینەی هەورامییە ڕەسەنەکانو ئەو خەڵکانەی تر کە بەکۆچ هاتونەتە هەورامان وبە تێپەڕبوونی کاتو سەردەم لەناو ئەو کۆمەڵگایەدا تواونەتەوەو بوون بەهەورامی وە لەسەرو ئەوانەشەوە وەك پێویستییەك لەپێویستیەکانی گەلی کورد کەدەبێت دەرەنگ یازوو لەپێکهاتەو بەشەکانی بکۆڵرێتەوە، جا بەگشتی بێت یا بەشێوەی بەش بەش، ئەمە دەست پێشخەرییە لەبەشێکی بچوکی توێژراوەتەوە. هەروەها ناساندنی کۆمەڵگای هەورامانە بەهەموو چینو توێژی گەلەکەمانو گەلانی ترو هەروەها هاندەرێك بێت بۆ خوێندکاران کەتوێژینەوەی زیاتر ئەنجام بدەن لەسەر ئەو کۆمەڵگایەو کۆمەڵگا خۆجێییەکانی تری کوردستانو بەچاوێکی کراوەو راستگۆیانە دوور لەخواستو مەرامو ئارەزووە تایبەتییەکان، هەروەها هەولێکە بۆ پڕکردنەوەی کەلێنێکی زانستیی ئەنترۆپۆلۆجیو خزمەتێکی کاروانی زانستە. لەگەڵ ئەوانەشدا پینەیەکی هەڵەو کەمو کورتیەکانی نووسینو لێکۆڵینەوەکانی پێشترە کە لەسەر ئەو کۆمەڵگایە ئەنجام دراون، دوایین گرنگی ئەوەیە لەڕێی پێشنیارو راسپاردەکانەوە چەند زانیارییەك روبەڕوی دامو دەزگا بەرپرسەکان بکرێتەوە.

ئامانج لەتوێژینەوەکە ئەم خالانەیە:-

١-دەرخستنی شێوازی ژیانی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگای هەورامان.

٢-ئاماژەکردن بەژیانی ئابوریی کۆمەڵگای هەورامان.

٣-نیشان دانی ژیانی کلتوریی کۆمەڵگای هەورامان.
٤-دەست نیشان کردنی ژیانی رامیاری کۆمەڵگای هەورامان.
٥-زانینـــی فاکتـــەرەکانی داببنکردنـــی کۆمەڵایـــەتی کۆمـــەڵگای هەورامان.
٦-دیاری کردنی کێشەو گیروگرفتەکانی کۆمەڵگای هەورامان.
٧-ئاشکراکردنی پێویستییەکانی کۆمەڵگای هەورامان.
٨-پێـدانی زانیـاری بـۆ چارەسـەرکردنی کێشـەو گیروگرفتـەکانی کۆمەڵگای هەورامان.

دیارە هەر بابەتێکی زانستی یا هەر زیادەیەکی زانستی کە لەدایك دەبێـت دەچـێتە ژێـر چـەتری یـەکێك لەزانسـتەکانی سروشـتی یامرۆیی‌یـــەوە. ئـــەم توێژینەوەیـــە بابەتێکـــە لـــەبواری سۆسیۆئەنترۆپۆلۆجیادا ئەنجام دراوە سەر بەزانستە مرۆیی‌یەکانە.

ئەم توێژینەوەیە کە ساڵی ٢٠٠٥ توێژەر پلەی ماستەری لەزانکۆی سلێمانی پێ وەرگرتوە، لەدوو دەروازە پێك هاتووە.

دەروازەی یەکەم لایەنی تیوری‌یەو لەدوو بەش پێك هـاتووە. بەشـی یەکەمی دوو باسە، کەباسی یەکـەمی چوارچێوەی باسـەکەو دەسـت نیشان کردنـی چـەمك و زاراوەکـان دەگرێتـەوە. باسـی دووەم کورتـە مێژوویەکی هەورامان دەگرێتەوە. بەشی دووەمی پێنج باسە، لەباسـی یەکەمەوە دەست پێ دەکاتو لەباسی پێنجەمـدا کۆتـایی دێـت بـەم جۆرە:- باسی یەکەم ژیانی کۆمەڵایەتی، باسی دووەم ژیـانی ئـابووری، باسی سێیەم، ژیانی رامیاری، باسی چوارەم ژیانی شارستانێتیو ژیارو کلتوری هەورامان، باسی پێنجەم داببنکردنی کۆمەڵایەتی‌یە.

دەروازەی دووەم لایەنی پراکتیکی‌یە کە لـەدو بـەش پێـك هـاتووە، بەشی یەکەمی دوو باسە. باسی یەکەم پلان‌و رێبـازی توێژینەوەکەیـە. باسی دووەم سیما گشتی‌یەکانی نموونەی توێژینەوەکەیە. بەشـی دووەم خستنە ڕوو و شیکردنەوەی ئەنجامەکانی توێژینـەوە پراکتیکییەکەیـە لەگەڵ کۆتایی‌و دەرەنجام‌و پێشنیارو پاشکۆو سەرچاوەکان.

توێژەر

دەروازەی یەکەم

ژیانی کۆمەڵایەتیی هەورامان

(لایەنی تیۆری)

بەشی یەکەم

چوارچێوەو سروشتو میتۆدی باسەکە

باسی یەکەم: چوارچێوەی باسەکەو دەست نیشان کردنی زاراوەکان.

أ-چوارچێوەی باسەکە:-

١-سروشتی توێژینەوەکە.

٢-دیاریکردنی توێژینەوەکە.

ب-دەست نیشانکردنی چەمكو زاراوەکان:-

زاراوەکان The Concepts

١-پێکهاتەی کۆمەڵایەتی Social Structure

٢-ژیانی کۆمەڵایەتی Social Life

٣-هەورامان Avroman , Awraman , Hawraman

ج-جوگرافیای هەورامان:-

١-روبەری هەورامان. ٢-ژمارەی دانیشتوانی هەورامان.

٣-نشینگەی هەورامان. ٤-ژینگەی هەورامان.

د-شێوەزاری هەورامان.

باسی دووەم: مێژووی هەورامان.

١-قۆناغی کۆنی مێژووی هەورامان.

٢-قۆناغی ناوەندی مێژووی هەورامان.

٣-قۆناغی نوێی مێژووی هەورامان.

٤-مێژووی هاوچەرخی هەورامان.

باسی یەکەم

چوارچێوەی باسەکەو دەست نیشان کردنی زاراوەکان

أ-چوارچێوەی باسەکە:

مەبەست لەچوارچێوەی باسەکە ئەمانەی لای خوارەوە دەگرێتەوە:

١-سروشتی توێژینەوەکە: بابەتی ئەم توێژینەوەیە باسێکی سۆسیۆئەنترۆپۆلۆجی‌یە، واتا لەو پەیوەندیانە دەدوێت کە لەنێوان یەکەکانی کۆمەڵگای هەوراماندا پەیدابوون، هەروەها دیاریکردنی کاریگەری ئەو پەیوەندیانە لەسەر یەکترو پێکهێنانی ژیانی کۆمەڵایەتی هەورامان. بواری ئەم توێژینەوەیە باس‌و شیکردنەوەی لایەنەکانی ژیانی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگای هەورامان دەگرێتەوە، بۆ کۆکردنەوەی زانیاریەکان پشتمان بەلایەنی تیۆری‌و پراکتیکی بەستووە بەپێی ئەو سەرچاوە نوسراوانەی کەدەست کەوتون یا بەشێوەیەکی مەیدانی کۆمان کردونەتەوە، ئەم بابەتە سەر بەزانستە مرۆیی‌یەکانە.

٢-دیاریکردنی کۆمەڵگای توێژینەوەکە: ئەم توێژینەوەیە لەسەر بەشێکی هەورامانی لهۆن- بەشی هەرێمی کوردستانی عێراق ئەنجام دراوە. کەڕوبەرەکەی ١٠٤٢٧١کم٢.[1] ژمارەی دانیشتوانی(١٥٠٢) خێزانەو لە(٧٠٢٦) کەس پێك هاتووە، ئەوەش بەسەر(٢) شارۆچکەو(٢٠) دێ‌و لادێدا دابەش بووە، بەشێوەی هەڕەمەکی.[2]

---

[1] بەڕێوەبەرێتیی گشتیی کشتوکاڵ‌و ئاودێری سلێمانی، بەشی هونەری، تۆمارە بلاونەکراوەکان.

[2] فەرمانگەی باری کەسێتی ناحیەی بیارەو ناحیەی خورماڵ، سەرژمێری ٢٠٠٥ بۆ مەبەستی دەنگدان‌و هەڵبژاردن، تۆمارە بلاونەکراوەکان.

هەرچەندە(فەرەیدون عەبدول) لەکارنامە زانستی‌یەکەی خۆیدا لەسەر رستەسازی زاری هەورامی ئاماژەی بەهەموو شارۆچکەو دێکانی هەورامانی لهۆن داوە نەخشەیەکی هەورامانی نیشان داوە کە لەمەکەنزی‌یەوە وەریگرتووە، بەڵام توێژەر بەشێکی هەورامانی لهۆنی کردۆتە ناونیشانی باسەکەی‌و لێی کۆڵیوەتەوە کە لەسنوری هەرێمی کوردستانی عێراقدایە.[٣] چونکە ئەو بەشە مەبەستەو توێژەر خۆی خەڵکی ئەو بەشەیەو شارەزایە لەژیانی کۆمەڵایەتی‌ی ناوچەکە.

ب-دەست نیشان کردنی چەمك وزاراوەكان : The Concepts

هەموو توێژینەوەیەکی زانستی بەتایبەتی توێژینەوە کۆمەڵایەتی‌یەکان‌و هەموو گریمانەو تیۆری‌و بیردۆزەو یاسایەك لەسەرەتاوە چەند بۆ چون‌و زاراوەیەکن کەتوێژەر مەبەستێکی هەیە لێیان، بۆیە دایان دەتاشێت‌و رێکیان دەخات‌و هێمایان بۆ دادەنێت‌و شی‌یان دەکاتەوەو وردەکاریەکانیان دەست نیشان دەکات‌و بەتێرو تەسەلی دەیانخاتە بەرچاو.

بەبێ بیروبۆچون‌و زاراوە هونەری‌یەکان زانایان‌و بیرمەندان‌و فەیلەسوفەکان ناتوانن بگەنە ئەنجامە زانستی‌یەکان لەدارشتن‌و پێك هێنانی بیردۆزەو تیۆرو یاسا زانستی‌یە تایبەتی‌و گشتی‌یەکان کەپەیوەستن بەدامەزراندنی سروشت‌و ژیانەوە. هەر زانایەك بگریت جۆرە زاراوەیەکی هونەری هێما کردووەو دایتاشیوەو بەهۆیانەوە دەگاتە ئەنجامە زانستی‌یەکان کەمەبەستی بوون. زۆرجار زانایان پێك دێن

---

[٣] د. فەرەیدون عەبدول محەمەد، چەند لایەنێکی رستەسازی زاری هەورامی، لێکۆڵینەوەیەکی کارەکی‌یە، پێشکەش کۆلێژی ئادابی زانکۆی سەلاحەدینی کردوە، کارنامەی دکتۆرا، بلاونەکراوە، ساڵی ١٩٩٨، ل٤-٥.

لەسەر واتاو دیاریکردنی چەند زاراوەیەکی زانستی، جاری واش هەیە جیاوازی دەکەوێتە نێوانیانەوە لەسەر چۆنیەتی بەکارهێنانی واتای هەندێك لەو زاراوانە هەریەك بەپێی پسپۆڕیو بەپێی جۆری زانستەکە واتاکەی لەوی تر جیاوازە.

زاراوە کۆمەڵایەتی‌یەکان کەپەیوەستن بەقوتابخانەکانی بیرو هۆش‌و هزرو بیرو باوەڕەوە لەکات‌و شوێنێکی دیاریکراودا جیاوازیان هەیە، بۆیە واپێویست دەکات ئەو زاراوە زانستی‌یانە کەبەکار دەهێنرێن بۆ بابەتێکی زانستی لەلایەن لێکۆڵەرەوە دەست نیشان بکرێن. چونکە بۆ هەر یەك لەو زاراوانە چەندین واتای جیاوازو پێناسەی جیاواز هەیە، بۆ پاککردنەوەو ساغ کردنەوەی مەبەست‌و یارمەتیدانی توێژەر کەخۆی پێناسەیەکی هەنوکەیی بکات لەسەر هەریەك لەو زاراوانە کەمەبەستن.

لەم بابەتەدا گرنگترین ئەو زاراوانە کەپێویستن بناسرێن‌و خوێنەر شارەزا بێت لەڕوی ئەنترۆپۆلۆجیاو کۆمەڵناسی‌یەوە ئەمانەن(پێکهاتەی کۆمەڵایەتی، ژیانی کۆمەڵایەتی، هەورامان) کە لەدواوە لەڕوانگەی زانستی‌یەوە لەبەر رۆشنایی سەرچاوەکاندا هەریەکە بەجیاو بەپێی پێویست پێناسە دەکرێن بەم جۆرە:-

١- پێکهاتەی کۆمەڵایەتی Social Structure

باس لەپێکهاتەی کۆمەڵایەتی پەیوەستە بەڕەگ‌و ریشەی مێژووی سەرهەڵدانی ژیانی کۆمەڵایەتی‌یەوە، لەڕووی دانیشتوان وژینگەو چالاکی کۆمەڵایەتی‌و ئابوری‌و رامیاری‌و شارستانێتەوە. هەروەها بەگرنگترین زاراوەکانی قوتابخانەی(پێکهاتەی-فەرمانی) دادەنرێت کەخوێندنگەیەکی گرنگی زانستی کۆمەڵناسی‌و ئەنترۆپۆلۆجیایە.

زانایـــان راو بۆچـــونی جیاوازیـــان هەیـــە لەســـەری، لـــەڕووی پێناســـە کردنیـــەوە ئەنترپۆلۆجســـتەکان تائێســـتا ڕێـــك نەکـــەوتوون لەســـەر ناساندنی، هەریەکەیان فاکتەرێك یا چەند فاکتـــەرێك بەپێکهێنـــەری ئەو زاراوەیە دەزانن.

(مۆنتسکیۆ)یەکەم کەســـە کەباســـی پێکهاتـــەی کـــردووەو دەڵـــێ: پێکهاتەی خێڵە بەربەرەکان جیاوازە لەپێکهاتـــەی بیابـــان نشـــینەکان، لەبەر هەندێك هۆکار بەرەبەرەکان ناتوانن کۆمەڵگایەکی گەورە پێـــك بهێـــنن، لەکاتێکـــدا بیابـــان نشـــینەکان کۆمەڵـــەی بچـــوکن، بـــەڵام کۆبونەتەوەو نەتەوەیەکی گەورەیان پێکهێناوە[٤]، لەناوەڕاســـتی ســـەدەی نـــۆزدەدا(Herbert Spencer) ئـــەو زاراوەیـــەی دەســـت نیشـــان کـــرد بەئاشکرا وتی: پێکهاتەی کۆمەڵگا لەپێکهاتەی بونەوەرێك دەچـــێت. دواتر(رادکلیف براون) لەساڵی ١٩٤١دا لەووتارێکیدا بەناوی لەبارەی پێکهاتەی کۆمەڵایەتی‌یەوە ڕۆڵێکی بەرچـــاوی بینیـــوە لـــەجێگیربوونو ناساندنی ئەو زاراوەیەدا.[٥]

١ بۆیە پێویستە راو بۆچـــونی چـــەند زانایـــەك لەســـەر ئـــەو زاراوەیـــە بەسەر بکەینەوە:-

(رادکلیف براون) پێکهاتەی کۆمەڵایەتی وەك پێکهاتەی پەیکەری بونەوەرێك دەناسێت، کەدرێژەدانی ژیانی هەموو بونەوەرێك لەسەر سێ کردار ڕاگیراوە ئەوانیش چالاکیو فەرمانو پێکهاتەن.

---

[٤] مونتسکیو، رۆحی یاساکان، وەرگێڕانی ئیدریس شێخ شەرەفی، هەولێر- چاپی یەکەم، ٢٠٠٣، ل٣٩٥.

[٥] رێبین رسوڵ ئیسماعیلو دیار عەزیز شەریف، ئەنترۆپۆلۆژیا، دەزگای چاپو پەخشی رێبین، ٢٠٠٤، ل٢٣٩.

بەپێی تیۆرو قوتابخانەی(پێکهاتەی- فەرمانی)، هەموو ئەندامێك فەرمانی خۆی هەیە، لەڕێی چالاکی‌یەکانییەوە پێکهاتەی پەیکەری بونەوەرەکە دروست دەبێت. وەستانی چالاکییەکان‌و بێ فەرمانی ئەندامەکان پێکهاتەی بونەوەرەکە لەکار دەکەوێت‌و دەڕوخێت‌و دەمرێت. هەروەها دەڵێت(فەرمان) ئەو پێوەندی‌یەیە کەچالاکی‌یەکان بەپێکهاتەوە دەبەستێت، بەڵام فەرمانی سستمی کۆمەڵایەتی لای(ئیمیل دورکایم) بەجۆرێکی ترە کەدەڵێت((فەرمانی سستمی کۆمەڵایەتی بریتی‌یە لەڕێکخستنی سستمی کۆمەڵایەتی‌و پێویستی‌یەکانی بونەوەری کۆمەڵایەتی)).

(براون) لەگەڵ پێویستی‌یەکاندا Needs نی‌یەو گۆڕیونی بەمەرجە پێویستی‌یەکانی بوون. بەڵام(سبنسەرو براون) رایان وایە(فەرمان) دروستکەری پێکهاتەی کۆمەڵایەتی‌یە بەپێی تیۆرو قوتابخانەی(پێکهاتەی-فەرمانی). هەروەها(براون) بەم جۆرە پێناسەی پێکهاتەی کۆمەڵایەتی کردووە: پێکهاتەی کۆمەڵایەتی بریتی‌یە لەکۆمەڵێك پەیوەندی بەیەکەوە بەستراو کە لەنێوان یەکە زۆرەکانی پێکهاتەکەدا دروست دەبن، کە لەسەر چالاکی‌یە ئاڵوگۆڕەکان دامەزراوە[٦].

کەواتە ئەم هاوکێشەیە روودەدات:

چالاکی ←——— فەرمان ←——— پێکهاتەی کۆمەڵایەتی

(احسان محمد الحسن) پێکهاتەی کۆمەڵایەتی بەم جۆرە پێناسە کردوە((پێکهاتەی کۆمەڵایەتی واتا ئەو پەیوەندی‌یە کۆمەڵایەتی‌یە

---

[٦] رادکليف براون، رائدو مؤسس علم الأجتماع والأنثروبولوجيا، ترجمة د. قباري محمد اسماعيل، منشأة المعارف بالاسكندرية، ١٩٧٧، ص٢٨١-٢٨٣.

بنچینەیی‌یانە دەگرێتەوە، کەشێوەی بنەڕەتی کۆمەڵگاو ڕێگا بەکارهاتوەکانی کارکردن دیاری دەکات)).[7] (شاکر مصطفی سلیم) پێکهاتەی کۆمەڵایەتی بەم جۆرە پێناسە کردوە((بریتی‌یە لەکۆمەڵێك پەیوەندی کۆمەڵایەتی، کەهەموو تاکەکانی کۆمەڵگا بەیەکەوە دەبەستێتەوە لەکاتێکی دیاری کراودا)).[8]

هەروەها(ئیڤانز بریتشارد) بەم جۆرە پێناسەی پێکهاتەی کۆمەڵایەتی کردووە((پێکهاتەی کۆمەڵایەتی بریتی‌یە لەپێکهاتەی کۆمەڵایەتی کۆمەڵە هەمیشەیی‌یەکان لەژیاندا لەماوەیەکی دیاری کراودا، کەتوانای خۆپاراستنیان هەیەو دەمێننەوە وەك کۆمەڵێك، هەرچەندە ئەندامەکانیشیان توشی گۆڕان ببن)).[9]

لەلایەکی ترەوە پێکهاتەی کۆمەڵایەتی بەم جۆرە پێناسە کراوە(پێکهاتەی کۆمەڵایەتی بریتی‌یە لەپەیکەری پلەو پایە کۆمەڵایەتی‌یە یەك بەدوای یەکدا هاتوە بەیەکەوە بەستراوەکان، کەهەریەکە پسپۆڕیو تایبەتمەندی ووردی خۆی هەیە کەئەوە ناگەیەنێت تاکەکان تەنها مرۆڤبن، بەڵکو پەیکەرێك پێك دەهێنن کەکۆمەڵگایان لەسەر دروست بوە، بەهەموو دامو دەزگا دامەزراوەکانی‌یەوە، ئەوەش بەئاوێتە بوونو پەیوەندی کردنو چالاکی ڕۆژانەو ڕێکخستنی ژیانی کۆمەڵایەتی لەناو دامەزراوەو

---

[7] د. احسان محمد الحسن، موسوعة علم الاجتماع، الطبعة الاولى، دار العربية للموسوعات، بيروت، ١٩٩٩، ص١٢٩-١٣١.
[8] د. شاكر مصطفى سليم، قاموس الانثروبولوجيا، الطبعة الاولى، جامعة الكويت، ١٩٨١، ص٩٠٢.
[9] Evans- Pritchard, The Nuer, Oxford, 1940, P. 21.

ڕێکخراوەکان‌و کۆمەڵەکان‌و تیرەو هۆزەکانەوە دەبێت بەپێی توانا‌و بەپێی ڕوداوە مێژوویی‌یەکانی ئەو ئاوەدانی‌یە).[10]

(عبدالحمید لوتفی) بەم جۆرە پێناسەی پێکهاتەی کۆمەڵایەتی کردوە((بریتی‌یە لەکۆمەڵێك پەیوەندی نمونەیی جێگیر لەنێوان یەکە کۆمەڵایەتی‌یەکانی کۆمەڵگادا کەدروست دەبن)).[11]

(خەلیل ئەحمەد خەلیل) بەم جۆرە پێناسەی کردوە((بریتی‌یە لەیەکگرتن‌و ڕێککەوتنی دەزگا کۆمەڵایەتی‌یەکان)).[12] هەروەها پێکهاتەی کۆمەڵایەتی((بریتی‌یە لەکۆمەڵێك سستم‌و بیروباوەڕو بنەما کەکۆمەڵگا هەڵیان دەسەنگێنێت‌و بڕیاریان لەسەر ئەدات بەچاك یا بەخراپ)).[13] ئەم پێناسەیە ئەوە دەگەیەنێت ئەو سستم‌و بیروباوەڕو بنەمایانەی کۆمەڵگا دەبێت لەسەرەتاوە وەك ئایدۆلۆژیایەك پەیدا ببن‌و چەند زاراوەو بیرو بۆچونێکن دوای ئەوەی کۆمەڵگا پەسەندیان دەکات دەگۆڕێن بۆ بواری کردەیی‌و لەڕێی چالاکی‌یەکان‌و جموجوڵەکانەوە هەریەکەیان ڕێکخراوێك‌و دەزگایەك پێکدەهێنن کەهەر یەکەیان فەرمانێکی هەیە لەبواری ئابوری‌و کۆمەڵایەتی‌و رامیاری‌و فەرهەنگی‌یەوە، ئەوانەش دەبنە پێکهێنەری پێکهاتەی کۆمەڵایەتی‌ی کۆمەڵگاکان‌و نەتەوەکان.

---

[10] فهمي سليم الغزوي واخرون، المدخل الى علم الاجتماع، دار الشروق، عمان- الاردن، ١٩٩٢، ص٢٥٥.

[11] د. عبدالحميد لطفي، علم الاجتماع، دار المعارف بمصر، ١٩٧٨، ص٦١.

[12] د. خليل احمد خليل، المفاهيم الاساسية في علم الاجتماع، دارالحداثة للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت- لبنان، ١٩٨٤، ص٤٥.

[13] مجموعة من اساتذة علم الاجتماع، دراسات في علم الاجتماع والانثروبولوجيا، دار المعارف بمصر، ١٩٧٥، ص٢٢٠

زانایانی تر پێناسەی پێکهاتەی کۆمەڵایەتی‌یان بەچەند جۆرێکی تر کردووە وەك(پێکهاتەی کۆمەڵایەتی ئەو رێگایانەن کەکۆمەڵگایان دابەشکردوە بەسەر چەند دەستەو گروپێکی کۆمەڵایەتی‌دا، یا بەسەر چەند دەستەو گروپێکی جیاوازدا لەسەر بنەمای رەگەز، شوێنی جوگرافی، تەمەن، خزمایەتی، وەلەهەموو کۆمەڵگایەکدا ئەو توخمە جیاوازانە دەبنە بنچینە بۆ ئەو دابەشکردن‌و جیاوازی باڵا دەستی‌یانە. لەگەڵ ئەوەشدا ئەندامەکانی ئەو دەستەو گروپانە بەیەکەوە بەستراونەتەوە لەخێزانەکانیاندا کەیەکێکە لەپێکهێنەرەکانی پێکهاتەی کۆمەڵایەتی).[14]

زانایەکی تری کۆمەڵناسی(تالکۆت پارسۆنز) بەم جۆرە پێناسەی دەکات((پێکهاتەی کۆمەڵایەتی بریتی‌یە لەسستەمی پەیوەندی‌یە ئاڵۆزە هاوشێوەکان‌و چۆنیەتی تاکەکان کە لەجیاتی یەکتر رۆڵ دەبینن‌و بەجیاوازی‌یەوە دەردەکەون)).[15] لەم پێناسەیەی پارسۆنزدا پێکهاتەی کۆمەڵایەتی بەپێکهاتەی سستمێکی گشتی دەستنیشان دەکات‌و پەیوەندی سستمە کۆمەڵایەتی‌یەکان چۆن سستمێکی گشتی پێك دەهێنن هەر بەو چەشنەش ئەو پەیوەندیانە هەریەکە بەجیا فەرمانێکی هەیەو بەهەموویانەوە بەشێوەی جیا جیا پێکهاتەی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگا دروست دەکەن.

---

[14] د. احمد ابو زيد، البناء الاجتماعي مدخل لدراسة المجتمع- الانساق، الهيئة المصرية العامة للكتاب فرع الاسكندرية، ١٩٧٩، ص٢٠٨.

[15] س. ي. بوبوف، نقد علم الاجتماع البرجوازي المعاصر، ترجمة نزار عيون السود، دار دمشق للطباعة والنشر، بدون سنة الطبع، ص٤٨.

مارکس دەڵێت((پێکهاتەی کۆمەڵایەتی لەچینەکانی کۆمەڵگا دروست بووە، چینێکیان کەمینەو خاوەنی هۆکانی بەرهەمهێنانو دەسەڵاتو فەرمانڕەواینو چینەکەی تر زۆرینەنو هیچیان نییەو بێ دەسەڵاتنو بەشداری ناکەن لەفەرمانڕەوایدا. واتا پێکهاتەی کۆمەڵایەتی پەیوەستە بەپێکهاتەی شمەکی کۆمەڵگاوە، کەسەرچاوە سروشتییەکانو مرۆییەکان سەرخانو ژێرخانی کۆمەڵگا دیاری دەکەن. ئەگەر پێکهاتەی کاڵایی گۆڕرا ئەوا سەرخانیش دەگۆڕێتو پێکهاتەی کۆمەڵایەتیش دەگۆڕێت)).[١٦]

هەروەها(پێکهاتە) واتای راگرتنو جێگیربوون دەگەیەنێت لەزانستی ئەندازەو خانووبەرە دروستکردندا. بەڵام زانایانی کۆمەڵناسیو ئەنترۆپۆلۆجیا کەلکیان لێوەرگرتووە کە((ئاماژە بەپێکهاتەی هەموو سستمێکی نەگۆڕو جێگیر دەدات، کە لەچەند بەشێکی بەیەکەوە بەستراو بۆ ئەنجامدانی فەرمانێك، وەئەو فەرمانە دەگۆڕێت بەگۆڕانی ئەو بەشانەی کەسستمەکەیان پێك هێناوە)).[١٧]

لەدوای بەسەر کردنەوەی بیرو بۆچوونی هەندێك لەزانایانی کۆمەڵناسیو ئەنترۆپۆلۆجیا لەسەر زاراوەی پێکهاتەی کۆمەڵایەتی، ئێستا دەتوانین بڵێین: پێکهاتەی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگای هەورامان بریتییە لەتۆڕێکی بەیەکەوە بەستراوی چەند یەکەیەکی جیاوازی دانیشتوان کە لەسەر بنەماکانی نشینگەو زمان پێك هاتووە.

---

[١٦] د. احسان محمد الحسن، رواد الفكر الأجتماعي، وزارة التعليم العالي والبحث العلمي، ١٩٩١، ص ١٥٦-١٦٣.

[١٧] معجم العلوم الأجتماعية، تصدير ومراجعة د. ابراهيم مدكور، الهيئة المصرية العامة للكتاب، القاهرة، ١٩٧٥، ص٩٩.

٢-ژیانی کۆمەلایەتی: Social Life

ژیانی کۆمـەلایەتی هەمـوو ئەو ڕێگاو ڕێبازانە دەگرێتەوە کەتاك یان کۆمەڵ دەیانگرنە بەر بۆ دابینکـردن‌و ڕێکخسـتنی ژیـان‌و گوزەرانیـان. ئەوانـەش لەسـەردەمێکەوە بـۆ سـەردەمێکی تـر جیاوازیـان هەیـە لەسەرەتاوە ساکارو ئاسان‌و بێ گرێو گـۆڵ بـوون، وورده وورده پـەرەیان سـەندووەو قـورس‌و گـران بـوون، لەسـەرەتاوە تاکـە کـەس لەگـەڵ کۆمەڵەکەیـدا لەسـنورێکی دیـاریکراودا توانیویانـە هـەموو پێداویسـتی‌یەکانی ژیانیـان دەسـتەبەر بکـەن، بـەڵام دواتـر ژمـارەی دانیشتوان زیادی کردوەو پێویستی‌یەکان زۆر بـوون‌و کارەکـان قـورس‌و گران بوون، ئیتر وای پێویست کردووە هەر تاکێك کارێك ئـەنجام بـدات، بـەو جـۆرە پرۆسـەی(دابەشـکردنی کـار) پەیـدابووە، کۆمـەلگاکان‌و گەلەکان‌و نەتەوەکان جیاوازیان هەیـە لـەڕووی ژیـانی کۆمـەلایەتی‌یـەوە، هەنـدێکیان راوچـین‌و هەندێکیشـیان جوتیـارن هەنـدێکی تریـان پیشەسازن، هەندێکیان لەوانی تر پێشکەوتوترن.

(ئیحسـان محمـد الحسـن) دەڵـێ((ژیـانی کۆمەلایـەتی بریتی‌یـە لەشێوازی ژیان‌و ڕێبازی گوزەران‌و شـێوەی هەڵسـوکەوت‌و پەیوەندی‌یـە کۆمەلایەتی‌یەکان، کەتاکەکانی ناو کۆمـەلگا دروستی دەکەن، ئیتر ئـەو کۆمەلگایە خۆجی‌یی بێت یا کۆمەلگای گەورە)). یان بەشێوەیەکی تـر پێناسـەی کـردووەو دەڵێـت((ژیـانی کۆمەلایـەتی بریتی‌یـە لەشـێوازە ناوەکی‌یەکانی ژیانی ناوەوەی کۆمـەلگا، کەخسـلەتی تایبەتی دەبەخشـن بەکۆمەلگایەك‌و جیای دەکەنەوە لەکۆمـەلگایەکی تر)).[١٨] (احسان) بەم جـۆرە پێناسـەکەی شـی دەکاتـەوەو دەڵـێ ژیـانی کۆمـەلایـەتی لەچـەند

---

[١٨] د. احسان محمد الحسن، موسوعه علم الاجتماع، المصدر السابق، ص٢٦١.

بنەمایەك پێك دێت كەپێشەنگیان باری ئابوریو ژینگەییو تەكنەلۆژیاییو بیریو هزریو دەروونیو رۆشنبیریو ئایینیو رامیارییە، كەدەوری كۆمەڵگایان داوەو جیایان كردۆتەوەو دیارییان كردوە، هەروەها ژیانی كۆمەڵایەتی رەنگ كراوە بەدابو نەریتو خوو و رەوشتو چاولێكەریو لاسایی كردنەوەی پێشینان، كەهەڵسوكەوتی تاكەكانی كۆمەڵگایان دیاریكردوەو لەچوارچێوەیەكدا دایان رشتوەو لەكۆمەڵگاكانی تر جیاكراوەتەوە.

(حسێن فهیم) بەم جۆرە پێناسەی ژیانی كۆمەڵایەتی كردوە((ژیانی كۆمەڵایەتی هەچ كۆمەڵگایەك بگریت بەرپرسیارە لەپێكهاتەی كۆمەڵگاو پاراستنیو مانەوەی)).[19]

(ئەرستۆ) ووتویەتی((مرۆڤ ئاژەڵێكی كۆمەڵایەتییە تەنها بە لەدایكبوونی لەناو كۆمەڵگادا وا ئەكات كەپێویستییەكی رەهایی بەكۆمەڵگا هەبێت، چونكە مرۆڤایەتی سروشتی بەپەیوەندییە كۆمەڵایەتییەكانەوە بەستراوە تا ئەو كاتەی خەڵك بەرگەی ژیان دەگرێت)).[20] (لوسی میر) بەم جۆرە پێناسەی ژیانی كۆمەڵایەتی دەكات((بۆ دامەزراندنو پەیدابوونی هەچ كۆمەڵگایەكی مرۆڤایەتی پێویستی بەچەند سستمێكی دیاریكراو هەیە كەپەیوەندییە كۆمەڵایەتییە سەرەكییەكان رێك دەخات لەژیانی كۆمەڵگادا)).[21]

---

[19] د. حسين فهيم، قصة الأنثروبولوجيا، مجلة عالم المعرفة، العدد ٩٨، كريت، ١٩٨٦، ص١٦٨.

[20] ر. م. ماكيڤر وشالز هـ. پيدج، المجتمع، ترجمة د. علي أحمد عيسى، الجزء الأول، مكتبة النهضة المصرية، ١٩٧٤، ص٢٢.

[21] لوسي مير، مقدمة في الأنثروبولوجيا الأجتماعية، ترجمة د. شاكر مصطفى سليم، دائرة الشؤون الثقافية والنشر، الجمهورية العراقية، ١٩٨٣، ص٢٩٢

(بەدرخان سندی) بەم جۆرە پێناسەی ژیانی کۆمەڵایەتی کردووە((ژیانی کۆمەڵایەتی بریتی‌یە لەگەشەکردنی ئامرازەکانی بەرهەمهێنان لەلای مرۆڤو کاریگەریی ئەو گەشەکردنە لەدارشتنی شێوەی ژیان لەناو کۆمەڵە مرۆڤەکاندا)).[٢٢]

(هادی رشید چاوشلی) بەم جۆرە پێناسەی ژیانی کۆمەڵایەتی کردووە((ژیانی کۆمەڵایەتی بریتی‌یە لەداب‌و نەریت‌و بنەما رەوشتی‌یە باوەکانی ناو کۆمەڵگا)).[٢٣]

دوای خستنە رووی پێناسەی ژیانی کۆمەڵایەتی بەڕای زانایانی ئەنترۆپۆلۆجیاو کۆمەڵناسی ئەتوانین بڵێین: ژیانی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگای هەورامان بریتی‌یە لەهەموو چالاکی‌یە مرۆیی‌یەکان‌و پەیوەندی‌یە کۆمەڵایەتی‌یەکان، کە لەژینگەکەدا دروست بوون، لەبەر پێویستی سستمێکیان پێکهێناوە کەئەرك‌و مافەکانی تاك‌و کۆمەڵگاکەی رێك خستووە لەچوارچێوەی بەرژەوەندی‌یە گشتی‌یەکانداو هەمیشە لەگۆڕاندایە.

٣- هەورامان: Hawraman

تا ئێستا لێکۆڵەرەوان‌و زانایان‌و مێژوو نوسان رێکنەکەوتون لەسەر دەستنیشانکردنی واتای زاراوەی(هەورامان)، راوبۆچوونی جیاواز هەیە لەناساندنیدا چ لەرووی زارەکی‌یەوە بێت یا لەرووی واتایی‌یەوە. بۆیە واپێویست دەکات بەدرێژی راوبۆچونەکان بخرێنەروو. سەرەتا پێویستە

---

[٢٢] د. بدرخان السندي، المجتمع الكردي في المنظور الأستشراقي، دار ئاراس للطباعة والنشر، أربيل، ٢٠٠٢، ص٤٥.

[٢٣] هادي رشيد جاوشلي، الحياة الأجتماعية في كردستان، مطبعة الجاحظ، بغداد، ١٩٧٠، ص٧١.

زاراوەی هەورامان شێوەی نووسینو ئاخافتنو زارەکییەکەی نیشان بدەین بەم جۆرە:-

زاراوەی هەورامان بەم شێوانە بەکارهاتووە:

Avroman[24] , Awraman[25]، ئورۆمۆن[٢٦]، ئورامان[٢٧]، ئورامی[٢٨]، أرمان[٢٩]، ئەورامن.[٣٠]

واتای زاراوەی هەورامان:- ئەم زاراوەیە(سەرزەمین، ئاتشکدە، ئاورامان)[٣١] یاخود واتای(مەڵبەندێکی شاخاوی چڕە، خەڵکی هەورامان، شێوەی کوردی هەورامان)[٣٢] دەگەیەنێت.

لەهەندێك سەرچاوەی تردا واتای زاراوەی هەورامان بەجۆرێکی تر لێك دراوەتەوە کەبەم جۆرە دەیانخەینە بەر چاو:- بۆچونی(محەمەد ئەمین هەورامانی) لەسەر زاراوەی(هەورامان) واتای جێگای خۆشاردنەوەو

---

[24] محمد ئەمین هەورامانی، مێژووی هەورامان، انتشارات بلخ، تهران، ٢٠٠٠، ل بەرگی کۆتایی.

[25] D. N. M ackenzie . The Dialect of Awraman . London, 1966, P 5-6.
یان د. ئەورەحمانی حاجی مارف، چی لەبارەی زمانی کوردییەوە نوسراوە، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغداد- ١٩٧٤، ل٦٥.

[٢٦] دیوانی صەیدی، کۆکردنەوەی محمد امین کاردۆخی، چاپخانەی کامەرانی سلێمانی، ١٩٧١، ل١٣.

[٢٧] صدیق بۆرەکەیی، فەرهەنگی بۆرەکەیی، انتشارات پلکان، چاپی یەکەم، ٢٠٠٢، ل١٠٧٦.

[٢٨] محمد ئەمین هەورامانی، مێژووی هەورامان، سەرچاوەی پێشوو، ل١١٥.

[٢٩] محەمەد ئەمین زکی، تأریخی سلێمانی وولاتی، چاپخانەی النجاح، بغداد، ١٩٣٩، ل٢، پەراوێزی ژمارە٢.

[٣٠] محمد ئەمین هەورامانی، سەرچاوەی سەرەوە، سەرچاوەی پێشوو، ل٦٠٦.

[٣١] صدیق بۆرەکەیی، فەرهەنگی بۆرەکەیی، سەرچاوەی پێشوو، ل١٠٧٦.

[٣٢] عبدالرحمان شرفکندی(هەژار)، فەرهەنگی هەمبانە بۆرینە، چاپخانەی سروش، تهران، ساڵی ٢٠٠٣، ل١٠٠٩.

خۆپاراستنی پیساوە ئاینیەکانی ئاینی زەردەشت بووە، کە بەناوی(ئاهورامەزدا) وە ناسراوەو دواتر گۆڕان بەسەر زاراوەی(ئاهورامەزدایەدا) هاتووەو بوە بەزاراوەی(هەورامان). هەروەها چەند بۆچونێکی کسانی تریشی تۆمارکردوون کەخۆی باوەڕی پێیان نی‌یە وەك هەورامان لەووشەی(رمان)ی عەرەبیەوە وەرگیراوە. یا لەووشەی(ئاورامان) بەواتای(برسێتی-برسیمان) وەرگیراوە. یا بەواتای(هۆرئامان-هەڵهاتن)وەرگیراوە. یا بەواتای(ئاور-ئاگر) وەرگیراوە. یا بەواتای ناوی زیندانێکی ئەسکەندەری مەکەدۆنی کەناوی(ئەورامن) بوو ئەو ناوەی لێنراوەو دواتر بۆتە(هەورامان).[٣٣]

هەروەها چەند راوو بۆچونێکی تر خراونەتە روو دەربارەی زاراوەی(هەورامان) بەم جۆرە:-

هەورامان لە(زادەگای هەورەکانەوە) هاتووە بەواتای شوێنی پەیدابوونی هەورەکان. هەورامان لە(هۆرئامایی)یەوە هاتووە ئەمەش واتای هەورازو سەرەوژوور دەگەیەنێ. هەورامان لە(هۆرئامان یا وەرئامان)ەوە وەرگیراوە کەشوێنی هەڵهاتنو دەرکەوتنی خۆر دەگەیەنێت. هەورامان لە(ئۆمەران)ەوە هاتووە کەیەکێك بووە لەئاهەنگەکانی پێش ئیسلام. هەورامان لەدووبەش پێکدێت(ئۆرا) واتا قەڵای قایمو سەخت، (مانا)ی نیشتگە دەگەیەنێ بەو شێوەیە هەردوو بەشەکە دەبن بەقەڵای قایمو سەخت. هەورامان لەسەرەتادا(ئاهورامەزندان) بووە، پاشان ئاهورا گۆڕاوە بۆ(هورا)و(مەزندان)یش گۆڕاوە بۆ(مان)، بەو شێوەیە زاراوەکە بەسەر

---

[٣٣] محەمەد ئەمین هەورامانی، سەرچاوەی سەرەوە، ل٦٠٨-٦٠٩.

یەکەوە بووە بە(هەورامان). هەورامان لە(ئاورامان) یا (ئازەرمان)ەوە هاتووە بەمانای کوانوو یا ماڵی ئاگر.[٣٤]

هەروەها ئەم بۆچوونانە لەبارەی واتای هەورامانەوە خراونەتە روو، (ئورامەن) واتا جۆرە گفتوگۆیەکی شیعریەو شیعرەکان بەزمانی پەهلەوی نوسراون. هەورامان لە(ئەورامەن)ەوە هاتووە کەیەکێکە لەئاهەنگە مۆزیکیە کۆنەکانی فارسەکان. هەروەها ناوی(هەورامی) لە(ئاهورایی)یەوە هاتووە، سەرەتا ناوەکە(ئورا)بووە وەك کورتکراوەیەکی ناوی (ئاهورا)، هەورامانیش واتای شوێنی نیشتەجێبوونی ئاهوراییەکان دەگەیەنێ[٣٥].

لەکەنارەکانی گۆمی(ئۆرامیە-ئورومیە) تیرەیەك لەنەتەوەی مادەکانی تێدا ژیاونو پێیان وتراوە(ئەورامی)، ئەمڕۆ پێیان دەوترێ(هەورامی، هەورامانی).(هەورامان-ئەڤرومان) لەووشەی(رمان)ی عەرەبییەوە وەرگیراوە. هەورامان لە(ئاهورامەزدامان)ەوە وەرگیراوە، ناوەکە کورتکراوەتەوە(ئاهورا) بووە بە(هورا)و (مەزدامان) بووە بە(مان) بەسەریەکەوە بووە بەهەورامان. هەورامان مانای(هەڵتۆقینو بەرزبونەوە) دەگەیەنێت.

(هادی رەشید بەهمەنی) چەند بۆچونێکی خستۆتە روو دەربارەی واتای زاراوەی هەورامان بەم جۆرە:- ریشەی(ئاهورامازدا) لەووشەی هەوراماندا بەسۆرانی ئەبێتە هەورامان. هەورامان لەووشەی(هەورام)ەوە

---

[٣٤] عبدالله کریم محمود ئەیوب روستم، هەورامان سروشتی جوانیو کەلتوری کوردەواری، رۆژنامەی کوردستانی نوێ ژمارە ١٧٨٤، ساڵی ١٩٩٩، سلێمانی، ل٧.

[٣٥] ئەیوب روستم، پەرتوکی هەورامان، مەڵبەندی رۆشنبیری هەورامان، چاپی یەکەم، بێ چاپخانە، ٢٠٠٤، ل٨-١٨.

وەرگیراوە کەبرای(کەندوول) بووە، هەردوکیان هاتونەتە ناوچەکەو ئاوەدانیان کردۆتەوەو بەناوی یەکێکیانەوە کە(هەورام)ە ئەو ناوەی لێنراوە. هەورامان چەند واتایەك دەبەخشێت ووشەیەکی جیناسە بەواتای(بەرزبوەوە، هەڵتۆقیوو، هەڵهاتوو، راکردوو، هەلکەنراو لەجێی یەك، هەورهاتوو).[36]

(کەریم زەند) چەندین واتای بۆ زاراوەی هەورامان دەستنیشان کردون وەك:-

هەورامان واتا(بەرزی دەڤەر)یا(هورئامای)یا(هاتنە سەرەوە)یا(ئاوساو)یا(ماڵ ویانەو شوێن) یا بەواتا(هەورەکان). هەروەها کەریم زەند ئەم بۆچونانەی تریشی بۆ واتای هەورامان تۆمار کردوون(هەورامان واتا(خۆرئامان)، یا بەواتا(خاوەر) یا بەواتا(خۆرهەڵات). لەلایەکی ترەوە رای وایە(ئورامان) واتا ئاهەنگی کۆنی کوردە. هەروەها دەڵێ(ئوورا) واتا(دوژ)یا(قەڵاو شورای سەخت).(ئاورامان) واتا(برسێتی).(ئاورمان-ئوورامان-ئازەرمان) واتا ئاگرگە یا ماڵی ئاگر))[37].

ئەو هەموو راو بۆچونانە بۆ واتای زاراوەی(هەورامان) کەخرانە روو هەندێکیان جێی گومانن، هەندێکیان زۆر دوورن لەراستییەوە، هەندێکیشیان لەراستییەوە نزیکن بەبۆچونی شارەزایانی خەڵکی ناوچەکەو لەبەر رۆشنایی سەرچاوە مێژوویی یەکانداو ئێمەش وەك توێژەر هەر رای ئەوانەمان لاپەسەندە.

---

[36] هادی رەشید بەهمەنی، پەیامی هەورامان، چاپخانەی ژین، هەولێر ٢٠٠١، ل٢١٤.
[37] کەریم زەند، هەورامانناسی، گۆڤاری سورێن، مەکتەبی راگەیاندنی حزبی سۆسیالیست، سلێمانی، ٢٠٠١، ژمارە ٨٨، ل٥.

بۆیە وا پێویست دەکات بۆ دیاری کردنی واتای زاراوەی هەورامان پشت بەدوو سەرچاوەیان ببەستین کەجێی باوەڕپێکردنن ئەوانیش ئەمانەن:-

سەرچاوەی یەکەم جەماوەرو خەڵکی ناوچەکە.

سەرچاوەی دووەم سەرچاوە مێژووییەکانن. لەوە زیاتر راکانی تر جێی گومانن چونکە هیچ بەڵگەیەکی زانستییان نییە کەبۆچونەکانیان بسەلمێنێت.

رای خەڵکی هەورامان لەسەر واتای زاراوەی هەورامان= هورئامان واتا(جیاکراوە، هەڵچوو، هەڵتۆقین- هەڵی هێناوە) تا ئێستا لەئاخافتنی شێوەزاری هەورامیدا لەناو خەڵکەکەدا واتای ئەمانە زیندووەو رۆژانە بەکار دەهێنرێت. بۆ نمونە: خەڵکەکە دەڵێت(شۆتەکە هورئامان= شیرەکە هەڵچووە یا بەرز بوەتەوە). (جوجەڵەکێش هۆر ئاردێنێ= جوجکەکانی هەڵهێناوە). (گەلەکە هورئامان= رانە مەڕەکە جیا بوەتەوە).

پێناسەی زاراوەی هەورامان بەپێی سەرچاوەی یەکەم کەخەڵکی هەورامان بوو واتا(سروشتێکی جوگرافی جیاکراوەو کۆمەڵگایەکی جیاکراوەو شێوەزارێکی جیاکراوە دەگەیەنێت).

بەپێی دووەم سەرچاوە کەسەرچاوە مێژوویی یە کۆنەکانن واتای(زاراوەی هەورامان هەموویان کۆکن لەسەر ئەوەی ئایینی زەردەشت باوەڕی بەخوای(ئاهورامازدا) هەبووە، مەڵبەندی هەورامانی ئێستاش بەپێی بوونی ژمارەیەکی زۆری(ئاتەشگا)کان لەو ناوچەیەداو بەپێی پەیڕەوکردنو مانەوەی هەندێك لەدابو نەریتو خوو ڕەوشتی ئایینی زەردەشت لەناو کۆمەڵگاکەدا، دەبێت کاریگەری ئەو بیروباوەڕە

ئاییني‌یه زۆر بوبێت لەسەریان ناوی مەڵبەندەکەیان بەناوی خواکەیانەوە ناو نابێت‌و دواتر گۆڕابێت بەهەورامان). چونکە بەلابردنی(ئا)ی پێشەوەی زاراوەکەو، (دا)ی کۆتایی زاراوەکە کە(ئاهورامازدایە)و گۆڕینی پیتی(ز) بەپیتی(ن) راستەو راست زاراوەی(هەورامان) بەدەستەوە ئەدات، وەك لەم هاوکێشەیەدا دەردەکەوێت:

ئاهورامازدا ⟵ ئا(هوراماز)دا ⟵ هورامان.[٣٨]

لەبەر رۆشنایی‌ی ئەو سەرچاوانە دەتوانین واتای هەورامان دیاری بکەین‌و بلێین(ئەگەر نەتوانین هەورامان بەرەسەنی گەلی کورد بناسێنین، بێگومان دەتوانین بڵێین هەورامان بەشێکە لەپێکهاتەی خاکی کوردستان‌و گەلی کوردو زمانی کوردی، بەشوێنی نیشتەجێ بونیان‌و شێوەزارەکەیان خاکی کوردستانیان فراوان کردوەو زمانی کوردیان دەوڵەمەند کردوەو پێناسی خۆیان نیشان داوەو پێ‌ی دەناسرێنەوە)

دوای رونکردنەوەی واتاکانی(زاراوەی هەورامان) هەروەها دوای پێناسەکردنی زاراوەی هەورامان بۆ زیاتر شارەزا بوون لەجوگرافیای هەورامان‌و شێوەزاری هەورامی‌و مێژووی هەورامان لەبەر رۆشنایی سەرچاوەکاندا لەدواوە دەخەینە روو.

ج-جوگرافیای هەورامان

١-روبەری هەورامان:- بەگشتی روی زەوی هەورامان سەخت‌و شاخاوی‌یە، هەڵکەوتەکەی شێوە سێگۆشەیی‌یە، سێ پارێزگای کوردستان بەیەکەوە دەبەستێت(سلێمانی لەعیراق‌و کرماشان‌و سنە لەئێران) زنجیرە چیای زاگرۆس بەسروشتی بەشی کردووە بۆ هەورامانی رۆژهەڵات(هەورامانی تەخت)و هەورامانی رۆژئاوا(هەورامانی لهۆن)

---

[٣٨] محمد ئەمین هەورامانی، مێژووی هەورامان، سەرچاوەی پێشوو، ل٦٠٩.

لەرووبەریکی ٢٥٠٠-٣٥٠٠کم٢.[٣٩] یا لەرووبەریکی ١٠٣٢٠کم٢دا.[٤٠] کەوتۆتە رۆژهەڵاتی پاریزگای سلیمانی عیراقو رۆژئاوای دوو پاریزگاکەی ئیران. لەپەیمانی زەهاوی ١٦٣٩ز لەنیوان دەوڵەتی سەفەوی-ئیرانو دەوڵەتی عوسمانی- تورکیادا دابەش کرا، بەشی زۆری(هەورامان) بەر دەوڵەتی سەفەوی کەوت، بەشیکی هەورامانی لهۆن بەر دەوڵەتی عوسمانی کەوت، کەئیستا بەشیکە لەحکومەتی هەریمی کوردستانی عیراق.[٤١] لەساڵی ١٧٨٥دا(سان)[٤٢]ـە.

دەسەڵاتدارەکانی هەورامان جاریکی تر دابەشیان کردووەو کردیان بەپینج بەشەوە بەناوی هەورامانەکانی(لهۆن، تەخت، دزڵیو شامیان، رەزاو وکەمەرە، ژاوەرۆو گاوەرۆ)[٤٣].

ئەم کارنامەیە لەسەر هەورامانی لهۆن بەشی حکومەتی هەریمی کوردستانی عیراق ئەنجام دراوە کەلەم شارۆچکەو لادییانە پیك هاتووە(تەویڵە، بیارە، ئیلان پێ، هانەی قوڵ، زەڵم، ئەحمەدئاوا، هانەی

---

[٣٩] فیروز حسن، گۆڤاری هەورامان، مەڵبەندی رۆشنبیری هەورامان، ژمارە١، بێ چاپخانە، سلیمانی، ٢٠٠٣، ل٥.

[٤٠] هادی رەشید بەهمەنی، پەیامی هەورامان، سەرچاوەی پیشوو، ل٢٤١.

[٤١] کەریم زەند، هەورامانناسی، گۆڤاری سورین، سەرچاوەی پیشوو، ل٩.

[٤٢] سان:- دەسەڵاتداری دنیاییەو فەرمانرەوای ناوچەیەکی کردووە لەسەردەمیکی میژووییدا لەهەوراماندا. ئەو زاراوەیە هەندیك رایان وایە لە(ساتراب)ـەوە وەرگیراوە، بروانە ئی. م. دیاکۆنۆف، میدیا، وەرگیرانی برهان قانع، ل٤٧٣-٤٧٩. کاتی خۆی وولاتی ئیران ٢١ ساتراب بووە زاراوەی(سان) لەو ساترابەوە وەرگیراوە هەندیکی تر رایان وایە لە(سلطان)ی عەرەبیەوە وەرگیراوە، بروانە تەیوب رۆستەم، هەورامان، سەرچاوەی پیشوو، ل٢٦.

[٤٣] بەهرام وەلەدبەگی، هەورامان، گۆڤاری ئاوینە ژمارە(١٥-١٦)، تاران، ١٣٧٤ ئیرانی، ل٨٢.

دن، سـەرگەت، دەرەی مـەڕ، گەچـینە، باخـەکۆن، گۆلـپ، نارنجلـە، بنجەودڕێ، زەردەهاڵ، خارگێلان، خەرپانی، دەرەقەیسەر، دەگا شێخان، بەڵخە، سۆسەکان، پالانیا).

(ڕەشاد میران) گوندەکانی(هاوار، چالان، دەرەتوێ)ی لەسەر هەورامان لەقەڵەم داوە.[٤٤] بەڵام لەڕاستیدا ئەو گوندانە دراوسێی هەورامانی لهۆنی بەشی کوردستانی عێراقن لەلای باشوری ڕۆژهەڵاتەوە. تێکڕا ژمارەی شارۆچکەو لادێکانی سنوری لێکۆڵینەوەی ئەم کارنامەیە(٢٢) شارۆچکەو لادێیە. بەڵام تا ئێستا(٧) لادێیان ئاوەدان نەکراونەتەوە کەئەمانەن(گەچینە، باخەکۆن، گۆلپ، خەرپانی، دەرەقەیسەر، پالانیا، بنجەودڕێ). هەروەها ئەم دوو گوندەش(هانەی قوڵ، ئێلان پێ) ژمارەیان کەمە هانەی قوڵ ٣خێزانو ئێلان پێ ٤خێزانن. کە لەڕوبەرێکی ١٠٤٢٧١کم٢[٤٥] دروست کراون.[٤٦]

٢-ژمارەی دانیشتوانی هەورامان:

کۆمەڵێك سەرچاوە ئاماژەیان بەژمارەی دانیشتوانی هەموو هەورامان کردوە. لە چلەکاندا محەمەد ئەمین زەکی ژمارەی دانیشتوانی هەورامانی بە٤٠٠٠ کەس خەمڵاندو[٤٧] پاش نزیکەی نیو سەدە لەو خەمڵاندنە هادی ڕەشید بەهمەنی ژمارەی دانیشتوانی هەورامانی گەیاندە ١٠٥٥٠٠٠ کەس.[٤٨]

---

[٤٤] د. ڕەشاد میران، ڕەوشی ئایینیو نەتەوەیی لەکوردستاندا، سەنتەری برایەتی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردەی حکومەتی هەرێمی کوردستان، ساڵی ٢٠٠٠، ل١٥٣.

[٤٥] سەیری پاشکۆی(٦) بکە.

[٤٦] بەڕێوەبەرێتی ناحیەی بیارەو ناحیەی خورماڵ، تۆمارە بڵاونەکراوەکان.

[٤٧] محەمەد ئەمین زەکی، خولاصەیەکی تاریخی کوردو کوردستان، بەرگی یەکەم، دەزگای چاپو پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٠، ل٢٤٠.

[٤٨] هادی ڕەشید بەهمەنی، پەیامی هەورامان، سەرچاوەی پێشوو، ل٢٤١.

ژمارەی دانیشتوانی سنوری ئەم توێژینەوەیە(٧٠٢٦) کەسە کە لە(١٥٠٢) خێزان پێك هاتووە بەپێی تازەترین سەرژمێری کە لە٢٠٠٥دا بەڕێوەبەرێتی هەردوو ناحیەی(بیارە، خورماڵ) لەهەوراماندا ئەنجامیان داوە بۆ مەبەستی دەنگدانو هەڵبژاردن.[٤٩]

٣-نشینگەی هەورامان:-

جێی نیشتەجێ بونی هەورامیەکان(شارۆچکە نشینو دێنشینو لادێ نشین)ن، تێکڕا ژمارەی شارۆچکەو دێو لادێی هەورامان(١٤٣)[٥٠]، یا(٣٥٠-٤٥٠)[٥١]، کەدابەش بوون بەسەر(٤-٥) هەزار ماڵدا. سنوری ئەم توێژینەوەیە دوو شارۆچکە(بیارەو تەوێڵە)و (١١) دێو لادێ دەگرێتەوە لەهەورامانی(لهۆن) بەشی کوردستانی عێراق. کەئێستا شوێنی نیشتەجێ بونی خەڵکی هەورامانن بەپێی تازەترین سەر ژمێری هەردوو ناحیەی بیارەو خورماڵ.

بەڕای توێژەر جیاوازیەکی زۆر بەرچاو دەکەوێت لەژمارەی دانیشتوانو ژمارەی ئەو گوندانەی کە لەسەرەوە ئاماژەیان پێ کراوە لەسەرچاوەکانەوە وەرگیراون ئەو جیاوازیانە دەبێت بۆ ئەم هۆکارانە بگەڕێتەوە:-

١-حکومەتە داگیرکەرەکانی کوردستان بۆ مەبەستی سیاسی راستیەکانیان بەدەستەوە نەداوەو زانیاریەکانیان بەتێرو تەسەلی نەخستۆتە روو.

---

[٤٩] بەڕێوەبەرێتی ناحیەی بیارەو ناحیەی خورماڵ، تۆمارە بڵاونەکراوەکان.

[٥٠] بەهرام وەڵەدبەگی، هەورامان، هەمان سەرچاوەو هەمان لاپەڕەی پێشوو.

[٥١] رەشید هەورامی، هەڵاڵە برایەی هەورامان، چاپخانەی راپەڕین، سلێمانی، ١٩٧١، ل٣.

٢-هەندێك لەنوسەرەكان كەوتونەتە بەر كارلێكردنی لایەنگیری بێ لایەن نەبوون لەنوسینەكانیاندا.

٣-هەندێك لەنوسەرەكان شارەزا نەبون و بەمەیدانی زانیاریەكانیان كۆنەكردۆتەوە.

٤- دوور نی‌یە نوسەرەكان مەبەستی تایبەتی‌یان نەبوبێت لەخستنە روی زانیاری‌یەكانیانداو تۆماركردنیان دا.

٥- دوور نی‌یە روداوە رامیاری‌یەكانی كوردستان نەبوبنە هۆی ئەو جیاوازیانەی زانیاریەكان كە لەسەرچاوەكاندا دەركەوتون.

٤-ژینگەی هەورامان.

ژینگە : Environment Ecology[52]

ژینگە مەبەست لەكاریگەری كۆمەڵێك فاكتەری سروشتی و كۆمەڵایەتی‌یە، كەكار لەمرۆڤ دەكەن و راستەوخۆ كاردەكاتە سەر هەڵس وكەوت و هەموو چالاكی‌یەكانی. مرۆڤ دەتوانێت خۆی لەگەڵیاندا بگونجێنێت و خۆی رابێنێت. ژینگەیەك لەیەكێكی تر جیاوازەو هەمیشەش لەگۆڕاندایە، ژینگە كار دەكاتە سەر دروست

---

[٥٢] یەكەم جار لەزانستی بایەلۆجیدا لەسەر دەستی زانای ئەڵمانی(هیگڵ) لەساڵی١٨٦٩ ئاماژە بەووشەی ئایكۆلۆجی كراوە، كەواتای پەیوەندی‌یە ئاڵوگۆڕەكان دەگەیەنێت لەنێوان رووەك و ئاژەڵدا پەیدا دەبێت لەژینگەیەكی سروشتی دیاریكراودا، دواتر لەسەرەتای سەدەی بیستەمدا وەك زاراوەیەكی زانستە مرۆڤایەتی‌یەكان لەلایەن(تشارلس چالپن Charles Galpin)ی ئەمریكایی‌یەوە بەكارهات. كەواتای پەیوەندی‌یە ئاڵوگۆڕەكانی نێوان مرۆڤ و ژینگە دەگەیەنێت. بۆ زانیاری زیاتر سەیری سەرچاوەی د. أحمد أبوزيد/ البناء الاجتماعي مدخل لدراسة المجتمع(الأنساق) ط٣/الأسكندرية/ ١٩٧٩/ ص١١. یان الدكتور علاءالدين جاسم البياتي، البناء الأجتماعي والتغيير في المجتمع الريفي، مؤسسة الاعلمي- دار التربية، بيروت- بغداد، ١٩٧٥، ص٢٣-٢٤.

بونو گۆڕانی شارستانەتەکان، شارستانەتیش کاردەکاتە سەر ژینگە. لەڕوی کۆمەلآیەتی‌یەوە مەبەست لەهەلسوکەوتی تاکەکانی مرۆڤە کە لەژیانی رۆژانەیاندا ئاوێتە بەیەکتر دەبنو چالاکی‌یەکانیان ئەنجام ئەدەن[53].

مەبەست لەئایکۆلۆجی پەیوەندی‌یەکانی نێوان مرۆڤو سروشتو بونەوەرەکانی ترە. ئایکۆلۆجی‌ی کۆمەلآیەتی تەنها بەوەلآمدانەوەی ژینگەوە نەوەستاوە کە لەئەنجامی پەیوەندی کردنو بەیەکتر گەیشتنو هەلسوکەوت کردن لەژینگەیەکدا پەیدا دەبێت، بەلکو گرنگیش ئەدا بەپێکهاتەو دابەشکردنی ئەركو فەرمانەکانی ناو کۆمەلەکانو لەگەل باسکردنی پەیوەندی‌یە راستەوخۆکانو نا راستەوخۆکان کە لەنێوان ئەندامانی یەك کۆمەلدا پەیدا دەبن لەگەل کۆمەلەکانی تردا. جگەلەوە گرنگی ئەدا بەدابو نەریت بۆ دابینکردنی هەلسوکەوتی کۆمەلآیەتی لای تاکەکانی کۆمەلگا[54].

مەبەست لەئایکۆلۆجی کۆمەلگا بەگشتی پەیوەندی نێوان مرۆڤو ژینگەیە وە لەو پەیوەندی‌یە سستمی تایبەت پەیدا دەبێت جموجولو هەلسوکەوتی خەلك بەیەکەوە دەبەستێت[55]. هەروەها ژینگەو کلتور پەیوەندیان بەیەکەوە هەیەو کار لەیەکتر دەکەن[56]. کۆمەلگای هەورامان ژینگەیەکی سروشتو کۆمەلآیەتی تایبەتی هەیە، پەیوەندی‌یەکی ئالوگۆڕ لەنێوان ژینگەی سروشتیو ژینگەی

---

[53] د. شاكر مصطفى سليم، قاموس الأنثروبولوجيا، مصدر سابق، ص٣٠٥.

[54] د. احسان محمد الحسن، موسوعة علم الأجتماع، مصدر سابق، ص١١٢.

[55] نورالدين محمد سعيد، التحديث في اسرة قوش تبه، رسالة ماجستير منشورة مقدمة الى كلية الآداب جامعة بغداد، ١٩٨٣، ص٨٦.

[56] M.M.Fattah. Sociological Texts and Concepts .Ministry of Higher Education .University of Salahadin Press .P.60.

کۆمەڵایەتیدا هەیە کەیەك کار لەوی تر دەکاتو کلتوری هەورامانی لێ پەیدا بووە کەتایبەتە بەکۆمەڵگای هەورامان.

ژینگەی سروشتیی هەورامان

هەورامان بەگشتی ناوچەیەکی شاخاویی سەختە، رواڵەتە سروشتییەکانی تایبەتن بەژینگە سروشتییەکەیەوە، کەئەویش پێکهاتەی بەرزونزمی رووی زەویەکەیی و سەختی ئاوو هەواکەیو چڕی رووەکە خۆڕسکەکەیو فرەیی سەرچاوە ئاوییەکانیو هەمەجۆری ئاژەڵو باڵندە کێوییەکانیەتی، کەیەك لەگەڵ ئەوی تردا پەیوەندی هەیەو کار لەیەکتری دەکەن، بۆ رەخساندنی ژینگەیەکی تایبەت کەهەمووپێکەوە بگونجێنو هەڵکەن، تا ژیانێکی هەمەرەنگی سروشتی جوان دەستەبەر بکەن. بەرزی ناوچەی هەورامان نزیکەی(٧٠٠-٣٠٠٠)مەترە[٥٧] لەئاست رووی دەریاوە، تێکڕای بەرزیەکەی(٢٥٤٨) مەترە لەئاست روی دەریاوە[٥٨]. ئاووهەوای هەورامان لەزستاندا بەفروبارانێکی زۆری لێ دەبارێتو ساردە، بەهاویندا فێنكو مام ناوەندە، ئەو دوو وەرزەی لەساڵدا درێژن دوو وەرزەکەی تری(بەهارو پایز) ئاوو هەوایان مام ناوەندەو باراناوین، هەورامان کەوتۆتە ناوچەی بارانی مسۆگەرەوەو ساڵانە تێکڕای بڕی باران بارینی لە(٦٠٠ ملم) کەمتر نییە[٥٩] وە کەوتۆتە ناو بازنەکانی پانی ٣٥ پلەو هێڵی درێژی ٤٥-٤٦ پلە[٦٠].

---

[٥٧] هادی رەشید بەهمەنی، پەیامی هەورامان، سەرچاوەی پێشوو، ل٢٤١.
[٥٨] د. شاکر خصباك، العراق الشمالي دراسة لنواحي الطبيعية والبشرية، مطبعة الشفيق، بغداد، ١٩٧٣، ص٢٦
[٥٩] عەبدوڵلا غەفور، جوگرافیای کوردستان، سلێمانی، ٢٠٠٠، ل٥٥.
[٦٠] هادی رەشید بەهمەنی، پەیامی هەورامان، سەرچاوەی پێشوو، ل٢١٦.

ژینگەی سروشتی هەورامان بەچەشنێك هەڵکەوتووە کەژیانی سروشتی بەشێکی زۆری بونەوەرەکان مسۆگەر دەکات بەبێ کێشەو گیروگرفت، هەر ئەوەشە بۆتە سەنگی مەحەك بۆ پەیدابوونی کلتورێکی تایبەتمەند لەناوچەکەدا، کەژینگەیەکی کۆمەلایەتی شیاو بەو ژینگە سروشتییە پەیدابێت و خەسڵەتی کۆمەڵگایەکی داخراو وەربگرێت ئەگەر لەدنیای دەرەوەش دابڕێت یەکی نەکەوێت.[٦١]

ژینگەی کۆمەلایەتی

ژینگەی کۆمەلایەتی بریتییە لەتۆڕێکی چنراو لەپەیوەندییە کۆمەلایەتییەکان.[٦٢]، وە هەموو دیاردەکانی ژیانی کۆمەلایەتی مرۆڤ دەگرێتەوە.[٦٣]، بۆیە هەموو کۆمەڵگایەکی خۆجێیی ئەندامەکانی هەست دەکەن بەیەکەوە گرێ دراون هەرچەند جیاوازیش هەبێت لەنێوانیاندا.[٦٤] هەروەها جیاوازیی رەگەزی پەیدا دەبێت لەناو خەڵکدا، چونکە ئەو کۆمەڵە مرۆڤایەتییانە ماوەیەکی دووروودرێژ بەهۆی کاریگەری ناوەندە جوگرافییە تایبەتییەکەیانەوە دابڕاون.[٦٥]

(مرۆڤ لەژینگەکەیدا بۆ ژیان و گوزەران و تێرکردنی ئارەزووەکانی هەوڵ ئەداو کار ئەکات تاکو رەوشت و هەڵسوکەوتی رێکخات لەگەڵ

---

[٦١] مارتن ڤان برونسن، ئاغاو شێخو دەوڵەت، وەرگێڕانی کوردۆ، بەرگی یەکەم، سلێمانی، ١٩٩٩، ل١٥٢.

[٦٢] هادي رشيد جارشلي، الحياة الاجتماعية في كردستان، المصدر السابق، ص٤٩.

[٦٣] د. قيس النوري، ما الأنثروبولوجيا، دائرة الشؤون الثقافية والنشر، بغداد، ١٩٨٦، ص٨.

[٦٤] ر. م. ماكيفرو شارلز. ڤيدج، المجتمع، ترجمة دكتور السيد محمد العزاوي واخرون، الجزء الثاني، مكتبة النهضة المصرية، ١٩٧١، ص٥٦٧.

[٦٥] د. جمال رشيد أحمد، ظهور الكرد في التأريخ، مجلة كاروان، العدد ٦٨، دار الحرية للطباعة والنشر- بغداد، ١٩٨٨، ص١٣٧.

هەڵوێستەکانیدا کەژیانی کۆمەڵایەتی سەپاندویەتی بەسەریدا).[٦٦] (تاکەکانی کۆمەڵگای مرۆڤ کەپێکەوە هەڵسوکەوت دەکەن لەژیانی رۆژانەیانداو لەرێگەی جموجوڵە کۆمەڵایەتی‌یەکانیانەوە ژینگەی کۆمەڵایەتی تایبەتی پێکدێنن).[٦٧] (هەروەها کۆمەڵگا دەبێتە گۆڕەپانی جموجوڵی تاکەکان، کەسیستمێكو هەڵسوکەوتێکی کۆمەڵایەتی پێکدێنن کەبڕیاردەر دەبێت بۆ دیاریکردنی شێوەی ژیانی تاك لەناو کۆمەڵگاکەیدا، ژینگەی کۆمەڵایەتی تەواوکەری ژینگەی سروشتی‌یە، لەژیانی مرۆڤایەتی‌دا).[٦٨]

لەژینگەی کۆمەڵایەتی هەوراماندا (خەڵکی هەورامان لەگەڵ ئەو کوردانەی دەوروبەریان زمانیان جیایەو جلو بەرگیان جیایە).[٦٩] هەروەها (خانوو دروستکردن لەهەوراماندا تایبەتمەندی خۆی هەیەو جیاوازە لەچەشنی خانووەکانی کوردستانی عێراق).[٧٠] هەروەها (ئەو هەورامیانە لەناوچەیەکی کێوو شاخی رژدو سەختدا دەژین کە لەهەموو لایەکەوە دیواری بەرزی سروشتی دەوری داوەو تەرتیبی ژیانیشیان وەك نیشتمانەکەیان لەچاو خەڵك شتێکی ترە).[٧١] کەواتە

---

[٦٦] عبد الستار طاهر شريف، المجتمع الكردي، من منشورات جمعية الثقافة الكردية، ١٩٨١، ص٦.

[٦٧] د. شاكر مصطفى سليم، قاموس الأنثروبولوجيا، المصدر السابق، ص٣٠٥.

[٦٨] هەمان سەرچاوە، ل٨٩٦.

[٦٩] أ. م. مینتیشاشفیلی، کورد، وەرگێڕانی دکتور عیزەدین مستەفا رەسول، وەزارەتی رۆشنبیری- سلێمانی-١٩٩٦، ل١٤٨.

[٧٠] محمد مصطفى أحمد، بيارة، دراسة سوسيو أنثروبولوجية، رسالة ماجستير غير منشورة مقدمة الى كلية الاداب، ١٩٩٤، ص٣٧.

[٧١] واسیلی نیکتن، کوردو کوردستان، وەرگێڕانی خالیدی حسامی (هێدی)، کتێبخانەی نیشتمانی هەرێمی کوردستان، هەولێر، ١٩٩٨، ل٤٩٣.

خەڵکی هەورامان ژینگەیەکی کۆمەڵایەتی تایبەتیان بەخۆیانو ژیانو گوزەرانیان دروستکردووەو رەخساندووە کە کەمێك جیاوازی هەیە لەگەڵ ژینگەی کۆمەڵایەتی ناوچەکانی تری کوردستان. ئەویش لەبەر ئەم خاڵانەیە بەڕای ئێمەو لەبەر رۆشنایی سەرچاوەکاندا:-

خاڵی یەکەم- هەورامان کەوتۆتە ناوچەیەکی چەپەكو ژینگە سروشتی‌یەکەی سەختو هەڵەتەو دووربوە لەرێگاکانی هاتووچۆوەو لەشکرکێشیەکانی دوژمنانی گەلی کورد زۆر نەیگرتوەتەوە، هەرچەندە کەوتۆتە ناوەڕاستی خاکی کوردستانیشەوە، هیچ دوژمنێك نەیتوانیوە بەتەواوەتی داگیری بکاتو دەستی بەسەردا بگرێت.[٧٢]

خاڵی دووەم- دوژمنە زۆرەکانی گەلی کوردو چاوتێبڕینیان لەداگیرکردنی خاکی کوردستان، ووشیارانە خەڵکی هەورامان لەپەرێزدا بوون کەخۆیان بپارێزن لەو داگیرکەرانە، کۆمەڵگا دورەدەستو دورەپەرێزەکان بۆ درێژەدان بەژیانو گوزەران پەنا دەبەنە بەر سستمی ئابوری خۆبژێوی.[٧٣] بەهەمان شێوە هەورامیەکان بۆ ژیانو گوزەرانیان پەنایان بردۆتە بەر سستمی ئابوری خۆبژێوی، ئەوەش کاریگەری بوە لەسەر دابڕانو پەیوەندی نەکردنیان بەدنیای دەرەوەو هۆکارێکی خۆپاراستنیشیان بوە لەدوژمنەکانیان.

خاڵی سێیەم- زۆری پێویستی‌یەکانیان پاڵنەر بون بۆ داهێنانی نوێ کەپێویستی‌یەکانیان دابین بکات، بۆیە ژیارو کلتوری تایبەتمەند

---

[٧٢] محەمەد ئەمین هەورامانی، مێژووی هەورامان، سەرچاوەی پێشوو، ل٧٢-٧٣.

[٧٣] جماعة من الأساتذة السوفيت، موجز قاموس الأقتصادي، ترجمة الأستاذ مصطفى الدباس، دار الجماهير، دمشق، ١٩٧٢، ص٤٥٠.

بەخۆیان دروست کرد[٧٤] و بەپێی تیۆریی ناوچە کەلتورییەکان[٧٥] وبەپێی پرنسیپی پانتایی‌ی شارستانی‌و پانتایی‌ی کات[٧٦]، ناوچەیەك‌و ژینگەیەکی کۆمەلاّیەتی‌ی تایبەت لەهەورامان پەیدا بوو کە بەبەشێکی شارستانیەتی‌ی رەسەنی گەلی کورد دەژمێردرێ.

خالّی چوارەم- کارکردنی سەرەمڕەو هەمیشەیی‌و هاریکاری کردن‌و پێشبڕکێ لەناو ئەندامانی کۆمەلگای هەورامانـدا بـۆ مەبەسـتی پـڕ کردنەوەی پێویستی‌یەکانی رۆژانەیان‌و درێژەدان بەژیان‌و گوزەران ژینگەیەکی کۆمەلاّیەتی تایبەتمەندیان بۆ خۆیان رەخساندووە هەروەك ابـن خلـدون لـەوبارەوە دەلّێـت(کـەس بەتـەنها ناتوانێـت هـەموو پێویسـتی‌یەکانی ژیـان دەسـتەبەر بکـات، بـەلّکو پێویسـتی بەیارمەتی‌دان‌و هاوئاهەنگی‌ی کەسانی تر هەیە)).[٧٧]

د-شێوەزاری هەورامی

شێوەزار- مەبەست لەکۆمـەلّێك هێمـای واتـاداری جیـاوازن، یـا شارەزایی‌یەکە پەیوەستە بەمرۆڤـەوەو نیشـانەی پێگەیشـتنی هـۆش‌و هەست‌و جولّەیەتی، وە ئامرازی پەیوەندی کردنی کۆمەلاّیەتی‌و هۆشی بنەڕەتی‌یەتی هەروەها هەلّسوکەوتەکانیەتی‌و ئاوێتەبوونی کۆمەلاّیەتی

---

[٧٤] د. شاكر مصطفى سليم، قاموس الأنثروبولوجيا، مصدر السابق، ص٢٢٨.

[٧٥] د. حسين فهيم، قصة الأنثروبولوجيا، المصدر السابق، ص١٦١. أو د. مجيد حميد عارف أثنوكرافيا شعوب العالم، وزارة تعليم العالي والبحث العلمي مكتبة الوطنية بغداد ١٩٩٠، ص٤٨.

[76] د.عبدالحميد لطفي، الأنثروبولوجيا الأجتماعية، دار المعارف بمصر، ١٩٧١، ص١٢٥.

[٧٧] د. عبدالباسط عبد المعطي، اتجاهات نظرية في علم الأجتماع(نقل من مقدمة ابن خلدون) مجلة عالم المعرفة، العدد٤٤، كويت، ١٩٨١، ص٨٠.

بونیەتی لەگەڵ ئەوانی تردا[78]. یاوەکو زمان چەند جوڵەیەکی دەنگین لەنێوان ئەندامانی کۆمەڵگایەکدا بەپێی چەند بنەمایەك کە لەسەر واتاکانیان رێککەوتون لەهەڵسوکەوتیانا دەردەکەون، بەو چەشنە زمان بوونی نی‌یە، بەڵکو دەستنیشانکردنی واتای ئەو جوڵەو هێماو دەنگانەیە کە بەپێی چەند بنەمایەك کۆمەڵگا لەسەری رێککەوتوەو بەکردارو کردەوەی ئەندامەکانی ئەو کۆمەڵگا دیاریکراوەدا دەردەکەوێت[79].

زمان(Language) پێکهاتەیەکە لەهێمای زارەکی کەواتای شتەکان یا هەڵسوکەوتەکان یاهۆش‌و بیرکردنەوەکان دەگەیەنێت، کەمرۆڤ بەکاریان دەهێنێت بۆ یەکتر تێگەیاندن‌و ئاڵوگۆڕکردنی بۆچونەکانی، وەبەهۆیەوە مرۆڤ لەئاژەڵەکانی تر جیادەبێتەوە جگە لەوەش کەبەشێکی گرنگی شارستانیەتی واتایی مرۆڤە، هیچ چالاکی‌یەکی کۆمەڵایەتی ناو ئەندامەکانی کۆمەڵگا بەبێ زمان روو نادەن، بەبێ زمانیش پەیوەندی بەژینگەوە ناکرێت‌و ئاگاداری تایبەتمەندیەکانی‌و رواڵەتەکانی نابێت.[80]

زمانی کوردی کەئامرازی پەیوەندی کردن‌و نووسین‌و شارستانیەتی گەلی کوردە، شێوەزاری هەورامی کەلقێکی گرنگی ئەو زمانەیە راو بۆچونی زۆری لەسەرە بەکورتی هەندێ لەو راو بۆچونانە دەخەینە روو:-

---

[78] د. عمر أحمد همشري، التنشئة الأجتماعية للطفل، ط١، دار صفاء للنشر والتوزيع- عمان-٢٠٠٣، ص٩٢.

[79] د. عبدالحميد لطفي، الأنثروبولوجيا الأجتماعية، المصدر السابق، ص٦٥.

[80] د. شاكر مصطفى سليم، قاموس الأنثروبولوجيا، المصدر السابق، ص٥٥١.

(شەرەف خان) لەشەرەفنامەدا دەڵێت(هۆزە سەرەکیەکانی کورد لەوبارەوە کەشێوەی ئاخافتن‌و هەندێك ئاکارو داب‌و دەستورو هەڵسوکەوتیان لێك جیاوازە... دەکرێن بەچوار بەشەوە، کرمانج، لوڕ، کەڵهوڕ، گۆران).[81] بەپێی رای ئەم مێژوونوسە شێوەزاری هەورامی دەچێتە لقی گۆرانەوە. زمانی کوردی لەدوو دیالێکتی سەرەکی پێکدێت، کەدیالێکتی ژوورو خوارووە وە هەریەکە لەمانەش چەند لقێکی لێ دەبێتەوە. (موکریان‌و هەکاری‌و شوکاك‌و بایەزید) سەر بەدیالێکتی کرمانجی ژوورون هەریەکە لەمانەش لقی تری لێ دەبێتەوە. (لەك‌و کرمانج‌و کەلهوڕو گۆران‌و لوڕ) سەر بەکرمانجی خواروون.

(مێجەر سۆن) دەڵێ گۆرانەکانی زەهاو هەورامی‌یەکی سنەو زازاو هەموو بەش‌و لقەکانی بەشێوەی ژووروی رۆژئاوا دەدوێن، هەروەها رای وایە زمانی کوردی چوار شێوەیە(کرمانجی، گۆرانی، لوڕی، زازایی).

(دی مۆرگان) دەڵێت زمانی کوردی لەم شێوەزارانە پێکهاتووە(موکریی رووسی، یەزیدیی بایەزیدی، سنەیی، کرماشانی، هەورامانی، جافی، رێژاوی، سلێمانی، لەکی، خوجرەندی).

بەڵام(مینۆرسکی) رای وایە زمانی کوردی لەم بەشانە پێکهاتووە:-

١-شێوەی خواروو- کرماشانی‌و سنەیی دەگرێتەوە.

٢-شێوەی رۆژهەڵاتی- سلێمانی‌و سابڵاخی‌و موکری دەگرێتەوە.

٣-شێوەی رۆژئاوایی- سەرانسەری کوردستان دەگرێتەوە.

بەڵام تۆفیق وەهبی رای وایە زمانی کوردی لەم دیالێکتانە پێکدێت:-

---

[81] شەرەفخانی بدلیسی، شەرەفنامە، وەرگێڕانی هەژار، کۆڕی زانیاری کورد، چاپخانەی نعمان- نجف، ١٩٧٢، ل٢٨.

١-كرمانجي- كرمانجي ژوورو، كرمانجي خواروو.
٢-لوڕ- بەختیاری، لەك، فەیلی، كەڵهوڕی، مامەسانی.
٣-گۆران- باجەلانی، كاكەیی، زەنگەنە، هەورامانی.
٤-زازایی.... تێكڕاش دەبێتە دوو بەشەوە، كۆمەڵەی ژوورو، كۆمەڵەی خواروو.[٨٢]

بەلام رای(فوئادی حەمە خورشید) ئەوەیە كەزمانی كوردی بەپێی بەلگەو راستییە زمانەوانیەكانو هەلو مەرجی جوگرافی دەكرێت بەم دیالێكتانەوە:-

١-كرمانجي باكوور- بایەزیدی، هەكاری، بۆتانی، شەمدینانی، بەهدینانی، دیالێكتیكی رۆژئاوا.
٢-كرمانجي ناوەڕاست- موكری، سۆرانی، ئەردەلانی، سلێمانی، گەرمیانی.
٣-كرمانجي باشوور- لوڕی رەسەن، بەختیاری، مامەسەنی، كۆهگلۆ، لەك، كەڵهوڕ.
٤-گۆران- گۆرانی رەسەن، هەورامانی، باجەلانی، زازا.[٨٣]

وەك بەرچاوخرا(شێوەزاری هەورامی) لەپێكهاتەی دیالێكتی گۆراندا بەشداری دەكات لەپێكهاتەی زمانی كوردیدا. میرنشینی ئەردەلان كە لەسەدەی چواردەیەمی زایینیدا دروست بوو، زمانی ئەو

---

[٨٢] زبیر بیلال اسماعیل، مێژووی زمانی كوردی، وەرگێرانی یوسف رؤوف علی، وەزارەتی رۆشنبیری، عیراق- بغداد، ١٩٨٤، ل١٠٤-١١٦.

[٨٣] فوئادی حەمە خورشید، زمانی كوردی دابەشبونی جوگرافیایی دیالێكتەكانی، وەزارەتی رۆشنبیری، عیراق-بەغدا ١٩٨٥، ل٤٠.

میرنشینه دیالێکتی گۆران بوو، جگە لەمە دیالێکتی گۆران زمانی ڕەسمی ئایینو ئایینزاو عەقیدە شارراوەکان بوو.[٨٤]

(ی. ئی. ڤاسیلیەڤا) دەڵێ شوێنی بڵاوبونەوەی دیالێکتی گۆران لەمیرنشینانی ئەردەڵانو باباندا تەنها (زەوی پەیڤینی گۆرانی) نەبوو، بەڵکو (گۆرانی) لەسلێمانیو سنەدا بەزمانێکی جوانو پاراو دادەنرا، لەئەردەڵانیشدا ئەوا زمانی ئەتنیکیەتی کۆشکی فەرمانڕەوایەتی بوو، شاعیرانی کۆشکی والیەکانی ئەردەڵانی بە (گۆرانی) دەیاننووسی، هەروەها شاعیرانی زووی کۆشکی بابانیش هەروابوو. یەکێك لەتوخمە گرنگەکانی ڕەوشی ڕۆشنبیری بوو.[٨٥] هەروەها شارەزایەکی تر دەڵێت تا ماوەیەك لەمەوپێش زۆربەی هۆنەرەکانی کوردستان بەشێوەی هەورامی هۆنراوەیان هۆنیوەتەوە.[٨٦] محەمەد ئەمین زەکی دەڵێت"لەمەوپێش لەئەردەڵاندا بەنەوعە زمانێك قسە ئەکرا کە لەهەورامی ئەچوو... هەورامان وەکو گۆرانی دێهاتی، زمانەکەی خۆی موحافەزە کردوەو ئیمڕۆ بۆتە زمانێکی موئەسیرو شیرینو نەغمەدار".[٨٧] لەکۆشكو سەرای ئەردەڵانیەکاندا زمانی دڵنەوایی کردنو زمانی وێژە هەورامی بووە، کە لەڕاستیدا زاراوەیەکی (گۆرانی)یە.[٨٨] لەهجەی کوردی فەسیح یا

---

[٨٤] د. مارف خەزنەدار، مێژووی ئەدەبی کوردی لەسەرەتاوە تا ناوەڕاستی سەدەی بیستەم، بەرگی دووەم، دەزگای چاپو بڵاوکردنەوەی ئاراس- هەولێر، ٢٠٠٢، ل١٢.

[٨٥] ی. ئی. ڤاسیلیەڤا، کوردستانی خوارووی ڕۆژهەڵات لەسەدەی حەڤدە تا سەدەی نۆزدە، وەرگێڕانی ڕەشاد میران، مۆسکۆ (ناوکا)، هەولێر، ١٩٩٧، ل٤٣-٤٤.

[٨٦] محمد بهاالدین صاحب، دیوانی پیرشالیاری زەردەشتی، چاپی یەکەم، سنندج، بێ ساڵی چاپ، ل٢٤.

[٨٧] محەمەد ئەمین زەکی، خولاصەیەکی تأریخی کوردو کوردستان، دەزگای چاپو پەخشی سەردەم، بەرگی یەکەمو دووەم، سلێمانی، ٢٠٠٠، ل٢٢٠.

[٨٨] مارتن ڤان برونەسن، سەرچاوەی پێشوو، ل١٥٠.

بەجۆرێکی تر بڵێین کوردی ئەسڵو سادەمان تەنیا لەزمانی عێلاتی کوێستانە بەرزەکانی رۆژئاوای ئێران، وەکو دەوار نشینەکانی هەرێمی هەورامانو مەریوان دەست دەکەوێت.[89] لەگەڵ ئەوەشدا هەورامیەکان کەنیشتەجێی شاخن توانیویانە زیاتر پارێزگاری زمانی کوردی بکەنو ووشەی جیاواز بۆ ئامرازی پیاوو ئافرەت بەکاربێنن.[90] هەروەك زانایانی زمانو روێژەو مێژوو ئاماژەیان پێ کردوە شێوەزاری هەورامی کە لەدیالێکتیکی گۆرانە، بۆ ماوەیەکی زۆر زمانی ئەدەبو رامیاریو کۆمەڵایەتیو بیروباوەڕی ئایینی بووە لەهەردوو میرنشینی ئەردەڵانو باباندا و لەسنجارو داقوقو تاوغو زەنگەنەو تەکیەی قەرەداغ(چوارشاخ) مۆرکی شێوەزاری هەورامیان پێوە دیارە.[91] بەڵام ئێستا شێوەزاری هەورامی بەرتەسك کراوەتەوە بۆ سنورێکی جوگرافیی دیاریکراو.

[89] عەلی ئەسغەری شەمیمی هەمەدانی، جوگرافیای کوردستانی ئێران، وەرگێڕانی زەبیحی، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق- بغداد، ١٩٨٠، ل٥٤.

[90] محەمەد مەردۆخی کوردستانی، مێژووی کوردو کوردستان، وەرگێڕانی عبدول کەریم محەمەد سەعید، چاپخانەی ئەسعەد- بغداد، ١٩٩١، ل٨٤.

[91] مەحمود عەبدولسەمەد، کورتەیەك لە بەسەرهاتی ئاخافتنی هەورامی لەمێژوودا، گۆڤاری هەزارمێرد ژمارە(١٩)، حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی شڤان، ل٥٧-٦٦.

باسی دووەم

مێژووی هەورامان

ئەو کەمتەرخەمی یەی کەکراوە بەرامبەر لێکۆڵینەوەو نوسینەوەی مێژووی نەتەوەی کورد، ئالۆزی یەکی دروست کردووە کەتاکو ئێستا بۆتە کێشەو گیروگرفت بۆ مێژوونوسان.[1] مێژووی نەتەوەی کورد تارمایی لەسەرەو ساغ نەکراوەتەوە ئاخۆ مێژووی هەورامان کەبەشێکی ئەو نەتەوەیەیە چۆن چۆنی پاك بکرێتو بنوسرێتەوە بەجیا بۆیە پەنا ئەبەینە بەر سەرچاوە مێژوویی یەکانو زانایانی ئەو بوارە بۆ هەڵکڕاندنی مشتێك لەخەرمانی مێژووی گەلی کورد.

لەسەردەمی ڕێنیسانسدا مێژوونوسان بۆ یەکەمجار مێژوویان بەپێی قۆناغ دابەش کرد.[2] بەو پێیە مێژووی هەورامان دابەش دەکەین بۆ چوار قۆناغی یەك لەدوای یەك کە ئەمانەن:-

قۆناغی (کۆن، ناوەند، نوێ، هاوچەرخ).

١-قۆناغی کۆنی مێژووی هەورامان

ئەو سەردەمەیە کە لەسەر خاکی هەورامان مرۆڤ پەیدابووە تاوەکو داگیرکردنی لەلایەن سوپای ئیسلامەوە. نەتەوەی کورد لەم سەردەمەدا پێی ووتراوە (گۆتیو لۆلۆ). (گۆتی) مەڵبەندەکەیان کوردستانی باکووری ئێستا بووە، چەندەها فەرمانڕەوایەتی یان تێدا دامەزراندوە

---

[1] د. جمال رشيد أحمدو د. فوزي رشيد، تأريخ الكرد القديم، أربيل، ١٩٩٠، ص٧.

[2] د. كمال مظهر، مێژوو ر كورتە باسێكی زانستی مێژوو كوردو مێژوو، ئەمینداریتی گشتی رۆشنبیریو لاوان، بەغدا، ١٩٨٣، ل٥٤.

بەناوی(ماننا، میتانی، سۆباری، ئۆرارتۆ، خۆری، نایری، کاردۆخی) ئەم سەرزەمینە لەسەدەی حەوتەمی پێش زایین هەمووی بوو بە بەشێك لەئیمپراتۆریەتی ماد(لۆلۆ) مەڵبەندەکەیان کوردستانی باشووری ئێستا بووە، بەچەند شێوەیەك ئەم ناوە لەبەڵگەنامە مێژوویەکاندا تۆمارکراوە وەك (لۆلوبوم، لۆلۆبیۆم، لۆلۆبو، لوللوم، لۆللو، لۆلۆمی، لۆللۆمی، لولوبی، لوللوبا، لوللوبووتو، لۆلاخخو، لالا، لائولوبوو، لالۆ... هتد) لەسەر خاکی لۆلۆکان چەند جۆر فەرمانڕەوایەتی دامەزراوە وەك(کاشی- کاسی- کاسای- کەشی، هۆری، وڵاتی زاموا، ... هتد). سەرزەمینی ئەمانە لەسەدەی حەوتەمی پێش زایین بوو بەبەشێکی تری ئیمپراتۆریەتی ماد. کۆمەڵگای هەورامانی ئێستا، لەو سەردەمەدا لەسەر خاکی(لۆلۆکان) هەژمارکراوە. یەکێك لەو ناوانەی سەرەوە کە(لالۆ)یە ئێستا لای هەورامییەکان بەزیندویی بەکاردەهێنرێت بەواتای(خاڵ=خالۆ).[٣]یە، دوور نییە ئەو زاراوەیە ریشەیەکی مێژوویی هەبێتو پەیوەندی بەگەلی(لۆلۆ) کانەوە هەبێت. یا ناوی(لۆلۆکان) لەوەوە وەرنەگیرابێتو ئەو گەلە بەو زاراوەوە نەناسرابێت. دوو گەلی(لۆلۆ)و(گۆتی)و ئەوانی تر لەچیانشینەکانی زاگرۆس بوون، ئەم هۆزو تیرانەی لەلاپاڵی چیاکانی زاگرۆس دانیشتوانی راستەقینەی ناوچەکە بوون.[٤] ئەم وڵاتە چەند کۆچێك رووی تێکردوە لە(باکوورو رۆژهەڵاتو رۆژئاواوە) لەهەزارەی سێیەمی پێش زایینەوە تاکو سەدەی نۆیەمی پێش زایین. ئەو کۆچەرانە تێکەڵ

---

[٣] فاضل قەرەداغی، مێژووی گەلی لوللو، بێ چاپخانە، ١٩٩٨، ل٥-٧.

[٤] هورمزی بێگلەری، چیانشینانی زاگرۆس، وەرگێڕانی حەمەی حەمە سەعید، حکومەتی هەرێمی کوردستان وەزارەتی رۆشنبیری، سلێمانی، ٢٠٠١، ل٩٧.

بەچیانشینانی زاگرۆس بونو تواونەتەوە.[٥]"قەومی کورد، وەکو بەعزێ موستەشریقین ظەنیان بردوە، هەر عبارەت لەقەومێکی تازەهاتوو نەبوون، بەڵکو گەلێ لەپێش عەصری حەوتەمداو بەناوی ترەوە، لەکوردستاندا مەوجود بوە، ... لەگەڵ ئەصڵەکانی قەدیمدا ئەبێ یەکدگیر بوبێ".[٦] تا ئێستا روون نەکراوەتەوە کەگەلی گۆتیو کاشی لۆلۆین کەی بوون بەنیشتەجێی خاکی زاگرۆس، بەڵام لەهەزارەی ٣ سێ پ. ز بەبۆنەی سۆمەرەکانو ئاشوورو ئاکادییەکانەوە ناویان... چویە ناو مێژووی رۆژهەڵاتەوە.[٧] هەورامانی ئێستا بەشێك بووە لەخاکی(لۆلۆ)کان، ئەو ناوە کۆنانەی کە بەشاخو دۆڵو چەمو گوندو سەرزەمینی لۆلۆکانەوە نراون، ئێستا بەزیندویەتی لەناو شێوەزاری هەورامیدا واتای خۆیان هەیەو بەکاردەهێنرێن بۆ نمونە(خانەقین- خان کێن، کفری-کۆفری، ئاراپخا- ئەرێباخا، چەم چەماڵ- چەمچەماڵ، چەرمو- چەرمە، هەشمزێنە- هەشمزێنە، هەشەسور- هەشەسور، دەرەویان، دەرەوار، شیواشۆك، کۆیە، کۆلارە، بێتوات، رانیەیە، پشدەر- پشت دەرە، کێوەرو، بێتوش، بێژوێ-بێجوێ، هۆملە، گۆملە،- کۆملە، بادانە- بێدانە، دەرەمیانە، تەرەتەوەن، وڵەسمت، ... هتد).

---

[٥] د. جمال رشیدأحمدو د. فوزی رشید، تاریخ الکرد القدیم، المصدر السابق، ص٩١-٩٩.

[٦] محەمەد ئەمین زەکی، خولاصەیەکی تاریخی کوردو کوردستان، سەرچاوەی پێشوو، ل٦٤.

[٧] رشید شیخ عبدالرحمن، مێژووی زاگرۆس، وەزارەتی، رۆشنبیری، هەولێر، ٢٠٠١، ل٥٤.

بۆ بەراورد بەشێوەزاری سۆرانیو هەورامی واتای ئەو ناوانەی سەرەوە بەخشتەی(١) دەخەینە روو.

واتای سۆرانی	واتای هەورامی	واتای سۆرانی	واتای هەورامی
تاشە بەردەکە خوارە	کۆلارە	پاشا کێیە	خان کێن
پێت ووت	بێتوات	خرەبەردی زۆر	کۆفرێ
رێگا نیەیە	رانییەیە	بەڵێ باخە	ئەرێ باخا(ئارابخا)
پشتی چەم	پشتدەرە	وورچەکە زاوە	هەشە زێنە
گۆمشك	گۆمڵە	وورچە سوور	هەشە سور
بەردی تەر	تەڕەتەوەن	چەمی خواروو	دەرەوار

ئەو ناوانەی سەرەوە بەشێکی ناوە سنوریەکانی خاکی لۆلۆکان بورن، چونکە سەرچاوە مێژوویەکان ئاماژە بەوە دەکەن ئەو جێیانە سنوری دەسەڵاتی لۆلۆکان بوە لەکۆندا.[8]

ئەو سەرزەمینە توشی شاڵاور پەلاماردانی(ئەکەدەکان، ئاشوریەکان، یۆنانەکان) بووە، زیانی قورسی بەرکەوتوە زۆرجار سەرپاکی زەویەکە داگیرکراوەو شارو قەڵاو گوندەکان وێران کراونو خەلکەکەیان ئەوەی کوژراوە کوژراوە، ئەوەی دەرباز بوە یادیل کراوەو گوێزراوەتەوەو جارێکی تر نەگەڕاوەتەوە، ئەوەشی رزگار بوە پەنای بردوەتە بەر چیاکانو خۆی حەشارداوە.[9]

---

[8] عزەت هەورامی، هەورامییەکان لۆلۆین یا لۆلۆکان هەورامین، رۆژنامەی کوردستانی نوێ، ژمارە(٢٤٦٠) ، ساڵی٢٠٠١، ل٩.

[9] مەحمود عەبدولسەمەد ، گۆڤاری هەزارمێرد ، سەرچاوەی پێشوو، ژمارە ١٩، ل٥٧-٦٦.

لەساڵی ٢٥٢٤ پ. ز[١٠]و ٢١٢٠ پ. ز[١١]و ١٤٠٠ پ. ز[١٢]و عەصری ٢٨ پ. ز،[١٣] سوپای ئەکەد پەلاماری سەرزەمینی(گۆتۆ)و(لۆلۆ)یان داوەو بەسەریاندا سەرکەوتون، لە(دەربەندی گاور) زنجیرە شاخی قەرەداغ نەخشێك هەڵکەنراوە ئاماژەی ئەو شەڕەیە، دوای ئەو شکستە گەلی(گۆتۆ) تێکەڵ بووە بەگەلی(لۆلۆ)کانو چونەتە چیاکان.[١٤]

دوابەدوای ئەم روداوەی ئەکەدییەکانو گۆتیو لۆلۆکانو کشانەوەی سوپای ئەکەدەکان... جارێکی تر گەلانی چیاکانی زاگرۆس وولاتێك لە(ئاراپخا-کەرکوك) وە تاکو چیاکانی هەورامان دروست دەکەنەوەو رێکی دەخەن بەناوی وولاتی(زامـوا)وە. ماوەیەك فەرمانڕەوایی وولاتی خۆیان دەکەن، بەڵام لەسەرەتای هەزارەی یەکەمی پێش زایینەوە تاکو پەیدابونی ئیمپراتۆریەتی ماد، چەند جارێکی تر لەلایەن ئاشورییەکانەوە پەلاماردەدرێنو وولاتەکەیان وێران دەکرێتو داگیردەکرێت، محەمەد ئەمین زەکی دەڵێت:"لەشکری ئاسوری بەهەجومێکی بەشدەت شاری(مەسۆ)ی کە لەجێگای(ولانە)ی ئیمرۆ بوە گرتو زۆری خەڵکەکەی لەناوچوو، لەهەورامانیشدا پازدە شارێك کەوتە دەس ئاسوری". دواتر محەمەد ئەمین زەکی دەڵێت((ئاشور ناسرپاڵ،

---

[١٠] فوئاد حەمە خورشید، کورد کورتە لێکۆڵینەوەیەکی زانستییە، وەرگێڕانی سالح سەعید، چاپخانەی تیشك، ٢٠٠٠، ل٤٨.

[١١] د. تقي الدباغ وآخرون، العراق في التاريخ، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٨٣، ص٧٩.

[١٢] سەرهەنگ: عبدولوحید، کوردو نیشتمانەکەی، وەرگێڕانی حمە صالح گەلالی، سلێمانی، ٢٠٠٠، ل٣٣.

[١٣] محەمەد امین زەکی، خولاصەیەکی تاریخی کوردو کوردستان، سەرچاوەی پێشوو، ل٧١.

[١٤] فاضل قەرەداغی، مێژوی گەلی لۆلۆ، سەرچاوەی پێشوو، ل١٥.

پەلاماری وولاتی لۆلۆکان- زاموای داوەو بیستو پێنج شاری گرتوە ئەمانەیان لەهەوراماندا بوون(بارا، هارهار) جگە لەشارەکان ئەم شاخانەی گرتوە لالار، سوانی، نیسپی)).[15]

هەروەها هێرشو لەشکر کێشییەکانی ئاشوریەکان بۆسەر وولاتی(لۆلۆ- زاموا) هەرچی وەستای دەست رەنگینو شارەزابوە نەیان کوشتون، بەدیلی گواستونیانەتەوە بۆ .وولاتی ئاشور، خەلکی پێگەیشتوو ئیشکەری بەتالانی بردوو منداڵەکانی لەئاگردا سوتانن... خەلکی وولاتی زاموا(بەتایبەتی پیشەسازەکان) بردنیان بۆ پایتەختە تازەکەی ئاشور ناسیراپاڵ کەشاری(کلخۆ) بوو.[16]

هێرشو پەلاماری(یۆنانەکان) بەتایبەتی لەسەردەمی(ئەسکەندەری مەکەدۆنی)دا ((لەتێکهەڵچونی گۆگامل ۳۳۱ پ. ز کە بەسەرکەوتنی ئەسکەندەری یۆنانیو تێکشکانی یەکجارەکی داریوشی ئێرانی تەواوبو، کۆتایی بەدەسەلاتی ئیمپراتۆری هەخامەنیشینی ئێرانی هێنا)).[17] ڕوی لەهەورامانیش کردوە بەڵام بەپێی گێڕانەوەکانی مێژوو ئەسکەندەر ئەگەر بەشێکیشی گرتبێت هەموی بۆ نەگیراوە، بۆیە لەسەر سنوری ئێستای کوردستانی عیراق لای شاری زاخۆ زیندانێکی دروست کردوە بەناوی(ئەورامن)ەوە کەهەچ هەورامییەك لەدەرەوەی خاکی هەوراماندا بگیرایە بەدیلی دەگوێزرایەوە بۆ ئەو زیندانە.[18] بەڵام(حەکیمی مەلا

---

[15] محمد امین زکی، تأریخ سلێمانی وولاتی، سەرچاوەی پێشوو، ۱۹۳۹، ل۷، ۱۵-۱٦.

[16] ئی. م. دیاکۆنۆف، میدیا، وەرگێڕانی برهان قانع، دار الحریە للطباعة، بغداد، ۱۹۷۸، ل۲۳۳-۲۳٤.

[17] نەوشیروان مستەفا ئەمین، کوردو عەجەم، سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان، سلێمانی، ۲۰۰۵، ل٥.

[18] محمد ئەمین هەورامانی ، مێژووی هەورامان، سەرچاوەی پێشوو، ل٦۰٦.

صالح) دەڵێت(بڵ، پاڵەنیا، سلێن، هەرسین، هەولێ، هەیاس، هێرۆ، فەیلەقوس، سەڵسی) ئەمانە ناوی یۆنانین کە لەهەورامان تا ئێستا ماونەتەوە.[19] بەپێی ئەم ناوانە بێت هەورامان لەلایەن سوپای یۆنانەکانەوە داگیرکراوە ئەگەر بۆماوەیەکی کورتیش بوبێت. بەڵام زیان‌و کاول کاری‌یەکانیان هیچ زانیاریەکیان دەست ناکەوێت‌و تۆمارنەکراوە، لەگەڵ ئەوەشدا(بەڵگەنامەکانی هەورامان)دەیسەلێنێت شارستانێتی یۆنانەکان لەهەوراماندا بڵاوبۆتەوە.[20] شای ئەرمینیا((تیریداتی سێیەم لەسەدەی چوارەم مەسیحیەتی کرد بەئایینی دەوڵەتی خۆی، ئەم دەوڵەتەش بەشێکی کوردستانی دەگرتە خۆ، بەڵام کوردەکان بەتایبەتیش لەجێگەکانی دوورە دەسەڵاتی ئەم وەکو هەورامان، بەرەنگاری ئەمە بونەوەو هەر بەزەردەشتی مانەوە)).[21]

دوای ئەو سەردەمە دیارە هەورامان بۆتە بەشێك لەفەرمانڕەوایەتی دەوڵەتی ئاشکانی‌و دواتریش دەوڵەتی ساسانی. لەسەدەی شەشەمی زایینی‌دا تا پەیدابونی ئیسلام قەبیلەی گۆران بەسەرکردایەتی (کواتانزە) دەوڵەتێکی گەورەیان دامەزراند کەتا شاری تەوریزو دەوروبەری دەگرتەوە، پایتەختەکەی کرمانشان بوو.[22] دیارە هەورامان بەشێك بوە لەو دەوڵەتە تا ئەو کاتەی کەسوپای ئیسلام داگیری دەکات.

---

[19] حەکیم مەلا صالح، جێ پەنجەی یۆنانیەکان بەسیمای کوردستانەوە، گۆڤاری ئاوێنە، ژمارە(١٩-٢٠)، تاران، ١٣٧٤ ئێران، ل٤٠-٤٢.

[20] د. جمال رشيد أحمد، دراسة وثيقية من وثائق هورامان التأريخية، گۆڤاری کاروان، ژمارە(١٠)، ١٩٨٣، ل١٥٢.

[21] د. رەشاد میران، سەرچاوەی پێشوو، ل٣٣.

[22] د. ولید حمدی، کوردو کوردستان لەبەڵگەنامەکانی بەریتانیادا، و. محمد نوری توفیق، سلێمانی، ١٩٩٩، ل٩.

٢-قۆناغی ناوەڕاستی مێژووی هەورامان:

ئەم قۆناغە لەداگیرکردنی هەورامان لەلایەن سوپای ئیسلامەوە لەساڵی(٦٤١ز-٢١ ك) دەست پێدەکات تاکو بەرپابونی جەنگی چاڵدێران ساڵی(١٥١٤ ز-٩٢٠ ك) کە لەنێوان دەوڵەتی سەفەوی شیعە ئایینزای ئێران‌و ئیمپراتۆرەتی عوسمانی سوننە ئایینزای تورکی ڕوویداوە.[٢٣] لەسەرەتای ئەم قۆناغەدا هەورامان سوپای ئیسلام وێرانی کردو کوشتارێکی بێشوماری لێکردو نێرینەکانیانی لەجەنگا کوژران، ژن‌و کچەکانیان بەدیل گیران‌و بەغەنیمەی شەڕ دەسیان بسەرداگیرا. (محمد مەردۆخ) بەم جۆرە دەیگێڕێتەوە: لەیەکەم هێرشدا(أبو عبیدالله أنصاری) ئەکوژرێ، هێرشی دووەم‌و سێیەم، کەسێ ڕۆژی خایاند سوپای موسڵمانەکان سەرئەکەون. بەشێوەیەك کەشاخ‌و دەشت‌و دۆڵ بەخوێنی جەنگاوەرانی کورد سوور ئەبێ. لەئەنجامدا هەموو دێهات‌و شارۆچکەکانی کوردستان کاول ئەکەن پەرستگاو ئاگردانەکان ئەڕوخێنن ژن‌و کچی کورد بەدیل ئەگرن‌و هەرچی سامان‌و دەوڵەت هەیە تالآنی ئەکەن. ئەوانەی مانەوە بونە ئیسلام‌و وازیان لێ هێنان... لەپاشدا ڕوەو(هەورامان) ئەکەوێتە ڕێ لەنزیك(پاوە) توشی شەڕو کوشتارێکی خوێناوی دێت کەزۆربەی ئافرەت‌و پیرو منالی کورد بەدەستی سوپای ئیسلام ئەکوژرێ‌و لەناوئەچن.[٢٤] پارچەیەکی هۆنراوەی مێژوویی ئەو کارەساتە وێنە دەگرێت‌و ئاوا نیشانی ئەدا کە بەشێوەزاری هەورامی هۆنراوەتەوە کەهی ئەو سەردەمەیە:-

---

[٢٣] عبدالفتاح علی یحیی، أدریس البدلیسی، گۆڤاری کاروان، ژمارە(٢٤)، ١٩٨٤، ل١٥٥.

[٢٤] محمد مەردۆخ کوردستانی، مێژووی کوردو کوردستان، سەرچاوەی پێشوو، ل١٨٦-١٨٧.

زور کار ئەرەب کردنە خاپوور
گوناو پاڵە هەتا شارەزوور
ژنو کەنیکان وەدیل پشینان
مەرد ئازا تلی ژە ڕوی هونینا
هورمزگان رمان ئاتیان کوژان
هویژشان شاردەوە گەورەی گەورەکان
ئاین زەردەشت مانەوە بیکەس
بەزەیی کانا هورمزدو هیچ کەس....[٢٥]

واتاکەی(عەرەبی زۆردار لەگوندی گەناوو پاڵەوە تا شارەزوور کاولی کردوە، ژنو کچەکانیان دیل کردنو ئازاو دلێرەکانیش خەڵتانی خوێن کراون، جێی خواپەرستی روخاونو ئاگرەکان کوژاونەتەوە، گەورەو سەردارەکانیش خۆیان شاردۆتەوە، ئایینی زەردەشت بێ کەس کەوتوەو خوای هورمز بەزەیی بەکەسدا نایەتەوە).

هەورامی‌یەکان، بەزۆرو بەشەڕو کوشتار بەڕوکەش موسڵمان بوون، بەڵام لەناخەوە لەسەر ڕێڕەوی ئاینەکەی خۆیان دەڕۆیشتن(ئاینی زەردەشت) تاوەکو ساڵی ٨٤٢ کۆچی.[٢٦]"هاتنی ئیسلام تا سەدەی دوازدەمیش لەکوردستاندا شوێنی وا هەر مابوون کەپەیڕەوی ئایینی زەردەشتیان لێ دەکرا، وەکو هەورامان".[٢٧] لەبەر زۆر لێکردنو سەرانە سەندنو چەوسانەوەی نارەوا، هەرێمی شارەزوورو هەورامان بوە مەڵبەندێکی هەرە سەرەکی گروپی خەوارج.[٢٨] هەر کەسێك لەناو

---

[٢٥] حوسێنی مەدەنی، کوردستانو ئیستراتیژی دەوڵەتان، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠٠٠، ل٥٤.
[٢٦] محەمەد مەردۆخی کوردستانی، سەرچاوەی پێشوو، ل١٨٧.
[٢٧] د. رشاد میران، رەوشی ئایینیو نەتەوەیی لەکوردستاندا، سەرچاوەی پێشوو، ل٢٨.
[٢٨] شوان عوسمان مستەفا، کوردستانو پرۆسەی بەئیسلام کردنی کورد، وەزارەتی رۆشنبیری، سلێمانی، ٢٠٠٢، ل٢٥٤.

دەسەڵاتی خەلافەتی ئیسلامیدا زۆری بۆ بھاتایە روی ئەکردە ھەورامان بۆ خۆ حەشاردان‌و رزگاربونی لەستەمی دەسەڵات وەك سەید قڕانەکەی سەردەمی ئەمەوی‌و عەباسی‌یەکان، ئەو سەیدانەی رزگاریان بوو روویان کردە ھەورامان.[29] روداوی تر بۆ ئەم قۆناغە زۆرە بەڵام لەباسەکە دوور دەکەوینەوە.* لەم قۆناغەدا دەسەڵاتی خەلافەتی ئیسلامی(راشدین‌و ئەمەوی) تەواوبوون، خەلافەتی عەباسیش لەکۆتایی‌یەکەی نزیك ببووەوە. کۆمەڵگای ھەورامان بەگشتی لەبارێکی مل کەچی‌و ژێردەستی ژیانیان بەسەر بردووە ھێشتا یەك پارچە بووەو جیاوازی چینایەتی لەنێوانیاندا نەبووەو ئەم روداوانەی سەر گۆڕەپانی کوردستان وایان خواستوە کەخەڵك خۆی رێکخات‌و راپەڕێت‌و داوای ئازادی‌و سەربەستی‌و سەربەخۆیی بکات، لەسەرانسەری کوردستاندا چەند میرنشینێك دامەزراون، لەدەوروبەری خاکی ھەوراماندا میرنشینی(ئەردەڵان) بەبڕیاری جەنگیزخان دامەزراوە تاکوساڵی(١٢٨٤) کۆچی لەناوچوە،"دوای ئەوەی(شەش عەصرو نیو) دەوامی کردوە))[30] لەساڵی ٥٩٤ کۆچی دامەزراوەو تا ساڵی ١٢٨٤ کۆچی حکومەتیان کردوە.

لەساڵی ١٢٦٢ رەزا قولی خان کرایە فەرمانڕەوای ئەردەڵان کەئەوە دوایین فەرمانڕەوای ئەو میرنشینە بوو.[31] بەڵام مەستورەی کوردستانی

---

[29] محەمەد ئەمین ھەورامانی، مێژووی ھەورامان، سەرچاوەی پێشوو، ل٧٣.

* بۆ زانیاری زیاتر سەیری محەمەد مەردۆخ کوردستانی بکە، سەرچاوەی پێشوو ل١٨٣-١٨٧.

[30] محەمەد ئەمین زەکی، خۆلاسەیەکی تأریخی کوردو کوردستان، سەرچاوەی پێشوو، ل٢٠٥.

[31] د. حسێنی خەلیقی، کۆمەڵناسی کوردەواری، بەرگی یەکەم، چاپخانەی الحوادث-بەغداد، ١٩٩٢، ل١٠٧-١٠٨.

سالّی ١٢٦٣ بەلەناوچونی ئەو میرنشینە دیاری دەکات[٣٢] کەخۆی واتا مەستورەی کوردستانی لەسالّی ١٢٦٤ مردووە.[٣٣] لەتەمەنی میرنشینی ئەردەلاّندا هەورامان چەند جارێك دابەشکراوەو لەلایەن فەرمانڕەوایانی ئەو میرنشینەوە بەڕێوەبراوە، لەپاش مردنی مەئمون بەگ بێگەبەگ جێگەی گرتەوە، بەلاّم چونکە مەئمون بەگ هەر لەرۆژگاری ژیانیدا وولاّتەکەی بەسەر کوڕەکانیدا بەشکردبوو هەر ناوچەکانی(زەلّم‌و شەمێران‌و نەوسودو هاوارو شێخان‌و گولعەنبەر بەر بێگە بەگ کەوتبون.[٣٤] دوابەدوای ئەم دابەشکردنە لەئەنجامی پەرەسەندنی شەڕو پێکدادانەکانی هەردوو دەسەلاّتی ئیسلامی(ئێرانی شیعەو عوسمانی سونی) بە هێرش کردن‌و لەشکر کێشی‌یەکانیان لەو سنورەدا بارودۆخەکە ئالۆز بوەو هەل رەخساوە بۆ پەیدابونی هەندێك دەسەلاّتی(خۆجێیی) لەهەوراماندا بەناوی(سان نشین-خان نشین)ەو راستەوخۆ یا ناڕاستەوخۆ بەمیرنشینەکانی ئەردەلاّن یا بابانەوە بەسترابونەوەو ئەوانیش بەدەسەلاّتی عوسمانی یا سەفەوی‌یەوە بەسترابونەوە. تا بەرواری ئەو روداوانەی کە لەسەرەوە باسکران هیچ سەرچاوەیەك نی‌یە ئاماژە بکات بەسستمی دەسەلاّتی(سان یا بەگ یا خان) لەدوای ئەو بەروارەوە لەهەوراماندا ئەو دەسەلاّتانە پەیدا بوون. ئەوەی کەهەیە لەوبارەوە نوسراوە لەمێژووی هەوراماندا جێی گومانەو پشت بەسەرچاوە مێژوویی‌یەکان نابەستێت بەلّکو هەلّبەسراوەو ناڕێکی‌و هەلّەی زۆری تیایە. هەورامان تاکو پەیدابونی میرنشینە

---

[٣٢] مەستورەی کوردستانی، مێژووی ئەردەلاّن، وەرگێڕانی دکتۆر حسن جاف‌و شکور مصطفی، دەزگای رۆشنبیری‌و بلاّوکردنەوەی کوردی، دار الحرية للطباعة، ١٩٨٩، ل٢٢٧-٢٣٨.

[٣٣] نەوشیروان مستەفا، مەستورە نوسەری(تاريخ أردلان)، گۆڤاری رۆڤار ژمارە ١١، دەزگای چاپ‌و پەخشی سەردەم.

[٣٤] شرفخانی بدلیسی، شرفنامە، سەرچاوەی پێشوو، ل١٩٩.

کوردی‌یەکان(ئەردەڵان‌و بابان) بێ دەسەڵات بوەو فەرمانڕەوایی خۆجێ‌یی نەبوە.*

٣-قۆناغی نوێی مێژووی هەورامان:

ئەم قۆناغە لەشەڕی چاڵدێرانەوە ١٥١٤ز دەست پێ دەکات تا جەنگی جیهانی یەکەم ١٩١٤ز. هەروەك مێژوونوسان ئاماژەیان پێ کردوە لەو ماوەیەدا ململانەو شەڕو پێکدادان‌و لەشکر کێشیەکی ماوە درێژ نزیکەی چوارسەد ساڵێکی خایاندوە، لەنێوان دوو دەوڵەتی ئیسلامی ئێرانی شیعەو عوسمانی سونیدا بەرپا بووە، بەشێکی زۆری سنوری ووشکانی ئەو دوو دەوڵەتە خاکی کوردستان بوەو کۆمەڵێك میرنشین‌و فەرمانڕەوایی خۆجێ‌یی کوردی لەو نێوەندەدا فەرمانڕەوایەتیان کردوە، هەریەك لەو میرنشینانە لەو کاتەداو دواتر بەفەرمانێکی رەسمی(سەفەوی‌یەکان یا عوسمانی‌یەکانی) دامەزراون، هەندێکیان مێژوی دامەزراندنیان لەو سەردەمە کۆنترە، کەئەرك‌و مافیان لەوێوە بۆ دیاری کراوە وەبەپێی بەرژەوەندی‌یەکانیان هەڵسوکەوتیان کردوە، جاروباریش هەندێك لەمیرنشینەکان‌و فەرمانڕەواکانیان لەلایەنگری ئەم دەوڵەت بۆ ئەو دەوڵەت جێ گۆڕکێ‌یان کردوە، ئەو دەوڵەتانەش بۆ بەرژەوەندی خۆیان فەرمانیان بۆ ئەم میرو ئەو میرە دەرکردوە.[٣٥]

هەورامان لەو ماوە دوورودرێژەدا سەر بەمیرنشینی ئەردەڵان بووە، ئەو میرنشینە هەرچەندە خەڵکەکەی لەڕوی ئایینیەوە پەیڕەوی ئایینزای

---

* بۆ زانیاری زیاتر سەیری سەرچاوەکانی: مەستورەی کوردستانی مێژووی ئەردەڵان، سەرچاوەی پێشو، ل٢٢٧-٢٣٨ یان نەوشیروان مستەفا، میرایەتی بابان لەنێوان بەرداشی رۆم‌و عەجەم دا، سەرچاوەی پێشو، ل٦٧-٨٢.

[٣٥] نەوشیروان مستەفا، میرایەتی بابان لەنێوان بەرداشی رۆم‌و عەجەم دا، سەرچاوەی پێشو، ل٣٥-٤١.

سونەی کردوە، بەڵام بەپێی هەلکەوتە جوگرافیایەکەیی‌و بەرژەوەندی‌یەکانیان لەسەر دەوڵەتی سەفەوی شیعەی- ئێرانی بووە.

لەئەنجامی شەڕو شۆڕی نێوان هەردوو دەوڵەتی ئیسلامی شیعەو سونە- ئێرانی‌و عوسمانی چەند جارێك لەلایەن عوسمانییەکان‌و بابانەکانەوە(هەورامان) داگیرکراوە، تاکو ساڵی ١٦٣٩ز هەردوو دەوڵەت بەپێی(پەیمانی زەهاو) لەسەر دابەشکردنی کوردستان‌و دیاری کردنی سنوور لەنێوانیاندا رێککەوتن‌و کوردستان بەگشتی‌و هەورامان بەتایبەتی لەنێوانیاندا دابەشکرا.[٣٦] بەشی زۆری هەورامان کەوتە سەر دەوڵەتی سەفەوی شیعەی ئێرانی‌و بەشی کەمی کەوتە سەر دەوڵەتی سونەی عوسمانی بەڵام ئەم رێککەوتن نامەیە کۆتایی نەهێنا بەململانەو شەڕو شۆڕی نێوانیان چەند جارێکی تر لەشکر کێشیان کردوەتە سەر یەکترو پەلاماری یەکتریان داوەو چەند رێکەوتن نامەیەکی تر لەنێوانیاندا مۆر کراون وەك رێککەوتننامەکانی ساڵەکانی(١٧٤٦، ١٨٢٢، ١٨٤٧).[٣٧] تا بەرپابونی جەنگی جیهانی یەکەم ١٩١٤و کۆتایی هاتنی دەوڵەتی عوسمانی، جارێکی کە دابەشکردنەوەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست لەلایەن هاوپەیمانەکانەوە کە کۆتایی‌یان بەشەڕو ململانێکان هێنا بۆ دواجار لەناوچەکەدا. ئەمە لەلایەك لەلایەکی ترەوە ململانەو لەشکرکێشی‌و پەلاماردان‌و شەڕوشۆڕی نێوان هەردوو میرنشینی ئەردەڵان‌و بابان، ئەو ڕوداوانە سەرپاکیان مایەی دەردەسەری‌و مەینەتی بوون بۆ کۆمەڵگای هەورامان.[٣٨]

---

[٣٦] دکتور م. س. لازاریف، کێشەی کورد، و. دکتۆر کاوس قەفتان، بەرگی یەکەم، مطبعة الجاحظ- بغداد، ١٩٨٩، ص٤٤.

[٣٧] نەوشیروان مستەفا، میرایەتی بابان لەنێوان بەرداشی رۆم‌و عەجەم دا، سەرچاوەی پێشوو، ل١٦٤.

[٣٨] هادی رشید بەهمەنی، پەیامی هەورامان، سەرچاوەی پێشوو ل٣٢.

لەئەنجامی ئەو شەڕوشۆڕەدا هەورامان زەرەرو زیانێکی زۆری بەر کەوتووە لەڕوی کۆمەلایەتیو ئابوریو رامیاریەوە لەگەڵ ئەوەشدا پێگەیەکی دیاری کراوی نەبوە لەناو ئەو ٤٦ میرنشینە کوردیانەی کوردستاندا کەئەوکاتە مێژوو تۆماری کردون.[٣٩] ٢٣ لەو میرنشینانە سەر بەحکومەتی تورکی- عوسمانی بوون.[٤٠] بەلام(رەسوڵ هاوار) دەلێ((بەنێوبژێکەری مەولانا ئیدریسی ٤٦ میری کورد پالیان وە سلتان سەلیمی داوە)).[٤١] کەچی هیچ ئاماژەیەك بۆ جێگای هەورامان نەکراوە لەو ناوەدا، لەگەڵ ئەوەشدا لەو کاتەدا هەورامان خاوەنی سستمێکی فەرمانڕەوایەتی خۆ جۆریی بووە کە بەفەرمانڕەوایەتی(سان نشینی) بنەمالەیی بەرێوە چووە پشتاوپشت.

کەبەپێی ئەو(شەجەرە- سەجەرە)یەی کەرێکخراوە لەپەرتوکەکانی (مێژووی هەورامان، پەیامی هەورامان، کوردو تورکو عەرەب، کورد) لەلایەن محەمەد ئەمین هەورامانیو هادی رەشید بەهمەنیو ئەدمۆنزو أم مینتیشاشڤیلیەوە، ئەم فەرمانڕەوایانەی هەورامان بەناوی (سانو خانو بەگ) خەلکێك بوون کەهەورامی رەسەن نینو بەلکو هاتونەتە هەورامانو بوون بەهەورامی وەك لەهێلکاری(١)دا نیشان دراوە، لەسەرو بەندی ململانێو شەڕوشۆڕی نێوان سەفەویەکانو عوسمانییەکان هەلیان بۆ رەخساوەو خۆیان سەپاندوە بەسەر دەسەلاتو فەرمانڕەوایەتی کۆمەلگای هەوراماندا... بەپێی رای مەولانا ئیدریسی، خەلکە رەسەنەکەی کۆمەلگای هەورامان هەموویان شیاوی

---

[٣٩] رەسوڵ هاوار، کوردو باکوری کوردستان لەسەرەتای مێژووەوە هەتا شەڕی دوهەمی جیهانی، بەرگی یەکەم، چاپەمەنی خاك، سلێمانی، ٢٠٠٠، ل١٤٩.

[٤٠] دکتۆر عەزیز شەمزینی، جولانەوەی رزگاریی نیشتمانیی کوردستان، و. فەرید ئەسەسەرد، سەنتەری لێکۆلینەوەی ستراتیجی کوردستان، سلێمانی، ١٩٩٨، ل٢٨.

[٤١] رەسوڵ هاوار، کوردو باکوری کوردستان...، سەرچاوەی پێشوو، ل١٩٣.

بەڕێوەبردنی کۆمەڵگاکە بوون، بەڵام ئەو پلەوپایەیە بەکەسێکی خزمەتگوزاری ئەوتۆی تەختی سوڵتانی دەدرێت کەهەموو میرەکان‌و دەسەڵاتدارەکان گوێڕایەڵی فەرمانەکانی بن(بەواتا ئەو کەسە بەکۆمەڵگاکە بێگانە بێت).[42]

کۆمەڵگای هەورامانیش کەبەشێکە لەنەتەوەی کورد ناچار بوە لەو هەل‌ومەرجەدا بەو جۆرە دەسەڵاتە رازی بێت. لەو قۆناغەدا هەورامان‌و کۆمەڵگای هەورامان زیانی گەورەی گیانی‌و ماڵی بەرکەوتوە بۆ نمونە لەسەر روداوێك لەساڵی(١٢٥٨ك-١٨٤٢ز)، (ئەحمەد پاشای بابان)، لەشکرێکی ناردوەتە سەر هەورامان کەچەند هەزار تەور بەدەستی لەگەڵدا ناردوون، خەڵکی هەورامان رایانکردوەو خۆیان حەشارداوە، تەور بەدەستی بەبە، هەمو باخەکانیان بڕین، و هەورامی‌یەکانیان ماڵوێران کردن.[43] لەسەر روداوێکی تر، فڕۆکەی ئینگلیز هێرشیان کردە سەر هەورامان‌و حەوت یا هەشت فڕۆکە کەوتن یا خرانە خوارەوە.[44] ئەم گێڕانەوەیەی رەفیق حیلمی لەیاداشتەکەیدا تەم‌و مژاوییەو بەباشی دەست نیشانی ساڵ‌و چۆنیەتی‌و هۆکاری روداوەکەی نەکردووە.

٤-مێژووی هاوچەرخی هەورامان

ئەم قۆناغەی مێژووی هەورامان لەسەروبەری جەنگی جیهانی یەکەمەوە ساڵی ١٩١٤ دەست پێدەکات تاکو ئەمڕۆ... محەمەد ئەمین

---

[42] حوسێنی مەدەنی، کوردستان‌و ئیستراتیژی دەوڵەتان، بەرگی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل١٩٣.

[43] محمد أمین زکی، تأریخ سلێمانی وولاتی، سەرچاوەی پێشوو، ل١٥٩.

[44] رفیق حلمی، یاداشت، کوردستانی عێراق‌و شۆڕشەکانی شێخ مەحمود، بەشی سێیەم، دار الحریة للطباعة- بغداد، ١٩٩٢، ل١٣.

زەکی دەڵێ"تەبیعی لەبەینی کوردی ئێستادا، بەعزێ ئەرمەنیو سامیو ئاری هەیە، جا کەوابوو ناتوانین بڵێین کە کورد نەتەوەی یەك ئەصلە".[٤٥] بەو پێیە دەبێ بوترێت کۆمەڵگای هەورامانیش کە بەشێکی خاكو گەلی کوردە، لەڕەگەزێكو پشتێك یا رەچەڵەکێك پەیدا نەبوە بەڵکو تێکەڵە لەهەورامییە رەسەنەکانو ئەو خەڵکانەی کە هاتوونەتە هەورامانو جێگیر بوونو دواتر بوون بەهەورامی. ئەو راستییە رێگەمان نادات کەبڵێین هەورامییەکان(لەیەك هۆز-عەشرەت، یا لەیەك تیرە، یا لەیەك بنەماڵە) پەیدابوون، بەڵکو لەچەندین بنەماڵەی جیاجیا کۆمەڵگای هەورامان پێکهاتووە لەهەورامییە رەسەنەکانو ئەو خەڵکانەی کەهاتوونو بوون بەهەورامی(بەگو سانو خانو شێخو سەید) ئەمانە روویان کردۆتە هەورامانو لەوێ جێگیر بوون، دواتر توانیویانە ببنە چینێکی باڵادەستو دەسەڵاتدارو فەرمانڕەوایی کۆمەڵگای هەورامانیان کردووە هەرچەندە کەمینەش بوون.

(سانو خانو بەگ) بەپێی سەجەرەکەی خۆیان یا دەبێ لەشاخی دەماوەندەوە یا لەهەکارییەوە هاتبنە هەورامان.[٤٦]

هەروەها(محەمەد ئەمین زەکی) دەڵێت بابا ئەردەڵان دامەزرێنەری میرنشینی ئەردەڵان لەهەکارییەوە چوەتە ئەو مەڵبەندە.[٤٧] بەو پێیە دەبێت یا لەباشوری دەریاچەی قەزوینەوە یا لەهەکارییەوە رویان

---

[٤٥] محەمەد ئەمین زەکی، خۆلاصەیەکی تأریخی کوردو کوردستان، سەرچاوەی پێشوو، ل٥٤.

[٤٦] هادی رەشید بەهمەنی، پەیامی هەورامان، سەرچاوەی پێشوو، ل١١٣.

[٤٧] محەمەد ئەمین زەکی، خۆلاصەیەکی تأریخی کوردو کوردستان، جلدی دووەم، حکومەتو ئەمارەتانی کورد، سەرچاوەی پێشوو، ل٢٠٤.

کردیێتە هەورامان. هەروەها شێخەکانو سەیدەکان بنەماڵەیەکن کە لەهەوراماندا پایەیەکی ئایینیو کۆمەڵایەتییان هەیە، ئەم بنەماڵەیە لسەیدەکانی نەعیمو لەجەبەل حەمرین بوون باپیرە گەورەیان ناوی سەید زاهر بوە، ئەم سەید زاهرە لەجەبەل حەمرینەوە چوە بۆ تەوێڵەو لەوێ نیشتەجێ بوە، شێخ عوسمان(سراج الدین) کەوەچەی ئەوە بەخواپەرستی بەپلەی شێخایەتی گەیشتوەو شێخەکانی هەورامان لەوەوە پەیدابون.[48] وەك لەهێلکاری(٢)دا نیشان دراوە. رایەکی تر هەیە کە(محەمەد ئەمین هەورامانی) دەڵێ لەکاتی سەردەمی سەید قرانەکەی عەباسیەکاندا هاتونەتە هەورامانەوە، دوای تێکەڵبونیانو توانەوەیان لەناو کۆمەڵگەی هەوراماندا بوون بەهەورامی دواتر توانیویانە ببنە خاوەن پلەوپایەو پێگەی کۆمەڵایەتی لەناو کۆمەڵگاکەدا.[49] ئەمانە لەدوو قۆناغی دوایی مێژووی هەوراماندا رۆڵی بەرچاویان بینیوە لەرووی(رامیاریو ئایینی)یەوە لەناوچەکەدا چ لەگەڵ دەوروبەرو دەرەوەی کۆمەڵگاکەدا بێت یا لەناوەوە لەگەڵ کۆمەڵگاکە خۆیدا بوبێت. لەگەڵ دەوروبەری کۆمەڵگای هەورامان(مێرنشینی ئەردەڵانو بابان)دا پەیمانی دۆستایەتیو جەنگیان بەدەست بووە، لەگەڵ کۆمەڵگای هەوراماندا فەرمانڕەواو دادوەرو خاوەن بڕیاربوون، کۆمەڵگای هەورامان لەکاتی دەسەڵاتو فەرمانڕەوایەتی ئەمانەدا تووشی زوڵمو زۆرو ملکەچیو دواکەوتوویی بووە.[50] هەروەها هەموو پەیوەندییە دەرەکییەکانی ئەو کۆمەڵگایە بەدنیای دەرەوە کەم بوونو بوەتە کۆمەڵگایەکی گەمارۆ دراو و داخراو، بۆ مەبەستی پاراستنی بەرژەوەندییە

---

[48] مەلا عەبدولکەریمی مودەریس، بنەماڵەی شێخ عوسمانی تەوێڵە، گۆڤاری ١٤، دەزگای چاپو پەخشی سەردەم، بێ ساڵ چاپ، ل١٦.

[49] محەمەد ئەمین هەورامانی، مێژووی هەورامان، سەرچاوەی پێشوو، ل٧٣.

[50] شاکر فەتاح، رۆژنامەی خۆرماڵ، سەرچاوەی پێشوو، ل٥.

تایبەتی‌یەکانی(دەسەڵاتداران) ئەو سیاسەتەیان پەیڕەو کردوە. توێژەر ئەم دیاردانەی تێبینی کردوون لەقۆناغی مێژوی هاوچەرخی هەورامان کۆمەڵگای هەورامان گۆڕانێکی باشی بەخۆوە دیوە لەم ڕووانەوە:-

١-لەڕوی رامیاری‌یەوە/ دەسەڵاتی فەرمانڕەوایەتی بنەماڵەیی پشتاوپشتی(سان‌و خان‌و شێخ) کۆتایی پێ‌هات.

٢-لەڕوی ئابوری‌یەوە/ خەڵکی هەورامان رزگاریان بوو لەبێگارو سەرانە سەندن‌و باج وەرگرتنی ناڕەواو داگیرکردنی ماڵو موڵکیان بەزۆرە ملێ. یاساکانی چاککردنی کشتوکاڵو دابەشکردنی زەوی بەسەر جوتیارو پاڵەداو خەڵك بویەوە بەخاوەنی زەوی‌و زاری باوو باپیرانی کە بەزۆر لێیان زەوت کرابوو بونەوە خاوەنی رەنجی شانی خۆیان. هەروەها بەرهەم هێنان‌و زیادکردنی کەلوپەل‌و کردنەوەی رێگای هاتوچۆی ئۆتومبیل بەرفراوان بون‌و چالاکی بازرگانی پەرەی سەندو دوکان‌و بازاڕێکی زۆر کرانەوە بۆ ئاڵوێر کردنی بەرهەمە جۆربەجۆرەکان.

٣-لەڕوی ئاوەدان کردنەوەوە/ هەورامییەکان گوندو شارۆچکە وێران کراوەکانیان ئاوەدان کردەوەو دەوڵەتیش فەرمانگەو خانوی میری‌و پردو... هتد بۆ دروست کردن‌و زۆر بوو بۆ هاوولاتیان.

٤-لەڕوی کارگوزاری‌و تەندروستی‌یەوە/ لەهەوراماندا چەند بنکەیەکی تەندروستی کرانەوەو دەستنیشان‌و چارەسەری نەخۆشیەکانیان دەکردو رێنمایی خەڵکیان دەکرد بۆ خۆپاراستن لەنەخۆشیەکان هەروەها شارەوانی‌و فەرمانگە کارگوزاری‌یەکانی تری دەوڵەتی بێ ووچان تێدەکۆشان بۆ راپەڕاندنی ئەرك‌و فەرمانەکانی سەرشانیان کە لەخزمەت بەرژەوەندی گشتی‌دا بوون.

٥-لەڕوی رۆشنبیری‌یەوە/ چەندین قوتابخانەو خوێندنگا کرانەوە کەنێرو مێ بەتێکەڵ دەیانخوێند بێ جیاوازی لەماوەیەکی کەمدا کۆمەڵگای نەخوێندەواری هەورامان گۆڕرا بۆ کۆمەڵگەیەکی ووشیارو

رۆشنبیر کەژمارەیەکی بەرچاو لەهەموو پسپۆڕی‌یەکاندا خوێندکار پێگەیشت خزمەتیان بەکۆمەڵگا دەکرد. هەروەها چەندین کۆمەڵەو ڕێکخراوی رۆشنبیری دامەزران بۆ هۆشیار کردنەوەی کۆمەڵگای هەورامان.

٦-لەڕوی کۆمەڵایەتی‌یەوە بڵاوبونەوەی خوێندەواری کاری کردە سەر هۆشیار کردنەوەی کۆمەڵگاکەو ئەو دیاردە دزێوانەی کەدزەیان کردبووە ناو کۆمەڵگاکە وەك(دوژمنایەتی‌و دزی‌و ڕێگری‌و روت کردنەوەو ململانێی ناڕەواو جیاوازی چینایەتی‌و... هتد)

جگە لەمانە کۆمەڵگای هەورامان هەنگاوی بەرفراوانتری ناو بەرەوی دنیای دەرەوە کرایەوەو پەیوەندی‌یە هەمەجۆرەکان کە لەخزمەت کۆمەڵگاکە دابون لەگەڵ دەوروبەردا پەیدابون‌و دامەزران‌و بەشێوەیەکی رێك‌و پێك هەموو کارو فەرمانێك جێبەجێ دەکرا بەبێ کێشەو گیروگرفت، شەڕوشۆڕو ئاژاوەو کوشت‌و کوشتار کۆتایی هات. بەکورتی کۆمەڵگای هەورامان لەقۆناغی مێژووی هاوچەرخیدا گۆڕانێکی زۆری بەسەردا هات‌و لەهەموو لایەکەوە قازانج‌و سوودمەند بوو، هەموو خەسڵەت‌و تایبەتمەندی‌یە رەسەنەکانی خۆی دەست کەوتنەوە، کەماوەیەکی دووروودرێژ بو لەدەستی دابون بەهۆی لەشکر کێشیەکانی ئێران‌و تورك‌و ململانێی ناڕەوای میرنشینە کوردی‌یەکانەوە. هەرچەندە لەسالآنی ١٩٧٥-١٩٧٧ بەپێی رێککەوتننامەیەکی نێوان عیراق‌و وولآتانی دراوسێی بەقوڵایی ٢٠کم گوندەکانی سنورەکانی راگواست.[٥١] لەو راگواستنەدا پازدە دێ‌و لادێی هەورامانی لهۆنی

---

[٥١] نەوشیروان مستەفا ئەمین، لەکەناری دانوبەوە بۆ خڕی ناوزەنگ، چاپخانەی زانکۆی سلێمانی، ١٩٩٧، ل٢٥٩.

کوردستانی عیراق راگوێزران بۆ ئۆردوگا زۆرە ملێکانی(زەمەقی، عەنەب، خورماڵ).*

بەڵام لەکۆتایی سەدەی بیستەمدا هەلومەرجێکی نالەباری تر روبەڕوی گەلی کوردو کوردستان بوەوە بەهۆی بەرپابونی شەڕی نێوان دەوڵەتی عیراق‌و دەوڵەتی ئێران لەهەرسێ پارێزگای(سلێمانی، هەولێر، دهۆك) ٤٠٤٩ گوند تێکدران.[٥٢] هەورامان وەك بەشێك لەخاکی کوردستان ئەم روداوانە زۆر بەخراپی روبەڕوی بونەوە چونکە راستەوڕاست کەوتبوە نێوان شەڕەوە بەبێ ئەوەی توانای خۆپاراستنی هەبێت، بۆیە لەکۆتایی مانگی هەشتی ١٩٨٨ هەورامانی لهۆن بەگشتی‌و- بەشی کوردستانی عیراقی بەتایبەتی- بەیەکجاری لەلایەن حزبی بەعسەوە کاول کراو خانوەکانی روخێنران‌و رەزو باخەکانی ووشك کران‌و خەلکەکەی بەشێکی ئەنفال کراو بەشێکیشی بۆ ئۆردوگا زۆرە ملێکانی(بەحرکە- هەولێر، باینجان‌و بازیان‌و ئەڵلایی) راگوێزران.**

---

* سەیری پاشکۆی(٤) بکە.

[٥٢] رێکخراوی میدڵ ئیست ووچ، جینۆساید لەعیراقداو پەلاماری ئەنفال بۆ سەر کورد، وەرگێڕانی سیامەندی موفتی زادە، چاپخانەی خاك، سلێمانی، ١٩٩٩، ل٥٣٠.

** سەیری پاشکۆی(٥) بکە.

هێلکاری ژماره (١)

شەجەرە- سەجەرەی دەسەڵات لەهەوراماندا*

* ام. مینتیشا شڤیلی، کورد، وەرگێڕانی د. عیزەدین مستەفا ڕەسوڵ، وەزارەتی ڕۆشنبیری، سلێمانی، ١٩٦٦، ل١٥٠. یان سەیری کوردو تورکو عەرەب، سی. جی. ادمۆندز، بکە.

هێلکاری ژمارە (٢)

شەجەرە- سەجەرەی پێگەی شێخەکانی هەورامان*

لەدایک بووە لە ١٩٩٧/١/٣٠ لەتورکیا مردووە، بەمردنی کۆتایی بەدەسەڵاتو پلەوپایەو پێگەی شێخایەتی هاتووە لەهەوراماندا.

---

* هادی رشید بەهمەنی، پەیامی هەورامان، سەرچاوەی پێشوو، ل٤٣٥. محەمەد مصطفی، بیارە، سەرچاوەی پێشوو، ل١٥٣.

بەشی دووەم

ژیانی کۆمەڵایەتی‌ی کۆمەڵگای هەورامان

باسی یەکەم: ژیانی کۆمەڵایەتی: ١-تاك- هاوسەریتی(هاوسەرگری)-
The Marriage

٢-خێزان The Family-خزمایەتی Kinship

٣-بنەماڵە.

٤-لادێ- دێ- شارۆچکە.

باسی دووەم: ژیانی ئابوری: ١-کشتوکاڵ-بەروبومە روەکی‌یەکان-
بەروبومە ئاژەڵی‌یەکان- باڵندەو پەلەوەر.

٢-پیشەسازی‌ی سووك(پیشە دەستی‌یەکان):

أ-پیشەسازی‌یە بەرهەم هێنەرەکان.

ب-پیشەسازی‌یە خۆراکی‌یەکان.

پیشەسازی‌یە قورسەکان.

٣-بازرگانی.

٤-کانزاکردن.

٥-گەشت‌و هاوینەهەوار.

٦-کارگێڕی.

باسی سێیەم: ژیانی رامیاری: ١-ئەنجومەن ٢-دەسەڵات‌و
فەرمانڕەوایی.

باسی چوارەم: ژیانی شارستانیەت(ژیانی کلتوری): ١-شارستانیەتی
شەکی(مادی).

٢-شارستانیەتی واتایی(مەعنەوی).

زمان، هونەر، ووشیاری- روناکبیری.

باسی پێنجەم: دابینکردنی کۆمەڵایەتی: ١-داب‌و نەریت.

٢-ئایین.

٣-رای گشتی.

٤-یاسا.

باسی یەکەم

ژیانی کۆمەڵایەتی هەورامان

لەکورتە مێژووەکەی هەوراماندا دەرکەوت لەقۆناغی ناوەندەوە تا چارەکی یەکەمی مێژووی هاوچەرخی هەورامان ئەو کۆمەڵگایە کۆمەڵگایەکی خۆجێیی‌و داخراو بووە، سستمێکی کۆمەڵایەتیی ڕێکخراوی هەبووە کە لەسەر بنەمای جیاوازی چینایەتی بەڕێوەچووەو جیاوازی چینایەتی پێوە دیاربوە، کەئەوانیش چینی دەسەڵاتدارو چینی بێ دەسەڵات(رەعیەت)) بوون، کۆمەڵگای هەورامان یەکێکە لەو کۆمەڵگایانەی کەتایبەتمەندی خۆی هەیە لەڕوی ژیانی ئابوری‌و رامیاری‌و ئایینی‌یەوە وەتوانیویەتی پەیڕەوی سستمێکی تایبەتمەندی خۆی بکات‌و لەکۆمەڵگاکانی تر جیا بکرێتەوەو درێژە بەژیانی تایبەتی خۆی بدات، چونکە ئەو کۆمەڵگایە لەکۆمەڵە مرۆڤێك پێکهاتووە، کە بەهەڵسوکەوت‌و پەیوەندییەکانیان لەگەڵ یەکتردا لەکۆمەڵگاکانی تر جیادەکرێتەوە، هەروەها بەدرێژایی تەمەنی کۆمەڵگاکە پێکەوە کاریان کردووەو سستمێکی تایبەت شێوەی ژیانی ڕێك خستوون وەك یەکەیەکی کۆمەڵایەتی لەناوچەیەکی سنووردارو دەست نیشان کراودا. ، وەکو گەڕیدەی بیانی(ریچ) یەکەم کەسێك بووە درکی بەو راستی‌یانە بردوە بۆیە دەڵێ(لەچاکترین سەرچاوەی باوەڕپێکراوەوە ئەوەم بۆ دەرکەوت، کەخۆشم زۆر دەمێك بوو بڕوام وابوو، کەگوندنشینەکان کۆمەڵە خەڵکێك پێك ئەهێنن سەرومڕ جیاوازییەکی تەواویان لەگەڵ کوردە خێڵەکییەکاندا هەیە).[1]

---

[1] کلودیوس جیمس ریچ، گەشتی ریچ بۆ کوردستان، وەرگێڕانی محەمەد حەمە باقی، چاپی یەکەم، بێ چاپخانە- ئێران- تەورێز، ١٩٩٢، ل١٠٨.

هەروەها(مارتن فان برونسن) دەڵێ(هەورامییەکان خۆیان بەگەلێکی جوداواز لەکورد دەزانن، گەر بەپێی بنەچەی نەریتەکەیان بێت، دەبێت لەدەڤەرێکی باشوری خۆرئاوای دەریای قەزوینەوە هاتبن... کۆمەڵگەی هەورامی خۆی لەخۆیدا هەر زۆر کەنارگیرو دابڕاوو داخراوە).[٢] ئەم رایەی(برۆنسن) رای دەسەڵاتدارەکانی هەورامان بووە، رای گشتی خەڵکی هەورامان نەبووە.

پێکهاتەی ژیانی کۆمەڵایەتی هەورامان Hawraman Social Life

شێوەی ژیانو رێگاکانی بەدەست هێنانی گوزەرانی رۆژانەیانو شێوەی هەڵسوکەوتیانو پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانیان لەگەڵ یەکتردا دەگرێتەوە. هەمورو ئەو پەیوەندییە ئاڵوگۆڕانەی تاکەکانی کۆمەڵگا سستمێك رێکی خستون بۆ درێژەدان بەژیان هەر تاکەی رۆڵێك یان چەند رۆڵێك دەبینێت لەیەك کاتدا لەچوار چێوەیەکی سنورداردا کەلێوەشاوەییو توانای تاك لەبەرچاو دەگیرێت لەپێکهاتەی ژیانی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگادا، هەروەها پەیوەندیشیان بەیەکترەوە هەیەو تەواوکەری یەکترن.

تاکەکان جێگای تایبەتیان هەیە(نێر بێت یامێ)و پەیوەندیی رۆژانەیان هەیە بەیەکترەوە، بەپێی سستمی ژیانی کۆمەڵایەتی هەڵسوکەوت دەکەنو سنورەکانیان نابەزێنن، هەریەکەش چەند رۆڵێك دەگێڕێت لەیەك کاتدا، تەواوکەری کارەکانی یەکتر دەبن بۆ پاراستنو پەرەپێدانی کۆمەڵگای هەورامان. ئەوانەش بەپێی گیانی سەردەم هەمیشە لەگۆڕاندانو ناوەستن.[٣]

---

[٢] مارتن فان برونسن، ئاغاو شێخو دەوڵەت، سەرچاوەی پێشوو، ل١٥٢.

[٣] ئەیوب رۆستەم، هەورامان، سەرچاوەی پێشوو، ل٢٣٠-٢٤٤.

ئێستا ئەگەینە ئەو ئەنجامەی کەپێکهاتەی ژیانی کۆمەڵایەتیی کۆمەڵگای هەورامان لە(تاك، خێزان، بنەماڵە، لادێ، دێ، شارۆچکە) پێکهاتووەو هەریەك لەوانە پەیوەندییان بەیەکترەوە هەیەو تەواوکەری یەکترین کە لەڕێی(هاوسەرێتی، خێزان، بنەماڵە، خزمایەتی)یەوە ئەو پەیوەندییانەی کە لەنێوانیاندا دروست ئەبن ژیانی کۆمەڵگای هەورامان دروست دەکەن، کە بەجیا باسی هەریەکە لەوانە دەکەین.

١-**تاك**-(ئەرستۆ) ئەڵێ تاك لەسروشتییەوە ئاژەڵێکی شارستانیێتی رامیارییە، یا مرۆڤ ئاژەڵێکی کۆمەڵایەتییە.[٤] (سمل) ئەڵێ یەك تاك بۆ خۆی سەنتەری پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانە.[٥] هەروەها(بارسۆنز) دەڵێ تاك بەتەنها یەکەیەك، یا سستمێکی کۆمەڵایەتییە، چونکە بۆ خۆی یەکەیەکی کارکەری سەربەخۆیە، هەموو خسڵەتەکانی تیایە کەئەیکەن بەتێکۆشەرێك بۆ بەدەست هێنانی ئامانجە دیاری کراوەکانی.[٦]

زاناکانی کۆمەڵناسی زۆرینەیان کۆکن لەسەر ئەوەی کە(تاك) بچوکترین یەکەی کۆمەڵایەتییە. بەو پێیە تاك دەبێت گرنگیو قورسایی خۆی هەبێت لەناو کۆمەڵگادا، ئەوەش لەئەنجامی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانو ئەو رۆڵەی کەئەیگێڕێتو ئەو پێگەیەی کە لەکۆمەڵگاوە دەستی دەکەوێت، جا بەشێوەی(پێ سپێردراو بێت یا بەدەست هێنراو).[٧]

---

[٤] زيدان عبدالباقي، التفكير الأجتماعي نشأته وتطوره، الطبعة الثالثة، القاهرة، ١٩٧٤، ص٦١.

[٥] ر. م. ماكيفر و شارلز هـ. پيدج، المجتمع، الجزء الثاني، المصدر السابق، ص٤١٨.

[٦] د. عبدالحميد لطفي، علم الأجتماع، المصدر السابق، ص٦٠.

[٧] پەروین سازگارا، ئاوڕدانەوەیەك لەکۆمەڵناسی، وەرگێڕانی جەواد مستەفا فاستوپەیی، هەولێر، ٢٠٠٣، ل١٢٦.

لەگەڵ ئەوەشدا کە(پێگەی کۆمەلایەتی) یەکێکە لەپێکهاتەکانی هەموو کۆمەڵو کۆمەڵگایەك وە لەڕێگای ئەو پێگەوە تاك ڕۆڵی خۆی دەبینێت، بەلام لەهەوراماندا بەو چەشنە نیەو بەپێچەوانەوەیە، لەناو کۆمەڵگای هەوراماندا بەپێی ئەو(ڕۆڵەی) کەتاك دەیگێڕێت(پێگە)ی کۆمەلایەتی دەستەبەر دەکات، واتا پێگە لەکۆمەڵگای هەوراماندا(پێسپێردراو نیە بەڵکو بەدەست هێنراوە) ئەوەش لەهەموو بوارەکانی ژیانی کۆمەلایەتیی کۆمەڵگای هەوراماندا ڕەنگی داوەتەوە. هەر ئەوەشە کاری کردۆتە سەر ئەوە کە(تاك) لەپێکهاتەی ژیانی کۆمەلایەتیی کۆمەڵگای هەوراماندا جێگای دیارو بەرچاوی هەبێت. لەڕێگای پەیوەندییە کۆمەلایەتییەکانەوەو گێڕانی چەند ڕۆڵێکی جیاجیای پێویست بۆ ژیانی خۆیو دابینکردنی پێویستییەکانی کۆمەڵگاو بەمەبەستی بەرەو پێش بردنو گەشەکردنی کۆمەڵگا، پێگەیەکی شیاو بەدەست دێنێت کە لەگەڵ ڕۆڵەکەیدا بگونجێت، بەتایبەتی لەبواری ڕۆشنبیریو چالاکییە ئابورییەکانو ڕامیاریو ئایینیدا زۆر بەباشی ئەوە دەردەکەوێت لەناو کۆمەڵگای هەوراماندا. کەواتە تاك دەتوانێت بەپێی ڕۆڵەکەی کەدەیبینێت لەئیشو کاریدا بەئاسانی پێگە کۆمەلایەتییەکەی بگۆڕێت، جائەو گۆڕانە(ئاسۆیی بێت یا ستونی).

سستمی پێکهاتەی کۆمەلایەتیی کۆمەڵگای هەورامان ڕێگر نیەو پشتیوانی لەو گۆڕانە دەکات، ئەوەش لەچارەکی یەکەمی مێژووی هاوچەرخی هەورامانەوە پیادەکراوە تا ئەمڕۆ، چونکە کۆمەڵگاکە لەکۆمەڵگایەکی داخراوەوە گۆڕاوە بۆ کۆمەڵگایەکی نیمچە کراوەیی هەروەها دەسەلاتی دەرەبەگایەتیو بنەماڵەی پشتاوپشتی فەرمانڕەوا نەماوە، هەروەها ڕێگای پەیوەندیو هاتوچۆکردن ئاسانو فراوان بووە.

لەسەروی ئەوانەشەوە دەزگاکانی بەڕێوەبردنو خزمەتگوزارییەکانو ڕۆشنبیرییەکانو یاسا لەناوچەکە پەیدابووە.

هاوسەرێتی

هاوسەرێتی بریتییە لەیەکگرتنی پیاوێكو ژنێك بەجۆرێك ئەو مندالأنەی لێیان ئەکەونەوە شەرعیو یاسایی بنو منداڵی ئەو ژنو پیاوە بن.[٨] یان هاوسەرێتی بریتییە لەپەیوەندییەکی یاسایی یان نەریتی یان ئایینی کەژنو مێرد بۆ هەمیشە یاخود بۆ ماوەیەکی کاتی لەژیاندا دەکاتە هاوبەشی ژیانی یەکتری.[٩]

هاوسەرێتی ناوەرۆکەکەی یەك شت دەگەینێت لەهەموو کۆمەڵگاکانی مرۆڤایەتیدا، ئەو هاوسەرگرییە روئەدات لەنێوان پیاوو ژن دا بەشێوەیەکی ئاشکراو ناساندنی لەڕوی کۆمەلأیەتیو ئایینیو یاساییەوە، بەلأم لەکۆمەڵگایەکەوە بۆ کۆمەڵگایەکی تر لەڕوی روالەتەوە جیاوازە، نەك لەڕوی سروشتو ناوەرۆکیەوە.[١٠] هاوسەرێتیفرە جۆرەو فرە چەشنە، بەگشتی دەکرێتە(هاوسەرێتیی ناوخۆییو هاوسەرێتیی دەرەکی).[١١] وە بەپێی تێپەڕاندنی کات هاوسەرێتیبەچەند قۆناغێکدا تێپەڕیوە بەم جۆرە(هاوسەرێتیی تێکەڵ، هاوسەرێتیی بەکۆمەڵ، هاوسەرێتیی فرە پیاوی، هاوسەرێتیی فرە ژنی، هاوسەرێتی تاك ژنیو تاك پیاوی).[١٢] ئەم فرە چەشنییە لەهاوسەرێتدا دابو نەریتو ئایینو یاسای کۆمەڵگاکان دیاریان کردون.

---

[٨] لوسي مير، مقدمة في الأنثروبولوجيا الأجتماعية، المصدر السابق، ص١٠٥.

[٩] پروین سازگارا، سەرچاوەی پێشوو، ل١٥٣.

[١٠] د. معن خليل عمر، علم اجتماع الأسرة، ط١، دارالشروق، عمان، ٢٠٠٤، ص٥٩.

[١١] د. قيس النوري، ما الأنثروبولوجيا؟ المصدر السابق، ص٦٤-٦٥.

[١٢] د. شاكر مصطفى سليم، قاموس الانثروبولوجيا، ص٦٠١. كذلك الدكتور ابراهيم ناصر، الانثروبولوجيا الثقافية علم الانسان الثقافي، دار الكرمل للنشر والتوزيع، عمان، ١٩٨٥، ص١٣١-١٣٧.

هاوســـەرێتی لەکۆمـــەڵگای هەورامانـــدا لـــەڕوی نـــاوەڕۆكو سروشتی‌یەوە، جیاوازی نی‌یە لەگەڵ کۆمەڵگاکانی تری جیهانـدا، بـەڵام لەڕوی رواڵەتو شێوەوە جیـاوازی هەیـەو جۆرە تایبەتمەندی‌یـەکی پێـوە دیارە وەك:

أ-لەهەوراماندا(هاوسـەرێتی دەرەکـی) پەسـەند تـرەو زۆرتـر پیـادە دەکرێت، تا هاوسەرێتی ناوخۆیی- ناوەکی.

ب-زۆر لەجۆرەکانی هاوسەرێتی‌یە جیهانی‌یەکانو تەنانەت هەنـدێك لەهاوســەرێتی‌یە کوردەواری‌یـەکان لەکۆمــەڵگای هەورامانــدا بـەپێی داب‌و نەریتو بەپێی ئایین رێیان پێ نادرێتو قەدەغەکراون.

ج-هاوسەرێتی لەهەوراماندا تەنها بە(شیربایی) دەبڕێتـەوە، ئـەویش بەپێی تواناو رێو رەسمی باوی سەردەمو چەشنی هاوسـەری‌یەکە بڕەکـەی دەگۆڕرێـت. ئـەم چەشــنە رێو رەسمـی ژن هێنانـە راوبۆچـونی جیـاوازی لەسەرە وەك:-

(شیربایی) فرۆشتنی مرۆڤێك نـەبێ نرخـی چـەند بـێ؟ چـۆن چـاوی گەش‌و کوڵمی ئاڵو قژی زەردی.... ئەفرۆشرێ.[13] (ئێستا خەڵك شیربایی وەردەگرێت وەك مەرجێکی بنەڕەتی بۆ تەواوکردنی ژن هێنانی شەرعی، هـــەروەها شـــیربایی تـــوخمێکی گرنگـــە کـــەژنهێنان لەپەیوەندی‌یـــە سێکسیەکان جیا دەکاتەوە).[14]

ئەو چەشنە هاوسەرێتیانەی کە لەسەرەوە باسکران لـەناو کۆمـەڵگای هەوراماندا تەنها ئەمانەی لای خوارەوە پیادە دەکرێن:-

---

[13] ئەحمـەد رەسـوڵ پشـدەری، رەدوو کـەوتن، گۆڤـاری بـەیان ژمـارە(١٣)، وەزارەتـی راگەیاندن، چاپخانەی دارالحریة، ١٩٧٤، ل٣١.

[14] د. أحمـد أبـو زيـد، البنـاء الأجتمـاعي مـدخل لدراسـة المجتمـع- الأنسـاق، ط٣، الأسكندرية، دارالنشر الجامعي، ١٩٧٩، ص٣٥٤-٣٥٥.

١-تاك هاوسەری Monogamous Marriage بەگشتی ئەم جۆرە هاوسەرێتی‌یە لەهەوراماندا باوەو پەیڕەو دەکرێت.

٢-فرە هاوسەری Polygynous Marriage ئەم جۆرە هاوسەرێتی‌یە لەکۆمەڵگای هەوراماندا هەندێ جار پیادە دەکرێت لەبەر پێویستی کۆمەڵایەتی‌و ئابوری‌و رامیاری.

٣-دووجار هاوسەرێتی Secondary Marriage ئەم جۆرە هاوسەرێتی‌یە لەکۆمەڵگای هەوراماندا پەیڕەو دەکرێت کەدوو جۆرە:-

أ-هاوسەرێتی لەگەڵ ژن خوشکدا Sororat Marriage کاتێك پیاو ژنەکەی دەمرێت‌و منداڵی هەیە لەژنەکەی، یالەوانەیە منداڵیشی نەبێت، ئەگەر ماڵە خەزوری کچی شونەکردویان هەبێت، یا کچی بێ مێردیان هەبێت. ئەگەر هەردوولایان رازی بن ئەو پیاوە بەپێی داب‌و نەریت‌و ئایینی کۆمەڵگای هەورامان دەتوانێت خوشکی ژنە مردوەکەی مارە بکات‌و ببێتە هاوسەری دووەمی.

ب-هاوسەرێتی لەگەڵ شوبرادا (برای مێرد): Levirate Marriage کاتێك ژن هاوسەرەکەی لەدەست ئەداو منداڵی هەیە لەپیاوەکەی، یا لەوانەیە منداڵیشی نەبێت، ئەگەر ماڵی خەزوری کوڕی بێ ژنیان هەبوو(برای مێردەکەی)، وە هەردوولایان رازی بن بەیەکتری، ئەوە بەپێی داب‌و نەریت‌و ئایین ژنەکە رێی پێ دەدرێت جارێکی تر شووبکاتەوە بەبرای مێردەکەی، دەبێتە هاوسەری دوەمی یا دووەم هاوسەرێتی. کاتی واش هەیە شوبراکەی ژنی تری هەیە هەر بەپێی داب‌و نەریت‌و ئایینی کۆمەڵگای هەورامان دەتوانێت ژنی براکەی کەمردووە(براژنەکەی) مارە بکات‌و ببێتە دووەم هاوسەری.[١٥]

---

[١٥] عبد علي سلمان، الانثروبولوجيا الأجتماعية، وزارة التعليم العالي والبحث العلمي- جامعة صلاح الدين، بدون سنة طبع، ص٥٨. أو. د. قيس النوري، ما الانثروبولوجيا، المصدر السابق، ص٦٧.

٤-بەگشتی هاوسەرێتی دوو جۆرە هاوسەرێتی(دەرەکیو ناوخۆیی).[16] لەهەورامانـدا پەیڕەوی ئەم دوو جۆرە هاوسەرێتی‌یە دەکرێت، بەڵام هاوسەرێتی دەرەکی پەسەند ترە.

٢-خێزان The Family

خێزان بچوکترین یەکەی کۆمەڵایەتی‌یە، بەسادەترین شێوە لەباوكو دایكو منداڵەکانیان پێك دێت. و ئەرکی ئابوریو پارێزگاریو پەروەردەو فێرکردنی ئەندامەکانی دەگرێتە ئەستۆ.[17] هەروەها خێزان بەسەرەتاو گرنگترینیەکەی ناو کۆمەڵگا دەژمێرێت، لەگەڵ ئەوەشدا خێزان یەکەیەکە پەیوەندی سێکسی دروستی دەکاتو دای دەمەزرێنێت بەجۆرێك کەمنداڵیان لێ بکەوێتەوە، دەشێ پەیوەندی لاوەکی کاری تێ بکات، کە بەژیانی ژنو مێردەکەوە بەستراوە، کە لەگەڵ ئەوەکانیاندا یەکەیەکی تایبەتمەند دروست دەکەن.[18] هەروەها خێزان پەیوەندی بەهاوسەرێتی‌یەوە هەیە، هاوسەرێتی چۆن گۆڕانی بەسەردا هاتوە بەپێی کاتو بەپێی قۆناغەکانی ژیانی کۆمەڵگاکان، هەربەو جۆرەش خێزان گۆڕانکاری بەسەردا هاتووەو گۆڕراوە لەخێزانێکی بەربڵاوو فراوانەوە تا بووە بەخێزانێکی بچووك.[19]

خێزان چەشنی زۆرە وەك خێزانی(بچوك-نووی، ذری، درێژ، پێکهاتوو، یەکگرتوو، هاوبەش، جێگیر، لق، ناجێگیر، تێکەڵ، بەتاڵ-

---

[16] احسان محمد الحسن، موسوعة علم الاجتماع، المصدر السابق، ص٣٢٢.

[17] الدكتور علاءالدين جاسم البياتي، البناء الأجتماعي والتغيير في المجتمع الريفي، مؤسسة الأعلمي- دار التربية، بيروت- بغداد، ١٩٧٥، ص١٦٩.

[18] ر. م. ماكيفر شارلز هـ. بيدج، المجتمع الجزء الثاني، المصدر السابق، ص٤٥٧.

[19] د. أحسان محمد الحسن التصنيع وتغيير المجتمع، وزارة الثقافة والأعلام، دار الرشيد للنشر، العراق، ١٩٨١، ص٩٤.

هەڵوەشاو، سەرەتایی، بایالۆجی، کۆمەڵایەتی).[20] هەروەها لەڕوی پشتیشەوە خێزان دابەشکراوە(دایکایەتیو باوکایەتی)[21] هەریەك لەوانەش پێناسەی تایبەتی خۆی هەیە کە لەخوارەوە پێناسەکراون

-خێزانی تێکەڵ:-ئەو خێزانەیە کەباوكو دایك لەیەك نەتەوە یا لەیەك رەگەز یا لەیەك ئایین نین، بەڵام منداڵەکانیان دوو جۆر خسڵەتیان هەڵگرتووە خسڵەتی باوك وە خسڵەتی دایکیشیان. بۆ نموونە(باوك کوردە بەڵام دایك ئینگلیزە) منداڵەکانیان خسڵەتی کوردو ئینگلیز هەڵدەگرن.[22]

-خێزانی سەرەتایی= خێزانی هاوبەش:- ئەم جۆرە خێزانانە بریتیی‌یە لەو خێزانەی کە لەسەرەتای پەیدابونی ژیانی خێزانیی‌یەوە پەیدابووە لەسنورێکی جوگرافیدا بەشێوەی کۆمەڵ کۆمەڵ، کرداری سێکسی لەنێوان(نێرو مێ)کاندا روی داوەو منداڵیان لێ کەوتۆتەوە، ئەو منداڵانە ناسنامەی دیاری کراویان نەبوە(واتا باوکیان نەناسراوە)، بەڵکو ناسنامەی ئەو منداڵانە پەیوەست بووە بەو کۆمەڵە مرۆڤەوە کە لەسنورێکی جوگرافیی‌دا ژیاون.[23]

-خێزانی جێگیر: ئەو جۆرە خێزانەیە کە لەسنورێکی جوگرافی دیاری کراودا ژیاوەو پیشەکەی کشتوکاڵکردن بوەو جێگیر بوە، ئەندامەکانیان باوەڕیان بەو بیروباوەڕە کۆمەڵایەتیو ئایینیو

---

[20] د. شاكر مصطفى سليم، قاموس الأنثروبولوجيا، المصدر السابق، ص٣٢٩. أو د. احسان محمد الحسن، موسوعة علم الأجتماع، المصدر السابق، ص٤٠٠-٤٠٣.

[21] د. أحمد أبو زيد، البناء الاجتماعي مدخل لدراسة المجتمع- الانساق، المصدر السابق، ص٣٤٠.

[22] د. احسان محمد الحسن، موسوعة علم الاجتماع، المصدر السابق، ٤٠٢.

[23] د. أحمد أبو زيد، البناء الآجتماعي مدخل لدراسة المجتمع- الانساق، المصدر السابق، ص٢٨١-٢٨٦.

ڕەوشتی‌یانە بووە کە لەژینگەکەدا باو بوەو گۆڕانی بەسەردا نەهاتوە، بەڵکو وەچە لەدوای وەچە پەیڕەویان کردوە پێیشی دەوترێت خێزانی(ستاتیکی). بەڵام منداڵەکانیان خاوەن ناسنامەن‌و باوکیان دیاری کراوە.[24]

-خێزانی ناجێگیر: ئەو جۆرە خێزانانەیە کە لەکۆمەڵگا پیشەسازی‌یەکان‌و شارستانەتەکاندا پەیڕەو دەکرێت کەئەویش خێزانی نوێ دەگرێتەوە. بۆیە پێی دەوترێت ناجێگیر چونکە منداڵەکانیان لەگەڵ باوك‌و دایکیاندا بیروباوەڕیان جیاوازە هەروەها شێوەی گوزەران‌و پیشەوکاریان جیاوازە، ئەم جیاوازییانەش بونەتە هۆی ئەوە خێزانەکە ناجێگیر بێت‌و پەیوەندی‌یە کۆمەڵایەتی‌یەکانیان لاوازبن‌و ئەوەش کاریگەری خراپی دەبێت لەسەر بەدەست هێنانی ئامانجە بنەڕەتی‌یەکانیان.

-خێزانی لق:- ئەو جۆرە خێزانەیە کە بەقۆناغی گواستنەوەدا تێدەپەڕێت، لەخێزانی جێگیرەوە بۆ خێزانی ناجێگیر وەخەسڵەتی هەردوو جۆرە خێزانەکەی لەخۆگرتوە، لەخێزانی جێگیر دابڕاوە چونکە بیروباوەڕو پیشەو کارو جێگای نیشتەجێبونی گۆڕاوە، هێشتا نەشبوەتە خێزانی پیشەسازی‌و شارستانێت، بەڵکو بەهەڵواسراوی لەنێوان هەردوکیاندا ماوەتەوە، بەواتا بەقۆناغی گواستنەوەدا تێدەپەڕێت.[25]

-خێزانی هەڵوەشاو(بەتاڵ- خاڵی):- ئەو جۆرە خێزانەیە کەبەڕوکەش خێزانێکی تەواوو یەکگرتوە، بەڵام لەناوەڕۆکدا هەڵوەشاوەو داری بەسەر پردەیەوە نەماوەو وێرانە، پەیوەندی خۆشەویستی لەنێوان ژن‌و مێردا نەماوەو ئارەزوە سێکسی‌یەکانی یەکتر تێر ناکەن،

---

[24] د. احسان محمد الحسن، موسوعة علم الاجتماع، المصدر السابق، ص٤٠٠.

[25] المصدر نفسه، ص٤٠١.

پەیوەندیی خێزانی تەنها ئەوەندەیە لەماڵێکدا دەژین و بەرامبەر مەترسییە دەرەکییەکان پارێزگاری لەیەکتر دەکەن، لەگەڵ منداڵەکانیاندا هەڵسوکەوت و رەفتارێکی ساردو سڕ ئەنجام ئەدەن بەبێ پەیوەندی خۆشەویستی و بەبێ راپەڕاندنی ئەرکی پەروەردەو فێرکردن.[٢٦]

-خێزانی بایالۆجی:- ئەو جۆرە خێزانەیە کە لەئەنجامی کرداری سێکسی نێوان نێرو مێدا پەیدادەبێت و شوێنی حەوانەوەو خۆشەویستی و یاساو ئایین و داب و نەریت رەچاو دەکرێن لەدامەزراندنیدا، جا یا منداڵ دەکەوێتەوە لەنێواندا یا بێ منداڵ دەبن، لەگەڵ ئەوەشدا بەخێزانێکی بایالۆجی دادەنرێن.[٢٧]

-خێزانی کۆمەڵایەتی:- ئەو جۆرە خێزانەیە کەبۆ مەبەستی نەوە خستنەوە(منداڵ بوون) دروست دەکرێت. بەڵام ئەو منداڵانەی کەلەو نێرو مێیە دەبن بەناوی هیچ کامیانەوە نا ناسرێن لەیاساو داب و نەریتی ئەو کۆمەڵگایەدا، بەڵکو ئەو منداڵانە بەناوی کەسێکی ترەوە ناو دەنرێن کەمنداڵی لێ نەکەوتوەتەوەو کۆچی دوایی کردوە، بۆ ئەوەی وەجاغی کوێرنەبێتەوەو ناوو ناوبانگی نەسڕێتەوە لەناو بەرەی خێزانەکەیاندا، خێزانێك بەناوی ئەو کەسەوە دروست دەکرێت. ئەو دوو کەسەی کەخێزانە بایالۆجی یەکەیان دروست کردوەو کرداری سێکسی لەنێوانیاندا رو ئەدات و منداڵیان لێ دەکەوێتەوە، منداڵەکانیان بەناوی ئەو کەسەوە تۆمار ئەکرێن لەیاساو لەنەریتدا کەکۆچی دوایی کردوە، باوك و دایکە راستەقینەکە مافی ئەوەیان نییە منداڵەکانیان بەناوی خۆیانەوە ناو بنێن چ لەیاسادا چ لەداب و نەریتی ئەو جۆرە کۆمەڵگایانەدا، تەنانەت لێشیان بەرپرسیارنین بەهیچ جۆرێك. ئەم جۆرە

---

[٢٦] د. شاکر مصطفى سليم، قاموس الانثروبولوجيا، المصدر السابق، ص٣٢٠.

[٢٧] المصدر نفسه، ص٣٢٩.

خێزانانە لەناو هەندێك لەكۆمەڵگا هۆزایەتی‌یەكان‌و تیرەگەرییەكانی ئەفریقیاو ئوستورالیادا پەیرەو دەكرێت وەك هۆزی(نویر).[٢٨] ئەمەش لەچەند هەل‌و مەرجێكدا روئەدات بۆ نموونە كاتێك پیاوێكی دەوڵەمەند كوری نابێت‌و كۆچی دوایی دەكات، كچەكەی دەتوانێت(خێزانێكی كۆمەڵایەتی) بەجۆرە هاوسەرێتی‌یەك دروست بكات كە بەناوی(هاوسەرێتی سێبەر-(زواج الشبح ghost marriage) لەنێرو مێ‌یەك، لەو نێرو مێ‌یە ئەو منداڵانەی كەلێیان ئەكەونەوە ئەوان لێیان بەرپرسیار نین، بەڵكو بەپێی یاساو بەپێی داب‌و نەریتی ئەو كۆمەڵگایە منداڵەكان بەناوی كەسە دەوڵەمەندە كۆچكردووەكەوە ناودەنرێن‌و دەناسرێن، وە دەبنە میراتگری كەسە دەوڵەمەندەكە، هەرچەندە هیچ پەیوەندی‌یەكی خزمایەتیشیان پێوەی نی‌یە، بەڵكو خێزانێكە بەناوی ئەوەوە دروست كراوە دوای مردنی بۆیە پێی دەوترێت(خێزانی شەبەح).[٢٩]

-خێزانی درێژ:- ئەو جۆرە خێزانەیە كەباوك‌و دایكێك منداڵیان دەبێت كورەكانیان ژن دێنن منداڵیان لێ دەكەوێتەوە، وەهەندێكی تر لەمنداڵەكانیان هێشتا خێزانیان دروست نەكردوە هەر هەموویان پێكەوە لەماڵێكدا دەژین‌و جێی حەوانەوەیان هەر ئەو ماڵەیە. كاتی واش هەیە كچەكانیش شوودەكەن لەو ماڵە جیا نابنەوە بەخۆیان‌و مێردو منداڵەكانیانەوە هەموویان پێكەوە ئەژین.[٣٠] ئەو جۆرە خێزانە

---

[٢٨] لوسي مير، مقدمة في الأنثروبولوجيا الأجتماعية، المصدر السابق، ص١٠٩.

[٢٩] د. أحمد أبو زيد، البناء الأجتماعي مدخل لدراسة المجتمع- الأنساق، المصدر السابق، ص٤٢٩.

[30] J. R. Eshleman, The Family, United States of America 2003, P.P. 40-41.

لەکۆمەڵگا کشتوکاڵییەکانو هۆزایەتییەکان پیادە دەکرێن پەیوەندی نێوانیان توندوتۆڵو بەهێزە هەر هەموویان هەست بەئەرکو فەرمانی سەرشانیان دەکەنو خۆیان بە بەرپرسیار دەزانن بەرامبەر بەژیانو گوزەرانو پاراستنی ناوو ناوبانگی ئەو خێزانە، پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانیان بەجۆرێك رێك خراون کەسستەمێکی یەکگرتووی تەواوکەری یەکتر پێك دێنن. واتا (باپیر+ نەنك+ کورو ژنەکەیو منداڵەکانیان+ کچو مێردەکەیو منداڵەکانیان+ باوکی باپیرە گەورە+ دایکی نەنك دایە گەورە)[٣١] هەر هەموویان شوێنی حەوانەوەیان یەك ماڵەو لەو ماڵەدا هەڵسوکەوت دەکەن.

-خێزانی ئاوێتە:- ئەو جۆرە خێزانەیە کەپیاو زیاد لەهاوسەرێکی هەبێت(فرە ژنی)و لەهەموویان منداڵی هەبێتو پێکەوە بژینو هاوکاری یەکتری بکەن. واتا هەموویان لەرێی باوکیانەوە لەخێزانەکەدا بەیەکترەوە بەستراونەتەوە. کاتی واش ئەبێت ژنێك چەند شوویەك دەکات لەهەموو مێردەکانی منالی لێ دەکەوێتەوە هەموو منداڵەکانیو دواین مێردی پێکەوە ئەژین لەرێی دایکیانەوە منداڵەکان لەو خێزانەدا بەیەکەوە بەستراونەتەوە. ئەم جۆرە خێزانە بەخێزانی پێکهاتوو ناسراوە.

-خێزانی یەکگرتوو:- ئەو جۆرە خێزانەیە کەدوای کۆچی دوایی باوكو دایك، کوڕەکانیان ژن دێنن منداڵیان دەبێت هەموو براکانو ژنەکانیانو منداڵەکانیان پێکەوە لەیەك ماڵدا دەژین، کاتی واش دەبێت کچەکانیش شوودەکەن ئەوانیش منداڵیان دەبێت بەخۆیانو بەمنداڵەکانیانو مێردەکانیان لەگەڵ براوو براژنو برازاکانیاندا هەموویان پێکەوە لەیەك ماڵدا دەژینو جیانەبونەتەوە. بەڵکو پێکەوە

---

[٣١] د. قيس النوري، ما الانثروبولوجيا، المصدر السابق، ص٦٥-٦٦.

بەیەکگرتوویی دەمێننەوەو پەیوەندی‌یە کۆمەڵایەتی‌و خزمایەتی‌یەکانیان بەهێزو بەتینتر دەبن‌و هەموویان هەست بەلێپرسراوێتی مانەوەی خێزانەکەیان دەکەن بەیەکگرتوویی بمێنێتەوە، هەرچەندە باوك‌و دایکیان ماوەیەکی دوورودرێژە کۆچی دوایی‌یان کردووە بۆیە بەناوی خێزانی یەکگرتوو ناودەبرێن یا دەناسرێن. ئەو جۆرە خێزانانەش لەکۆمەڵگا کشتوکاڵی‌یەکان‌و هۆزایەتی‌یەکان‌و تیرە گەرایەتی‌یەکاندا زۆرتر بەدی دەکرێن.[32]

-خێزانی بچووك(نووی-ذری):- بریتی‌یە لەو جۆرە خێزانەی کە لەماڵێکدا یەك پیاوو یەك ژن‌و منداڵەکانیان پێکەوە دەژین‌و بەجیا دانیشتون‌و ئەرك‌و مافەکانی خێزان بەسەربەستی‌و سەربەخۆیی جێبەجێ دەکەن‌و دابەشکردنی کارو یارمەتی دانی یەکتری‌و توندوتۆڵی پەیوەندی‌یە کۆمەڵایەتی‌یەکان‌و خۆشەویستی نێوانیان‌و هەست بەلێپرسینەوە بەرامبەر بەیەکتر، خەسڵەتەکانی ئەم جۆرە خێزانەن، کۆمەڵگای مرۆڤایەتی ئەم سەردەمە لەبەر باری ژیان‌و گوزەران‌و ئابوری‌و پێویستی‌یە زۆرەکان‌و جەنجاڵی‌و زۆری کێشەو گیروگرفت‌و ململانێ جۆربەجۆرەکان پەیڕەوی پیادەکردنی خێزانی بچوك دەکەن، بۆ دورکەوتنەوە لەو هەموو کێشەو گیروگرفتانەی ژیان.[33] هەروەها خێزان لەسەر بنچینەی پشت کراوەتە دوو جۆرەوە کەئەمانەن:-

---

[32] د. بدرخان السندي، المجتمع الكردي في المنظور الاستشراقي، دار ئاراس للطباعة والنشر، أربيل، بدون سنة الطبع، ص١٠٦.

[33] بيث هس وآخرون، علم الأجتماع، تعريب دكتور محمد مصطفى الشعبيني، دار المريخ للنشر، المملكة العربية السعودية، ١٩٨٩، ص٤١٤-٤١٥.

-خێزانی دایکایەتی:- لەسەردەمێکی مێژووی مرۆڤایەتی‌دا دایك بەرپرسیاربوە بەرامبەر بەخێزان‌و بەناوی دایکی‌یەوە خێزان ناوبراوە، لەهەندێ کۆمەڵگاشدا پشتی دایك واتا خاڵو پوور لەپێش پشتی باوکەوەن واتا لەپێش مام‌و پورن لەباوکەوە، ئەرکی لێپرسینەوەی خێزان دوای باوك بەخاڵ دەسپێردرێت بۆیە بەو چەشنە خێزانانە دەوترێت خێزانی دایکایەتی، هەروەها منداڵ ناسنامەکەی بەناوی دایکی‌یەوە دەبێت بەپێی یاساو نەریت، کاتی واهەیە ژنەکە چەند شوویەك دەکات‌و لەهەموویان منداڵی لێ دەکەوێتەوە ئەو منداڵانە کەباوکیان جیاوازە هەموویان بەناوی دایکیانەوە دەناسرێن.

-خێزانی باوکایەتی:- ئەو جۆرە خێزانەیە کە لەبەشی هەرەزۆری کۆمەڵگای مرۆڤایەتی ئێستادا پەیڕەو دەکرێت، پێشی دەوترێت(باوك سالاری) واتا باوك بەرپرسیارە لەهەڵسوڕاندنی ئەرك‌و فەرمانەکانی خێزان وەهەر ئەویش بەرپرسیارە لەدابینکردنی پێویستی‌یەکانی خێزان. هەروەها پشتی باوك لەپێش پشتی دایکەوەیە، واتا باپیرو مام‌و پوور لەباوکەوە لەپێشترن تا باپیرو خاڵو پوور لەدایکەوە. ناسنامەی منداڵ بەناوی باوکەوە دەبێت‌و باوك بەرپرسیارە بەپێی یاساو داب‌و نەریت لەو جۆرە خێزانانەدا. کاتی واهەیە پیاوێك چەند ژنێك دێنێت لەهەموویان منداڵی لێ دەکەوێتەوە ئەو منداڵانە کەدایکیان جیاوازە هەموویان بەناوی باوکیانەوە بانگ دەکرێن‌و دەناسرێن.[٣٤] هەروەك لەهێلکاری(٣) هەندێك لەخێزانەکان دیاری کراون.

[٣٤] د. أحمد أبو زيد، البناء الاجتماعي مدخل لدراسة المجتمع- الانساق، المصدر السابق، ص٣١١-٣٤٠.

هێلکاری(٣) هەندێك جۆری خێزانەکان نیشان ئەدات

خێزانی درێژ- لەسەرەوە ئەو خێزانە لەباوكو دایكێكی زیندوو كە لەسێ كوڕو كچێك پێك هاتوون، دوان لەكوڕەكانی ژنیان هێناوە بەهەردوكیانەوە حەوت منداڵیان هەیە لەگەڵ ژنەكانیانو ئەو براو خوشكەی كەهێشتا خێزانیان دروست نەكردوە هەموویان پێكەوە لەماڵێكدا دەژین.

خێزانی پێك هاتوو- لەسەرەوە ئەو خێزانە لەپیاوێك كەدوو ژنی هێناوە لەژنێكیان دوو كچو دوو كوڕی هەیە، وەلەژنەكەی تری كوڕێكو دوو كچی هەیە هەموویان پێكەوە لەماڵێكدا دەژین.

خێزانی پێك هاتوو- لەسەرەوە ژنێك دوو شوی كردوە لەپیاوێكیان دوو كچی بووەو مێردەكەی مردوە، شوی كردوەتەوە بەپیاوێكی تر، دوو كچەكەی لەگەڵ خۆی بردوە، لەپیاوی دووەمی سێ كوڕی بووە، هەموویان پێكەوە لەماڵێكدا دەژین.

خێزانی یەكگرتوو- لەسەرەوە ئەو خێزانە لەباوك‌و دایكێك كەدوو كوڕیان بوە، كوڕەكان ژنیان هێناوە، یەكێكیان سێ منداڵ‌و ئەوی تریان دوو منداڵی بووە، پاش مردنی دایك‌و باوكەكە كوڕەكان بەژن‌و منداڵەكانیانەوە لەیەك ماڵدا دەژین بەیەكگرتویی‌و جیانەبونەتەوە.

خێزانی بچووك- لەسەرەوە ئەو جۆرە خێزانە لەژنێك‌و پیاوێك‌و چوار منداڵ پێك هاتووە كە لەماڵێكدا دەژین.[٣٥]

---

[٣٥] شاكر مصطفى سليم، المدخل الى الأنثروبولوجيا، جامعة الكويت، ١٩٨١، ص٤١. أو د. أحمد أبو زيد، البناء الاجتماعي مدخل لدراسة المجتمع- الانساق، المصدر السابق، ص٣١٢--٣٤٠. أو محمد مصطفى أحمد، بيارة، رسالة ماجستير، المصدر السابق، ص١٠٤. أو نوري ياسين هرزاني، الكاكائية، رسالة ماجستير مقدمة الى مجلس كلية الآداب جامعة بغداد غير منشورة، ١٩٨٥، ص١٦٦.

خێزان لەکۆمەڵگای هەوراماندا گرنگیو بایەخی تایبەتی خۆی هەیە. بەسەرچاوەی پەروەردەو فێرکردنو ژیانو گوزەرانو جێگیری ژیانی کۆمەڵایەتی سەیر دەکرێت، جگە لەوەی بایالۆجی‌یەکی، پێگەیەنەری تاكو فێرکەریەتی وەدیاریکەری رۆڵو پێگەی کۆمەڵایەتیی تاکە. هەرچەندە رۆڵو پێگەی تاك بەهۆی تێکۆشانی خۆیەوە دەستی دەکەوێت، بەڵام خێزان یەکەم هاندەرو یارمەتی دەریەتی بۆ بەدەست هێنانی ئەو رۆڵو پێگە کۆمەڵایەتی‌یە کە لەکۆمەڵگادا دەیان گێرێت.

خێزان بچوکترین یەکەی کۆمەڵایەتی‌یە لەکۆمەڵگای هەوراماندا، هەروەها یەکەم ژینگەی کۆمەڵایەتی ئەندامەکانی‌یەتی، هەرئەوە ئەندامەکانی گۆش دەکاتو پەروەردەیان دەکاتو فێریان دەکاتو کاروپیشە بۆ هەموو ئەندامێکی ناو کۆمەڵگاکە دەست نیشان دەکاتو ئەرکی خەرج کێشانی ئەندامەکانی ئەکەوێتە ئەستۆ لەهەموو کاروبارێکی رۆژانەیاندا.

لەکۆمەڵگای هەوراماندا (چوار جۆر خێزان) پێکەوەنان پەیرەو دەکرێت، کە لەقۆناغە مێژوویی‌یەکانی کۆمەڵگاکەدا یەك لەدوای یەك پەیدابوون، تا ئێستاش وەك پێویستی‌یەك لەهەندێ کاتدا پێك دێت وەك(خێزانی درێژ، خێزانی پێکهاتوو، خێزانی یەکگرتوو) پەیرەو دەکرێنو ئاسەواریان ماوە. بەڵام وەك پێویستی‌یەکی کۆمەڵگای ئێستای هەورامان بەزۆری پەیرەوی پێکەوەنانو دروستکردنی(خێزانی بچووك) دەکرێت.[٣٦] کەهەر یەکەیان بەجیا باس دەکەین:-

١-خێزانی درێژ

هەلومەرجی ژینگەی جوگرافیاییو ژینگەی کۆمەڵایەتی هەورامان وای پێویست کردوە ئەو جۆرە خێزانە پەسەند بێت بۆ قۆناغێکی

---

[٣٦] محمد مصطفى أحمد، بياره، دراسة سوسيو أنثروبولوجية، المصدر السابق، ص١٠٧.

مێژووی کۆمەڵگای هەورامان، چونکە باری ئابوریو باری رامیاریو باری کۆمەڵایەتی لەو سەردەمەدا پێویستی بەو جۆرە خێزانە بووە بۆ خۆپاراستن لەدیاردە مەترسی دارەکانو دابینکردنی ئاسایشو دەستەبەرکردنی خۆراكو شوێنی حەوانەوەو ئیشو کاری تر بۆیە پێویستی بەژمارەیەکی زۆری ئەندام بوە لەماڵێکدا، کەهاوکاریو هاریکاری یەکتر بکەنو پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانیان توندو تۆڵ بنو راستەوخۆ بن بۆ بەسەربردنی ژیانێکی بەکۆمەڵ. تا ئێستاش لەلادێو دێکانی هەوراماندا ئەو جۆرە خێزانە پەیرەو دەکرێتو ئاسەواری ماوە کە(باپیر+ نەنك+ منداڵەکانیان+ نەوەی منداڵەکانیان بەکورو کچەوە) هەموویان پێکەوە لەماڵێکدا دەژین.

٢-خێزانی ئاوێتە

خێزانی پێکهاتوو لەپیاوێكو لەهاوسەرێك زیاتر، یا لەژنێكو چەند شوویەکی یەك لەدوای یەك زیاتر، بەمنداڵەکانیانەوە پێك دێت کە لەماڵێکدا دەژین. ئەم جۆرە خێزانە لەکاتی پەیدابونی ئایینی ئیسلامو بڵاوبونەوەی لەناو کۆمەڵگای هەوراماندا پەیدابووە. چونکە بنەماکانی ئەو ئایینە رێ ئەدات بەپیاو زیاد لەهاوسەرێکی هەبێتو رێگری لەمنداڵ بونی زۆریش ناگرێت، هەروەها رێ ئەدات بەژن کەچەند شوویەك بکات یەك لەدوای یەك چ بەهۆی جیابونەوە بێت(تەلاق) یا بەهۆی لەدەست دانی هاوسەرەکانیەوە بێت بەمردن[٣٧]

کۆمەڵگای هەورامان بەوە ناسراوە کەکۆمەڵگایەکە بەتوندی پەیرەوی بنەماو بیروباوەڕە ئیسلامییەکان دەکات.[٣٨] ئەو ئایینەش رێخۆشکەرە بۆ پەیدابونی ئەم جۆرە خێزانە بۆیە باری کۆمەڵایەتیو

---

[٣٧] حمد مصطفى أحمد، سەرچاوەی پێشوو.

[٣٨] حمد مصطفى أحمد، بيارە، دراسة سوسيو أنثروبولوجية، المصدر السابق، ص١٣٢.

ئـاینیو ئـابوری کۆمـەڵگای هـەورامان هانـدەری دروسـت بـوونو پەیدابوونی ئەم جۆرە خێزانەن بەتایبەتی.((دوای ئەوەی کە بەزۆر ئیسلام کراوە))[٣٩] بۆیە مەڵبەندێکی گرنگی ڕێبـازی نەقشـبەندییەکان بـۆ زۆر بـوونی ژمـارەی دانیشـتوانو زۆربـوونی لایـەنگرەکانیانو دابینکردنـی بژێویانو کارپێکردنیان هـانی کۆمەڵگاکـەیان دا کەئـەم جـۆرە خێزانـە پەرە پێ بدەنو پشتیوانیشـیان لێکـرد، لـەڕوی پێکهاتەیـەوە(پیاوێك+ چەند هاوسەرێك بەمـنداڵەکانیانـەوە) هـەموویان لەیـەك مـاڵـدا پێکـەوە ئەژین. یان(ژنێك+ منداڵەکانی کـە لەچـەند شـوویەك بویـەتی+ دوایـن شووی) هەموویان پێکەوە لەیەك ماڵدا دەژین.

٣-خێزانی یەکگرتوو

ئـەم جـۆرە خێزانـە لەکۆمـەڵگای هەورامانـدا پـەیڕەو دەکرێـت لەبەرپێویسـتی ژیـانی کۆمەڵایـەتیو ئـابوریو رامیـاریو ئـایینی. پێکهاتەکـەی دوای ئـەوەی پیاوێـكو ژنێـك هاوسـەرگری یـەکتر دەبـن، منـداڵیان لـێ دەکەوێتـەوە کوڕەکانیـان ژن دێـنن، بـەخۆیانو بەژنەکانیانەوەو بەمنداڵەکانیانەوە، لەماڵێکدا لەگەڵ بـاوكو دایکیانـدا دەژیـن. کاتێـك کـەباوكو دایکیـان کۆچـی دوایـی دەکـەن، کوڕەکـانو ژنەکانیانو منداڵەکانیان پێکەوە لەهەمان مـاڵـدا دەمێننـەوەو پێکـەوە دەژیـنو جیانابنـەوە، بۆیـە پـێی دەوترێـت خێزانـی یـەکگرتوو، پەیوەندییەکانیان تونـدوتۆڵو روبـەڕونو هەمیشـەیین یارمـەتی یـەکتر ئـەدەنو هاوکـاری یـەکتر دەکـەن، بەرژەوەنـدیی خێـزان لەسـەروو بەرژەوەندییـە تایبەتـەکانی خۆیانەوەیـە. پێکهاتەکـەی(چـەند کوڕێـك+ ژنەکانیان+ منداڵەکانیان) هەر هەموویان پێکەوە لەماڵێکدا دەژین.

---

[٣٩] ائدي، ولاتگیری رەشەخاکی عیاق، وەرگێڕانی مەلا جەمیلی رۆژبـەیانی، یەکـەم چـاپ، ١٩٩٧، ل٣٥-٣٦.

٤-خێزانی بچووك(نووی-ذری)

لەناو کۆمەڵگای هەورامانی ئێستادا بەزۆری پێکەوەنانی ئەم جۆرە خێزانە باوە ئەوەی کاری کردۆتە سەر گەشەکردنو پەرەسەندنو جێگیربونی ئەم جۆرە خێزانە لەهەورامانندا(ژیانی ئابوریو ژیانی کۆمەلایەتیو ژیانی رۆشنبیرییە). کۆمەڵگای هەورامان پەیوەندییە کۆمەلایەتییەکانی لاواز بوون، پێویستی زۆرو ژیانی رۆژانەو گوزەرانی قورسو جەنجاڵی ژینگەو پەیدابونی کێشەو گیروگرفتی زۆرو بەرزبونەوەی ئاستی رۆشنبیریو زانستو خوێندەواریو بلاوبونەوەی هۆکانی پەیوەندی کردنو راگەیاندنو فراوان بوونو ئاسان بوونی رێگاکانی هاتوچۆ هەموویان هاندەرو پشتیوانی سەرهەڵدانو جێگیربوونی ئەم جۆرە خێزانەن لەناو کۆمەڵگای هەورامانندا. پێکهاتەکەی(پیاوێك+یەك هاوسەر+ منداڵەکانیان) پێکەوە لەماڵێکدا دەژین. خۆیان بەرپرسیارن لەپەروەردەو فێرکردنو ژیانو گوزەرانی منداڵەکانیانو پاراستنی خێزانەکەیان لەدیاردە دزێوو مەترسی دارەکان کەرۆژانە بەهۆی پێشکەوتنو گەشەکردنی زانستەوە روو لەکۆمەڵگاکانی جیهان دەکەن. سەیری هێڵکاریەکە بکە.

خزمایەتی Kinship

بریتییە لەسستمێکی رێکوپێکی پەیوەندییە کۆمەلایەتییەکانی تاکەکانی کۆمەڵگا، کەئەو تاکانە بەیەکترەوە دەبەسترێنەوە بەتۆڕێك کەلەو پەیوەندییانەو لەو یەکتر گرتنانە پەیدا دەبێت، نەك لەسستمەکە خۆی.[٤٠] هەروەها خزمایەتی دانپیانانێکی کۆمەلایەتییە بەپەیوەندییە زیندوەکانیشیانەوە. لەلایەکی ترەوە خزمایەتی بریتییە

---

[٤٠]. أحمد أبوزيد، البناء الأجتماعي مدخل لدراسة المجتمع- الأنساق، المصدر السابق، ص٣١٢.

لەپەیوەندی‌یەکی کۆمەڵایەتی کە لەسەر پەیوەندی خوێن(پشت)ی راستەقینە، یا(پشت)ی دروستکراو یا(پشت)ی هزری خەیاڵی دروست بووە.[41] لەگەڵ ئەوەشدا پەیوەست بونێکی دان پیانراوی کۆمەڵایەتی‌یە، ئەو پەیوەست بونەش لەسەر بنەمای خوێن(پشت)و رەچەڵەك لەنێوان باوك‌و دایك‌و نەوەکانیان وەستاوە. هەروەها خوشك‌و براش دەگرێتەوە.[42]

بەتێکڕا خزمایەتی دوو جۆرە(فیزیکی‌و کۆمەڵایەتی)یە. مەبەست لە(فیزیکی) ئەو خزمایەتی‌یەیە کە لەپشتی باوك(نێر) کەپێی دەوترێت هێڵی باوکایەتی، یان لەپشتی دایکەوە(مێ) کەپێی دەوترێت هێڵی دایکایەتی، پەیدا دەبێت واتا(خزمایەتی بایۆلۆجی) دەگرێتەوە.[43] بەڵام خزمایەتی کۆمەڵایەتی، ئەو خزمایەتی‌یە کەبە(پشت)ەوە نەبەستراوە، واتا نە لەرێی باوکەوە وە نەلەرێی دایکەوە پەیوەندی‌یە خزمایەتی‌یەکان دروست نەبوون، بەڵکو لەرێی(نشینگە) واتا شوێنی نیشتەجێ بوون‌و پێکەوە ژیانەوە پەیوەندی‌یە خزمایەتی‌یەکان دروست بوون لەگەڵ ئەوەشدا ئەو پەیوەندی‌یانە تۆکمەو توندو تۆڵ‌و پتەون‌و لەکاتی پێداویستدا دەردەکەون.

خزمایەتی لەکۆمەڵگای هەوراماندا بەدەر نی‌یە لەو خزمایەتی‌یانەی کە لەسەرەوە باس کران، بەڵام زۆرتر(خزمایەتی کۆمەڵایەتی) پەسەندترەو لەناو کۆمەڵگاکەدا رەنگی داوەتەوە. چونکە کۆمەڵگای هەورامان لە(هۆزو تیرەو پشت‌و رەچەڵەك... هتد) پێك نەهاتووە، بەڵکو لەسەربنەمای(تاك‌و خێزان‌و بنەماڵەو Groupو لادێ‌و دێ‌و شارۆچکە)

---

[41]. احسان محمد الحسن، موسوعة علم الأجتماع، المصدر السابق، ص٥٠٨

[42]. شاكر مصطفى سليم، قاموس الأنثروبولوجيا، المصدر السابق، ص١٠٠٥.

[43]. أحمد أبو زيد، المصدر السابق، ص٢٩٤.

دامەزراوە. پەیوەندیی خوێن و پشت رۆڵێکی ئەوتۆیان نیە کەشیاوی باس کردن بێت.

پەیوەندییە خزمایەتییەکان لەکۆمەڵگای هەوراماندا لەسەرئاستی (هاوجێیی- نشینگە، هاوزمانی، هاوبەرژەوەندی) دامەزراوە، رەنگە تۆزێك لە(بدنە)ی عەرەبییەوە لێکچونیان هەبێت، بەڵام(بدنە) لەسەر هێڵێکی خوێن دامەزراوە، لەو روەوە لەوێش جیاوازە. کەواتە پەیوەندییە خزمایەتییەکانی کۆمەڵگای هەورامان لەجۆری(خزمایەتی کۆمەڵایەتی)یەوە نزیکن، هەرچەندە خزمایەتی کۆمەڵایەتی لەسەر بەرژەوەندییەکان دامەزراون گیانی خۆشەویستیو هاوسۆزیو خۆبەختکردنیان کەمە، پەیوەندییە خزمایەتییەکانی کۆمەڵگای هەورامان لەسەر ئاستی سوودو بەرژەوەندی گشتی دامەزراون.

کەواتە خزمایەتی لەکۆمەڵگای هەوراماندا جۆرە تایبەتمەندییەکی پێوەدیارە، کەتایبەتە بەکۆمەڵگاکە خۆیو پەیوەندییەکانی لەسروشتە جوگرافییەکەیو سروشتە کۆمەڵایەتییەکەی سەرچاوەیان گرتووە.

هەورامییەکان خێڵەکی نینو هۆزو تیرەش نین، بەڵکو کۆمەڵگایەکن خاوەن دابو نەریتو سستمێکی تایبەتن کە بەتۆڕێك لەپەیوەندییە خزمایەتییەکان بەیەکترەوە بەستراونەتەوە(یەکەی نشینگە)ش فاکتەری پەیدابونی جۆری خزمایەتییەکەیانە کەئەوەش تایبەتە بەخۆیانو کاری کردۆتە سەر پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانیانو پەیوەندییە ئابورییەکانیانو پەیوەندییە رۆشنبیرییەکانیانو تەنانەت پەیوەندییە ئایینییەکانیشیان، هەروەها پەیوەندیشیان هەیە بەچالاکییە رامیارییەکانیانەوە کەبەشێکن لەژیانی کۆمەڵایەتیی کۆمەڵگای

هەورامان. خزمایەتی هەر وەك لەسەرەتاوە ئاماژەی پێکرا لەژینگە سروشتی‌یەکەی‌و لەژینگە کۆمەلاّیەتی‌یەکەیەوە دەست پێ دەکات، تا سستمێکی ڕێکوپێك لەپەیوەندی‌یە ئالّوگۆڕەکان دادەمەزرێت، کەیەك کار لەوی تردەکات‌و بەیەکەوە بەستراون‌و تەواوکەری یەکترن‌و کۆمەلّگا ڕێك دەخەن‌و یەکەیەکی خزمایەتی پەیدا دەبێت بەناوی(بنەمالّە)وە، کەزۆری پەیوەندی‌یەکان‌و داب‌و نەریتەکان‌و تەنانەت هەلّسوکەوتی تاکەکان ناوو ناوبانگی بنەمالّە کاریان لێ دەکات.

٣-بنەمالّە

لەدوای خێزانەوە دووەم یەکەی پێکهاتەی کۆمەلاّیەتی‌یە، بنەمالّە سەرچاوەکەی خێزانە کاتێك وەچەی خێزانێك زۆر دەبن‌و منداڵیان لێ دەکەوێتەوە چەند خێزانێکی سەربەخۆ یان سەربەست دروست دەبن بەناوی خێزانی یەکەمەوە دەناسرێن، هەریەك لەم خێزانە نوێیانە بەرپرسی خۆی هەیە کە بەرپرسیارە بەرامبەر بەخێزانەکەی‌و پاراستنی پەیوەندی‌یە کۆمەلاّیەتی‌یەکانی لەگەلّ خێزانەکانی تردا بەبێ جیاوازی ئەم خێزانە نوێیانە خسلّەتی یەکەم خێزان وەردەگرن ئیتر ئەو خێزانە لەڕەگەزی(نێر بێت- مێ) جیاوازی نی‌یە بۆ نموونە دەلّێن بنەمالّەی(زۆراب) بۆ نێر ئیتر هەموو خێزانەکان کەتازە دروست بوون بەو بنەمالّەوە دەناسرێن وەك شوێنی نیشتەجێ بوونی(دێ- لادێ) کەدا بەلاّم کاتێك لەشوێنی نیشتەجێ دوور دەکەوێتەوە بەناوی(نشینگە)کەیەوە دەناسرێت بۆ نموونە دەلّێن خەلّکی گوندی گولّپە یا تەوێلّەیە ئیتر ئیتر بنەمالّەکەی نا ناسرێت. هەروەها بۆ(مێ) دەلّێن بنەمالّەی(خاوەر) لەدێ یا لادێ‌کەدا ناسنامەی خۆی وەرگرتوە

کەلەو بنەماڵەیەیە بەلام کەچووە دەرەوە بەناوی شوێنی نیشتەجێ بونەکەیەوە دەناسرێت نەك بەناوی بنەماڵەکەیەوە.

ئەم بنەماڵانە کاتێك کەزیاد دەکەنو یەکەیەکی نشینگەی جوگرافی پێك دەهێنن دەبنە گروپ چەند گروپێك دەبنە دانیشتوانی(لادێ، دێ، شارۆچکە) یەك زۆرجار رێك دەکەوێت دانیشتوانی لادێیەك لەیەك بنەماڵە پەیدابوون، یا بنەماڵەیەك لەچەند لادێیەکدا نەوەی هەیە بەناوی بنەماڵەکەشو شوێنی نیشتەجێ بونیشیەوە دەناسرێتەوە.

بەلام لەکۆمەڵگای هەورامانـدا رێك نەکەوتوە دێیەك یا شارۆچکەیەك سەرپاکی دانیشتوانەکەی یەك بنەماڵە بن بۆ نموونە شارۆچکەی بیارە لەم بنەمالانە پێك هاتووە(بنەماڵەی شێخان، بەگە رووتە، گشتی خەڵك- کەئەمانەش هەریەك لەچەند خێزانێك پێك هاتوون) ئەم بنەمالانە هەموویان بەکۆمەڵێك پەیوەندی بەیەکەوە بەستراونەتەوە کەیەك تەواوکەری ئەوی ترە وە تۆرێك لەپەیوەندییە ئابورییەکانو کۆمەلایەتییەکانو رامیارییەکانو رۆشنبیرییەکان پێك دێنن کەسستمێك رێك دەخەن بۆ بەرێوەبردنو درێژەدان بەژیان لەو نشینگەیەدا کەهەر هەموویان لێی بەرپرسیارن بەبێ جیاوازی. سەیری خشتەی(٢) بکە کەزاراوە خزمایەتییەکان نیشان ئەدات.

خشتەی(٢)

زاراوە خزمایەتییەکانی کۆمەڵگای هەورامان

شێوەی هەورامی	شێوەی سۆرانی	تێبینی
ئەدا، ئەیا	دایك	بۆ نوسینی وشەی(دایك) بەشێوەی هەورامی پێویستی بەپیتێك هەیە، بەلام لەئەلف‌و بێی زمانی کوردیدا ئەو پیتە دیاری نەکراوەو نەناسراوە وەك گەدا، سەدا... هتد).
تاتە	باوك	
واڵی	خوشك	
برا	برا	
بابا	باپیر	بۆ باوکی دایك‌و باوکی باوك چوون یەکە
ماما	نەنك، نەنە	بۆ دایکی باوك‌و دایکی دایك چوونیەکە
مەتی	پورر	بۆ خوشکی باوك‌و خوشکی دایك چوون یەکە
مامۆ	مام	
لالۆ	خاڵ	
مەتی‌یەزا	پورزا	بۆ ئەوەی خوشکی باوك‌و خوشکی دایك چوون یەکە
مامۆزا	ئامۆزا	
لالۆزا	خاڵۆزا	
وارەزا	خوشکەزا	
برازا	برازا	
کوڕم	کوڕم	
کناچێم	کچم	

مەتی‌یەو ئەێم	پوری دایکم	
مەتی‌یەو تاتەیم	پوری باوکم	
مەتی‌یە زاوئەیم	پورزای دایکم	
مەتی‌یە زاوتاتەیم	پورزای باوکم	
پەشتەو ئەێم	پشتی دایکم	خزمەکانی دایك ئەوانەی کەپەیوەندی خزمایەتیان دوورە
پەشتەو تاتەیم	پشتی باوکم	خزمەکانی باوك ئەوانەی کەپەیوەندی خزمایەتیان دوورە
بنەمالۆ ئێمەن	بنەماڵەی ئێمەیە	ئەو خزمانەن کە لەنشینگە دور کەوتونەتەوەو ناناسرێن.

تێبینی ١-لالۆ، مامۆ:- لەناو نشینگەدا (دێ، لادێ، شارۆچکەدا) بۆ هەموو نێرێك بەکاردەهێنرێت وەك چۆن لەسۆرانی‌دا (کاك) بەکاردێت بۆ نێر.

٢-مەتی:-لەناو نشینگەی کۆمەڵگای هەورامانـدا بۆ هەموو مێ‌یەکی بەتەمەن بەکاردەهێنرێت وەك چۆن لەسۆرانی‌دا (دادە، باجی) بەکاردەهێنرێت.

٤-لادێ، دێ، شارۆچکە

دوای تاك‌و خێزان‌و بنەماڵە، (لادێ- دێ- شارۆچکە) بەدوایین یەکەی پێکهاتەی کۆمەڵگای هەورامان دەژمێرێن لەڕوی ژمارەی دانیشتوانەوە.

گرنگترین فاکتەر بۆ دروست بونی ئەو یەکە نشینگانە(شوێنە جوگرافییەکەیەتی)، کەتوخمەکانی(ئاو، زەوی، روبەخۆر، روەکی خۆڕسك) بڕیاردەرن بۆ ئەوەی ئەو شوێنە جوگرافییە بکرێت بەنشینگە. وەئەو نشینگەیە بەیەکێك لەو توخمە سروشتیانەوە دەناسرێت.

هەندێ کاتیش بەناوی کسێك کەدامەزرێنەری نشینگەکە بووە ناو دەنرێت وە(ئەحمەد ئاوا) کەکاتی خۆی ئەحمەد ناوێك بۆ یەکەم جار لەو شوێنە جوگرافییەدا خانوی دروست کردووە دواتر گەشەی کردووەو بوە بەدێ. ئەگەر سەیری دێکانی ترو شارۆچکەکانی تری هەورامان بکرێت بەناوی توخمە جوگرافییەکانەوە ناونراون‌و ناسراون. تا ئێستا لەهەوراماندا شاری گەورە دروست نەبوە هەرچەندە مێژووی هەندێ لەدێکان دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی مادەکان وەك دێکانی(ئالپی- هێلانپێ، هارهار- شاری هەورامان، زاوەر، بارا- بیارە، رەزاو... هتد).[٤٤] هۆی ئەوەش دەگەڕێتەوە بۆ ژینگە سروشتی‌یە جوگرافییەکەی کەڕێگرە لەبەردەم فراوان بون‌و گەشەکردنی نشینگەکاندا کەنابنە شاری گەورەو ژمارەی دانیشتوانیان زیاد ناکات کەواتە جوگرافیای هەورامان پاڵنەرو دەرکەرو کۆچکەری دانیشتوانە نەك وەرگری.[٤٥]

پەیوەندی‌یە کۆمەڵایەتی‌یەکانی(لادێ‌و دێ‌و شارۆچکەکانی هەورامان) بەجۆرێك رێك خراون کسستمێکی تایبەتی لەڕوی

---

[٤٤] ی. م. دیاکۆنۆف، میدیا، وەرگێڕانی برهان قانع، سەرچاوەی پێشوو، ل٢٢٣-٢٣٤.

[٤٥] یرێز حسن، گۆڤاری هەورامان ژمارە ١ ، سەرچاوەی پێشوو، ل٦-٧.

کۆمەڵایەتیو ئابوریو ئایینیو رامیاریو رۆشنبیری دروست دەکات کەیەك تەواوکەری ئەوی ترە لەچوارچێوەی ئەو پەیوەندییە کۆمەڵایەتییانەو ئەو سستمە دروستکراوەدا، پێویستە هەموو ئەندامێك پێگەو رۆڵی تایبەتیو بەرچاوی هەبێت، وە هەموو ئەندامێك زیاد لەکارێك راپەڕێنێت لەناو کۆمەڵگاکەدا ئەوەی یارمەتیدەرە کەئەم پەیوەندییانەو ئەم سستمە لەکارنەکەوێتو کاریگەری هەبێت لەسەر کۆمەڵگاکە ئەم خاڵانەیە:

١-دڵسۆزیو کارکردن بەبێ فرتو فێڵو خۆدزینەوەو تەمەڵی.

٢-تێکۆشانو کۆڵنەدانی خەلکەکەی.

٣-بەکارهێنانی سەلیقەو ووردیو ژیری لەکارکردندا.

٤-راپەڕاندنی چەند رۆڵێك لەیەك کاتدا.

٥-گوێڕایەڵیو مل کەچ کردنو رێزگرتن لەخوارەوە بۆ سەرەوە.

٦-رەچاوکردنو پاراستنی بەرژەوەندیی گشتی.

٧-هاریکاری کردنو یارمەتی دانی یەکتر لەئیشو کارە قورسو زۆرەکاندا.

٨-کارکردن بەشێوەی گەلکاریو بەدەسەوام- دەستیاوو بێ بەرامبەر.

٩-هەوڵدان بۆ فێربونی هەموو کارو پیشەیەك بەنێرو مێوە.

١٠-خولیاو گەڕان بەدوای زانستو زانیاریدا.

١١-بەشداری کردن لەهەموو خۆشیو ناخۆشییەکی یەکتردا.

ئەو سستمە کەکۆمەڵگای هەورامان پەیڕەوی ئەکات سستمێکی(تایبەتی)یە واتا کۆمەڵگاکە خۆی لەناو خۆیدا زۆرینەی پێویستییەکانی پڕ دەکاتەوە، هەر ئەوەشە کەبۆتە فاکتەرێکی کاریگەر کەکۆمەڵگای هەورامان خاوەنی شارستانەتێکی تایبەتی خۆی بێتو

لەدەوروبەرەوە زۆر بەکەمی کاریگەری خراپیتە سەرو خاوێنی خۆی پاراستوە بەدرێژایی مێژوو.

بەکورتی پێکهێنەرەکانی پێکهاتەی کۆمەڵگای هەورامان لەڕوی دانیشتوانەوە خرانە روو کەهەریەك تەواوکەری ئەوی ترە بەپێی ئەو سستمە تایبەتی‌یەی کۆمەڵگاکە کەژینگە جوگرافییەکەی‌و پێگەو ڕۆڵو فرە کاری ئەندامەکانی فاکتەری سەرەکی بوون بۆ پاراستنی هێمنی‌و ئارامی‌و ئاسایش لەکۆمەڵگاکەداو دوور کەوتنەوەی لەکێشەو گیروگرفت. بەڵام لەبەرئەوەی ژیان لەگۆڕاندایەو پێویستی‌یەکان رۆژ بەرۆژ زیاد دەکەن‌و هۆکانی پەیوەندیش بەرفراوان بوون‌و بێگومان کۆمەڵگای هەورامان لەنیوەی دووەمی سەدەی بیستەمەوە گۆڕانێکی بەرچاوو خێرای بینیوە لەهەموو بوارەکانی ژیاندا. بۆ پێکهاتەی کۆمەڵگای هەورامان لەڕوی مرۆیی‌یەوە سەیری هێلکاری(٤) بکە.

هێڵکاری(٤)

کۆمەڵگا، شارۆچکە- لادێ-دێ ،

بنەماڵە، خێزان، تاک

باسی دووەم

ژیانی ئابووریی هەورامان

مەبەست لەژیانی ئابووری شێوەی گوزەرانو ڕێگاکانی بەرهەم هێنان دەگرێتەوە کەکۆمەڵگای مرۆڤایەتی پشتی پێ بەستوەو بژێوی خۆی پێ دەستەبەر کردووە، ئەو شێوە ژیانە لەسەرەتاوە سادەو ساکار بوەو وردە وردە گرانو ئاڵۆز بووە، بەمەبەستی رازانەوەو ڕێکخستنی پێویستییەکانی ژیان.[1] ژیانی ئابووری هەموو کۆمەڵگایەك لەسەر(هۆکانی بەرهەم هێنانو پەیوەندییەکانی بەرهەم هێنان)وەستاوە.[2] ئەوانەش لەڕێی ئەم چالاکییانەوە(بەرهەم هێنان، ئاڵوگۆڕ، دابەشکردن، بەکاربردن)ەوە پێویستییەکان پڕدەکەنەوە.[3]

ژیانی ئابووریی مرۆڤایەتی بەچەند قۆناغێکدا تێپەڕیوە کەقۆناغەکانی(کۆکردنەوە، ڕاوو شکار، ئاژەڵداری، کشتوکاڵ، پیشەسازی)یە.[4] ئەو قۆناغانەش بەپێی سەردەمە مێژووییەکانی

---

1 K.Grint. The Sociology of Work an introduction, Singpore, 1991,P.100.

٢ جان بابی، القوانین الأساسیة للأقتصاد الرأسمالي، ترجمة لجنة من شریف حتاته و آخرون، بیروت- لبنان، بدون السنة الطبع، ص٤.

٣ د. علي یوسف خلیفة والسید عدنان مناتي صالح، مجلة البحوث الأقتصادیة والأداریة، العدد الأول، جامعة بغداد- العراق، ١٩٨١، ص ١٢٧.

٤ بیث هس وآخرون، علم الأجتماع، ترجمة الدکتور محمد مصطفی الشعبیني، دار المریخ للنشر، الریاض،١٩٨٩ ص٤٤٠.

ژیانی مرۆڤایەتی هەمیشە لەگۆڕاندا بوون.[5]بەپێی یاساو رێسایەك گەشەیان کردووەو گۆڕاوون.[6] ئەو گەشەکردنەش سستمە ئابوورییەکانیان لێ پەیدابوون کە بەگشتی[*] سێ سستمن(سۆسیالیستی، تێکەڵ، سەرمایەداری)[7].

ئەنترۆپۆلۆجستەکان رایان وایە(ئابووری پێوەری جیاوازیو لەیەك نەچوونی کۆمەڵگاکانە لەڕوی گەشەکردنو پێشکەوتنەوە)[8]. و ئابووری پێوەری رێکخستنی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگاکانە Social Organization لەئەنجامی پێویستییەکانو نەبونییەکانو پەیداکردنەکاندا پەیدابووە لەناو کۆمەڵگا جۆربەجۆرە جیاوازەکاندا[9].

بەڵام ئابووریناسەکان هەندێکیان(ئابووری) بەتاکە فاکتەری گۆڕانکارییەکان دەزانن. هەندێکی تریان(ئابووری) بەهۆیەك لەهۆکانی گۆڕانکارییەکان دەزانن.[10]بۆیە پێویستە بۆچوونی چەند زانایەکی زانستی ئابووری بخەینە ڕوو کەئابووری ئەو زانستەیە کەگرنگی دەدات بەو بەشە چالاکییانەی مرۆڤ(تاكو کۆمەڵ)

---

[5] محەمەد فازل قەفتان، رژێمە ئابورییەکانو کۆمەڵگای تەکنەلۆجی نوێ، بەرگی یەکەم، چاپخانەی سەرکەوتن، سلێمانی، ١٩٨٥، ل٣٤.

[6] غليزرمن، قوانين التطور الاجتماعى، ترجمة د. زهير عبدالملك، دار الفارابى- بيروت، ١٩٧٨، ص ٥١-٥٤.

[7]د. محمد علي الليثى، تطور نظم الادارة الاقتصادية في البلاد الاشتراكية، دار الجامعات المصرية- اسكندرية، ١٩٧٤، ص٣.

[8] د. قيس النورى، الأنثروبولوجيا الأقتصادية، وزارة التعليم العالى والبحث العلمى، مطابع الموصل، ١٩٨٩، ص٩.

[9] هەمان سەرچاوە، ل ١٩-٢١.

[10] بەیاد عەبدولقادر، دەروازەی گۆڕانی کۆمەڵ، چاپخانەی الحوادث، بغداد، ١٩٨٧، ل٦٣.

کەتەرخانی دەکات بەگەیشتن بەچاکترین شێوەی شمەك کەببێتە مایەی خۆشگوزەرانی[11]. یا ئەو زانستەیە کەباس لەو هەموو جموجۆڵو چالاکییانەی مرۆڤ دەکات لەڕوی(هۆکانی بەرهەم هێنانو کردارە ئابووری)یەکانەوە، کەسوودبەخشنو ئامانجیان تێرکردنو پڕکردنەوەی زۆرترینی پێداویستییەکانەو بەرزکردنەوەی ئاستی گوزەرانی (تاكو کۆمەڵ)ە بۆ گەیشتن بەچاکترین شێوەی ژیان[12]. لەسەدەی حەوتەمی پێش زاییندا سستمی کۆیلایەتی بەشێوەی کلاسیکی لەکوردستاندا نەبووە بەڵکو شێوەی دەوڵەتی کۆیلەداری هەبووە، لەگەڵ دوو چەشنە موڵکداری کە(موڵکداری دەوڵەتو موڵکداری تێکڕایی)بوون[13].

ئەگەر بێینە سەر باسی ژیانی ئابووری کۆمەڵگای کوردەواری بەگشتیو کۆمەڵگای هەورامان بەتایبەتی، ئەوەمان بۆ دەرئەکەوێت کەژینگەی سروشتی(جوگرافی)کاریگەری هەبووە بۆ سەر ژیانی ئابووری ئەم کۆمەڵگایە.

سروشتە جوگرافییەکەی هەورامانو سەرچاوە ئابورییە دیاری کراوەکانیو دابڕانو دورە پەرێزی کۆمەڵگاکەو پێویستییە بایۆلۆجیو کۆمەڵایەتیو ئابورییە جۆربەجۆرەکانیو هەوڵدانو تێکۆشانی بێ وچانی تاکەکانی کۆمەڵگاکە بۆ بەدەست هێنانی سستمێکی ئابوری تایبەتمەند بۆ کۆمەڵگاکە رێك دەخات کە(سستمی خۆبژێوی) یە کەپشتی بەفرە رۆڵیو فرەکاری بەستوە، چونکە هەریەك لەو کارانەو

---

[11] د. السيد محمد بدوي، في علم الاجتماع الأقتصادي، دار المعرفة الجامعية الأسكندرية- مصر، بدون سنة طبع، ص١٥.

[12] فؤاد حنا دودة، الموجز في مبادئ الأقتصاد، مكتبة النهضة- بغداد، ١٩٦٢، ص٥.

[13] د. عبدالرحمن قاسملۆ، کوردستانو کورد، و. عبدالله حسن زادە، بێ چاپخانە، ١٩٧٣، ل١١٥.

لەو رۆڵانەی کەئەندامەکانی کۆمەڵگاکە دەیبینن پەیوەندیی بەوانی ترەوە هەیەو تەواوکەری یەکترن‌و یاساو رێسایەك پێك دێنن کە بەپێی یاساو رێساکانی گەشەکردن‌و گۆڕان پەیدابوون.

بەڵام ئەگەر بێتو بەووردی سەرنجی سستمی ئابوری کۆمەڵگای هەورامان بدرێت سستمی ئابوری ئەو کۆمەڵگایە(سێ جۆر موڵکایەتی)تیابەدی دەکرێن، چونکە لەلایەکەوە بەشێك لەزەوی‌و زاری هەورامان موڵکایەتی‌یەکەی موڵکداری گشتی تێکڕایی‌یەو دەوڵەت خاوەنی راستەقینەی ئەم جۆرە موڵکداری‌یەیە بەپێی یاسا، وەك چەم رشاخ‌و لەوەڕگا گشتی‌یەکان- مرعی. بەشێکی تر لەزەوی‌و زاری هەورامان موڵکایەتی‌یەکەی تایبەتە، بەچەشنێك هەموو کەسێك‌و هەموو خێزانێك مافی خاوەندارێتی‌ی تایبەتی هەیە وەهەر کەسێك توانای هەبوبێت بوەتە خاوەنی زەوی‌وزار یاخاوەنی هەرشمەکێکی‌تر کەپێویستی بوبێت لەژیاندا، ئەمەش وەك خاوەنداریەتی یا موڵکایەتی(زەوی، باغ، کەلوپەلی تری بەرهەمهێنان.. هتد). ولەلایەکی ترەوە موڵکایەتی تێکەڵ لەهەوراماندا دەردەکەوێت کەخاوەنداریەتی‌و موڵکایەتی‌ی شمەك یاکەرەستە، لەلایەکەوە موڵکی دەسەڵاتدارەکان(سان‌و بەگ و خان‌و شێخ)بوە، بەنیوەکاری یا بەرێژەیەك کە لەسەری رێککەوتون خەڵکە بێ دەسەڵاتەکە بەرهەمیان هێناوە کە(پشك- بەش)ی تیا بوە، واتا ئەم جۆرە موڵکداری‌یە بەشێکی بۆ خاوەن دەسەڵاتەکان دەگەڕێتەوەو بەشەکەی تری بۆ بێ دەسەڵاتەکانە بەپێی پشکایەتی. بەو جۆرە لەسستمی ئابوری کۆمەڵگای هەوراماندا(هەر سێ جۆرە موڵکایەتی‌یە)کە بەرچاو دەکەون.

بەڵام بەشێوەیەکی زۆر ساکارانە بەڕێوە چونو سەپێنراون، ئێستا لەناو کۆمەڵگای هەوراماندا(خاوەنداریەتی تایبەت)زۆرتر پەیڕەو دەکرێت.

ژیانی ئابوریی کۆمەڵگای هەورامان لەسەر چەند جموجۆڵو چالاکییەك دامەزراوە وەك(کشتوکاڵ، پیشەسازی، بازرگانی، کانزاکردن، گەشتو هاوینەهەوار)، هەروەها ئێستا لەکۆمەڵگای هەوراماندا کارگێڕی بەشدارە لەژیانی ئابووریی کۆمەڵگاکەدا هەرچەندە کارگێڕی یەکێکە لەپێکهێنەرەکانی سستمی کۆمەڵایەتی. کەهەر یەکە بەجیاو بەکورتی باسیان دەکەین.

١-کشتوکاڵ

کشتوکاڵ لایەنێکە لەلایەنەکانی پێکهاتەی ژیانی ئابووریو بەڕواڵەتێکی گرنگی ژیانی ئابووری دەژمێردرێت کە لەسەردەمێکی مێژووییدا پیشەی هەرە گرنگی مرۆڤ بووە کەژیانی لەسەر دامەزراوە، بەگشتی کشتوکاڵ دەکرێت بەدوو بەشەوە بەشێکی رووەکەو بەشەکەی تری ئاژاڵو باڵندەیە[١٤] سێ توخمی سەرەکی جگە لەمرۆڤ فاکتەری بنەڕەتی کشتوکاڵن کەئەمانەن(هەوا، خاك، ئاو)[١٥]. ئەو توخمانەش کاریان کردوەتە سەر جیاوازی کشتوکاڵ لەناوچەیەکەوە بۆ ناوچەیەکی تر[١٦]. ئەوانەش کاریگەری خۆیان هەیە لەسەر دیاری کردنی جۆری کۆمەڵگاکان رئاستی پێشکەوتنیانو جیاوازی کۆمەڵگاکانی

---

[١٤] د.شاکر خصباك، العراق الشمالي دراسة للنواحي الطبيعية والبشرية، مطبعة شفيق- بغداد، ١٩٧٣، ص٣٢١.

١٥ د.قيس النوري، الأنثروبولوجيا الاقتصادية، المصدر السابق، ص٢٢.

[١٦] د.فاروق اسماعيل، الانثروبولوجيا الثقافية دراسة حقلية في الثقافات الفرعية، دار المعرفة الجامعة- اسكندرية ١٩٨٩-ص٧٨.

مرۆڤایەتی کەبەچەند قۆناغێکدا تێپەڕیون[17]. بێگومان چالاکی‌یەکانی مرۆڤ پەیوەندیان هەیە بەسەرچاوە ئابوری‌یە سروشتی‌یەکانەوەو بەئامرازەکانی بەرهەم هێنانەوەو بەداب‌و نەریت‌و خووڕەوشتی باوی کۆمەڵگاکانەوە[18].

هەروەها سستمی ئابوری جیاناکرێتەوە لەسستمەکانی تری ژیانی کۆمەڵایەتی، بەڵکو کار لەیەکتردەکەن‌و بەیەکەوە بەسراون، هەچ گۆڕانێك لەلایەنێك لەلایەنەکانی سستمی ئابووری روبدات سەرپاکی دەگرێتەوەو ئەویش کاردەکاتە سەر سستمەکانی ترو ژیانی کۆمەڵایەتی‌و کۆمەڵگاکە دەگۆڕێت[19]. لەکوردستانی عیراقدا پاشماوەی مرۆڤی چاخی بەردینی کۆن لەچەند ئەشکەوتێکدا دۆزراوەتەوە کەبەڕاوو شکاری ئاژەڵە کێویی‌یەکان ژیاون، دواتر هەندێ ئاژەڵیان دەستەمۆ کردووەو دۆستایەتی‌یان لەگەڵدا پەیداکردوون‌و ماڵییان کردوون[20] بەدوای ئەو قۆناغەدا مرۆڤ لەکوردستانی عیرقدا بۆ یەکەم جار نیشتەجێ‌بوەو دێی سەرەتایی دروست کردوە، ئەوەش کاتێك بوە کەکار دابەشکردن پەیدابووە لەنێوان(نێرو مێ)دا. نێرەکان خەریکی راوو شکار بوون مێکانیش خەریکی چنین‌و رستن بوون‌و منداڵیشیان

---

17 د. ابراهيم ناصر، الانثروبولوجيا الثقافية علم الانسان الثقافي، دار الكرمل للنشر والتوزيع-عمان-الاردن، ١٩٨٥، ص١٥٦.

18 د.فاروق مصطفى اسماعيل، الانثروبولوجيا الثقافية، ج١، دار المعرفة الجامعية-اسكندرية، ١٩٨٤، ص٢١٦.

19 د.قيس النوري، الانثروبولوجيا الاقتصادية، المصدر السابق، ص١١.

20 نخبة من الباحثين العراقيين، حضارة العراق، الجزء الاول، دار الحرية للطباعة- بغداد، ١٩٨٥، ص٢١.

بەخێوکردووە[21] ئافرەت زۆرتر لەپیاو عەودالّی بەروبومی دارو درەختو گژوگیا بووە. بۆیەکا واپێ دەچێت کشتوکالّ- یەکەم بەردی گەورەی بناغەی شارستانەتیی مرۆڤ- بەرهەمی بیری ئەوبێت کەدیسان واپێ دەچێت ئەوسا بیری لەبیری پیاو تیژتر بوبێت[22].

کشتوکالّ کلتورو ژیاری مرۆڤە کەبەرهەمی ئاوێتەبونی مرۆڤو ژینگەی سروشتییەو گەلی کورد زۆر لەکۆنەوە پیشەی کشتوکالّ کردنو ئاژەلّ بەخێوکردنو راگرتنی زانیوە[23] کەواتە لەدێرزەمانەوە گەلی کورد (جێگیر)بوەو نیشتەجێ بووە بەپێی رای شوێنەوارناسەکان یەکەم دێی کشتوکالّی دێی(چەرمو- چەرمە)بوە لەنزیك چەمچەمالّ کەمێژووەکەی بۆ نزیکەی(نۆ هەزار سالّ) لەمەوبەر دەگەڕێتەوە[24] لەو سەردەمە بەدواوە مولّکایەتیو خاوەنداریەتی پەیدابووە هەرچەندە جۆری خاوەنداریەتییەکە بەتەواوی دیاری نەکراوە.

زۆرتر مەبەست لەجێگیربوونو خۆپاراستنو پێشکەوتنی ئاستی ژیری بووە کەمرۆڤی کورد دەرکی پێ کردوە لەو سەردەمە مێژووییەدا. ئەوەش وەرچەرخانێکی گەورە بوە کەمرۆڤی کوردی گۆڕیوە لەقۆناغی راوشکارەوە بۆ قۆناغی کشتوکالّ کردنو جێگیربوون. وەخاوەنداریشو مولّکایەتیش لەو سەردەمەدا پەیدابووە.

---

[21] نخبة من الباحثين العراقيين، حضارة العراق، المصدر السابق، ص١٢٠.

[22] د. کەمال مەزهەر ئەحمەد، ئافرەت لەمێژوودا کورتە باسێکی مێژوویی‌و کۆمەلاّیەتی، چاپخانەی الحوادث- بەغدا ١٩٨١، ل٦.

[23] أ. شاميلوف، حول مسالة الاقطاع بين الكرد، ترجمة د. كمال مظهر أحمد، مطبعة الزمان- بغداد، ١٩٧٧، ص٣٥.

[24] عبدالرقيب يوسف، شوێنەوارەکانی نەوێ لەشاخی سورێن، وەزارەتی رۆشنبیری هەرێمی کوردستان، ١٩٩٤، ل٥٧.

ئەگەر بەگشتی مێژووی مرۆڤایەتی بخرێتەپێش چاو دەردەکەوێت کەلەو سەردەمەدا ئابوری غەمی سەرەکی ژیان نەبو[25]. بەڵکو جێگیر بوونو نیشتەجێ بوونو مەبەست بووە.

کۆمەڵگای هەورامان وەك بەشێك لەخاكو نەتەوەی کورد بەپێی ژینگە جوگرافییەکەی کەهەمووی شاخو بەردەڵانە سەدان ئەشکەوتی قوڵی تیابووە، تائێستا نەپشکێنراون، سەرپاکی ناوچەکە بەدارو درەختی بەرهەم دارو جۆرەها گژوگیای بەسود داپۆشراوە بێگومان ئەوانە بونەتە لانکەی ژیان لەسەردەمە کۆنەکاندا. هەورامییەکانی ئێستا وەچەی ئەوانن کە لەو سەردەمەدا ژیاون هەرچەندە ئاسەواری چەند دێیەکی هەورامان بۆ سەردەمی مادەکان دەگەڕێتەوە[26]. بەڵام پێش ئەوەش چۆڵ نەبووە، چونکە شاخەکان بەربەستێکی سروشتی بوون بۆ پاراستنیانو دابینکردنی ئاسایش، ئەمە لەلایەك لەلایەکی ترەوە شاخەکان مەڵبەندی روەکە خۆڕسکە بەرهەمدارەکان بوون کەسەرچاوەی ژیانن، هەروەها ئاوی زۆرو هەوای سازگارو زۆری جەنگەڵەکانی یارمەتیدەر بوون بۆ نیشتەجێبوونو جێگیربونو دێ دروست کردن.

کاتێك کەنیشتەجێ بون پەرەی سەندووە ژمارەی دانیشتوان زیادی کردوە دێکان گەورە بورن جۆری گژوگیاو روەکەکان ناسراون کار دابەشکردن پەیدابووە لەنێوان(نێرو مێ)دا نێرەکان خەریکی ئیشو

---

[25] ئێریك فرۆم، مرۆڤ لەنێوان رواڵەتو جەوهەردا، و: سابیر بەکر بۆتانی، چاپی دووهەم- سلێمانی، چاپخانەی شڤان ٢٠٠٤، ل٦٣.

[26] ئی. م. دیاکۆنۆف، میدیا، وەرگێڕانی بورهان قانع، دار الحریة للطباعة، بەغدا، ل٢٣٢-٢٣٣.

کاری دەرەوە بونو مێیەکانیش جگە لەمنداڵ بەخێوکردن خەریکی چنینو رستنو ئاژەڵ راگرتنو دووریش نیە کشتوکاڵ لەسەردەستی ئەوان پەیدابوو بێت[٢٧].

ئەگەرێتوو بەووردی سەرنجی خەڵکی کۆمەڵگای هەورامان بدەین دەبینین زۆر کارامەن لەناسینی گژوگیا بەسوودەکان چ بۆ خۆراك چ بۆ دەرمانسازی، هەروەها ژەهراوییەکانیشیان ناسیون، لەناسینی دارو درەختدا شارەزاییی زۆریان هەبووە کەکامەیان بەرهەمدارەو کامەیان بۆ خانوبەرە دروستکردن دەست دەداتو کامەیان بۆ پیشەسازییەو کامەیان بۆ سوتاندن دەشێت.

جگە لەوە زۆر شارەزان لەناسینی ئاژەڵو باڵندە کێوییەکاندا ئەوانەیان سوودبەخشنو ئەوانەشیان کەدڕندەنو زیان بەخشن بەناو ویەشێوە(رواڵەت)دەیانناسن، هەروەها دەزانن کام ئاژەڵەو کام باڵندەیە ماڵی دەبێتو کامەشیان ماڵی نابێت.

ئەوانە هەموو بەڵگەو ئاماژەن کەهەورامییەکان بەقۆناغەکانی ژیانی ئابووریدا تێپەڕیون لەو ژینگە جوگرافییە سروشتییەدا.

لەبواری کشتوکاڵ کردندا بەهۆی ژینگە جوگرافییەکەوە زۆرتر رەزو باخ بەرهەم هێنراوە لەهەوراماندا جگەلەوە لەدامێنی چیاکانو لەدۆڵەقوڵەکاندا بەهۆی لافاوەوە چەند جۆرە دەشتێکی لاکێشەییو تەسكو باریك لەم بەرو لەوبەری چەمەکاندا دروست بوون کەخاکەکەیان بەپیتو پڕ لەکانزایە، هەندێك کشتوکاڵیان لێ دەکرێت کە(بەشێکی هاوینەو بەشێکی زستانە)بووە. وەلەبەر کەمی زەوی

---

[٢٧] د. کەمال مەزهەر ئەحمەد، ئافرەت لەمێژوودا کورتە باسێکی مێژوویيو کۆمەڵایەتی، سەرچاوەی پێشوو، ل٦.

کشتوکاڵی، هەورامییەکان زەوییەکانیان بەپەینی ئەندامیو بەشەوەرو وێنجەکردن بەهێز دەکەنەوە چونکە زەوییەکانیان هەمیشە بەبەرەوەنو نۆرەیان پێ ناکرێ.

ئاژەڵداری لەهەوراماندا کەمە چونکە ژینگە جوگرافییەکەی رێگرەو یارمەتیدەر نییە بۆ ئاژەڵداری، هەروەها خۆراكو ئالیکی ئاژەڵو شوێنی راگرتنی(گەوڕ) بەئاسانی دەستەبەر ناکرێن ئەرك و ماندوبونێکی زۆری دەوێت. لەگەڵ ئەوەشدا ئاژەڵداری کەم کە لەچەند سەرێك تێپەڕ نەکات بەخێو دەکرێتو راگیر دەکرێت بەتایبەتی ئەو ماڵاتەی کەخاوەن زەوی‌وزارو خاوەن خێزانێکی زۆرن.

هەروەها لەکۆمەڵگای هەوراماندا باڵندەو پەلەوەریش بەکەمی بەخێودەکرێن کە لەگەڵ ژینگەی سروشتی هەوراماندا دەگونجێن. دەتوانین بەگشتی کشتوکاڵ لەهەوراماندا بکەین بەسێ بەشی سەرەکییەوە کەئەمانەن:-

أ-بەروبومە روەکییەکان: بەروبومە روەکییەکان بەگشتی لەهەوراماندا دوو بەشن(خۆرسك، چاندن- بەرهەمهێنراو).

خۆرسك: ئەو بەروبومە روەکییانەن کەبەبێ دەستی مرۆڤ دەڕوێن لەژینگەی جوگرافی هەوراماندا ئەو فاکتەرانە کەیارمەتیدەرن بە(بەپیتی خاکەکەیو گونجاندنی ئاووهەواکەیو زۆری رێژەی بارینی بەفروباران)، بەروبومە روەکییە سروشتییە بەناوبانگەکانی هەورامان وەك(داری بەڕوو، مازوو، داری قەزوان، داری گۆیژ، بەلاڵوك، چوالە، هەرمێ کێویلە..هتد).

جگەلەمانە کۆمەڵێك گژوگیای سروشتیش چ بۆ دەرمانسازی یا بۆ خۆراك لای هەورامییەکان ناسراوەو کۆدەکرێتەوە وەك(کنگر، گێلاخە،

روسقه، پیژۆك، گەبڵە، گۆزروان، سەیاران، هاڵكۆك، شنگ، كنیواڵ، قارچك، دومەڵان، خەرتەلە، تۆڵەكە، هاز...هتد) بەشێكی تریشیان دەچنە ئالیكی ئاژەڵەوە وەك(هەڵس- لۆ، كەما، سێپەڕە، جۆكێویلە) وەهەندێكی تریان بۆ دەرمانسازی بەكاردەهێنرێن وەك(بەڕەزا، قەیتەران، بەرزەلنگ، چنور، شەوبۆ، وەنەوشە، گیا سۆیا، جاترە، كوزەڵە، بەنۆڵە، پونگە،...هتد)هەندێكی تریش بۆ رازاندنەوەو جوانی بەكاردەهێنرێن وەك(گوڵەباخ، شروە هەلاڵە، هەلاڵە برەمی، گوڵە حاجیانە،...هتد).

چاندن- بەرهەمهێنراو: ئەو بەروبومانەن كەهەورامییەكان دەیچێنن‌و بەرهەمی دەهێنن بۆ پڕكردنەوەو تێركردنی پێویستی‌یەك لەپێویستی‌یەكانی رۆژانەیان كەگرنگترینیان ئەمانەن(دارودرەخت- گوێز ٦٠٠٠دار[28]- ٦٠٠٠٠دار[29]، توو، هەنجیر، مێو، رەز، هەڵوژە، بەهێ، هەرمێ، قۆخ، هەنار، قەیسی، گێلاس، بی، سپی چنار، سورە چنار، شاتوو...هتد)هەروەها هەندێكی تر كەخۆراكی سەرەكین وەك((گەنم، جۆ، گەنمەشامی، كونجی، گوڵەبەڕۆژە، نۆك، نیسك، ماش، فاسۆلیا، عەلی بابا، پاقلە)هەندێ تەڕەو سەوزەش وەك(بامیە، تەماتە، پەتاتە، خەیار، ترۆزی، پیاز، سلق، شێلم، چەوەندەر، كولەكە، باینجان، بیبەر، ...هتد)

ب-بەروبومە ئاژەڵی‌یەكان:- ئەو ئاژەڵانەی كە لەگەڵ ژینگەی جوگرافی هەوراماندا دەگونجێن‌و هەڵدەكەن بەگشتی دوو بەشن(ئاژەڵە كێوی‌یەكان، ئاژەڵە ماڵی‌یەكان).

ئاژەڵە كێوی‌یەكان: گرنگترین ئەو ئاژەڵانەی كەكێوین‌و لەگەڵ ژینگەی هەوراماندا راهاتون‌و دەژین ئەمانەن(مەڕوبزنی كێوی، كەروێشكی كێوی، رێوی، وورچ، بەراز، چالەكە، ژیژك، سوچەڕ، سمۆرە،

---

[28] د. شاكر خصباك، العراق الشمالي، المصدر السابق، ص٣٩٤.

[29] محمد مصطفى أحمد، بيارة، رسالة ماجستير غير منشورة، جامعة، صلاح الدين،١٩٩٤، ص٦٥.

پشیلەی کێوی). و هەندێکی تر کەدڕەندەو مەترسیدارن وەك(گورگ، پڵنگ، چەقەڵ، دەڵەك، بەوەرز).
ئاژەڵە ماڵییەکان:گرنگترین ئەو ئاژەڵانەی کەماڵین و لەگەڵ ژینگەکەدا دەگونجێن هەورامییەکان رایان دەگرن ئەمانەن، باربەرەکان وەك(ئێستر، گوێ درێژ). ئەوانەش کەبۆ شیرەمەنیو گۆشتو خوری رایان دەگرن وەك(مەڕ، بزن، مانگا). هەروەها بۆ پاسەوانی وڕاوکردن(سەگو تانجی)رادەگرن.
ج-باڵندەو پەلەوەر: ئەو باڵندەو پەلەوەرانەی کە لەهەوراماندا لەگەڵ ژینگە جوگرافییە سروشتییەکەیدا دەگونجێن بەگشتی دووبەشن(باڵندەو پەلەوەرە کێوییەکان، باڵندەو پەلەوەرە ماڵییەکان).
باڵندەو پەلەوەرە کێوییەکان: لەهەوراماندا چەندین جۆر باڵندەو پەلەوەری کێوی هەیە کەهەندێکیان هەمیشەیین هەندێکیشیان وەرزین، هەمیشەییەکان وەك(داڵ، کەو، سوێسکە، هەموو جۆرە چۆلەکەیەك، کۆتری کێوی، قەلەڕەش، قەلەباچکە، پۆڕ، کوندەپەپوو، بایەقووش.. هتد) وەهەندێکی تریش ساڵانە لەوەرزێکدا کۆچ دەکەنو بۆ ماوەیەك دەمێننەوە لەهەوراماندا وەك(لەق لەق، پەڕەسێلکە، عەینەمل، پەپوسلێمانە، قژاڵکە، کەنەسمە ...هتد).
باڵندەو پەلەوەرە ماڵییەکان: گرنگترین ئەو باڵندەو پەلەوەرانەی کە لەهەوراماندا رادەگیرێنو ماڵی دەکرێن وەك(مریشك، قەل، قاز، مراوی، کۆتر، هەنگ). هەندێ(مێروو)ی زیان بەخش لەهەوراماندا دەژین کە لەگەڵ ژینگەکە هەڵدەکەن وەك(مار، دوپشك، جاڵجاڵۆکەی ژاهراوی، جاڵجاڵۆکەی ئاسایی، هەموو جۆرە مێروولەیەكو چەندین جۆر کرم، چەند جۆرێك کوللە، سون). بەگشتی کشتوکاڵ کردن لەهەوراماندا بەزۆری(بەراوە)و پشت بەئاوی چەمو جۆگاکان دەبەستێتو بەشێکی کەمیشی بەباراناو.
کشتوکاڵ لەهەوراماندا بەپێی سستمێکی رێكوپێك رێکخراوە کەتایبەتمەندە بەتواناو سەلیقەو ژیریو ووردەکاری خەڵکەکەوە

لەلایەكو لەلایەكی ترەوە بەتۆپۆگرافیای هەورامان، ئەوەی بۆ ساتێكیش سەردانی ئەو ناوچەیەی كردبێت راستەوراست سستمی كشتوكالكردنی هەورامان سەرنجی راكێشاوە بۆ نموونە(ئەدمۆندز) دەڵێت ((ئەندازیارە كشتوكاڵی‌یە بەناوبانگەكەم پێی ووتم، زانستو زانیاری‌یەكانی من هیچی زیاد نی‌یە لەشارەزایی هەورامییەكان لەرووی رێكخستنی ئەندازەیی‌یەوە بۆ مەبەستی ئاودێری‌و جۆگا دروست كردن لەزەوی‌یە شاخاویەكاندا))[٣٠].

رێكخستنی ئەو دیمەنەی هەورامان‌و رازاندنەوەی قەدپاڵی شاخەكان‌و رێكخستنی دۆڵە قوڵەكانی‌و دابەشكردنی ئاوەكانی‌و دروستكردنی ئەو هەموو(تەلان[*] جۆگا[**] بنەوان[***] بەنگا[****])یانە سیمایەكی جوانی بەخشیوە بەناوچەكەو ژینگەكەیان رازاندۆتەوە[٣١].

---

[٣٠] سی. جی. أدموندز، كوردو ترك و عرب، ترجمة جرجيس فتح الله، بدون مطبعة وسنة الطبع، ص١٥٥.

[*] تەلان:-ئەو پارچە زەوی‌یە تەسكە درێژكۆلەییە كەبەقەد پاڵی چیاكان‌و زەوی‌یە لێژەكانەوە دروست دەكرێن كەپانی‌یان لەمەترێكەوە بۆ پێنج مەترو درێژی‌یان بەپێی روبەرەكە دەگۆرێت، ریزێك یا دووریز درەختی تیا دەروێنرێت كەدوری هەردرەختێك لەوی ترەوە لەدوومەتر زیاترە، ئەوەش ئەركو ماندوبونێكی زۆری دەوێت تاتەخت دەكرێت.

[**] جۆگا:- بریتی‌یە لەرێرەوێكی ئاوی كە لەدرێژی‌و پانیدا جیاوازە بەپێی زۆرو كەمی ئاوو باخەكان كەمرۆڤ دروستی دەكات لەناوچە شاخاویەكاندا بۆ گەیاندنی ئاو لەسەرچاوەوە یان لەبنەوانەوە بۆ سەر كشتوكاڵو باخەكان.

[***] بنەوان:-بریتی‌یە لەهەڵبەستن‌و بەرزكردنەوەی ئاوی چەم‌و روبارەكان لەلایەن مرۆڤەوە بۆ ئاستێك كەجۆگای لێ‌هەڵدەگیرێت بەمەبەستی ئاودان، وەك عەمبارێكی ئاوی بچكۆلە وایە كە لەسەر چەم‌و روبارەكان دروست دەكرێت.

[****] بەنگا:-رێرەوێكی ئاوی‌یە كە لەجۆگاوە هەڵدەگیرێت بۆ دابەشكردنی ئاو بەسەر تەلانەكاندا، زۆرو كەمی ئاوەكەی‌و كورت‌و درێژی بەنگاكە بەپێی تەلانەكان دیاری دەكرێت.

[٣١] د. شاكر خصباك، العراق الشمالي، المصدر السابق، ص٢٥٧.

هەروەها فاکتەرە سروشتی‌یەکان‌و دڵسۆزی‌و وردەکاری خەڵکەکە لەکارکردنیاندا کاریگەری‌یان هەیە بۆ دیاریکردنی جۆرەکانی بەرهەم‌و بەرووبومی کشتوکاڵی"[٣٢].

کشتوکاڵ لەهەوراماندا بەشێوەی گەلکاری‌و یارمەتیدان‌و هاریکاری کردنی یەکتری دەکرێت ئەوەش دەبێتە فاکتەرێك بۆ تێکەڵ بوون‌و یەکترناسین، هەروەها نێرومێ بەشداری دەکەن لەو پرۆسەیەدا بەبێ جیاوازی، ئەوەش کاریگەری تایبەتی خۆی هەیە لەسەر پەیوەندی‌یە کۆمەڵایەتی‌یەکان‌و ژیانی کۆمەڵگاکە، کەپەیوەندییەکان توندوتۆڵ دەبن‌و گیانی خۆشەویستی‌و یارمەتیدان بەهێز دەبێت لەکۆمەڵگاکەداو لەخۆشی‌و ناخۆشی یەکتر هاوبەشی دەکەن‌و بەهانای یەکترەوە دەچن‌و یارمەتی یەکتر ئەدەن، چونکە پەیوەندییەکانیان روبەڕون‌و هەمیشەیین‌و توندوتۆڵن ئەوانەش دەبنە هۆی یەکگرتنی کۆمەڵگاو سستمێکی کۆمەڵایەتی تایبەت پەیدا بووە کەیەك کار لەوی تر دەکات‌و تەواوکەری یەکترن هەچ گۆڕانێك روبدات لەیەکێك لەپێکهاتەکانی سستمەکەدا تێکڕای کۆمەڵگاکە دەگۆڕێت.

٢- پیشەسازی

بێگومان کشتوکاڵ کردن، پێویستی بەئامرازی بەرهەم هێنان هەیە جا ئەو ئامرازانە لە(دار یا لەبەرد یا لەکانزاکان) دروست کراون‌و بەدرێژایی مێژوو بەپێی پێویستی گۆڕانیان بەسەردا هاتووە، کەهەموو ئامرازو کەرەستە جۆربەجۆرەکانی بواری بەرهەم هێنان

---

[٣٢] د. شاكر خصباك، الاكراد دراسة جغرافية اثنوغرافية، مطبعة شفيق، بغداد، ١٩٧٢، ص٢٨٤.

دەگرنەوە کەپێویستن بۆ ژیان لەکاتی ئاشتیو شەڕدا، لەکۆنو نوێدا[٣٣].

تێکڕا پیشەسازی دوو جۆرە: پیشەسازی سووك(سەرەتایی-دەستییەکان)، پیشەسازیی قورس(کارگە) وەهەریەك لەوانە خەسڵەتی تایبەتی خۆیان هەیە[٣٤] ئەمەش هەمیشە لەگۆڕاندایە چونکە گۆڕان راستییەکەو هەر ئەبێ روودەدات، جگە لەوەی دیاردەیەکی گشتیو تایبەتییە لەژیانی کۆمەڵایەتیدا[٣٥]. هەموو کۆمەڵگاکانی جیهان روبەڕوی دیاردەی گۆڕان دەبنەوە، هیچ کۆمەڵگایەکیش نییە شێوەیەك لەشێوەکانی پیشەسازی نەکردبێت[٣٦] هەموو کۆمەڵگاکانی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست دوای جەنگی جیهانی دووەم روبەڕوی گۆڕان بونەوە لەسەر داواکارییەکانی ناوەوەو دەرەوە جا ئەو گۆڕانە لەسەرخۆ یا بەخێرایی رو ئەدات[٣٧].

کۆمەڵگای هەورامان ژینگە سروشتییەکەیو تۆپۆگرافیاکەیو روداوە رامیارییەکانی دەوروبەریو پێویستییە زۆرەکانی خەڵکەکەی بۆ درێژەدان بەژیان هاندەربوون کەهەر لەسەرەتای پەیدابونیدا لەپاڵ

---

[٣٣] د.محمد عبدة محجوب، مقدمة فی الانثروبولوجیا المجالات النظریة والتطبیقیة، دار المعرفة الجامعیة-أسکندریة، بدون سنة الطبع، ص ١٣٤-١٣٨.

[٣٤] د.علی محمود اسلام الفار، علم الأجتماع الصناعی، دار المعارف بمصر، ١٩٧٨، ص٩١، ١٣٥.

[٣٥] فهمی سلیم الغزوی و آخرون، المدخل الی علم الأجتماع، دار الشروق-عمان، ١٩٩٢، ص٢٨٥.

[٣٦] د.مجید حمید عارف، أنثروبولوجیا التنمیة الحضریة، وزارة التعلیم العالی والبحث العلمی، ١٩٩٠، ص٦٧.

[٣٧] د.محمد الجوهری وأخرون، دراسات في التغییر الأجتماعی، دار المعرفة الجامعیة-القاهرة، بدون سنة طبع، ص٢١٣.

کشتوکاڵ کردندا پیشەسازیش بکەن، بۆ پڕکردنەوەی پێویستی‌یەکانی کشتوکاڵو بەرهەم هێنان کە لە(دارو لەبەردو لەکانزاکان)کەڵك وەرگیراوە لەپیشەسازی‌دا ئەوەش لەچەندین بواری جۆربەجۆردا ڕەنگی داوەتەوە وەك پیشەسازی کردن لەبواری(کشتوکاڵو چنین‌و ڕستن‌و ڕیێستەو چەرم‌و کەلوپەلی ناوماڵو کەرەستە خۆراکی‌یەکانی‌و ڕاوو شکارو بەرگی‌و جەنگدا). بۆ هەر پیشەسازی‌یەك لەو پیشەسازی‌یانە دەستەی تایبەتی کارکردن‌و کرێکارو وەستای تایبەتیان هەبوە کەبەخێزان‌و ماڵو منداڵەوە لە(ناوماڵەکاندا)پیشەسازی‌یان کردووە، دواتر جێگای کارکردنیان گواستوەتەوە بۆناو(دوکان‌و کورەخانەکان‌و شوێنەکانی‌تر)کەکاریان تیاکردوە بەڵام(کارگەو کارخانەو کۆمپانیا) لەهەوراماندا دانەمەزراوە، چونکە ژینگە سروشتی‌یەکە ڕێگربووە لەپەرەسەندن‌و گەشەکردنی پیشەسازی‌دا. ئەوانەی کە لەو پیشانەدا کاریان کردوە بەپیشەکانیانەوە ناسراون بەتاك‌و بەخێزان‌و بەبنەماڵەوە وەك ووتراوە(دارتاشەکان، جۆلاکان، ئاسنگەرەکان، چەخماخ سازەکان، پێڵاودروەکان- کلاش کەرەکان، ڕەنگ چییەکان- خومچی‌یەکان، سەرتاشەکان، زەرەنگەرەکان، کەوشەوانەکان- ڕاوچی‌یەکان، حەکیمەکان، وەستاو بەناکان... هتد). هەرکەسێك کە لەیەکێك لەو پیشەسازیانەدا کاری کردبێت پیشەی تریشی هەبووە، خێزان یا بنەماڵەی وا هەبووە کە لەچەند پیشەسازی‌یەکدا کارامە بوون‌و دەستێکی باڵایان هەبوە، وە بەچەند پیشەیەکەوە ناسراون.

بۆ نموونە زۆری خەڵکی(تەوێڵە) پیشەسازن پیشەسازی‌یەکەیان (پیشەسازی دەستی‌یە)، جگەلەوەی باخیشیان هەیە[٣٨]. لەخانەقاکەی

[٣٨] سی.جی. أدموندز، کردو ترکو عرب، المصدر السابق، ص١٥٥.

بیارەدا عووروسییەکی داری نەخشینی بەشوشەی رەنگاورەنگ دروست کراوە[٣٩]. هەروەها دێیەکانی هەورامان بەتایبەتی (تەوێڵەو بیارەو باخەکۆن) پێشکەوتووبوون لەپیشەسازیو بازرگانیو باخ بەرهەم هێنانو خانووبەرەدا[٤٠] خانووەکانی تەوێڵە یەکجار رێكو پێك کرابوون. زۆریان بەبەردی رەنگاورەنگی شاخەکە بەووشکەکەڵەك* دروست کرابوون. خانوویەکی سێ نهۆم لەتالەتکاری پەنجەرەدا پڕە لەناوێنەکاری، میناباەندیش کراوە، پیاو بەڕاستی کەبەراوردی لادێکانی(شارباژێرو هەورامان)ئەکات سەری سوڕ ئەمێنێ، ئەم خانوانە لەشاریشدا کەم وێنەیان هەیە[٤١] بۆ بەهێزکردن وبەستنەوەیو پتەوکردنی دیوارەکانی دیمەك** بەکارهاتووە[٤٢].

لە(تەوێڵە) قەیسەریەك، سێ چوار چایخانە، چەند دوکانێکی تر، دوو سێ سەرشۆرگ(حەمام)، خانەقایەك، دوومزگەوتی زۆر نایاب، کلاش دروو، چەقۆکەر، ئاسنگەر، دارتاشی یەجگار هونەرمەند، ١٥

---

[٣٩] عبدالرقیب یوسف، بانگەوازێك بۆ روناکبیانی کورد، چاپخانەی کامەرانی- سلێمانی، ١٩٨٥، ل٨٢.

[٤٠] شاکر فتاح، رۆژنامەی خورماڵ، چاپخانەی- الحوادث- بغداد، ١٩٨٣، ل٤.

* ووشکە کەڵەك: دیواری خانوو بەبێ بەکارهێنانی چیمەنتۆو گەچو قوڕ کەتەنها بەبەرد دروست دەکرێت.

[٤١]شاکر فتاح، گەشتی هەڵەبجەو هەورامان، چاپخانەی کامەرانی- سلێمانی، ١٩٧٣، ل٣٣-٣٤.

** دیمەك:- پارچەیەکە لەدار کەدارتاشەکان دەیتاشنو رێکی دەخەن، درێژی لەیەك مەتر بۆ دوو مەترو پانیەکەیو بەرزیەکەی لە٢٠-٣٠سم دەبێت بۆ راگرتنو قایم کردنو توندوتۆڵ کردنی دیواری خانوو سەرپەنجەرەو سەردەرگا بەکاردەهێنرێت.

[٤٢] هادی رشید چاوشلی، الحیاة الاجتماعیة في کوردستان، مطبعة الجاحظ، بغداد ،١٩٧٠، ص٩٤.

مەکینەی بەرگدورووی تیابوو، کڵاشی قۆندەرئاسا، پۆتینی دەزووی نایاب، چەقۆی یەجگار ناسك و جوان، داردەستی زۆر رەنگین، کەوچك و شەکردانی چاك، خوا زیرەکی یەکی گەورەی پێ بەخشیون لەبەرئەوە چاوی کوردی ئەم ناوە زۆرکراوەتەوە، جێ و بانیان زۆرپێش کەوتوە[٤٢].

کەرەستە خاوەکانی پیشەسازی لەهەورامانـدا

تێکڕا پیشەسازی یەکانی کۆمەڵگای هەورامان دەستێن و لە چوار کەرەستەی خاوی سروشتی دروست دەکرێن و دەبن بە دوو بەشەوە ئەویش بەم جۆرە:-

أ-بەرد: هەندێك لەپیشەسازی یەکان کەرەستە خاوەکەیان لەجۆرە بەردێك پێکهاتووە کەبەردتاشەکان دەیانناسن و کەرەستەیان لێ دروست دەکەن. ئەو پیشەسازی یانەی لەبەرد دروست دەکرێن وەك(بەرداش و دەستهاڕ و بانگردێن و هێلەساوە و ئاوان- دۆڵ و هەسان و سەنگی کێشانەو پێوانە ...هتد).

ب-دار:- بەشێکی یەکجار زۆری پیشەسازی یە دەستی یەکانی هەورامان کەرەستە خاوەکانیان دارە، بۆهەر پیشەسازی یەك جۆرە دارێك بەکاردەهێنرێت کەدارتاشەکان دەی ناسن. پیشەسازی یە داری یەکان وەك(کەوچك، شانە، سەبەتە، تەیکە، لەنگەری، مەن، کاسە، هەزارپێشە، یەغان- سندوق، بەفرماڵ، دەسکی ئامێرە کشتوکاڵی و بڕەرەکان، سێلك، شەن، هێڵەك و کەم و بێژنگ، تەختەی خێزەرە بۆ دارەڕا، داری دارەڕا، دیمەك، دەرگا، پەنجەرە، بێشکە، پنەو تیرۆك، کورسی، تەشی، شەکردان، نانەشان، کیتەڵە، دەفر، هەموو جۆرە تەشتێکی دارین..هتد).

---

[٤٢] شاکر فەتاح، گەشتی هەڵەبجەو هەورامان، سەرچاوەی پێشوو، ل٧.

ج-چەرمو خوری ئاژەڵ:-بەشێك لەپیشەسازییە دەستییەکانی هەورامان کەبۆ کەلوپەلی ناوماڵو لەبەرکردنو لەپێکردن بەکاردەهێنرێ، کەرەستە خاوەکەیان چەرمو خوری ئاژەڵە وەك(خامینە- جۆرە پێلاوێکی چەرم بوە، کلاش، قایش، کوندە ومەشکەو هیزە، جلو بەرگی لەبەرکردن بۆ نێرومێ، مەوجو جاجمو بەرماڵو هەموو جۆرە پێخەفێکی‌تر، گوریسو قەیاسەو زینو رەشوەو خەرارو رەشکە...هتد).

د-کانزا:-بەشێك لەپیشەسازییە دەستییەکانی هەورامان کەئامرازەکانی بەرهەم هێنانو راو وشکارو جەنگ بوون، کەرەستە خاوەکەیان بەشێکی ناوخۆیی بووە وەك(شاخی ئاژەڵ بۆ دەسکی چەقۆو خەنجەر بەکاردەهێنرا، بەشێکیشی دەرەکی بووە کە لەرێی بازرگانیو ئاڵوگۆڕەوە هاتۆتە ناوچەکەو پیشەسازی پێوەکراوە). وەك(ئاسن، مس، زیو، زێڕ) کەوەستاکان بەپێی پێویستییەکان ئامێرو ئامرازی جۆراوجۆریان لێ دروست کردوە، لە(زێڕوزیو)خشڵو کەلوپەلی رازاندنەوەی ئافرەت دروست کراوە، لە(ئاسن)ئامێرە کشتوکاڵییەکانو جەنگییەکانو راو وشکار دروست کراوە، لە(مس) ئامێرەکانی ناوماڵ وەك مەنجەڵو سینیو کەوچكو دەفرو شتی تر کەپێویست بون دروست کراوە.

بەگشتی پیشەسازی لەهەوراماندا دوو بەشە:-

بەشی یەکەم:-پیشەسازییە بەرهەم هێنەرەکان.

ئەو پیشەسازییانەن کە بەکاردەهێنرێن بۆ بەرهەم هێنان لەجمو جۆڵو چالاکییەکانی(کشتوکاڵ کردن، پیشەسازی کردن، بازرگانی کردن، کانزاکاری)تردا. هەروەها کەرەستەی تری وەك مەنجەڵو سینیو کەوچكو دەفر بەرهەم دێنێ.

بەشی دووەم- پیشەسازی‌یە بەکاربەرەکان، کەئەوانەش (خۆراکی‌یەکان‌و رِستن‌و چنین‌و کانزایی‌یەکان)ن مەبەست لە خۆراکییەکان هەموو ئەو پیشەسازیانە دەگرنەوە کەدەبنە خۆراک‌و بەکاردەبرێن رۆژانە وەك پیشەسازی (دۆشاو دروست کردن- دۆشاوی تەماتەو دۆشاوی توو و رِوبەهەنار، نان دروست کردن لەهارِینی گەنمەکە وە تادەگاتە دروستکردنی نان کە بە(نانی هەورامی) بەناوبانگە، هەموو پیشەسازی‌یە خۆراکی‌یەکانی وەك شیرەمەنی‌یەکان، هەویری‌یەکان، خۆشاو، شیرینی‌یەکان).

رستن‌و چنین مەبەست لەپیشەسازی‌یەکانی رستن‌و چنین لەهەورامانداا ئەو کالاّو کەرەستانە دەگرنەوە کە بەچنین‌و رستن بەرهەم دەهێنرێن‌و هەردوو رەگەزی(نێرو مێ)بەشداری دەکەن لەبەرهەم هێنانیدا. هەورامان بەرِستن‌و چنین بەناو بانگ بووە لەسەردەمە کۆنەکاندا، ئێستاش ئەو پیشەیە ماوە، بەلاّم بەرەو لاوازی‌و پوکانەوە دەچێت، چونکە کالاّو کەلوپەلە نوێکانی بیانی جێیان پێ لێژکردون کەبەنرخێکی هەرزان‌و لەماوەیەکی کورتدا دەستەبەر دەکرێن. ئەو کەسانەی کەبەو پیشەیەوە خەریك بوون بە(جۆلاّ، کلاّشکەر، پێلاّودروو، خەیات، هتد..)ناسراون.

کانزایی‌یەکان ئەو کالاّو کەلوپەلانەی کە لەکانزاکانی ئاسن‌و مس‌و قورِقوشم‌و شاخی حەیوان درِوست کراون لەهەوراماندا لەلایەن چەن وەستایەکەوە بووە کە بە(ئاسنگەر، خەمخاساز، چەقۆکەر،...هتد) ناسراون. هەندێکی تری لەکالاّو کەلوپەلەکان کە لەدارو بەرد دروست کراون لەلایەن چەند وەستایەکەوە کە بە(دارتاش‌و بەردتاش) ناسراون. هەندێکی‌تر لەکالاّو کەلوپەلەکان بۆ رازاندنەوەو

جوانکاری بەکارهێنراون لەلایەن چەند وەستایەکەوە کە بە(خومچیو ڕەنگکەرەکان)ەوە ناسراون.

ئەم دوو جۆرە پیشەسازییە کە لەهەورامان دەکرێن لەناو(ماڵەکاندا یا لەدوکانەکاندا) بەرهەم دەهێنرێن بەسەرمایەیەکی کەمو ژمارەیەکی کەمی وەستاو کرێکار کە لەچوارچێوەی خێزانو بنەماڵەدا تێپەڕناکەن، وەدەچنە بەشی پیشەسازییە(سوکەکان- سەرەتاییەکان- دەستییەکان)ەوە، چونکە پێویستیان بەکارگەی گەورەو سەرمایەی زۆرو ڕێکخستن نییە. هەندێکی لەهەوراماندا بەکاردەبرێنو بەشێکیشی بازرگانیان پێوەکردووە.

کاریگەریی پیشەسازیی خۆماڵی لەسەر ژیانی کۆمەڵایەتیی کۆمەڵگای هەورامان:

پیشەسازی وەك لایەنێکی پێکهاتەی سستمی ئابووری کۆمەڵگای هەورامان چەند یەکەیەك بەشداری تیادەکات، وەك(خێزان، بنەماڵە)، بەرهەمەکەیان بۆ هەموو کۆمەڵگاکە دەبێتو لەڕێی بەرهەمەکەیانەوە پردی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان دروست دەبێت، یەکترناسینو هاوکاری کردنی یەکترو خۆشەویستی نێوانیان بەهێز دەبێت، کەهەموویان هەست بەوە دەکەن کەیەك خێزان بن بەو جۆرە بەیەکگرتوویی پەرە بەژیانی کۆمەڵایەتی دەدەنو پشتی یەکتری دەگرنو بەهانای یەکترەوە دەچن لەکاتی پێویستدا، هاوبەشی خۆشی و ناخۆشی یەکتردەکەنو کۆمەڵگاکە بەیەکەوە دەبەستنو جیاوازییەکان کەم دەبنەوەو رقو دووبەرەکایەتی نامێنێتو بەئاشتیو ئاسایش ژیان

بەسەر دەبەن. ئەو رەوشەش دەبێتە مایەی یەکگرتوویی کۆمەڵگاکەو بەستنەوەی ئەندامەکانی بەیەکترەوەو رۆڵو پێگەی ئەندامەکان کار لەیەکتر دەکەنو دەبنە تەواوکەری یەکترو پێویستیەکانی کۆمەڵگاکە پڕدەکەنەوە. بۆ نمونە چاوپێکەوتنمان لەگەڵ وەستا(قادری جۆلا)دا کردو ئەم پرسیارانەمان ئاراستە کرد. پرسیار: ئەم پیشەیە لەباوو باپیرتەوە بۆت ماوەتەوە یان خۆت فێری بوویت؟ وەڵام: خۆم فێری بوم، پرسیار: چەند ساڵە ئەم پیشەیەت؟ وەڵام: نزیکەی ٤٠ ساڵ دەبێت. پرسیار: پیشەکەت بژێویو گوزەرانت دابین دەکات؟ وەڵام: نەخێر من موچەشم هەیەو خانەنشینیشمو ئەم کارەش ئەکەم. پرسیار: بەرهەمەکەت لای خەڵکی ناوچەکە پەسەند دەکرێت؟ وەڵام: بەڵێ زۆر پێیان باشە، بەڵام ئەم پیشەیە ئێستا وەك جاران خواستی خەڵکی لەسەر نییەو بەرەو پوکانەوە دەچێت، چونکە کەرەستە سەرەتاییەکانی ئەم بەرهەمەی ئێمە کەمنو بەئاسانی دەست ناکەونو زۆریان تێ دەچێتو ماوەیەکی زۆری دەوێت بۆ دروستکردنیانو گران بەهانو خەڵکەکەش هەژارە چەند کەسێکی دیاریکراو نەبێت خەڵکی تر ڕوومان تێ ناکەن. پرسیار: ئەم پیشەیەی تۆ هیچ کاریگەری هەیە لەسەر پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانت؟ وەڵام: بەڵێ، بەهۆی پیشەکەمەوە بەشی هەرە زۆری خەڵکی هەورامان دەناسم، هەچ پێویستیەكو روداوێك کەرو بدات دەبێت بچم بەدەمیەوەو سەردانی ئەو کەسانە بکەمو ئەوەش بۆتە هۆی بەهێزبونی پەیوەندییەکانم لەگەڵ خەڵکی هەوراماندا، ئەوانیش زوو زوو

سەردانی من دەکەنو هاتوچۆی یەکتریو تێکەڵاوی یەکتر دەکەینو وەك ئەندامانی خێزانێکمان لێ هاتووە.

هەروەها چاوپێکەوتنمان لەگەڵ وەستا (جەبار)دا کرد کەوەستای کڵاش کردنە لەهەوراماندا و چەند پرسیارێکمان ئاراستەکرد. لەوەڵامی تێکڕای پرسیارەکانماندا بەم جۆرە وەڵامی داینەوە:- پیشەکەی ئێمە قورسو گرانەو سەلیقەو وردەکاری دەوێتو کەرەستە خاوەکانی بەگران دەستەبەر دەکرێن، بۆیە نرخی کڵاش گرانە. بەڵام بەهۆی پیشەکەمانەوە خەڵکێکی زۆر روومان تێ دەکاتو زۆرینەی خەڵکی هەورامان دەناسمو لەکاتی رودانی روداوە کتوپڕو دڵتەزێنەکاندا سەردانم دەکەنو بەسەرم دەکەنەوە، منیش هەروەها سەردانیان دەکەمەوە چونکە ئێمە بەهۆی ناسراوی پیشەکەمانەوە لەگەڵ خەڵکی هەوراماندا وەك ئەندامانی یەك خێزانمان لێ هاتووەو ئاگاداری هەموو جموجۆڵو روداوەکانی ناوچەکەین کەروو دەدەن ئەو پیشەیەی من بۆتە هۆی یەکترناسینی منو کۆمەڵگای هەورامانو پەیوەندیەکانمان پتەوو بەهێزبوونو لەهەموو رویەکی کۆمەڵایەتی‌یەوە کاریگەرییان هەیە، ئەمە جگەلەوەی دوکانەکەی منو پیشەکەی من بوەتە شوێنی یەکترناسینی هەورامییەکان چ ئەوانەی لەناو هەورامان دەژین یا ئەو هەورامیانەی لەدەرەوەی هەورامانو بۆ کڵاش کڕین سەردانمان دەکەن، مەبەستم لەدەرەوەی هەورامان ئەو هەورامیانەی شارو شارۆچکەکانی کوردستانی عیراق دەگرێتەوە، جاروباریش هەورامییەکانی کوردستانی ئێرانیش سەردانمان دەکەنو پەیوەندی کڕینو فرۆشتنمان هەیە لەگەڵیاندا.

٣-بازرگانی

بازرگانی بەشێکی سستمی ئابووریەو ڕواڵەتێکە لەڕواڵەتەکانی ژیانی ئابوری، لەسەر بنەمای وەرگرتن‌و پێدان دامەزراوە[٤٤]. هەروەها ڕەنگ دانەوەی ئاستی گەشەکردنی ئابوری‌و کۆمەڵایەتی دەگەیەنێت[٤٥]. بەواتا بازرگانی سیمای کردنەوەو پەیوەندی کردن‌و دەرچونە لەبازنەیەکی داخراودا بەڕوی دنیای دەرەوەدا[٤٦]. هەروەها بازرگانی ئەوە دەگەیەنێت هاوسەنگ بوونی نرخی شمەك بەتێچونی گواستنەوەشەوە لەئاڵوگۆڕکردندا، ئەوەش دووجۆرە بازرگانی دەرەوەو بازرگانی ناوەوە[٤٧]. بەو پێیە بازرگانی ئاڵوگۆڕی شمەك‌و کارە خزمەت گوزاریەکانە لەنێو وڵاتان‌و گەلاندا لەکۆن‌و نوێدا رویداوە[٤٨]. بازرگانی کردەیەکی ئابوریەو دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی‌یە لەبەر پێویستی پەیدا دەبێت‌و دوو جۆرە بازرگانی ناوەوەو دەرەوە، شمەکی زیادە بەرهەمهاتوی زیاد لەپێویست ئاڵوگۆڕ دەکرێت بەشمەکی‌تر کەپێویستن، پێویستە لەو کردەیەدا هاوسەنگ بونێك هەبێت بۆئەو ئاڵوگۆڕە. بازرگانیش کەیەکێکە لەچالاکییەکانی مرۆڤایەتی ئەویش بەچەند قۆناغێکدا تێپەڕی کردوە تا ئەو کاتەی کەپارە پەیدابووەو ئیتر ئاڵوگۆڕ

---

[٤٤] د.قيس النوري، الأنثروبولوجيا الأقتصادية، المصدر السابق، ص١٣١.

[٤٥] نخبة من الباحثين العراقيين، حضارة العراق، ج١٢، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٨٥، ص١٥٢.

[٤٦] د.قيس النوري، الأنثروبولوجيا النفسية، وزارة التعليم العالي والبحث العلمي، دار الحكمة للطباعة والنشر، ١٩٩٠، ص٣٥٢.

[٤٧] بومول و جاندلر، علم الاقتصاد العمليات و السياسات الاقتصادية، ترجمة سعيد السامرائي و وآخرون، ج٢، مطبعة أسعد، ١٩٦٥، ص١٤٥.

[٤٨] عبدالمنعم السيد علي، مدخل في علم الاقتصاد مبادئ الاقتصاد الكلي، ج٢، المكتبة الوطنية-بغداد، ١٩٨٤، ص٢٠٨.

بەپارەکراوە، وەپارە بەهاو نرخی شمەکی یاکەلوپەلی دیاری کردووە بەدوای پەیدابوونی پارەدا بازرگانی چوە قۆناغێکی نوێوە وجێگیر بوو[٤٩]

کۆمەڵگای هەورامان وەك کۆمەڵگایەکی کۆن خاوەن بەرهەمو بەرووبووم بووە لەچەند بوارێکدا زیاد لەپێویست شمەکی بەرهەم هێناوە، لەهەمان کاتیشدا کۆمەڵگایەکی داخراو بووە پێویستی بەکەرەستەی جۆراو جۆر بوە کە لەتوانایدا نەبوە بەرهەمی بهێنێت، بۆ بەدەست هێنانی ئەو کەلوپەلە پێویستانە پەنای بردوەتە بەر(ئاڵوگۆڕکردن)لەگەڵ دەورووبەریدا، ئەو ئاڵوگۆڕکردنە لەسەرەتاوە(شمەك بەشمەك)بوە دواتر کەپارە پەیدا بووە ئەو ئاڵوگۆڕەش گۆڕاوە شمەك بەپارە لەرێی ئەو چالاکی‌یەوە توانیویەتی کەلەوپەلو بەروبومی زیادە بەرهەم هاتوو بگۆڕێتەوە بەو کەلوپەلانەی کەپێویستی بووە، ئەویش لەرێی(کاروان کردن)ەوە بوە، واتا بەئاژەڵی باری(ئێسترو گوێدرێژ)کاروان کراوە. لەبەرنەبونی رێگاکانی هاتوچۆی ئوتومبێلو شەمەندەفەر هەورامییەکان لەگەڵ ناوچە سنوری‌یەکان بەو جۆرە ئاڵوگۆڕیان کردوە ئەو جۆرە ئاڵوگۆڕکردنە بە(بازرگانی دەرەوە)دادەنرێت. کەکۆمەڵگای هەورامان بۆماوەیەکی دوورودرێژ پەیڕەوی کردوە تا ئەو کاتەی رێگای ئوتومبیل لەعیراقدا کراوەتەوەو هەورامان بەرێگای ئوتومبێلەوە بەستراوەتەوە.

جگە لەم جۆرە بازرگانییە لەناو کۆمەڵگای هەورامان خۆیدا جیاوازی هەیە لەنێوان دێیەك بۆ دێیەکی‌ترو شارۆچکەیەك بۆ شارۆچکەیەکی تر لەڕوی بەرهەم هێنانو بەروبومەکانەوە، بۆ

---

[٤٩] جان بابی، القوانین الاساسیة للاقتصاد الراسمالی، المصدر السابق، ص٢٢، ٨٥.

پڕکردنەوەی پێویستی‌یەکان لەناوخۆشدا (بازاڕو دوکان) کراونەتەوە بۆ ئاڵوگۆڕکردن‌و کڕین‌و فرۆشتنی کەلوپەل‌و شمەکە پێویستەکان، وە هەندێك دێ‌و لادێ دوورە دەست بوو لەڕێی (ووردەواڵە فرۆشی) یەوە پێویستی‌یەکانیان پڕکراوەتەو کەهەندێك (بازرگانی گەڕۆك) بەسەر دێ‌و لادێ‌کاندا گەڕاون‌و شمەك‌و کەلوپەلیان پێ فرۆشتون‌و بەروبومە زیادەکانیان لێ کڕیون، ئەو جۆرە ئاڵوگۆڕکردنەش بە (بازرگانی ناوەوە) دەژمێردرێت، کە لەهەوراماندا پەیڕەو کراوەو تائێستاش بەدی دەکرێت.

بۆ یەکەم جار کەئوتومبیل هاتە عیراق ساڵی ١٩٠٨ بووە[٥٠] و لەساڵی ١٩٥٦دا هەورامانی کوردستانی عیراق ڕێگای ئوتومبیلی بۆ کراوەتەوە[٥١] بەگشتی لەسەرەتاوە بازرگانی لەهەوراماندا لاوازبووە، چونکە (تۆپۆگرافیای ناوچەکەو زۆری دانیشتوان‌و کەمی شمەکی بەرهەم هاتوو و کەمی بەروبومەکانی‌و نالەباری ڕێگای هاتوچۆی‌و بارە رامیاری‌یە ناجێگیرەکەی‌و کەمی پارە)، هەموویان فاکتەری لاوازبوونی بازرگانی بوون لەهەوراماندا.

بەڵام لەنیوەی دووەمی سەدەی بیستەمەوە هەلومەرجەکان گۆڕان‌و بارو دۆخێکی نوێ هاتۆتە ئاراوە کەیارمەتی دەربووە بۆ چالاکبونی دیاردەی بازرگانی لەهەوراماندا کەئەویش (ڕاکێشانی ڕێگای هاتوچۆی ئوتومبیل‌و زۆربونی پارەو زۆری خواست لەسەر کەلوپەل‌و شمەکی نوێ‌و بڵاوبونەوەی ڕۆشنبیری‌و گەشەکردنی هوشیاری خەڵکی

---

[٥٠] د. علي الوردي، لمحات اجتماعية في تاريخ العراق الحديث، ج١، مطبعة الارشاد - بغداد، ١٩٦٩، ص٢٨٧.

[٥١] ئەیوب ڕۆستەم، هەورامان، مەڵبەندی ڕۆشنبیریی هەورامان، ٢٠٠٤، ل٢٦٥.

هەورامانو گۆڕینی باری رامیاریی ناوچەکە)بوو. کەئەمانە فاکتەری چالاك بوونی هەردوو جۆرە بازرگانییەکە بوون. کۆمەڵێك کەرەستەی زیادە بەرهەم هاتوور وەك(تەختە، سپی چنار، گوێز، تووی ووشك، هەڵوژەو قەیسیی ووشك ..هتد)دەگوێزرانەوە بۆ بازاڕەکانی کوردستانو عیراق، لەبەرامبەر ئەوانەشدا کەلوپەلە پێویستەکان وەك(گەنمو جۆو رۆنو نەوتو شەکرو چا.هتد) دەهێنران، بەپارە کڕینو فرۆشتن ئەنجام دراوەو پێویستیی‌یەکان پڕکراونەتەوە.

ئەگەر بێتو سەرنجێك بدرێت لەژیانی ئابووریی هەورامان دەبینین فاکتەری جوگرافیو رێگای هاتوچۆو پەیدابونی دراوو باری رامیاری کاریگەریان هەبوە لەسەر لاوازبوون یا چالاکبونی ژیانی ئابووریی هەورامان، ئەوەش کاری کردۆتە سەر پەیوەندیی‌یە کۆمەڵایەتیی‌یەکانو لایەنەکانی تری پێکهاتەی کۆمەڵگای هەورامان. بۆ نموونە چاوپێکەوتنمان لەگەڵ دوو بازرگانی هەورامان کرد بەناوی(کاك باقیو حاجی کەریم)کۆمەڵێ پرسیارمان ئاراستەکردن ئەوانیش بەم جۆرە وەڵامیان دایەوە. پرسیار: ئایا ئێوە دوو بازرگانی دێرینی هەورامانن؟ وەڵام: بەڵێ، پرسیار: چەند ساڵ بازرگانیتان کردوە؟ وەڵام: نزیکەی ۳۰-۳۵ ساڵ. پرسیار: ئەو کەلوپەلانەی بازرگانیتان پێوە دەکردن چی بون؟ وەڵام زۆر شت بوو، ئەوی گرنگ بێت(گوێز، توو، هەڵوژە، قەیسی، توتن،...هتد) هەروەها داروتەختەو سپی چناریش. پرسیار: لەگەڵ کوێ بازرگانیتان دەکرد؟ وەڵام لەگەڵ سلێمانیو بەغداو موسڵ. پرسیار: ئەی چیتان دەکڕی؟ وەڵام: ئەوەی پێویست بوبێت کڕیومانەو گواستومانەتەوە بۆ هەورامان بەتایبەتی(شەکرو چاو رۆنو برنج). پرسیار ئێستا بازرگانی چۆن دەبینن لەهەوراماندا؟

وەڵام: ئێستا بازرگانی زۆر ئاسانەو مەترسی نی‌یەو خێروبێری زۆرترە، ئەوسا کەئێمە بازرگان بوین رێگای هاتوچۆ مەترسی‌ی زۆری لەسەر بوو کری‌ی گواستنەوە زۆر گران بوو ئوتومبیل دەست نەدەکەوت رێگای ئوتومبیل بۆ هەموو دێکانی هەورامان نەبوو، هەروەها باری رامیاری زۆر خراپ بوو، پارە کەم بوو، پیاو خراپ‌و رێگری لەسەرجادەکان زۆر بوو بەتایبەتی لە(چۆڵی قۆلفە)دا ئیتر ئەوە ئازاردان لەبازگەکانی عیراقدا با لەولاوە بوەستێ، جگە لەبەرتیل‌و زۆرجار دەگیراین‌و سەرانەیان لێ دەسەندین. ئێستا زۆر باشە ئەوانە نی‌یەو نەماون بەئاسانی‌و بێ ترس‌و لەماوەیەکی کەمدا چیت دەوێ‌و چ کەلوپەلێکت پێویستە دەیگەیەنێتە هەورامان‌و لەوێوە چی زیاد بێت دەیبەیت بۆ شارەکانی تری کوردستان‌و عیراق. پرسیار: ئەو پیشەیەی ئێوە کاریگەریی هەبوو لەسەر پەیوەندی‌یە کۆمەڵایەتییەکانتان؟ وەڵام: بەڵێ، ئێمە بەهۆی پیشەکەمانەوە زۆرینەی خەڵکی هەوراماغان دەناسی‌و هاتوچۆمان دەکردن‌و سەردانمان دەکردن ئەوانیش هەروەها، لەخۆشی‌و ناخۆشی یەکتریدا بەشداریمان دەکردو وەك ئەندامانی خێزانێکمان لێ هاتبوو، بەڵام ئێستا دنیا گۆڕاوە پەیوەندییەکانیشمان وەك ئەوسا نەماون، خۆشەویستی‌و یارمەتیدان‌و هاوکاری کردنی یەکتری کەم بۆتەوەو ئێمەش لەهەورامان دوور کەوتوینەتەوەو پەیوەندییەکانمان خەریکە لاواز دەبن.

٤-کانزاکردن

کانزاکردن کۆڵەکەیەکی گرنگ‌و رواڵەتێکی ژیانی ئابوری‌یە، ئەو گەل‌و وڵاتانەی کەتوانای کانزاکردنیان هەیە دەتوانن ببنە خاوەن بازاڕ، کەواتە ژیانی ئابوری بەشێکی هەرەزۆری بەکانزاکردنەوە بەستراوە

بەتایبەتی ئەو وولاتانەی کەپێشکەوتون لەبواری کانزاکردندا توانیویانە بازاڕی زۆر لەوولاتانی تر بۆ خۆیان قۆرخ بکەن. کانزاکردن پێویستی بە(کەرەستەی خاوو سەرمایەی زۆرو کرێکاری شارەزاو پسپۆڕو کارگەی گەورەو رێکخستنێکی ووردو پێشکەوتوو)هەیە کەواتە کانزاکردن زۆرتر وولاتە پێشکەوتووە پیشەسازی‌یەکان دەگرێتەوە کە لەبواری تەکنەلۆجیدا بالادەستن.

کۆمەڵگای هەورامان لەڕوی کانزاکردنەوە خاوەنی ئەو بنەمایانەی سەرەوە نی‌یە کەپێویستن بۆ کانزاکردن کەواتە کۆمەڵگایەکە لەڕوی کانزاکردنەوە لاوازو بێ توانایە، بۆ بەدەست خستنی هەندێك کەرەستەی کانزایی کەپێویستن بۆ چالاکی‌یە(کشتوکاڵی‌یەکان، پیشە دەستی‌یەکان)لەڕێی بازرگانی‌و ئاڵوگۆڕەوە دەستی دەکەون‌و پیشەسازیان پێوەدەکات‌و لەبواری بەرهەمهێناندا بەکاریان دەهێنێت ئەگەر پشکنین‌و سۆراخ کردنێك بکرێت لەهەوراماندا دووری‌یە کەرەستەی خاوی کانزاکردن دەست بکەون چونکە لەشارۆچکەی خورماڵ (گەڕاو) هەیە کە بەسروشتی دێتە دەرەوە. ئەو کەمتەرخەمیەش بەپلەی یەکەم بەرۆکی کۆمەڵگاکە دەگرێتەوە کەمتەرخەمی دەسەڵاتداران‌و فەرمانڕەوایان‌و دەوڵەت نیشان دەدات بەرامبەر بەناوچەکە، دووریش نی‌یە بیرو بۆچوون‌و داب‌و نەریت‌و یاساو رێساکانی کۆمەڵایەتی رێگر نەبوبن. هەروەك زانایەك دەڵێت((دواکەوتنی کۆمەڵگا خۆجێ‌ییەکان لەئەنجامی رەنگدانەوەی تایبەتمەندیەکانی سستمە ئابوری‌یەکەی‌و رامیاری‌یەکەی‌و کۆمەڵایەتی‌یەکەی‌و شارستانێتەکەیدا بووە))[٥٢].

---

[٥٢] بول سويزي، الامبريالية، ترجمة عصام الخفاجي، دار ابن خلدون، ١٩٨٠، ص١٠٣.

٥-گەشتو گوزار(هاوینەهەوار)

هەر گەڕیدەو بیانییەك‌و تەنانەت خەڵكی لای خۆشمان كەڕێیان كەوتبێتە هەورامان، جوگرافیای ناوچەكەو سەلیقەو كارامەیی خەڵكەكەی‌و رەزو باخ‌و پیشە دەستییەكان‌و ئاوو هەوای هەورامان سەرنجی راكێشاوە. بەپێی توانای خۆیان وبەپێی بەرژەوەندییەكانیان باسێكیان دارشتووەو چامەیەكیان هۆنیوەتەوە هەر لە(گۆرانی شاعیرو قانع و شاكر فەتاحەوە بیگرە هەتا دەگاتە ریچ‌و سۆن‌و ئەدمۆندزو نیكتن‌و ڤان برۆنەسەن)ئەو سروشتە دڵگیرە تائێستا نەبۆتە سەرچاوەی داهات وبەشداری نەكردووە لەپێكهاتەی ژیانی ئابووریی هەوراماندا، چونكە بارە رامیاری‌یەكەیی‌و كەمتەرخەمی دەسەڵاتداران‌و ئاوڕنەدانەوەی دامودەزگا بەرپرسەكان‌و بانگەشە نەكردنی هۆكانی راگەیاندن كەهانی گەشتیاران‌و سەیرانكەران بدەن روو بكەنە ناوچەكە، هەموویان فاكتەری نالەبار بوون لەو بارەوە، ئەوەش كاریگەری خراپی كردۆتە سەر پەیوەندییە كۆمەڵایەتییەكانی ناوچەكە لەگەڵ دنیای دەرەوەداو لاوازكردنی ئەو لایەنەی ژیانی ئابووریی هەورامان*

---

*كلاید كلۆكهۆن دەڵێ((لەبەر ئەوەی زانیاریی تۆماركراو نییە لەسەر خێڵێك كەلێكۆڵیار باسی دەكات، یا زانیارییەكان كەمن‌و بەشی پێویستی ناكەن‌و راست نین‌و یەكتر تەواو ناكەن، چاك وایە پشت ببەستێت بەوەرگرتنی نموونە یابیستن لەخەڵكەكە كەباسیان دەكات، نەك بەشتی تۆماركراوی ناو پەرتوكەكان).
الانسان في المرآة، علاقة الانثروبولوجي بالحياة المعاصرة، ترجمة الدكتور شاكر مصطفى سليم، مطبعة أسعد، بغداد ١٩٦٤، ص١٣.

٦-كارگێڕی

هەرچەندە کارگێڕی بەشێکە لەپێکهاتەی سستمی کۆمەڵایەتی، بەڵام لەبەرئەوەی بۆتە سەرچاوەیەکی دەرامەتو گوزەران بۆیە ئێمە وەك پێکهاتەیەکی ژیانی ئابووری ئاماژەمان پێ کردووە.

لەکۆمەڵگای هەوراماندا خوێندنو خوێندەواری بۆ ماوەیەکی دوورو درێژ زانستە ئایینییەکان بوون کە(بیارەو تەوێڵە)وەك دوو مەڵبەندی رۆشنبیری ئایینی نەك هەر لەناوچەکە بەڵکو لەرۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا پێگەیەکی دیاریان هەبووە[٥٣]((نە هەرئەوە بەڵکو زۆری نەخایاند کەپەلی بۆ هەموو کونجێکی جیهانی ئیسلامی هاوێشتو خانەقاکانی لێ دامەزران))[٥٤].

کاتێك کەرۆشنبیریی نوێو خوێندنو خوێندەواری نوێ سەری هەڵدا لەسییەکانی سەدەی بیستەوە قوتابخانەو خوێندنگای نوێ لەهەورامان کرانەوەو کۆمەڵگای هەورامان بەگەرمییەوە پێشوازی کردووە بەپەرۆشەوە منداڵەکانیان خستونەتە بەر خوێندن بەهەردوو رەگەزەکەوە(نێر، مێ)لەسەرەتاوە ماڵەکانی خۆیان کردوە بەقوتابخانە تا ئەو کاتەی کەدەوڵەت بینای خوێندنگای دروست کردووە لەسەرەتاوە لە(بیارەو تەوێڵە)وە دەستی پێکردووە دواتر لەدێ ولادێکانی تری هەوراماندا قوتابخانە کراوەتەوە.

---

[٥٣] مارتین فان برۆنەسن، ئاغاو شێخو دەوڵەت، وەرگێڕانی کوردۆ، بەرگی دووەم، دەزگای چاپو پەخشی سەردەم، سلێمانی،٢٠٠٣، ل١٤٣-١٤٤، ١٨٩.

[٥٤] د. رەشاد میران، رەوشی ئایینیو نەتەوەیی لەکوردستاندا، هەولێر، ٢٠٠٠، ل٦١.

یەکەم دەستە نۆبەرەی ئەو پرۆسە نوێیە لەکۆتایی ساڵەکانی سی سەدەی بیستەمدا هاتۆتە بەرهەم، دوای ئەو ماوەیە دەستە بەدەستە خوێندکار دەرچوونو لەفەرمانگە میریەکاندا دامەزراون، لەماوەیەکی کەمدا خوێندەواری دەرچووی کۆمەڵگای هەورامان ئەوەندە زۆربون کەنەك هەر پێویستییەکانی هەورامانیان دابین دەکرد، بەڵکو بەشێکیان لەشارو شارۆچکەکانی تری کوردستانو عیراق دادەمەزرانو دەبونە فەرمانبەرو موچەیان وەردەگرت، موچەکانیان دەبوە داهات بۆ ژیانی ئابووریی کۆمەڵگای هەورامان.

ئێستا لەکۆمەڵگای هەوراماندا هەموو فەرمانگە میریەکان فەرمانبەرەکانیان خەڵکی ناوچەکەن ئەوەش لەدوو لاوە سوودبەخشە، لەلایەکەوە دڵسۆزن لەکارگێڕیو فەرمانبەریو کارگوزاریدا، لەلایەکی ترەوە ئەو(کات)ەی کەبۆیان دەمێنێتەوە بەفیڕۆی نادەنو لەچەند پیشەیەکی تردا سوودی لێوەردەگرن.

چالاکییەکانی ئابووری کە لە(کشتوکاڵو پیشەسازیو بازرگانیو کانزاکردنو گەشتوگوزارو کارگێڕی)پێك هاتبوون هەموویان بەشداری دەکەن لەپێکهاتەی ژیانی ئابووریی کۆمەڵگای هەوراماندا.

کاریگەریی ژیانی ئابوری لەسەر پێکهاتەی ژیانی کۆمەڵایەتیی هەورامان

ئەو دیاردەیە لەهەوراماندا پەیوەندیەکی تەواوی هەیە بەژیانی کۆمەڵایەتیی کۆمەڵگای هەورامانەوە چ لەڕووی پەیوەندی تاکەکان بەیەکترەوە چ لەڕوی پەیوەندی تاکەکان بەکۆمەڵگاوە چ لەڕوی پەیوەندی کۆمەڵگاکە بەدەوڵەتەوە چ لەڕوی پەیوەندی کۆمەڵگاکە بەجوگرافیای ناوچەکەوە، کەیەك کار لەوی تر دەکاتو دەبنە

تەواوکەری یەکترو بەیەکەوە بەستراون‌و تۆڕێکیان پێك هێناوە کەسستمی ژیانی کۆمەڵگاکەی ڕێك خستووە بەهاوکاری ژیانی رامیاری و شارستانیەت‌و دابینکردنی کۆمەڵایەتیی کۆمەڵگاکە. هەچ گۆڕانێك ڕوودات لەلایەنێك لەلایەنەکانی سستمی کۆمەڵگا کەتێکڕای سستمەکە گۆڕانی بەسەردا دێت‌و کۆمەڵگاکە دەگۆڕێت جا ئەو گۆڕانە بۆ پێشەوە بێت یا بۆ دواوە. بەڕای هەندێك لەئابووریناسان ئابووری یەکەم پێکهێنەرو بناغەی دامەزراندنی پێکهاتەی ژیانی کۆمەڵایەتی‌یە، لەو ڕوانگەیەوە ژیانی ئابووری هەوراما‌ن کۆڵەکەیەکی بەهێزی ڕاگرتنی ژیانی کۆمەڵایەتیی کۆمەڵگاکەیە چونکە بەئاسانی دەستەبەر ناکرێت بەڵکو پێویستی بەڕەنج‌و ماندووبونێکی زۆرە، ئەوەش فاکتەرێکی گرنگە کەپەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان بەهێز دەکات چونکە تێکەڵ بوون‌و یارمەتیدان‌و هاوکاریکردنی یەکتر وەك پرۆسەیەك‌و وەك داب‌و نەریتێك ماوەتەوەو کۆمەڵگاکەی بەیەکەوە بەستووە.

هێلکاری(٥)

پێکهاتەی ژیانی ئابوریی کۆمەڵگای هەورامان نیشان ئەدات.

باسی سێیەم

ژیانی سیاسیی هەورامان

ژیانی رامیاری بەشێکە یا لایەنێکە لەلایەنەکانی پێکهاتەی ژیانی مرۆڤایەتی کە ململانێیە لەپێناو دەسەڵاتدا، وەپێناسە دەکرێت بەم جۆرە، بریتییە لەچالاکییەکانی تاکەکانی کۆمەڵگا بەجیا، یا چالاکییەکانی کۆمەڵە رێکخراوەکان، بەمەبەستی بەدەست هێنانی(دەسەڵات)ی دان پیانراوی کۆمەڵگا لەفەرمانڕەوایدا هەروەها ناکۆکییەکانو ململانێکانە لەسەر فەرمانڕەوایی.[1] لەلایەکی ترەوە پێناسەکراوە بەوەی بریتییە لەسستمی کاری رامیاری.[2] ژیانی رامیاری واتا بەشداری کردنە لەکاروباری دەوڵەتدا، ئەوەش بۆچونی دەوڵەتو دیاریکردنی شێوەکانیو ئەرکەکانیو ناوەرۆکی چالاکییەکانی دەوڵەت دەگرێتەوە.[3]

پێناسەکان ئاماژە بەوە دەکەن کەرامیاری ململانێیە بۆ بەدەست هێنانی دەسەڵاتو فەرمانڕەوایی، جا ئەو ململانێیانە هەیانە بەرێککەوتن کۆتایی دێتو شێوەی پێشبڕکێ وەردەگرێت، هەشیانە دژایەتی کردنەو رێك ناکەون تا لایەك بەسەر لایەکی تردا

---

[1] د. صادق الاسود، علم الاجتماع السياسي، مطابع الجامعة، جامعة بغداد، ١٩٨١، ص٦٧.

[2] جورج بالانديه، الأنثروبولوجيا السياسية، ترجمة جورج أبي صالح، مركز الانماء القومي، بيروت-لبنان، ١٩٨٦، ص٢٣.

[3] أناتولي الكسندر فيتش فيدوسييف، السياسة كموضوع للدراسة الاجتماعية، ترجمة زياد الملا، دار دمشق للطباعة والنشر، ١٩٨١، ص١٩.

سەرنەکەوێت.[٤] گەیشتن بەدەسەڵات واتا بەدەست هێنانی فەرمانڕەوایی ئەوە لەلایەکەوە لەلایەکی ترەوە واتا رازی بوون‌و مل کەچ کردن بۆ ئەو فەرمانڕەوایەتی‌یە.[٥] مێژوو خەڵك دروستی دەکات، خەڵکیش پێك هاتووە لەتوێژو دەستەو چینی جیاواز، پێویستە لەهۆکانی پەیدابونی ئەو جیاوازیانە بکۆڵرێتەوە، کەبەرژەوەندی‌یەکان دروستیان کردون، ئەوانیش دەبنە هۆی پەیدابونی ململانێکان.[٦] ململانێکان لەنێوان دوو چیندا پەیدادەبن، کەچینێکیان(کەمینە)ن‌و خاوەنی ئامرازەکانی بەرهەم هێنان‌و دەسەڵات‌و فەرمانڕەوایین، چینەکەی تر(زۆرینە)ن‌و رەنجکێشن‌و بێ دەسەڵاتن‌و بەشدار نین لەفەرمانڕەوایی‌دا.[٧] پەیدابونی جیاوازی چینایەتی بەپێی کات‌و شوێن‌و سەردەم‌و هۆکانی پەیدابونی جیاوازی چینایەتی دەگۆڕرێن.[٨] پەروەردەو فێرکردن، ئیش‌و کارو پیشە، بڕی پارە، زەوی‌وزار،ماڵیات، شێوەی گوزەران‌و بژێوی رۆژانە هەموویان هۆی پەیدابونی جیاوازی چینایەتین.[٩]

---

[٤] آرفنج زايتلن، النظرية المعاصرة في علم الأجتماع، ترجمة د. محمود عـودة و د. ابـراهيم عثمان، ذات السلاسل- كويت، ١٩٨٩، ١٨٠.

[٥] د. قيس النوري ود. عبدالمنعم الحسني، النظريات الأجتماعيـة، وزارة التعليـم العـالي والبحث العلمي، بدون سنة طبع، ص٢٧٠.

[٦] د. خضر زكريا، نظريات سوسيولوجية، مطبعة الأهالي، بدون سنة الطبع، ص١٠٥.

[٧] ستالين، أسس اللينينية، الشركة اللبنانية للكتاب، بيروت- لبنان، بـدون سـنة طبـع، ص٥٥، ٩٥.

[٨] بيار لاروك، الطبقات الأجتماعية، ترجمة جوزيف عبود كبة، ط١، منشورات عويدات، بيروت- لبنان، ١٩٧٣، ص٢٢.

[٩] نيقولا تيماشيف، النظريـات الأجتماعيـة، ترجمـة عـاطف غيـث، بدون اسم المطبعـة ومكان وسنة الطبع، ص٢٧٢.

ئەگەر بێینە سەر ژیانی رامیاریی گەلی کورد بەگشتیو ژیانی رامیاریی کۆمەڵگای هەورامان بەتایبەتی، بەپێی هەندێك سەرچاوەو بەپێی ئەو(دەمودوو) وەرگرتنانە کە بەپراکتیکی لەناو کۆمەڵگای هەورامانی لهۆنی بەشی کوردستانی عیراق وەرمان گرتووە، ژیانی رامیاریی کۆمەڵگای هەورامان لەسەردەمە مێژوویییەکاندا جیاوازە، بۆیە وەك خۆی ئەوەی لە(هەواڵدەر)ەکان وەرگیراوە بەم جۆرە دەخەینە روو، ژیانی رامیاریی ئەم کۆمەڵگایە دەکەین بەدوو بەشەوە(ئەنجومەن، دەسەڵاتو فەرمانڕەوایی):-

١-ئەنجومەن

ئەو دەستە راوێژکارییە بە تەمەنانەن کە متمانەی رەوایی خەڵکیان بەدەست هێناوەو بەنوێنەرایەتی ئەوان فەرمانڕەوایەتی دەکەنو بەرزترین دەسەڵاتەو خاوەنی بڕیارە.

هەورامییەکان لەمێژووی رابردویاندا ئەنجومەنێکیان هەبووە بەناوی(ژیلێ مەرێ).*

ژیلێ مەرێ

باسی ئەم زاراوەیە بەم جۆرەی خوارەوە کراوە ئەنجومەنێکی کۆنی کۆمەڵگای هەورامان بووە پێش ئیسلام پێکهاتەی ئەو ئەنجومەنە بەپێی گێڕانەوەکان دەقاودەق لەپێکهاتەی(پەرلەمان)ی ئەورووپا دەچێت. ئەو ئەنجومەنە لە٩٩ کەس پێکهاتووە، کەنوێنەری ناوچە

---

* ژیلێ: ناری ئەنجومەنەکەیە لەبەر کۆنیی زاراوەکە تۆزێك گۆڕانی بەسەردا هاتووە کەڕاستییەکەی ووشەی(ژیر)ە.

مەرێ: ناوی ئەو جێگایەیە کەئەنجومەن تیایا کۆبوەتەوە، دور نییە لەووشەی(مەڕ)ە=(ئەشکەوت) وەرگیرابێت کە بەسەر یەکەوە دەکاتە(ژێری مەڕێ-ژێرەکانی ئەشکەوت) لەبەر کۆنیی زاراوەکە گۆڕاوە بە(ژیلێ مەڕێ).

جیاوازەکانی سنوری دەسەلاتو فەرمانڕەوایی هەورامان بوون. (بەهمەنی) بەم جۆرەی نوسیوە((لەهەوراماندا ٩٩ کەسی دیینی هەبووە، لەجیاتی موغو پێشەوای دینی سەردەمی زەردەشت پێیان وتون: پیر، هەر کۆمەڵێ لەم پیرانە یەکێك رابەریان بووە، بەوە ووتراوە پیرشالیار. شالیاری پیرەکان= وەزیری پیرەکان)).[١٠]

دوو ساڵ جارێك ئەو ئەنجومەنە نوێ کراوەتەوە بەواتا هەڵوەشێنراوەو دروست کراوەتەوە، ئەندامەکانی بەشێوەی هەڵبژاردن لەناو جەماوەردا دیاریکراون، دواتر لەبارەگای ئەنجومەندا تاقیکراونەتەوە،* کۆبونەوەکانی ئەنجومەن بەپێی پێویست بووە، ئەو ئەنجومەنە خاوەنی

---

[١٠] پەیامی هەورامان، سەرچاوەی پێشوو، ل٤٠٧

* تاقیکردنەوەی ئەنجومەن: دوای ئەوەی نوێنەری ناوچەکان هەڵبژێرراوە، رەوانەی بارەگای ئەنجومەن کراوە بۆ تاقیکردنەوە. لەبارەگای ئەنجومەندا(سەنگێك-پێوانەیەك) دانراوە نوێنەر دەبوایە ئەو سەنگە هەڵبگرێتو لەدەستی نەکەوێت، هەڵگرتنی ئەو سەنگەش پێویستی بە(هێزو بەژیری) بووە، ئەو نوێنەرە ئەگەر ئەو سەنگەی هەڵگرتبێت لەتاقیکردنەوە دەرچووە ئەگەر لەدەستی کەوتبێت لەتاقیکردنەوە دەرنەچووە، زۆرجار لەناوچەکان چەند نوێنەرێك رەوانەی بارەگای ئەنجومەن کراون بۆ تاقیکردنەوە بۆ ئەوەی هەر نەبێت یەکێك لەنوێنەرەکان دەربچێت، ئەگەر هاتوو هەموو نێرراوەکان کەسیان لەو تاقیکردنەوە دەرنەچوبن ئەوە ناوچەکە بێ نوێنەر ماوەتەوە لەو خولەی هەڵبژاردندا، تا خولی داهاتوو(ئەنجومەن خۆی) سەرپەرشتی کاروبارەکانی ناوچەکەی کردووە. دەڵێن کاتی خۆی کەئەسکەندەری مەکەدۆنی یۆنانی پەلاماری رۆژهەڵاتی ناوەڕاستی داوە تا ئێرانی گرتووە لەناوچەی هەوراماندا سودی لەو(ئەنجومەنو فەرمانڕەوایەتیە ناوچەنشینی)یە وەرگرتوە، کە لەنوسینەکانی(هیرۆدۆت)دا ناوچەنشین بە(ستراب) نوسراوە وەئەنجومەن بە(پەرلەمان) نوسراوە. هەروەها لەپێش ئەسکەندەردا هیرۆدۆتس لەمێژووەکەی خۆیدا باسی ئیمپراتۆریەتی مادی کردوە کەئەو ئیمپراتۆرەتە دابەش بوە بەسەر ٢١ ستراب نشیندا واتا ناوچەنشیندا.

(بۆ زانیاری زیاتر سەیری پەرتوکی ئی. م. دیاکۆنۆف، میدیا، سەرچاوەی پێشوو، ل٤٧٣-٤٧٩) بکە.

بەرزترین دەسەڵات بووە، کەدەسەڵاتی دیاریکردنو لەکارخستنی فەرمانڕەوای ناوچەکانی هەبووە، بەپێی بیروباوەڕی ئەو سەردەمە سوێندی دڵسۆزیان خواردوەو پەیوەست بوون بەسوێندەکەیانەوە، بەپێی یاساو ڕێساو ئایینو دابو نەریتی ئەو سەردەمە هەڵسوکەوتیان کردوە.

ئەو ئاماژانە کەگەواهی بونی ئەو ئەنجومەنە ئەدەن ئێستا لەناو کۆمەڵگای هەوراماندا ئەمانەن(زاراوەکە تا ئێستا لەناو کۆمەڵگاکەدا بونی هەیە، هەر کەسێك راستگۆییێتو ژیرانە بیربکاتەوە پێی دەڵێن(ژیلیٚ مەریٚ)یە ئەمە لەلایەك لەلایەکی ترەوە خەڵکی هەورامان زۆرتر مل کەچی بڕیارە بەکۆمەڵەکانن). وە ئەو ئەنجومەنە ئەوەندە لەکۆمەڵگاکەدا پیرۆزە تا ئێستاش خەڵکەکەی ئەگەر تووشی گیروگرفتێك یان تەنگو چەڵەمەیەك بن هاوار لە(٩٩ پیرەی هەورامان) دەکەن، کەبێت بەهانایانەوە لەو تەنگو چەڵەمەیە رزگاریان بکات. بەڵام وەك واتای زاراوە کەهەموو هەورامییەکان نازانن چی‌یە ئەوەندە نەبێت زاراوەکەیان بیستووەو دەیناسن.[11]

٢-دەسەڵاتو فەرمانڕەوایی

دەسەڵات: بریتی‌یە لەلێوەشاوەیی لەبەرەنگاربونەوەداو بەدەست هێنانی وورە لەناو پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکاندا.[12] یا بریتی‌یە لەو هێزە پەنانەکییە کەفەرمانڕەوا بەکاری دەهێنێت بۆ دابینکردنی کۆمەڵگا.[13]

---

[11] مصطفى حمە حسین أحمد، دەمودوو وەرگرتن، خەڵکی گوڵپ، لەدایکبوی ١٩٤٥، پارێزەر، بکالۆریۆس یاسا، دەرچوی زانکۆی بەغدا ١٩٧٦، لەڕۆژی ٢٤-١٠-٢٠٠٤ لەخانەی دادی سلێمانی ژووری پارێزەران ئەم زانیاریانەی لێوەرگیراوە.

[12] س. ی. بریوف، نقد علم الأجتماع البورجوازي المعاصر، ترجمة نزار عيون السود و د. الطيب تيزيني، دار دمشق للطباعة والنشر، بدون سنة طبع، ص١٣٢.

لێوەشاوەیی یا هێزی فەرمانڕەوا بەمیراتی، یا بەتوانا، یا بەپێسپاردن دەستی دەکەوێت. (ماکس فیبر) دەسەلآت ئەکات بەسێ بەشەوە لەجیهاندا کە(دەسەلآتی داب‌و نەریتی، دەسەلآتی کاریزمی، دەسەلآتی رەوا- زانستی)ن.

١-دەسەلآتی داب‌و نەریتی: بریتی‌یە لەو دەسەلآتەی کەفەرمانڕەوا لەباووباپیرانیەوە بەمیرات دەستی دەکەوێت، یاساو دەستوورو رەوایەت پەیڕەو ناکات، هێزو توانای داب‌و نەریت بڕیاردەرە لەسەر دیاریکردنی فەرمانڕەوا، فەرمان رەوا پاشایی‌یەکان‌و بنەمالەیی‌یەکان لەو جۆرەن.

٢-دەسەلآتی کاریزمی: بریتی‌یە لەو دەسەلآتەی کەفەرمانڕەوا خۆی بەدەستی دەهێنێت لەڕێی تواناکانییەوە، جا ئەو تواناییانە(ئازایەتی، زیرەکی، چاکەو مێرخاسی، فێڵبازی، توندوتیژی‌و خراپەو کەللەڕەقی) لەجۆرە کەسێکدا کۆ دەبنەوە کەئەو کەسە جیاواز دەبێت لەوانی تر، دەتوانێت لەو رێیەوە خۆی بسەپێنێت بەسەر دەستەو حیزب‌و چین‌و کۆمەڵگادا. ئەو دەسەلآتانە تاك رەوین‌و تاکە کەس خاوەن بڕیار دەبێت، دامودەزگا میری‌یەکان بێ دەسەلآتن‌و هیچیان پێ ناکرێت بەبێ رەزامەندی فەرمانڕەوا، سەرچاوەی بڕیار پشت بەبیروبۆچونی فەرمانڕەوا دەبەستن، رەوایەت‌و یاساو دەستوور پێشێل دەکرێن.

٣-دەسەلآتی رەوا- زانستی: بریتی‌یە لەو دەسەلآتەی کەکۆمەڵگا دەیسپێرێت بەکەسێك کەفەرمانڕەوایەتیان بکات بەپێی یاساو دەستوری دان پیانراوی کۆمەڵگاکە، ئەو دەسەلآتە لەڕێی هەڵبژاردن‌و ئەنجومەنەوە پەیدا دەبێت‌و دەسپێرێت بەکەسێك کەشیاوی فەرمانڕەوایی

---

[١٢] احسان محمد الحسن، رواد الفكر الأجتماعي دراسة تحليلية في تأريخ الفكر الأجتماعي، وزارة التعليم العالي والبحث العلمي، دار الحكمة للطباعة والنشر، بغداد، ١٩٩١، ص٣١٠- ٣١٢.

بێت‌و ئەرك‌و مافەكان بەپێی یاساو دەستوور بەڕێوە ببات، پێشی دەوترێت دەسەڵاتی(زانستی- عەقڵی). چونكە فەرمانڕەوا بەپێی یاساو دەستوور هەڵسوكەوت دەكات‌و دووردەكەوێتەوە لەئارەزوو و مەرام‌و بەرژەوەندی‌یە تایبەتی‌یەكانی خۆی، هەوڵدەدات بۆ پاراستنی بەرژەوەندی‌یە گشتی‌یەكان. نموونەی ئەو دەسەڵاتەش هەموو دەسەڵاتە دیموكراتییەكان‌و گەلی‌یەكان‌و یاسایی‌یەكان‌و دەستوری‌یەكانن كە لەبەشێكی زۆری جیهاندا پەیڕەو دەكرێن.

ئەگەر بێتوو باسی دەسەڵات‌و فەرمانڕەوایی كۆمەڵگای كوردەواری بكەین بەگشتی‌و فەرمانڕەوایی‌و دەسەڵات لەكۆمەڵگای هەوراماندا بەتایبەتی دەتوانین بەم شێوەیە لەبەر رۆشنایی سەرچاوەو شوێنەوارەكاندا دەستنیشانی ئەو دیاردەیە بكەین كە لەناو كۆمەڵگاكە پەیڕەو كراوە.

دەسەڵات‌و فەرمانڕەوایی لەكۆمەڵگای هەوراماندا:-

دەسەڵات‌و فەرمانڕەوایی لەكۆمەڵگای هەوراماندا تەم‌و مژاوی‌یەو بەڵگەی سەلمێنراوی زانستی بەدەستەوە نین بۆیە بەئاسانی رۆشن ناكرێتەوە، لەگەڵ ئەوەشدا بەپێی ئاسەواری بەجێماوو پاشماوەی دێرینی كۆن‌و ئەو(سەجەرانەی دەسەڵات) كە لەپێشەوە خراونەتە روو دەكرێت دەسەڵات‌و فەرمانڕەوایی كۆمەڵگای هەورامان لە(سێ قۆناغی) جیاجیادا دەست نیشان بكەین:-

قۆناغی یەكەم: ناتوانین لەم قۆناغەدا هیچ جۆرە بڕیارو بەڵگەیەكی سەلمێنراو بۆ دەسەڵات‌و فەرمانڕەوایی هەورامان دەست نیشان بكەین، ئەوەندە نەبێت كەهەندێك ئاسەوارو پاشماوەی دێرین بخەینە روو واتاكانیان بە(شێوەزاری هەورامی) بەدەستەوە بدەین كەتا ئێستا

بەکاردێن‌و پارێزراون‌و بەزیندویی ماونەتەوەو لەناو ئەو شێوەزارەدا ووتووێژو ئاخافتنی کۆمەڵگاکەن. بەم جۆرەی لای خوارەوە:

آنوبانینی:-[14] واتای ئەم زاراوەیە بەشێوەزاری هەورامی ئەوەیە(زاراوەکە ناوێکی لێکدراوە، لەسێ ووشە پێکهاتووە، ئانە- ئامرازی دەستنیشان کردنە واتاکەی- ئەوە-،- بان- واتاکەی- سنوور-،- و- ئامرازی پەیوەندیە، - نی- ناوە، دەبێت ناوی فەرمانڕەوا یا پاشا بووبێت. زاراوەکە بەسەریەکەوە دەکاتە- تا ئەوێ سنوری پاشانی- یە).

کاسی، کاسای، کاشی، کەشی:[15] بەچوار جۆر ئەم زاراوەیە تۆمار کراوەو واتای ئەم زاراوەیە بەشێوەزاری هەورامی ئەوەیە(-کەش- واتاکەی- شاخ- ، - کەشی- واتاکەی- شاخاوی). جۆرە فەرمانڕەوایەتییەك بووە کە لەسنوری مەندەلی‌و بەدرەو جسان‌و تادیالەی ئێستاو بابلیشیان گرتوە لەو سنورەدا بۆ ماوەی ٤٠٠ ساڵ پێش زایین فەرمانڕەوایەتیان کردوە.

هەشەزێنە: گوندێکە لەگەرمیانی ئێستا سەر بەچەمچەماڵە، واتای ئەم زاراوەیە بەشێوەزاری هەورامی ئەوەیە(ناوێکی لێکدراوە لەدوو ووشە پێك هاتووە- هەشە- واتاکەی- وورچ- ، - زێنە- واتاکەی- زاوە-، بەسەریەکەوە زاراوەکە دەبێتە- وورچەکە زاوە-).

پشدەر: واتای ئەم زاراوەیە بەشێوەزاری هەورامی ئەوەیە(ناوێکی لێکدراوە لەدوو ووشە پێك هاتووە- پشت- واتاکەی- دواوە- ، دەرە- واتاکەی- چەم-، بەسەریەکەوە دەبێتە- پشتی چەم-).

---

[14] کمال رشید رحیم، منحوتة دربند باسره، گۆڤاری هەزارمێرد ژمارە(٢٠)، حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی رۆشنبیری، سلێمانی، ٢٠٠٢، ل٢١١.

[15] ئەحمەد میزا رۆستەمی، کاسیەکان‌و حکومەتی کاسای، گۆڤاری هەزارمێرد ژمارە(١٢)، حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی رۆشنبیری، سلێمانی، ٢٠٠٠، ل٣٧.

رانیە: واتای ئەم زاراوەیە بەشێوەزاری هەورامی ئەوەیە(ناوێکی لێکدراوە لەدوو وشە پێك هاتووە- را- واتاکەی- رێگا- نیە- واتاکەی- نی‌یە-، بەسەریەکەوە دەبێتە- رێگانی‌یە-).

ئارابخا: واتای ئەم زاراوەیە بەشێوەزاری هەورامی ئەوەیە(ناوێکی لێکدراوە لەدوو وشە پێك هاتووە- ئەرێ- واتاکەی- بەڵێ-، باخا- واتاکەی- باخە-، بەسەریەکەوە دەبێتە- بەڵێ باخە-).

ئەم زاراوانەو سەدان زاراوەو ناوی تر لەسنورە جوگرافییەکانی دەوروبەری(خانەقین‌و کفری‌و کەرکوك‌و گەرمیان‌و قەرەداغ‌و کۆیەو تەق تەق‌و بتوێن‌و پشدەرو شارباژێڕو شارەزوور)دا واتاکانیان لەناو شێوەزاری هەورامیدا دەست دەکەون‌و پارێزراون‌و ئێستا لەئاخافتنی کۆمەڵگاکەدا بەکار دەهێنرێن ئەمە لەلایەك، لەلایەکی ترەوە نوسراوەکانی(ئەکەدی‌و بابلی‌و ئاشوریەکان) کەباسی جەنگەکانیان کردووە لەگەڵ لۆلۆکاندا، ووتویانە(لۆلۆکان) شکان‌و چونەوە ناو چیاکان، نەیان ووتووە لەناومان بردن. کەواتە لۆلۆکان دەبێت نەوەو وەچەیان مابێت‌و لەچیاکاندا درێژەیان بەژیان دابێت. بەبەراورد کردنی شێوەزارەکانی تری زمانی کوردی لەگەڵ زمانی لۆلۆکاندا هیچ کامیان ئەوەندەی شێوەزاری(هەورامی) نزیکایەتیان نی‌یە لەگەڵ زمانی لۆلۆکاندا، هەروەها هەندێك زمانناس تەنانەت(محەمەد ئەمین زەکی)ش ووتویەتی((رەگەزی هەورامییەکان لەگەلانی قەوقازی دەچێت)).[16]
دیسان ووتویانە لۆلۆکان رەچەڵەکیان قەوقازی‌یە. ئەگەر ئەو بۆچونانەش راست بن لەوەشدا هەریەك دەگرنەوە. هەرچەندە بۆچونەکانیان بێ بەڵگەی زانستین. ئەوانە هەموویان راستی‌یەك بەدەستەوە ئەدەن ئەویش

---

[16] محەمەد ئەمین زەکی، خولاصەیەکی تاریخی کوردو کوردستان، سەرچاوەی پێشوو، ل٢٢٠.

ئەوەیە(هەورامییەکانو لۆلۆکان) دەبێت پەیوەندییەکی مێژوویيان هەبێت. بەواتایەکی تر یەکێکیان ئەوی تریانە، یا هەورامییەکان لۆلۆن یا لۆلۆکان هەورامی بوون. چونکە بێ بنەما ئەو هەموو زاراوەو ناوو ووشە هەورامیانە لەو مەڵبەندە جوگرافییەدا بلاۆنەدەبونەوە کەسنوری دەسەلآتو فەرمانڕەوایەتی لۆلۆکان بووە تا پەیدابونی ئیمپراتۆریەتی ماد.

سەلماندنی ئەم راستیەش بەجێ دێلین بۆ مێژوونوسانو شوێنەوارناسانو زمانناسانی گەلی کورد. ئەگەر بۆیان راست کرایەوە، بێگومان کۆمەڵگای هەورامان دەسەلآتو فەرمانڕەوایی بەناوی(لۆلۆ، کەشی، هۆری)یەوە تاسنوری جوگرافی ئەو فەرمانڕەوایانەیان گرتۆتەوە لەسەردەمێکی مێژووییدا.

قۆناغی دووەم: لەکورتە مێژووەکەی هەوراماندا باسی ئەوە کرا، کەسوپای ئیسلام هەورامانی داگیرکرد وێرانیشی کرد کوشتارێکی زۆری خەڵکەکەشی کرد.[17] هەرچەندە هەمیشە خۆیان فەرمانڕەوایەتی خۆیان بوون.[18] بەجۆرێك لەپەلوپۆی خست کەژیانی رامیاریی کۆمەڵگای هەورامان بۆ ماوەیەکی دووردرێژ نەیتوانی خۆی دروست بکاتەوە، تا ئەوکاتەی کەدوو دەوڵەتی ئیسلامی بەهێز لەرۆژهەلآتو رۆژئاوای کۆمەڵگای هەورامان پەیدابوون. یەکێکیان دەوڵەتی ئیسلامی ئاینزا(شیعە) بەناوی دەوڵەتی سەفەوییەوە لەئێران دامەزرا، ئەوی تریان بەناوی خەلافەتی عوسمانی ئایینزا(سوننە) دەسەلآتی گرتە

---

[17] د. رەشاد میران، رەوشی ئایینیو نەتەوەیی لەکوردستاندا، سەرچاوەی پێشوو، ل٤٤-٤٧.

[18] حسام الدين علي غالب النقشبندي، الكرد في الدينور وشهرزور خلال القرنين الرابع والخامس الهجريين، رسالة ماجستير مقدمة الى كلية الآداب جامعة بغداد. غير منشورة، ١٩٧٥، ص٦١.

دەست. ئەو دوو دەوڵەتە ئیسلامییە کەوتونەتە ململانێی یەکترو شەڕ بەرپابووە لەنێوانیاندا، ئەو شەڕە ماوەیەکی دوورودرێژی خایاندوە هەردوو دەوڵەت شەکەتو ماندوو بون، لەو سەردەمەدا هەلێك رەخساوە بۆ گەلی کورد کەچەند میرنشینو فەرمانڕەوایەتیەکی(ناوچەیی) دامەزرێنێت، بەمەبستی خۆپاراستنیان لەئاگری ئەو شەڕەو رزگاربونیان لەدەسەلاتی داگیرکەران، بەلاّم بەبێ ئەوەی خواستی خۆیان بێت لەشەڕەکەوە گلاون.[19]

لەسنوری جوگرافی هەوراماندا دوو میرنشین پەیدابوون لەرۆژهەلاتەوە میرنشینی(ئەردەلاّن) بوە کەسەر بەدەوڵەتی سەفەوی بوە وەلەرۆژئاواوە میرنشینی(بابان)بوە کەسەر بەخەلافەتی عوسمانی بوە، کۆمەلگای هەورامان دابەش کراوە بەسەر ئەو دوو میرنشینەدا بەشی کەمی سەر بەبابانەکان بوە بەشی زۆریشی سەر بەئەردەلاّنەکان بوە.

لەو هەلو مەرجەدا هەلێك رەخساوە بۆ کۆمەلگای هەورامان کەفەرمانڕەوایەتی(خۆجێیی) دابمەزرێنێتو دەسەلاّتی ئەو فەرمانڕەوایەتیە بەناوی(سان نشینو خان نشین) فەرمانڕەوایەتی کۆمەلگاکەیان کردووە، کۆمەلگای هەورامان کاتێك کەئەو چینە دەسەلاّتدارەی تیاپەیدابوە بەهۆی لێزانیو وورییو فێلبازیو شارەزایی ئەو چینەوە، توانیویانە خۆیان بسەپێنن بەسەر کۆمەلگاکەداو بەناوی(سان نشینو خان نشین)ەوە کۆمەلگای هەورامان بەلای خۆیاندا راکێشنو مەرامو بەرژەوەندییەکانیان لەناو کۆمەلگاکەدا دەستەبەر بکەن.

بەپێی تیوری(النخبة أو الصفوة)ی(پاریتۆ) کەدەلێت کۆمەلگا لەدوو چین پێك دێت، چینی فەرمانڕەواو دەسەلاّتدار The Rulig

---

[19] عبدالفتاح علی یحیی، سەرچاوەی پێشوو، ل١٥٥-١٥٦.

Class، وەچینی ژێردەست The Ruled Class چینی فەرمانڕەوا خاوەن هێزو دەسەڵاتو پلەوپایەو موڵكو ماڵو زەویو زارو خاوەن بڕیارنو کەمینەن، چینی ژێردەست کەهەموو خەڵکەکە دەگرێتەوە خاوەنی هیچ نینو ملکەچی بڕیارەکانی دەسەڵاتدارو فەرمانڕەواکاننو زۆرینەن.[20]

ئەو تیورەی سەرەوە پراوپڕ بەسەر کۆمەڵگای هەوراماندا دەچەسپێت کە لەو قۆناغە مێژوویی‌یەدا کۆمەڵگای هەورامان دووبەش(چین) بووە، بەشێکی یاچینێکی دەسەڵاتدارو فەرمانڕەواکان بوون(دنیاییو ئایینی)و کەمینە بوون، ئەمانە دەست بەسنگەوە گیراوە بۆیانو ڕێزێکی زۆریان لێ گیراوە لەکۆمەڵگاکەدا وەخاوەنی هێزو دەسەڵاتو پلەوپایەی کۆمەڵایەتیو موڵكو ماڵو خاوەن بڕیار بوون. بەشی(چین)ی دووەمیان کە(زۆرینەن)و هەموو هەورامییە ڕەسەنەکانی کۆمەڵگاکە دەگرنەوە چینێکی بێ دەسەڵاتو ڕەنجدەرو زەحمەتکێش بوون هەژارو ڕەشو ڕووتو بێ زەویوزار بێ پلەوپایە بوون، بڕیارو فەرمانەکانی چینەکەی تریان جێبەجێ کردوننو ملکەچ بوون.[21]

چینی دەسەڵاتدار لەهەوراماندا(دوو) دەستەبوون، دەستەیەکیان(سانو خانو بەگ) بوە کەدەسەڵاتی دنیایی‌یان بەدەست بووە، دەستەی دووەم(شێخەکان، سەید، مەلا) بوون کەدەسەڵاتی ئایینیان لەئەستۆ بووە، ئەم دەسەڵاتدارانە لەناوخۆیاندا ناکۆك بوون، بەڵام بەرامبەر خەڵکە هەژارو ڕەشو ڕووتو بێ دەسەڵاتەکان(هەورامییە ڕەسەنەکان) یەك جۆر ڕامیاریان پیادە کردوە کەئەویش(بەهەژار کردنو ڕوتاندنەوەو ملکەچ پێکردننو ترسو تۆقاندن)بووە.[22]

---

[20] بیار لاروك، الطبقات الأجتماعیة، ترجمة جوزف عبود كبة، المصدر السابق، ص۲۲.

[21] احسان محمد حسن، رواد الفكر الأجتماعي، المصدر السابق، ص۳٤۱.

[22] شاکر فتاح، ڕۆژنامەی خورماڵ، سەرچاوەی پێشوو، ل٤-٥.

دەستەی یەکەم:- بەپێی سەجەرەکەیان دەچنەوە سەر(بەهمەن) ناوێك جا کام بەهمەنیە ئەوە سەجەرەکەیان بەهەندێ کەمو کورتیەوە دەستنیشانی کردوە، ئەگەر(بەهمەن)ی کێوەکانی دەماوەند بێت یا بەهمەنی پێش داریوش بێت، یەکەمیان سالّی ٦٠٢- ٥٣٣ پ. ز بووە، ئەوی تریان سالّی ٤٨٥ پ. ز بووە، سەجەرەکە زۆر دوورە لەسەردەمی ئەمانەوە.[٢٣] کۆمەڵگای هەورامان لەسەدەی چوارەمی پێش زایین کەوتۆتە ژێر دەسەلاّتی(یۆنانەکان) کاتێك کە ئەسکەندەری مەکەدۆنی دوای شەڕی(گۆگامل) روی لەئێران کرد، هەورامان لەساڵی ٢٠٠ پ. ز کەوتە ژێر دەسەلاّتی(ئەرمەنەکان)، دوای ئەوانیش بوە بەبەشێك لەسەر زەمینی ساسانیەکان، بەدوای ئەوانیشدا سوپای ئیسلام داگیری کردوە لەسالّی ٦٣٩-٦٤١ز ئەو ماوەیە تا لاوازبونی دەسەلاّتی ئیسلامەکان ٨٤٠ سالّی خایاندووە.[٢٤]

کۆمەڵگای هەورامان لەو سەردەمەدا لەڕوی ژیانی رامیاریەوە گرێدراوی ئەو دەسەلاّتانە بوە کەداگیریان کردوە، بەواتا مێژوو هیچ فەرمانڕەوایی یەکی(خۆجێیی) لەهەوراماندا تۆمار نەکردوە، بەلاّم لەسالّی ٩٧١-١٠٥٦ز (بەهمەن) ناوێك تۆمارکراوە گوایە بە١٨ پشت ئەچێتەوە سەر بەهمەنی یەکەم.[٢٥] لەگەڵ ئەو نوسینەدا بەڵگەی سەلێنراو نەخراوەتە روو وە لەگەڵ سەجەرەکەیان پێك نایەتەوە، چونکە لەلایەکەوە لەگەڵ دەسەلاّتو فەرمانڕەوایی دەسەلاّتدارانی(ئەخمینی یەکانو یۆنانییەکانو ئەشکانییەکانو ئەرمەنییەکانو ساسانییەکان)دا ناگونجێت کە لەو کاتەدا هەورامان خاوەنی فەرمانڕەوایی خۆجێی خۆی

---

[٢٣] هادی رەشید بەهمەنی، پەیامی هەورامان، سەرچاوەی پێشوو، ل١١٣، ١٢٢.

[٢٤] محەمەد ئەمین هەورامانی، مێژوی هەورامان، سەرچاوەی پێشوو، ل١١٥-١١٧.

[٢٥] هادی رەشید بەهمەنی، پەیامی هەورامان، هەمان سەرچاوە، ل١٢٣.

بوبێت دوور لەدەسەڵاتی ئەو زل هێزانە، لەلایەکی ترەوە سەجەرەکە خۆی جێی گومانەو هەڵەی مێژوویی تیا بەدی دەکرێت.

کەواتە ئەو سەجەرەیە دەبێت بۆ مەبەستێك فەرمانڕەواکانی هەورامان بەو جۆرە ڕێکیان خستبێت، چونکە پێنجەم فەرمانڕەوای ئەردەڵانەکان ناوی(باڵوڵ)بوە لەهەوراماندا بە(باڵوڵە شێت) ناسراوە دوورنی‌یە، (باریە بەگ)[٢٦] کوڕی(باڵوڵ) بوبێت‌و دەسەڵاتدارانی کۆمەڵگای هەورامان پەیوەندیەکیان بەباڵوڵ‌و باریە بەگەوە هەبێت‌و نەوەی ئەوان بن‌و لەوانەوە فەرمانڕەوایەتیان وەرگرتبێت، چونکە میرنشینی ئەردەڵان لەسەدەی ١٩دا لەحەوت ناوچەی سەرەکی پێکهاتوە: ١-جوانرۆ ٢-هەورامان ٣-مەریوان ٤-بانە ٥-سەقز ٦-ئیسفند ئاباد ٧-حەسەن ئاباد.[٢٧]

هەروەها(ئەمین زەکی) وتویەتی((بابا ئەردەڵان لەخانەدانێکی قەدیم‌و نەجیبی دیاربەکر بوو هیجرەتی کردبوە ناو عەشیرەتی گۆران، وە ئەوەندەی پێنەچوو نفوزی پەیداکردوو عەشایری شارەزوورو خێلانی دۆلانی شەرقی هەورامانی کرد بەتابعی خۆی)).[٢٨] دیارە لەو کاتەدا هەورامان فەرمانڕەوایی خۆجێیی نەبوە، لەنەوەکانی بابا ئەردەڵانەوە ئەو فەرمانڕەوایەتی‌یە ناوچەیی‌یە لەهەوراماندا پەیدابووە پشتاوپشت بەناوی(سان‌و خان‌و بەگ)ەوە فەرمانڕەوایەتی‌یان کردووە، ئەمانە پێیان باش نەبووە سەجەرەی فەرمانڕەوایەتی‌یەکەیان بە(باڵوڵە شێت)ەوە

---

[٢٦] شرفخانی بدلیسی، شرفنامە، سەرچاوەی پێشوو، ل١٩٧.

[٢٧]حەمەد ئەمین زەکی، نازناز محەمەد عەبدلقادر، میرنشینەکانی کوردستانی رۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠٠١، ل٣٤.

[٢٨]خولاصەیەکی کوردو کوردستان-جلدی دووەم حکوماتو ئەمارەتانی کورد، سەرچاوەی پێشوو، ل٢٠٥.

ناوبانگی دەربکات بۆیە بالۆلیان گۆڕیوە بە(بەهمەن)وە سەجەرەیەکیشیان بۆ دروست کردووە.[29]

(قانع ی شاعیر)لەم هۆنراوەیەدا بەلگەیەك بەدەستەوە ئەدات کەدەلێت

یادگاری پاشی خۆی ناوێ(کلۆلّ)ە، بێ درۆ
پاشی ئەو(ئەلیاس)و(خدر)و(بابلو)*ی خاوەن عیتاب[30]

فەرمانڕەوایانی هەورامان لەو سەردەمەوە بەناوی بالۆلەوە ئەبێت دەست پێ بکات کەسەربەمیرنشینی ئەردەلان بوەو دەسەلاتو فەرمانڕەوایی کۆمەلگاکەیان گرتۆتە ئەستۆو فەرمانڕەوایەتی‌یەکی (خۆجێ‌یی) یان دامەزراندوەو جارێکی تر(ژیانی رامیاری هەورامان) دەستی پێکردوە کە لەنێوان سالەکانی(١٠٥٦-١٩٣١ز) بوە کە جافرسان لەهەورامانی لهۆن‌و مەحمود خانی دزلی‌و مەحمود خانی کانی سانان ١٩٢٨ لەهەورامانی تەخت کۆتایی بەدەسەلاتو فەرمانڕەوایەتی‌یان هاتووە.[31] بۆ زیاتر شارەزابوون لەسەجەرەی دەسەلاتدارانی هەورامان سەیری ئەو سەرچاوانە بکە کە لەپەراوێزدا نوسراون.**

---

[29] حەمەد ئەمین هەورامانی، مێژوی هەورامان، سەرچاوەی پێشوو، ل١١٦.

* (بابلو- دەبێت بالۆلّ بێت): کە لەکۆمەلگای هەوراماندا بە(بالۆلە شێت) ناسراوە.

[30] دیوانی قانع، کۆکردنەوەی بورهان قانع، چاپخانەی قانع، سلێمانی ٢٠٠٣، ل٧٢.

[31] عومەر مەعروف بەرزنجی، مەحموودخانی دزلی، چاپخانەی نوسینگەی ئازاد- سلێمانی، ٢٠٠٠، ل١٧٤. یا هادی رەشید بەهمەنی، پەیامی هەورامان، سەرچاوەی پێشوو، ل٤٣٨.

** بۆ سەجەرەی فەرمانڕەوایانی هەورامان قۆناغی دووەم هەمیری ئەم سەرچاوانە بکە:-
أ-سی. جی. ئەدمۆندز، کوردو تورك‌و عەرەب، سەرچاوەی پێشوو، ل١٤٢، ئەچنەوە سەر فەرمانڕەوایانی ئەردەلان.
ب-أ. م. مینتیشاشڤیلی، کورد، سەرچاوەی پێشوو، ل١٥٠، ئەچنەوە سەر ئەردەلانەکان.

دەستەی دووەم:- دەسەڵاتی(ئایینی) كۆمەڵگای هەورامان بەدەست(شێخ، سەید، مەلا)كانەوە بوە كە لەژێر پەردەی ئاییندا بونەتە خاوەن دەسەڵات كە هیچیان لەدەسەڵاتدارانی دنیایی كەمتر نەبوە، بەڵكو زۆرینەی كۆمەڵگای هەورامانیان بەلای خۆیاندا راكێشاوە، چونكە تێكڕای خەڵكی هەورامان ئیسلامن‌و پەیڕەوی هەموو یاساو رێسا ئیسلامییەكانیان كردوە، شێخەكان هەرچەندە مێژووی سەرهەڵدانیان لەهەوراماندا زۆر دوورنی‌یە بەڵام بونەتە خاوەن پێگەو پلەو پایەی ئایینی‌و كۆمەڵایەتی نەك هەر لەناو كۆمەڵگاكەدا بەڵكو لەكوردستان‌و لەووڵاتە ئیسلامییەكانیشدا دەنگیان داوەتەوە. لەڕێی پێگە ئایینی‌یەكەیانەوە لەهەوراماندا بونەتە خاوەنی چاكترین زەوی‌و زارو باخ‌و باخاتی هەورامان‌و موڵك‌و ماڵ‌و خانووبەرەیەكی زۆریان بۆ خۆیان دەستەبەر كردوە، چەند خانەقاو مزگەوتێكیان لەسەر رەنجی شانی كۆمەڵگای هەورامان دروست كردوە كەبونەتە جێگای خوێندنی زانستە ئیسلامییەكان. وەك لەلاپەڕە(٣٤)دا نیشان دراوە. (شێخەكان) بەرەچەڵەك‌و بەپێی سەجەرەكەیان هەورامی نین، بەڵكو بوون بەهەورامی. شێخەكانی هەورامان عەرەبن‌و لەسەیدەكانی(نعێم)ن لەكاتی(سەید قڕانی) سەردەمی عەباسییەكاندا باپیرە گەورەیان بەناوی(سەید ظاهر)ەوە هەڵهاتوەو روی كردوەتە هەورامان‌و بەمەبەستی

ج-محەمەد ئەمین هەورامانی، مێژووی هەورامان، سەرچاوەی پێشوو، ل١١٨، ٦٦٦. لەم سەرچاوەیەدا لەلاپەڕە ٥٧٢ كۆمەڵێك هەڵەی مێژوویی تیا بەدی دەكرێت، بەبەراورد لەگەڵ پەیامی هەورامان- هادی رەشید بەهمەنی‌دا لە ل١١٣، ١٢٢، ١٢٣دا.

د/هادی رەشید بەهمەنی، پەیامی هەورامان سەرچاوەی پێشوو، ل١٢٧ دەچنەوە سەر بنەماڵەی ئەردەلانەكان. كەچی لەپێشەوە دەچنەوە سەر(ساسانی فارس)ەكان، بەو پێیە سەجەرەكە گومانی لەسەرەو دروستكراوەو راست نی‌یە.

خۆ حەشاردان‌و خۆشاردنەوە.[٣٢] دوایی نەوەکانی بونەتە خاوەنی پلەوپایەی کۆمەڵایەتی‌و ئایینی‌و لەسەردەمی شێخ عوسمانی تەوێڵە(سیراجەدین ١٧٨١-١٨٦٧ز)دا کاتێك کەبوە بەخەلیفەی مەولانا خالد بۆ بڵاوکردنەوەی ڕێبازی نەقشبەندی سۆفیگەری لەهەوراماندا ناوو ناوبانگی بڵاوبۆتەوە.[٣٣] لەسەردەمی ئەو بەدواوە ئیتر شێخەکان دەستیان گرتوە بەسەر چاکترین زەوی‌وزارو موڵك‌و ماڵ‌و باخ‌و باخاتی کۆمەڵگای هەوراماندا لەژێرپەردەی خواپەرستی‌و ئایینداا ئەو دەسەڵاتدارانە دەستەی یەکەم‌و دەستەی دووەم(دنیاییەکان، ئایینی‌یەکان) لەناوخۆیاندا ناکۆك‌و ناتەبا بوون. بەڵام بەرامبەر کۆمەڵگای هەورامان یەك جۆر رامیاریان پیادەکردوە کە لەسەر(بەهەژارکردن‌و داگیرکردنی زەوی‌وزارو باخ‌و باخات‌و ملکەچ پێکردنی کۆمەڵگاکەو ترس‌و تۆقاندنیان‌و ئاوارەکردن‌و دەربەدەرکردنیان‌و رسواکردن‌و تەنانەت کوشتن‌و زیندانی کردنیان) دامەزراوە. بەکورتی لەقۆناغی فەرمانڕەوایی خۆجێیی هەورامان هەر سێ دەردەکە(نەخۆشی، نەخوێندەواری، هەژاری) سەریان کردبوە کۆمەڵگای هەورامان‌و لەجوڵەیان خستبوو.[٣٤]

بەڕای توێژەر ئەو باسەی پێشەوە ئەم خاڵانەی لای خوارەوەی لێ پەیدا دەبن:-

١-بەپێی سەجەرەی(سان‌و خان‌و بەگ) چ ئەوەی دەگەڕێتەوە سەر(بەهمەن) یا ئەوەی دەگەڕێتەوە سەر(باڵوڵ) ئەمانە هەورامی

---

[٣٢] محەمەد ئەمین هەورامانی، مێژووی هەورامان، سەرچاوەی پێشوو، ل٧٣.

[٣٣] مەلا عەبدول کەریمی مودەرس، گۆڤاری رۆژنامەی(١٤) ژمارە(١٤) سەرچاوەی پێشوو، ل١٦.

[٣٤] شاکر فتاح، رۆژنامەی خورماڵ، سەرچاوەی پێشوو، ل٤-٥.

ڕەسەن نین، بەڵکو بونەتە هەورامیو دواتر دەسەڵاتی رامیاریی کۆمەڵگاکەیان بۆ خۆیان قۆرخ کردوە.

٢-هەندێك هەورامی ڕەسەن بەهۆی تێکەڵاوبونیانەوە لەگەڵ دەستەی فەرمانڕەواو دەسەڵاتداردا، ساناوییو خانوییو بەگاوی بوون، لەناو کۆمەڵگاکەدا بە(بەگە رووتە) ناسراون، ئەوانە هەورامی ڕەسەنن.

٣-بەپێی سەجەرەی(شێخەکان) ئەوانە هەورامی نین، بەڵکو بوون بەهەورامیو دەسەڵاتی ئایینی کۆمەڵگاکەیان بۆ بەرژەوەندی خۆیان قۆرخ کردوە.

٤-هەندێك هەورامی ڕەسەن بەهۆی تێکەڵاوبونیانەوە لەگەڵ شێخەکاندا، شێخاوی بوون، لەناو کۆمەڵگاکەدا بە(شێخە درۆزنە)یا(شێخە رووتە) ناسراون، ئەوانە هەورامی ڕەسەنن.

٥-چینی دەسەڵاتدار(دەسەڵاتی دنیاییو دەسەڵاتی ئایینی) هەمیشە ناکۆك بوون لەناو خۆیاندا، بەڵام بەرامبەر بەهەورامییە ڕەسەنەکان یەك جۆر رامیارییان پیادەکردوە.

٦-لەو سەردەمەدا کۆمەڵگای هەورامان بووە بەدوو چینەوە، چینێکی کەمینەی دەسەڵاتدارو فەرمانڕەواو خاوەن بڕیارو خاوەن زەویوزار بوون. چینەکەی تر زۆرینەنو هەموو هەورامییە ڕەسەنەکانن کەهەژارو بێ دەسەڵاتو جێبەجێکەری بڕیارەکانی دەسەڵاتداران بوون.

٧-فەرمانڕەواو دەسەڵاتدارەکانی کۆمەڵگای هەورامان لەو سەردەمەدا (سەربەست نەبوون)، بەڵکو گرێدراوی دەوڵەتە ئیسلامییەکانی(سەفەویو عوسمانی) یاگرێدراوی میرنشینە کوردییەکانی (ئەردەڵانو بابان) بوون.

٨-ئاژاوەو شەڕو شۆڕ لەکۆمەڵگاکەدا لەپێناو بەرژەوەندییەکانی دەسەڵاتداراندا بەرپابووەو بەناوی نەتەوایەتییەوە بۆیاخ کراوەو هیچ

جۆرە Ideologie یەتێکیان نەبووەو هیچ ئاسەوارێکی بیروباوەڕی ناوچەگەری یا نەتەوایەتی یا ئایینی بەکۆمەڵگاکەوە بەجێ نەماوە.

٩-ململانێ هەبوە لەنێوان ئەو دوو چینەدا(چینی دەسەڵاتدار-کەبوون بەهەورامی)و(چینی بێ دەسەڵاتو هەژارەکان کەهەورامییە رەسەنەکان) بوون.

قۆناغی سێیەم: ژیانی رامیاریی هەورامان لەم قۆناغەدا زۆر هەڵدەگرێت لەسەری بنوسرێت، هەر لەپەیدابونی بیروباوەڕو ئایدۆلۆژیەتی نەتەوایەتیو نیشتمانیو کۆمۆنیستیەوە بیگرە تا پەیدابونی بزوتنەوە رزگاریخوازەکانی گەلی کورد. بەڵام باسەکەی ئێمە چوارچێوەیەکی دیاریکراوی هەیەو ناکرێت لێی دەربچین، بۆیە بەچەند خاڵێك ژیانی رامیاریی کۆمەڵگای هەورامان لەم قۆناغەدا دەستنیشان دەکەین:-

١-لەسەرەتای مێژووی هاوچەرخی هەوراماندا هێشتا دەسەڵاتو فەرمانڕەوایەتیی ناوچەیی(جافرسان) لەهەورامانی لهۆنو(ئەفراسیاو بەگ) لەهەورامانی لهۆنی بەشی کوردستانی عیراقو(مەحمود خانی دزڵی)و(مەحمود خانی کانی سانان)و پلەو پایەی شێخەکانی نەقشبەندی(شێخ حیسامەدینو شێخ عەلائەدینو شێخ عوسمانی بیارە) کۆتایییان نەهاتبوو. بزوتنەوەکەی شێخ مەحمودی حەفید دەستی پێکرد بوو ئەوانە(پشتوپەنا) بوون لەهەموو روویەکەوە، تەنانەت هاوکاریان دەکرد لەشەڕەکانیدا دژی ئینگلیزەکان((دوای ئەوەی کە-مەحمود خانی دزڵی- شاری سلێمانی لەچنگی داگیرکەرانی ئینگلیز رزگار کردو سوپاو دەستو پێوەندەکانی دەرپەڕاندو کلیلی سەرفرازی شارەکەی دایە دەست شێخی نەمر... ژمارەیەکی زۆری سوپاکەی شێخ مەحموودی نەمر لەجەنگاوەرەکانی مەحمودخانی دزڵی پێکهاتبوو....وە

پێشڕەوی شەڕەکەی دەربەندی بازیان بوون)).[٣٥] کۆمەڵگای هەورامان لەم قۆناغەدا کەهەردوو دەسەڵاتی(رامیاریو ئایینی) بەهێزبووە، ((وە دەسەڵاتی ئایینی ئیسلامیان کردوەتە پەتو ملیان بەرەو نۆکەریو ملکەچیو یەخسیریو بێبەشیو رۆژە رەشی، راکێشاوە))[٣٦] دەسەڵاتی فەرمانڕەوایەتییە رامیارییەکەشی لەوە باشتر نەبوە. ئەو بارودۆخە نالەبارە کاریگەری خراپی هەبووە لەسەر ژیانی کۆمەڵایەتی هەورامان، کۆمەڵگاکە لەبارێکی خراپو دواکەوتوو پڕ لەشەڕو ئاژاوەو نائارامیدا ناڵاندویەتی خەڵکەکەی توشی(هەژاریو نەخۆشیو نەخوێندەواری) بوە بەگشتی کۆمەڵگاکە لەو هەلو مەرجەدا لەڕوی کۆمەڵایەتیو ئابوریو فەرهەنگییەوە دواکەوتوو بووە چونکە ژیانی رامیارییەکەی کاریگەری هەبوە لەسەر بارەکانی تری ژیانی کۆمەڵایەتی.[٣٧]

٢-کەجوڵانەوەکەی ئەیلولی گەلی کورد لەساڵی ١٩٦١دا دەستی پێکرد بەشێك لەکۆمەڵگای هەورامان- هەورامانی لەۆنی دیوی کوردستانی عیراق- بەشداری کاریگەری کردوە لەو جوڵانەوەیەدا. ئەوەش بەجۆرێك بووە کە بەدرێژایی تەمەنی جوڵانەوەکە بارەگاکانی هێزی خەبات لە(تەوێڵەو بیارە)دا جێگیربوونو هەموو پێداویستیەکانیان لەناو کۆمەڵگاکەدا دەستەبەر کراون. بەناوبانگترین شەڕ کە لەمێژووی ئەو جوڵانەوەیەدا تۆمارکراوە شەڕی(پردەکەی زەڵم) بووە کە لەساڵی ١٩٦٤دا هەورامییەکان بەفەرماندەیی(حەمەلە گوڵپی) هەڵیان کوتاوەتە سەر لیوای ٢٠ کە(زەعیم سدیق) فەرماندەی

---

[٣٥] عومەر مەعروف بەرزنجی، مەحموود خانی دزڵی، سەرچاوەی پێشوو، ل٧٥، ٧٩.

[٣٦] د. حوسێنی خەلیقی، کۆمەڵناسیی کوردەواری، چاپخانەی الحوادث، بەغدا، ١٩٩٢، ل٧٩.

[٣٧] شاکر فتاح، رۆژنامەی خورماڵ، سەرچاوەی پێشوو، ل٥.

بووەو لەو هەڵمەتەدا بۆ یەکەم جار بووە کەپێشمەرگە بە(خەنجەر) پەلاماری زرێپۆشی دابێت بەڵام لەبەر نابەرامبەری هێزەکان لەڕوی جۆری چەكو ژمارەی شەڕکەرو ڕێکخستنەوە فەرماندەی هێزەکانی پێشمەرگە دەکوژرێت کە بەخەنجەرەکەیەوە لەسەر دەبابەیەك بووەو دەبابەکەی دواوە تەقەی لێکردوەو لەگەڵ خۆیدا(سێ) پێشمەرگەی تر کەیەکێکیان(ئەمین کوێخا برایم) خەڵکی لادێی دەگاشێخان بوە نزیك شارۆچکەی بیارەو دوو پێشمەرگەی تریش کەخەڵکی شاری هەڵەبجەو گوندی عەبابەیلێ بوون زرێپۆشەکان لەسەنگەرەکانیاندا شێلاونیان‌و گۆشت‌و خۆڵەکە بەجۆرێك تێکەڵ بوە نەناسراونەتەوە.

ئەو هەڵمەتە لەڕوی(وورە)وە گورزێکی کاریگەربووە کەهەڵوێستەی بەدوژمنی گەلی کورد کردوە وەبۆ دوژمنانیان سەلماندووە داگیرکەران ناتوانن هەورامان داگیر بکەن تا بەسەر لاشەکانیاندا تێنەپەڕن، لەدوای ئەو روداوە وە دوژمنان رویان لەهەورامان نەکردوە وە هەورامان بۆتە قەڵایەکی قایم بۆ بزوتنەوەکەی ئەیلول. یەکێك لەوانەی لەو دەستەیەدا بوەو لەشەڕەکە رزگاری بوە(مام عەبدی- رەحمان رۆستەم) کەخەڵکی شارۆچکەی بیارە بووە.[38]*

٣-لەدوای(ئاش بەتاڵ)ەکەی ساڵی ١٩٧٥ لەکوردستاندا(شۆڕشی نوێ) بەرپابوو دژی رژێمی بەعس کە(یەکێتی‌ی نیشتمانی‌ی کوردستان) بەرپای کردو پاشماوەکانی شۆڕشەکەی ئەیلول کە لەئێران مابونەوە بەناوی(قیادەی موەقەت- پارتی دیموکراتی کوردستان) لەساڵی ١٩٧٧وە گەڕانەوە سنورەکانی هەورامان، هەردوو ڕێکخراوەکە

---

[38] هادی رەشید بەهمەنی، پەیامی هەورامان، سەرچاوەی پێشوو، ل١٦٩.

* شایەت حاڵەکان(مام عەبدی- رەحمان رۆستەم) خۆی پێشمەرگەی ئەو دەستەیە بوەو بەشداری کردوە لەشەڕەکەدا.

بنکەو بارەگایان لەهەوراماندا کردەوە، پێویستییەکانی ئەو دوو ڕێکخراوە لەسەر شانی کۆمەڵگای هەورامان بوون، ئەو پێشمەرگانەی کەهەورامی بوون‌و دژی ڕژێمی بەعس جەنگاون لەناو هەردوو ڕێکخراوەکەدا نزیکەی ٧٠٠ کەس بوون، کەنزیکەی ١٢٠ کەسیان کوژراون تاکو ڕاپەڕینەکەی ١٩٩١.

٤-هەورامییەکان ئەو ژیانە نالەبارو پڕ کێشەو دەردەسەرییەی کە بەدرێژایی مێژوو بەرۆکی گرتوون لەلایەك‌و لەلایەکی ترەوە ململانێی سەرەمەرەیان لەگەڵ تۆپۆگرافیای هەورامان لەمرۆڤێکی ئاسایی‌یەوە بۆ مرۆڤێکی ڕامیاری‌و خاوەن شارستانەتێکی دێرین گۆڕاون، بەڵام چەرخی ڕۆژگار یاوەریان نەبووە، ئەو ئاوات‌و خواستانەی کەهەیان بون بۆیان بەدی نەهاتوون، وەك کۆمەڵگایەکی دێرین‌و بەئەزموون سەیر نەکراون، زۆرجار ڕوبەڕوی توانج‌و بۆچونی بێ سەروبەر بونەتەوە وەك(دکتۆر کەمال فوئاد) کەخۆی شارەزا نەبووە لەشێوەزاری هەورامی پێی ڕەوا نەبینیون کەزمانەکەیان زمانی کوردی ڕەسەن بێت بەڵکو بەکوردی نەزانیوە.[٣٩] و هەروەها(ئەمین زەکی) بەتاجیك دەیانناسێنێت.[٤٠]

کاریگەری ژیانی ڕامیاری لەسەر پێکهاتەی کۆمەڵگای هەورامان

هەروەك دەرکەوت لەئەنجامی باری ڕامیاری کۆمەڵگای هەورامان جێگیر نەبووە لەسەردەمێکەوە بۆ سەردەمێکی تر جیاواز بووە، لەسەردەمێکدا دابەش بووە بۆ(دوو چین) دیارە ململانێ هەبوە لەنێوانیاندا ئەمە لەلایەك، لەلایەکی ترەوە توشی هێرش‌و پەلامارەکانی دوژمنانی گەلی کورد بونەتەوەو گورزی کاریگەریان بەر

---

[٣٩] محەمەد ئەمین هەورامانی، مێژووی هەورامان، سەرچاوەی پێشوو، ل٥٨٥.
[٤٠] محەمەد ئەمین زەکی، خولاصەیەکی تاریخی کوردو کوردستان، سەرچاوەی پێشوو، ل٢٢٠.

کەوتووە، سەرباری ئەوە هەمیشە لەجەنگدابوون لەگەڵ تۆپۆگرافیای ناوچەکە، ئەوانە هەموویان کاریگەری خراپیان هەبوە لەسەر ژیانی رامیاریی کۆمەڵگای هەورامان، ئەوەش بەخراپی کاریگەری هەبووە لەسەر ژیانی ئابووریو رۆشنبیریو کۆمەلآیەتیو ئایینی کۆمەڵگاکە، چونکە ژیانی کۆمەلآیەتی لەسستمێك پێك دێت کە بەتۆڕێك لەپەیوەندی پەیدابوەو بەیەکەوە بەستراوەو تەواوکەری یەکترە خراپی ژیانی رامیاری کاریگەری بوە لەسەر سستمی پێکهاتەی کۆمەڵگاکە ئەوەش دەرەنجامی شێواندنو ئالۆزبونی ژیانی کۆمەلآیەتی کۆمەڵگای هەورامانی لێ کەوتۆتەوە بۆیە توشی هەرسێ دەردەکە بوە(هەژاریو نەخۆشیو نەخوێندەواری).

باسی چوارەم

ژیانی شارستانیو کلتوریی هەورامان

ژیارو کلتور پێوەست نییە بەکۆمەڵگایەکەوە بەتەنها، بەڵکو هەموو کۆمەڵگایەك بەشی خۆی کلتوری تایبەتی خۆی هەیە. ئیتر ئەو کۆمەڵگایە سەرەتایی بێت یا پێشکەوتوو. شارستانیێت Civilization زاراوەیەکە دەچێتە ناو کلتورەوە Culture، لەڕوانگەی ئەنترۆپۆلۆجییەوە جیاوازی نییە لەنێوان ئەو دوو زاراوەیەدا.[41]

ژیارو کلتور Culture تێکەڵە پێکهاتەیەکی یەکتر تەواوکەرە کە لەبیروباوەڕو دابو نەریتو خوو و ڕەوشتو ئامرازەکان، کەپێویستە مرۆڤ خۆی بگونجێنێت لەگەڵیاندا لەناو کۆمەڵگادا بەمەبەستی دابینکردنی پێویستییە سەرەکییەکانی ژیانی.[42] هەروەها هەموو ئەو پێکهاتە ئاڵۆزەیە کەدابو نەریتو بیروباوەڕو هونەرو ڕەوشتو یاساو هەموو شارەزاییەکانو هەڵسو کەوتەکان کەمرۆڤ وەریگرتوون وەك ئەندامێکی کۆمەڵگا، بەکورتی شارستانێتی(کلتور) ئەوەیە، ئەو بەشە ژینگەیە کەمرۆڤ دروستی کردوە.[43] لەگەڵ ئەوەشدا شارستانێت(کلتور) بریتییە لەشێوە باوە گشتییەکەی ژیان لەکاتێکی دیاری کراودا لەناو

---

[1] د. عبدالحميد لطفي، الانثروبولوجيا الاجتماعية، المصدر السابق، ص٥٩.

[2] د. محمد أحمد الزعبي، التغير الأجتماعي، ط١، دار الطليعة للطباعة والنشر- بيروت، ١٩٧٨، ص١١١.

[3] ميلفيل. ج. هرسكوفيتز، طبيعة الثقافة، ترجمة د. رياح النفاخ، مطبعة وزارة الثقافة، دمشق، ١٩٧٣، ص٥.

کۆمەڵگای مرۆڤایەتیدا بەگشتی.[٤] هەر بەو شێوەیەش شارستانێتی(کلتور) ئەو شتانەیە کەتاکە کەس لەکۆمەڵگا وەری دەگرێت وەك هونەرەکان، زانستەکان، زانیارییە گشتی یەکان، فەلسەفە، بیروبڕواو شتی لەو چەشنانە.[٥] کەواتە شارستانێتی(کلتور) بەرهەمی ئاوێتە بوونی مرۆڤو ژینگەی سروشتی یە، کەتواناکانیو سەرچاوەکانی بەکار دەهێنرێنو سوودو کەڵکیان لێ وەردەگیرێت، هەر یەك کار لەوی تر دەکاتو تەواوکەری یەکترین.[٦] کەواتە شارستانێت(کلتور) لەسەرەتاوە بیرو هزرێکە لەلای مرۆڤ گەڵاڵە دەبێت، بەهەوڵو تێکۆشانو ماندووبوون بەرهەم دەهێنرێت، ئەو بەرهەمە یا بەشێوەی(شمەك) کە بەشێوەی هەموو ئامرازەکانی ئابوریو ئاوەدان کردنەوە لەژیاندا دەردەکەون، یا بەشێوەیەکی(واتایی) لەبواری کۆمەڵایەتی دا لەشێوەی هەڵس وکەوتی ئەندامانی کۆمەڵگادا دەردەکەون وەك دابو نەریتو خوورەوشتو یاساو هونەرو بیروباوەڕەکان.[٧] کۆمەڵگا گەورە بێت یا بچوك خاوەنی شارستانێتیی تایبەتی خۆیەتیو چەند خەسڵەتو نیشانەی تایبەتمەندی پێوەدیارە کە بەپێی کاتو شوێن لەیەکتر جیا دەکرێنەوە.[٨]

---

[٤] د. قيس النوري، الحضارة والشخصية، وزارة التعليم العالي والبحث العلمي، المكتبة الوطنية، بغداد، ١٩٨١، ص٧٤.

[٥] د. حوسێنی خەلیقی، کۆمەڵناسی کوردەواری، سەرچاوەی پێشوو، ل٢٤٨.

[٦] نخبة من الباحثين العراقيين، حضارة العراق، الجزء الأول، المصدر السابق، ص١٦.

[٧] مجموعة من اساتذة علم الاجتماع، دراسات في علم الأجتماع والأنثروبولوجيا، الطبعة الأولى، دار المعارف بمصر، ١٩٧٥، ص٣٧٢.

[٨] ليو أوينهايم، بلاد ما بين النهرين، ترجمة سعدي فيضي عبدالرزاق، وزارة الثقافة والأعلام، دار الرشيد- بغداد، ١٩٨١، ص١٥٤-١٥٩.

هەر ئەوەشە وای کردووە زانایانی ئەنترۆپۆلۆجی خاوەن ڕێبازی(مەڵبەندە شارستانیێتەکان) بڵێن: شارستانیێت (کلتور) لەگەڵێکەوە بۆ گەلێکی تر جیاوازی هەیەو لێکچونەکانیشیان لەئەنجامی پەیوەندییەکانەوە دروست بوون، جا لەڕێگای شەڕو شۆڕەوە بێت یا لەڕێگای کۆچ کردنو بازرگانی کردنو هێرشەکانی دەزگاکانی ڕاگەیاندنەوە بوبێت.[9] مرۆڤ هەمیشە بیردەکاتەوە ئەنجامی بیرکردنەوەکەشی داهێنانە یەك لەدوای یەکەکانە(شمەکی)و(واتایی)یە، ئەوانیش هەمیشە لەگۆڕاندانو ناوەستن چونکە پێویستییەکانی ڕۆژانە ئەوە دەخوازن، هەر ئەوەشە بۆتە هاندەری مرۆڤ بەچەند قۆناغێکی ژیاندا تێپەڕێتو خۆی لەئاژەڵەکانو بونەوەرەکانی تر جیا بکاتەوە.[10] ئەو گۆڕانەش بەشێوەیەکی ڕێكو پێكو بەپێی سستمێك بووە، نەك لەخۆیەوەو بەپێی هەڵکەوت بوبێت.[11] بەپێی هەڵکەوتی جوگرافیو پەیدابونی کۆمەڵگا جیاوازەکانو ژینگە جیاوازەکان شارستانەتەکان جیاوازیان هەیە، هەرچەندە هەندێك(شارستانەتی گشتی) هەیە کەلای هەموو کۆمەڵگاکانی مرۆڤایەتی لەجیهاندا وەك یەکن.[12] کە بەهۆی

---

[9] د. محمد عبده محجوب، الأتجاه السوسيو أنثروبولوجى في دراسة المجتمع، دار العلم للملاين، بيروت، بدون سنة الطبع، ص١٣-١٥.

[10] د. حوسێنی خەلیقی، فەلسەفەی کۆمەڵ، الشركة العراقية للطباعة، بغداد، ١٩٨٩، ل١٣٢.

[11] صدام الزيادى، المدخل الى الفلسفة، ج١، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٨٩، ص٢٠٨.

[12] د. تقي الدباغ ود. قيس نعمة النوري، علم الأنسان الطبيعي، وزارة التعليم العالي، مطبعة الجامعة- بغداد، ١٩٨٣، ص٢٦٦.

کرداری فێربونەوە لەکەسێکەوە بۆ کەسێکی تر، یا لەکۆمەڵگایەکەوە بۆ کۆمەڵگایەکی تر، یا لەوەچەیەکەوە بۆ نەوەکانی دەگوێزرێتەوە.[13]

گۆڕانی شارستانێتیش کتوپڕ نی‌یە، بەڵکو ماوەیەکی دوورو درێژی دەوێت، هەروەها گۆڕانی شارستانێتی(شمەك)ی وەك گۆڕانی شارستانێتی(واتایی) نی‌یە، شمەکی‌یەکان زوو دەگۆڕێن، بەڵام واتایی‌یەکان لەسەرخۆو ماوەیەکی زۆریان دەوێت تا دەگۆڕێن.[14] هەموو داهێنانو دۆزینەوەیەکی نوێ کاریگەری خۆی هەیە لەسەر کۆمەڵگاو راستەوخۆ یا ناڕاستەوخۆ لایەنێکی ژیانی کۆمەڵایەتی دەگۆڕێت ئەویش بەرێگای کاردانەوەو گەیاندنو فێرکردن کار لەلایەنەکانی تر دەکاتو کۆمەڵگا بەرەو گۆڕان دەباتو دەگۆڕێت.[15] گەلانو کۆمەڵگاکانی مرۆڤایەتی پێشکەوتووبن یا دواکەوتوو، گەورەبن یا بچووك خاوەن شارستانێتی تایبەتین ئەوەش سەرنجی زانا ئەنترۆپۆلۆجیەکانیان راکێشا کەزاراوەی(شارستانێتی رێژەیی Cultural Relativity) یان داهێنا کەئاماژە بەجیاوازی شارستانێتی گەلانو کۆمەڵگاکان دەدات.[16] وە شارستانێت(کلتور) دەبێت بەدوو لقی سەرەکی‌یەوە کە(شمەکی- مادی، واتایی-مەعنەوی)یە. ئەگەر بێینە سەر باسی شارستانێتی(کلتوری) کۆمەڵگای کوردەواری بەگشتی‌و

---

[13] أن تايلر وآخرون، مدخل الى علم النفس، ترجمة عيسى سمعان، ج١، وزارة الثقافة- دمشق، ١٩٩٦، ص٤٦١.

[14] د. فوزية دياب، القيم والعادات الأجتماعية، دار النهضة العربية- بيروت، ١٩٨٠، ص٦١.

[15] أ. ك. آوتاوايى، التربية والمجتمع، ترجمة د. وهيب ابراهيم سمعان وآخرون، مكتبة الأنجلو المصرية- القاهرة، ١٩٧٠، ص١٢.

[16] د. قيس النوري، الأنثروبولوجيا الاقتصادية، المصدر السابق، ص١٤.

کۆمەڵگای هەورامان بەتایبەتی دەبینین کۆمەڵگای هەورامان وەك بەشێکی گرنگی نەتەوەی کورد لەکۆن‌و نوێدا خاوەنی شارستانێتی تایبەتی خۆی بووە، جگە لەوەی بەشداریشی کردووە لەپێکهاتەی(شارستانێتی گشتی) نەتەوەی کورددا، تێکڕا شارستانێتی کۆمەڵگای هەورامان دوو بەشە کەئەوانیش شارستانێتی(شمەك)یەو شارستانێتی(واتایی)یە کە بەکورتی باسیان دەکەین.

بەشی یەکەم:

شارستانێتی(کلتوری)ی شمەك- مادی:

مەبەست لەشارستانێتیی شمەك هەموو ئەو کەرەستەو ئامرازو ئاسەوارانەیە کە بەشێوەی(شمەك)ی کۆمەڵگای هەورامان لەبواری ئابووری‌و ئاوەدانکردنەوەو جەنگ‌و سەربازیدا ئاسەواری بەجێ ماوە لەسەردەمە کۆنەکاندا، یا ئێستا ئامرازو کەرەستەی ژیانی شارستانێتی کۆمەڵگای هەورامانن.

تا ئێستا سنوری جوگرافی هەورامان نەپشکێنراوە لەلایەن دەزگا بەرپرسەکانەوە، پاشماوەی دێرین‌و شارستانێتی ئەو کۆمەڵگایە لەژێر خاك‌و خۆڵ‌و کەلاوە روخاوەکان‌و ئەشکەوتەکاندا ماوەتەوەو ئاشکرا نەکراوە، بۆیە زانیاریمان لەسەر ژیانی شارستانێتی(کلتوری) ئەو کۆمەڵگا دێرینە ئەوەندە نییە کەباسەکە تێرو تەسەل بکات‌و هەموو کەلەبەرەکان پڕ بکاتەوە لەگەڵ ئەوەشدا بەپشت بەستن بەچەند سەرچاوەیەکی مێژوویی مشتێك لەخەرواری شارستانێتی(کلتوری) دێرینی ئەو کۆمەڵگایە دەخەینە روو کە لەناو(بەڵگەنامەکانی هەورامان، چەند نمونەیەکی دراوی کۆن، چەند کەرەستەیەکی سوپایی‌و جەنگی) ئاماژەیان پێ دراوە.

بەڵگەنامەکانی هەورامان[17]

لەهەورامان(سێ) بەڵگەنامەی مێژوویی دۆزراونەتەوە پاش گواستنەوەیان بۆ لەندەن زانایان(کاولی، منس) تاووتوێیان کردون مێژوەکەیان بۆ ساڵەکانی ٨٨ پ. ز، ٢٨ پ، ز، ١١ پ. ز دەگەڕێتەوە کە بەخەتی یۆنانیو ئارامیو بەزمانی کۆمەڵگاکە نوسراون. ناوەرۆکی بەڵگەکان باس لەکڕینو فرۆشتنی ڕەزوباخ دەکەنو بەهای شمەکە کە بەجۆرە(پارە) یەك دیاری کراوەو فرۆشیارو کڕیارو شایەت دیاری کراون. ئەو بەڵگانە بۆ بابەتی کۆمەڵناسیو ئەنترۆپۆلۆجی بایەخی تایبەتیان هەیە، چونکە چەند ڕاستییەکی شارستانێتی(کلتوری) ئەو کۆمەڵگایە بەدەستەوە دەدەن لەو سەردەمە مێژووییەدا لەم ڕوانەوە:

١-کۆمەڵگای هەورامان لەو سەردەمەدا جێگیربووەو کۆچەر نەبوە.

٢-ڕەزو باخ دانانیان زانیوەو سەرچاوەی بژێویان بوون.

٣-خاوەنی سستمێکی خاوەندارێتی بوون کە(خاوەندارێتی تایبەتە) بەپێی کڕینو فرۆشتنو شایەت ئەو خاوەندارێتییە لەکەسێکەوە بۆ کەسێکی تر گوێزراوەتەوە.

٤-دراویان هەبوەو لەکانزا دروست کراوەو مامەڵەی پێ کراوە.

٥-شێوەزارەکەیان یا زمانەکەی خۆیان لەکڕینو فرۆشتنەکەدا بەکار هێناوە.

٦-کۆمەڵگای هەورامان خاوەن یاساو ڕێساو دەستورێك بووە کەپشتی بەنووسینو تۆمارکردنو بەڵگە بەستووە.

---

[17] د. جمال رشید أحمد، لێکۆڵینەوەیەکی زمانەوانی دەربارەی مێژووی وڵاتی کوردەواری، وەزارەتی ڕۆشنبیریو ڕاگەیاندن، بەغدا- عیاق، ١٩٨٨، ل٣٣١-٣٥٤. هەروەها بڕوانە: سۆران کوردستانی، بەڵگەنامە کۆنەکانی هەورامان، وەرگێڕانی کارزان محمد، گۆڤاری هەزارمێرد ژ.(٢٢) وەزارەتی ڕۆشنبیری، ٢٠٠٢، ل٧٦.

دراو لەهەوراماندا[18]

لەهەوراماندا پێش ئیسلام لەسەردەمی ئاشکانیەکاندا(دراوی کانزایی) بەکارهاتووە لەمامەڵەو چالاکی‌یە ئابوریەکاندا جۆرە دراوێك دۆزراوەتەوە دیوێکی وێنەی ژنێکی پێوەیەو دیوەکەی تری بەئەلفو بێی ئارامی لەسەری نوسراوە بۆ زانستی کۆمەڵناسی‌و ئەنترۆپۆلۆجی چەند سودێك دەبەخشێت وەك:-

١-بۆ ئاڵوگۆڕ کردن‌و چالاکی‌یە ئابوری‌یەکان دراو بەکارهاتووەو کانزاکان ناسراون.

٢-بەهای هەندێك کانزا لەوانی تر زیاتر بووەو بەرەنج‌و ماندووبون هاوسەنگ کراوە.

٣-ژن نرخێکی زۆری هەبووە چونکە وێنەی ژن لەسەر دراو هەڵکەنراوە لەوانەشە فەرمانڕەوا بوبێت لەو سەردەمەدا، تا ئێستا بەشێوەزاری هەورامی ئەو وشەیە پارێزراوەو زیندووەو رۆژانە بەکاردێت کەبەو دراوەوە هەبوەو پێی وتراوە(ئەدا، ئاداد، Adad) بەواتا(دایك).

٤-جۆری پەیوەندیەکان‌و خاوەنداریەتەکان دیاری دەکات.

چەند کەرەستەیەکی سوپایی‌و جەنگی[19]

لەشارۆچکەی بیارە لەبەرواری ١٩٩٧/٥/١٣ چەند دەفرێکی برۆنزی هەمە شێوەو چەند کەرەسەو ئامرازێکی جەنگی‌و سوپایی کانزایی دۆزرانەوەو خرانە مۆزەخانەی سلێمانی‌یەوە کە ئێستا بەژمارەکانی(١٧٦، ١٧٧، ١٧٨، ١٧٩، ١٨٠، ١٨١، ١٨٢، ١٨٣، ١٨٤، ١٨٥، ١٨٦، ١٨٨، ١٨٩) تۆمار کراون. مێژووەکەیان بۆ سەدەی هەشتەم‌و حەوتەمی پ. ز دەگەڕێتەوە، شوێنەوارەکە وێرانە شارێکەو

---

[18] محەمەد ئەمین هەورامانی، مێژووی هەورامان، سەرچاوەی پێشوو، ل٧٤

[19] مۆزەخانەی سلێمانی، ئاسەوارێکی بیارە- ئاسنە وەرد، ١٩٩٧، ژمارەکانی(١٧٦-١٨٩).

دوور نییە لەشەڕوشۆڕی ئاشوریەکان لەسەردەمی(ئەدەد نیراری یەکەم) ساڵی ٩١١ پ. ز پاشای ئاشووری پەلاماری ئەو دەوروبەرەی دابێتو هێرشەکانی تا هەورامان گەیشتبنو وێران کرابێت.[20] یا لەسەردەمی (ئەدەد نیراری دووەم ٨٩١ پ. ز) ئەو کاولکارییە روی نەدابێت، چونکە ئەویش شەڕو پەلاماردانەکانی سنووری هەورامانیان گرتۆتەوە.[21] کاتێك سوپای ئیسلام هەورامانی داگیرکردوە ژیانی شارستانێتی(کلتوری) کۆمەڵگای هەورامان بەرەو پوکانەوە چوەو خەڵکەکەی خەریکی خواپەرستی بوون، زۆر بەتەنگ کاروبارە دنیاییەکانەوە نەبوون تا ئەو کاتەی عوسمانییەکانو سەفەویەکان کەوتونەتە شەڕەوەو هەڵێك رەخساوە لەهەوراماندا جۆرە فەرمانڕەوایەتییەکی(ناوچەیی- خۆجێی) دامەزراوە، ئەویش دەسەڵاتی نیمچە دەرەبەگایەتیو بنەماڵەیی لێ پەیدابووە، هەرچەندە کۆمەڵگایەکی دێرینو خاوەن شارستانێتیش بووە، هەروەك چۆن کۆمەڵگای کوردەواری لەو سەردەمە پیادەی کردووە.[22]

ئەو دەسەڵاتە ناوچەییە کاریگەری خراپی هەبووە لەسەر کۆمەڵگای هەورامانو بوە بەدوو چینەوەو ململانەو شەڕو شۆڕێکی درێژ خایەن بەرۆکی گرتووە، جگە لەشەڕە ناوخۆییەکان تووشی شەڕی رووسەکانو ئینگلیزەکانیش بووە.[23]

کلتوری تەندروستی

---

[20] کرێکار عبداللە حسین، کوردو ئاشوری، بڵاوکراوەکانی بنکەی ئەدەبیو روناکبیریی گەلاوێژ، چاپی یەکەم ، وەزارەتی رۆشنبیری، حکومەتی هەرێمی کوردستان- سلێمانی، ١٩٨٨، ل٥٢.

[21] د. فوزی رشید، آشور، دار الحریة للطباعة، ١٩٨٥، ص٢٦.

[22] أ. شامیلوف، حول مسالة الأقطاع، ترجمة د. کمال مظهر أحمد، المصدر السابق، ص٢٦.

[23] د. کمال مەزهەر، چەند لاپەڕەیەك لەمێژووی گەلی کورد، بەرگی دووەم، چاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠٠١، ل٣٧، ٥٦، ١٨١.

خەڵکی هەورامان بەگشتی لەش ساغو توندوتۆڵو تۆکمەن، ئەویش بەهۆی کاریگەریی ژینگە جوگرافیەکەیانەوە. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا نەخۆشییەکانی(زگماك، رووداوە سروشتی‌یەکان، رووداوی تر)خەڵکەکە دوچاری نەخۆشی‌یە جۆراو جۆرەکان بوون، بۆ چارەسەرکردنی نەخۆشی‌یەکانیان شارەزاو لێزانو پسپۆڕی هەمەچەشنەیان بووە کە بەکەرەستەی جۆراو جۆر چارەسەری نەخۆشی‌یەکانیان کردووە. تێکڕا دەکرێن بە(سێ)دەستەوە:-

دەستەی یەکەم:-ئەو کەسانەی بەهۆی رووداوەکانەوە ئەندامێکی لەشیان(شکاوە) براوەنەتە لای شارەزایانی شکستە کە بە(جەڕاحەکان) ناسراون لەناو کۆمەڵگاکەدا، ئەوانیش دوای پشکنینو لێوردبونەوە چەند کەرەستەیەکیان بەکار هێناوە بۆ چارەسەری جۆری شکستەکە وەك(ئاوی شلەتێن، سابون، مشەمای هێلکە، تەختەداری تاشراوی بەئەندازەو رێکوپێك، پێستەو چەرم، دووگ، خورماو رۆن، مۆم، ... هتد). دوای شتنو شێلانو راکێشانو تەقاندنو رێك کردنەوەی ئەندامە شکاوەکە، بەو کەرەستە سەرەتایی‌یانە چارەسەریان کردوە.

دەستەی دووەم:- ئەو کەسانەی تووشی نەخۆشی‌یەکانی(پێست، گەڕی، کەچەڵی، دومەڵ، زیپکە، سکچوون، رشانەوە، میزگیران، هەناوی‌یەکان، هەوکردنەکان، فشاری خوێن، رۆماتیزم- بایاری، شەکرە، ئازاری گورچیلە، نەخۆشی‌یەکانی ژنان، لاوازی‌یە سێکسیەکان، هەڵامەت، دان ئێشە، سەرئێشە، تەنگەنەفسی، بالوکە، مارو دوپشك پێوەدان، مایەسیری.... هتد) بوون براونەتە لای شارەزایانی ئەو نەخۆشی‌یانە کەبە(حەکیمو دانساز) ناسراون لەناو کۆمەڵگاکەدا، ئەوانیش چەندین جۆر داوودەرمانیان لەکەرەستە خاوەکان دروست کردوە کەلە(گژوگیاو بەروبومی رووەكو بەروبومی ئاژەڵو باڵندەکان)

کەھەریەکەیان چارەسەری جۆرە نەخۆشی‌یەکیان پێ کردوون گرنگترین ئەو کەرەستە خاوانە ئەمانە بوون(بنێشتە تاڵ، ھەنگوین، کاکڵە گوێز، گوێزی فەریکە، گەڵای گوێز، توو، قەزوان، قەیتەران، رازیانە، بەرەزا، بەرزەلنگ، گوڵەباخ، گوڵە فەقێ-گوڵە حاجیانە، بەنەوشە، گیا سۆپا، گەڵا ریکیشە، گەڵای تورك، گەڵای مێوی کشمیش، گەڵا ھەنجیر، ئاوی نەعنا، ئاوی کەرەوز، پیازی پیشاو، گیلاخە، گەبلە، سەیاران، تەماتەی گەرمکراو، ئاوی تەماتەی کاڵ، شەلەمە، رۆن گەرچەك، گۆزروان، ترشە سماق، مێخەك، گوڵە ھێرۆ، گەزەنێ، کوزەڵە، پونگە، پەلپینە، ماست، شیری کاڵ، گۆشتی ژیژك، گۆشتی رێوی، نۆك، رەشکە، شملی، جاترە، شویت، شاتووی ووشککراو، تووترك، توێکڵی ھەنار، گوڵاو، گوڵنار، تەرینە، گەڵای بی، توتن، ریشاڵی گەنمەشامی، بەھێ، ھەرمێ، سێو، حەوت دەرمانە لەمانە دروست دەکرێت مازووی شین+ گوڵنار+ خوێ+ مێخەك+ سمڵ+ گوڵە ھەرتەل، ...ھتد) ئەمانەو دەیان جۆری تری گوڵو گژوگیا بۆ چارەسەری نەخۆشی‌یەکان بەکارھێنراون.

ئەو دوو دەستەیە واتا(جەراحەکانو حەکیمو دانسازەکان) ئەو ھەموو ئەرکو ماندوبونەیان بەبێ بەرامبەر ئەنجام داوە، تەنھا پەیوەندی‌یە کۆمەلایەتی‌یەکانو پاراستنی بەرژەوەندی‌یە گشتی‌یەکان ھاندەرو مەبەست بوون، ئەوانەش لەکۆمەڵگاکەدا کاریگەری خۆیان ھەبوە بۆ بەدەست ھێنانی برایەتیو یەکێتیو یەکریزیو قوڵکردنەوەی گیانی خۆشەویستیو رێزگرتنو یارمەتی دانو ھاوکاری کردنی یەکتری. لەناو کۆمەڵگاکەدا بەچاوی رێزو پیرۆزی‌یەوە سەیری ئەرکو پیشەی(جەراحو حەکیمو دانسازەکان) کراوە تا ئێستاش کۆمەڵگای ھەورامان بۆ چارەسەری ھەندێك لەنەخۆشی‌یەکانیان روو دەکەنە ئەو(دوو) دەستەیەو پەیرەویی رێنماییو ئامۆژگارییەکانیان دەکەن ئەوەش بەشێکی گرنگە

لەشارستانیەتی شەکی کۆمەڵگای هەورامان کە لەباوو باپیرانیانەوە بەمیرات بۆیان بەجێ ماوە.

دەستەی سێیەم:- ئەم دەستەیە پەیوەندی بەشارستانیێتی (واتایی)یەوە هەیە، بەڵام بۆ تەواوکردنی باسەکەو دانەبڕانی لێرەدا باس کراوە.

ئەوانەی توشی(نەخۆشی دەرونی) بوون براونەتە لای هەندێك پیاو چاکی ئایینی وەك(شێخو مەلاو سەید) یا براونەتە سەر گۆڕو نێزرگە پیرۆزەکان وەك(شەخس)ەکان، بۆ چارەسەرکردنی نەخۆشی‌یەکانیان بەبیروڕای کۆمەڵگاکە ئەو پیاوچاکانە کەرامەتیان هەیەو درك بەنهێنی‌یەکان دەبەنو لەگەڵ هێزە شاراوەکاندا پەیوەندیان هەیەو دەتوانن دەرمانو دەوای دەردە دەرونی‌یەکان(نەخۆشی‌یە دەرونی‌یەکان) بکەن.

ئەوانیش لەڕێی(نوشتەکردنو دوعاکردنو رەمڵ لێدانەوە) بەرامبەر بەو ئەرکەی کە کێشاویانە(سەرقەڵەمانەو دیاری بەنرخو خێروخێرات کردنو ئیش پێکردنو بێگارپێکردنو مل کەچ کردنو تا کۆیلە کردن بەناوی سۆفیو دەروێش)ەوە لەکەس‌وکاری نەخۆشەکانیان وەرگرتووە بەجۆرێك کەهەم نەخۆشەکانو هەم کەس‌وکاری نەخۆشەکان ئەوەندە ئازاردراونو رەتێنراون، رووتو رەجاڵ بوونو ئاوەڕووتکراون، سەرباری ئەوەش نەخۆشەکەش چاك نەبۆتەوەو نەخۆشی‌یەکەش چارەسەرنەکراوە. دواین وەڵامی نوشتەکەرو دوعاکەرو فالگرەوەکان ئەوەبوە کە(جنۆکەی کافر چوەتە گیانی نەخۆشەکەوەو دەرناچێت بۆیە نەخۆشەکە چاك نابێتەوە) لەخۆیانەوە ناوێکیشیان داتاشیوەو ناویانە بەجنۆکەکەو بانگیان کردوە بێ ئەوەی هیچ بنەمایەکی راستی هەبێت تەنها بۆ هەڵخەڵەتاندنی کەس‌وکاری نەخۆشەکان بووە. بۆ نموونە((جارێکیان

قانعی شاعیر لەخانەقاکەی بیارەدا دەبێت، شێخ علاءالدین پرسیار دەکات لەسۆفی‌یەك‌و دەڵێت: (دایکە هاڵیا مەنەن)* واتا دایکە هاڵیا ماوە؟ ئەویش دەڵێ بەڵێ.... خەڵکەکە بێدەنگ دەبن‌و شێخ دەڵێ جنۆکەیەکمان هەیە مێردەکەی مردوەو لەهەوارگەی ئەم سۆفیەدا کەپرێکی غەیبی بۆ خۆی دروستکردووە. قانع ماوەیەك دەنگ ناکات، دوای ئەوە روو دەکاتە هەمان سۆفی‌و دەڵێ: (ئەجیل زاڕەبین مەنەن) واتا ئەجیل زاڕەبین ماوە؟ کابرا دەڵێ بەڵێ، ئینجا قانع بەشێخ دەڵێ: پێت بڵێم ئەجیل زاڕەبین چی‌یە؟ شێخ دەڵێ بەڵێ، قانع دەڵێ جنۆکەیەکمان هەیە ژنەکەی مردووەو لەناو باخی ئەم سۆفیەدا ژوورێك خانووی غەیبی بۆ خۆی کردۆتەوە... ئینجا منیش بۆ ئەوە هاتووم بۆ خزمەتتان بەڵکو ئیجازە بفەرمووی دایکە هاڵیای لای جەنابتانی لێ مارەبکەین‌و هەردوولایان رزگاریان بێت... شێخ بەشەرمەوە سەری دائەخات... دوای نەختێك دەچێتە دەرەوە....)[٢٤]

چۆن شێخ‌و مەلاو سەیید بەدوعاو نوشتەو رمڵ لێدان کەس‌وکاری نەخۆشە دەروونییەکانیان هەڵخەڵەتاندون‌و لەخشتەیان بردوون، بەو جۆرەش لەناو کۆمەڵگای هەوراماندا کۆمەڵێك(نێزرگەی پیرۆزو شەخس) هەن، کەهەر یەکەیان چارەسەری نەخۆشییەکی لەئەستۆ گرتووە بەپێی بیروباوەڕی هەندێك لەخەڵکی کۆمەڵگای هەورامان بەرامبەر بەسەردان بۆ مەبەستی چارەسەرکردنی نەخۆشەکانیان هەر لەسەرەتاوە دەبێت بڕیار بدەن لەسەر خێرکردن بۆ ئەو شەخسە پیرۆزە

---

* دایکە هاڵیا.... لەناو کۆمەڵگای هەوراماندا بە(ماما هاڵیا) ناو دەبرێت‌و ناسراوە. بەڵام مامۆستا قانع بە(دایکە هاڵیا) تۆماری کردووە. وە لەناو شارۆچکەی بیارەدا کانی‌یەك‌و باخێك بەناوی(مامۆ هاڵیا) وە ناونراون.

[٢٤] قانع، دیوانی قانع، سەرچاوەی پێشوو، ل٣٥.

جگە لەوەی دیاریو بەخشیش دەدرێت بە(زیرگەوانی)* ئەو شەخسو نێزرگە پیرۆزانە. بەناوبانگترین ئەو شەخسانە ئەمانەن(میری سوور، ئیمامی زامن، تلفی ساوا، سەیوەلقاس-سعد بن أبی وەقاس...هتد).

بەرامبەر بەو بەخشیشو خێروخێرات کردنە پارچەیەك پەڕۆ لەئالآی شەخسەکان دەکەنەوەو دەیبەستن لەقۆڵ یا لەملی نەخۆشەکانیان، یا خۆراکێك یاتۆزێك خۆڵ وەك(موفەرك) لەسەر گۆڕی شەخسەکان هەڵدەگرنو دەرخواردی نەخۆشەکانیان ئەدەن لەگەڵ خواردندا.

پەیوەندی ئەم دەستەیە لەگەڵ کۆمەڵگاکەدا لەسەر(بەرژەوەندی تایبەت) دامەزراوە کەزۆرتر پیاوچاکەکانو نێزرگەکانو شەخسەکان سوودمەند بون، بەڵام نەخۆشەکانو کەسوکاریان جگە لەوەی ماندوبونێکی زۆرو ئەرکێکی زۆر دەکەوێتە سەر شانیان(زیانێکی مادی) زۆریشیان کردووە، بەڵام هیچ سودمەند نەبونو پەیوەندیەکانیشیان کاتیو بۆ مەبەستێك دروست بون، لەبەرئەوە وەك خوورو رەوشتێك ماوەیەك باو بووەو کاریگەری هەبووە لەسەر کۆمەڵگاکە، بەڵام نەبۆتە دابو نەریت، بۆیە ئێستا ئەو خوو و رەوشتە زۆر کەم بۆتەوە لەناو کۆمەڵگاکەداو ئەو پەیوەندیە لاوازبووەو بەرەو لەناوچوون دەچێت، لەئەنجامی بڵاوبونەوەو پێشکەوتنی زانستی تەندروستی لەناو کۆمەڵگاکەداو گەشەکردنی ئاستی هوشیاریی خەڵکەکە.

---

* زیرگەوان: ئەو کەسەیە کەپاسەوانی نزرگە پیرۆزەکانو شەخسەکان دەکاو پاكو خاوێنییان رادەگرێ، ئەو نەخۆشانەی کەسەردانیان دەکەن بەخشیشو دیاریی دەدەنێ.

بەشی دووەم: شارستانێتی(کلتوری)ی واتایی- مەعنەوی:

شارستانێتی واتایی زۆرتر پەیوەندی بە(دابینکردنی کۆمەلایەتی)یەوە هەیە کەتوخمەکانی داب‌و نەریت، رای گشتی، ئایین، یاسا، ریّو رەسمە باوەکانن لەگەلّ ئەوەشدا دادەنرێت بەلقێکی سەرەکی شارستانێتی(کلتور).

زاناکان راوو سەرنجی جیاوازیان هەیە لەوبارەوە، هەندێکیان بەتایبەتی ئەنترۆپۆلۆجی‌یەکان باوەڕیان وایە کە(شارستانیەتی شمەکی) لەسەر(شارستانیەتی واتایی) پەیدابووە. یا شارستانێتتی شمەکی بەرهەمی شارستانێتی واتایی‌یە، چونکە هەموو شارستانێتێکی شمەکی لەسەرەتاوە بیرو هزرێکە لای مرۆڤ گەلاّلە دەبێت‌و دواتر بەشێوەی یەکێك لەرواڵەتە شارستانێتە شمەکی‌یەکان دەردەکەوێت. هەروەها هەندێکی تریان راکانیان پێچەوانەی ئەوانەی پێشەوەیە. لەبەر رۆشنایی‌ی راو بۆچونەکانیان چەند پێناسەیەکی(شارستانێتی‌ی واتایی) دەخەینە روو:-

(شارستانێتی واتایی) بریتی‌یە لەتۆمارێکی باوەڕپێکراوی ژینگەی کۆمەلایەتی کەبەرهەمی هێناوەو لەسەری دامەزراوەو ریشەی قولّ‌وکاریگەری هەیەو خاوێنە. یا بریتی‌یە لەتوخمە شارستانێتەکان کەگەل دای هێناون.[25] هەروەها ئەو شارستانێتە هەلقولاّوە کەلّەکە بوی کۆمەلّە کە بەدرێژایی‌ی سەردەمەکان پەیدابووە.[26]

(شارستانێتی‌ی واتایی) بریتی‌یە لەکۆمەلێك هەلس‌و کەوت کەمرۆڤ فێریان دەبێت لەرێی بەکارهێنانی چەند هێمایەکەوە، کەدواتر

---

[25] د. مجيد حميد عارف، الأثنولوجيا والفولكلور، المصدر السابق، ص١٢.

[26] د. ابراهيم ناصر، الأنثروبولوجيا الثقافية، المصدر السابق، ص٤٩.

دەچەسپێن‌و مرۆڤ بەهێماکاندا دەیانناسێتەوە لەژیانی رۆژانەدا کەبەکاریان دەهێنێت.[27]

(مارکس) دەڵێ: ووشیاریی مرۆڤ بونی مرۆڤ دیاری ناکات، بەڵکو کۆمەڵایەتی بونی مرۆڤ ووشیاری دیاری دەکات.[28] بەواتا ژیانی کۆمەڵایەتی ووشیاری‌و فەرهەنگ لای گەلان دروست دەکات، نەك ووشیاری لەتوانایدا هەبێت کۆمەڵگاکان دروست بکات. کەواتە رای مارکس پێچەوانەی رای ئایدیالیستەکانە. مرۆڤ لەهەموو بونەوەرەکانی تر بەوە جیادەکرێتەوە کەبۆ بەسەربردنی ژیانی پشت دەبەستێت بەداب‌و نەریت‌و فێربوون، بەپێچەوانەی بونەوەرەکان کەبۆ بەسەربردنی ژیانیان پشت بەئارەزووەکانیان دەبەستن.[29] هێماو زمان‌و پەروەردەو فێرکردن‌و وێژەو هونەر کۆڵەکەی بنەڕەتی شارستانێتی واتاین.[30]

ئەگەر بێینە سەر باسی(شارستانێتی واتایی) گەلی کورد بەگشتی‌و کۆمەڵگای هەورامان بەتایبەتی دەبینین شارستانێتی واتایی کۆمەڵگای هەورامان بەدەر نی‌یە لەو پێناسانەی سەرەوە چونکە خاوەنی داب‌و نەریت‌و هەڵس‌وکەوت‌و رێ‌و رەسم‌و ئایین‌و رای گشتی‌و یاسای تایبەتی خۆیەتی کە لەناو کۆمەڵگاکەی خۆیدا هەڵقوڵاوەو کۆمەڵگاکەی دابین کردووە. بەڵام لەبەرئەوەی باسێکمان تەرخان کردووە بۆ(دابینکردنی کۆمەڵایەتی) هەندێك لەو توخمانەی شارستانێتی لەژێر ئەو باسەدا تۆمارکراون لێرەدا باس ناکرێن تەنها باسی(سێ) توخمی شارستانێتی واتایی دەکەین کەئەمانەن(زمان، هونەر، ووشیاری).

---

[27] د. عبد الحميد لطفي، الأنثروبولوجيا الأجتماعية، المصدر السابق، ص٧٠.

[28] أ. ك. أوليدوف، الوعي الأجتماعي، ترجمة ميشيل كيلو، المصدر السابق، ص٧.

[29] د. قيس النوري، الأنثروبولوجيا الأقتصادية، المصدر السابق، ص١٤.

[30] د. جمال رشيد أحمد، دراسات كردية في بلاد سوبارتو، مطبعة دارآفاق عربية للصحافة، بغداد، ١٩٨٤، ص٦٩.

زمان: کۆمەڵگای هەورامان بەو پێیەی خاوەن مێژوویەکی دێرینە، بێگومان خاوەن شارستانێتێکی واتایی قوڵیشە کە بەدرێژایی مێژووەکەی توانای رێکخستن‌و دابینکردنی کۆمەڵگاکەی هەبوە، ئەوەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەو(شێوەزارە) کەکۆمەڵگاکە پێی دواوەو ئەو هێمایانە کە لەزمانەکەدا ناسراون‌و کۆمەڵگاکە بەکاری هێناون نەوە لەدوای نەوەوە، توانای پێشکەوتن‌و فراوان بوون‌و گەشەسەندنی هەبوە، بەپێی گۆڕانەکانی سەردەم وە ئەو شێوە زمانە تایبەتمەندی خۆی پاراستوە، بەشێکی زۆری هێمای واتاکانی لەسەر ئەو زمانەی کە(ئاوێستا)ی پێ نوسراوەتەوە لەو شێوەزارەدا پارێزراوە.[٣١]

لەلایەکی ترەوە لەمێژووی ناوەندی گەلی کوردا لەمیرنشینی ئەردەڵان‌و باباندا بۆ ماوەی زیاتر لە٤٠٠ ساڵێك(زاری هەورامی) زمانی ریژەو کۆشك بووە.[٣٢] وە لەلایەکی تریشەوە دەیان کەڵەشاعیری کورد وەك(مەولەوی‌و سەیدی‌و خانای قوبادی‌و بێسارانی‌و ئەڵماس خانی کەنولەیی‌و ئەحمەد بەگی کۆماسی‌و مەلاخدری رواری‌و حەمەئاغای دەربەندفەقەرەو وەلی دێوانەو... هتد) بەشێوەزمانی هەورامی هۆنراوەیان نوسیوە. بۆ ئەوەی زۆرتر بەڵگە نەهێنینەوە بەم ووتەیەی سەرەك وەزیرانی ئێران(موحسین موسوی) کۆتایی دێنین بە باسەکە کەدەڵێ: دیالیکتی هەورامی دایکی کرمانجی‌و سۆرانییە.[٣٣] لەبەرئەوەی شێوەزاری هەورامی ووشەی پاراوو رستەی پڕ واتاو پڕاوپڕو پاك‌و

---

[٣١] م. ئاورنگ، کوردناسی، و: بورهان قانع، چاپی یەکەم، چاپەمەنی خاك، سلێمانی، ١٩٩٩، ل٨٠.

[٣٢] مەحمود عەبدول سەمەد، ئاخافتنی هەورامی لەمێژوودا، گۆڤاری هەزارمێرد ژمارە(١٩)، وەزارەتی رۆشنبیری حکومەتی هەرێمی کوردستان، چاپخانەی شڤان، ٢٠٠٢، ل٥٧.

[٣٣] کۆمەڵێ نوسەری روسی، چەند ووتارێکی کوردناسی، وەرگێڕانی نەنوەر قادر محەمەد، دەزگای چاپ‌و پەخشی سەردەم، بەرگی یەکەم، سلێمانی، ٢٠٠٤، ل٩١.

خاوێنی پاراستوەو وەك شارستانێتیی‌یەکی واتایی هێمای تایبەتییان هەبوە لەکۆمەڵگاکەدا ناسراون لەکۆشك‌و کۆڕو کۆبونەوەکان‌و هۆنراوەو ئەدەبیاتی کوردی‌دا بۆ ماوەیەکی دوورو درێژ بەکارهاتووە، بێجگە لەمانە زمان بەکۆڵەکەیەکی گرنگی بونی نەتەوە دەژمێرێت، کەسانی تر تێدەگەن کەئەو زمانە خاوەن فەرهەنگێکی جیاوازو داب‌و نەریتێکی جیاوازە، هەروەها زمان هۆی گەیاندن‌و فێربوونی هێماکانە لەکەسێکەوە بۆ کەسێکی ترو وە لەکۆمەڵگاشەوە بۆ ئەندامەکانی.

بەکورتی شێوەزاری هەورامی(زمانی هەورامی) لقێکی گرنگی شارستانێتی واتاییی‌یەو کاریگەری هەبووە لەسەر کۆمەڵگاکەو تایبەتمەندی خۆی پاراستووە بەدرێژایی مێژوو وەتا ئێستاش بۆ دۆزینەوەی ووشەو زاراوەی رەسەنی کوردی پەنا دەبرێتە بەر ئەو شێوەزارە.

هونەر: لقێکی تری شارستانێتیی واتایی‌یە، بەوە پێناسە دەکرێت کەهەموو چالاکی‌یەکی بەرهەم هێنەر دەگرێتەوەو کاری تاکە کەس نی‌یە بەتەنها، بەڵکو بەرهەمی کەڵەکەبوی رەنج‌و تێکۆشانی دوورو درێژی کۆمەڵە.[٣٤] لەگەڵ ئەوەشدا رەنگدانەوەی سروشت‌و واقیعی رۆژانەیەو وەڵام دانەوەی دنیای ناوەکی مرۆڤە لەرێی ئەو دەساوردانەی کەرۆژانە چنگی دەکەون لەسروشت‌و ئەو پەیوەندیانەی کەهەیەتی لەگەڵ دنیای دەرەوەداو دەربڕینی چالاکی‌یە بیری‌و هزری‌و هۆشی‌یەکانیەتی بەواقعی هەست پێکراو.[٣٥] یا بەواتایەکی تر مرۆڤ بەشێکە لەسروشت، پێکەوە هاوئاهەنگییان هەیە، شوێن لەسەر یەکتر دادەنێن‌و هەمیشە کارلێکیان پێکەوە هەیە.[٣٦]

---

[٣٤] د. شاكر مصطفى سليم، قاموس الأنثروبولوجيا، المصدر السابق، ص٦٨.

[٣٥] بوريس ستوتشكوف، المصائر التأريخية للواقعية، ترجمة محمد عيتاني وأكرم الرافعي، دار الحقيقة- بيروت، ١٩٧٤، ص٦.

[٣٦] د. حوسەینی خەلیفی، کۆمەڵناسیی کوردەواری، چاپخانەی الحوادث- بەغدا، ١٩٩٢، ل٧.

ئەوەی گوزەری کردبێت بەهەوراماندا هونەری هەورامان سەرنجی ڕاکێشاوەو کاری تێکردوە بیرو هۆشی بەرامبەر بەو دیمەن و سروشت و ڕەنج و ماندووبونە دەربڕیوەو باسێکی لەسەر نوسیوە. لەڕوی کشتوکاڵ و باخ و ڕەزو ڕێکخستنی زەوی و زارەوە(ئەدمۆنز) هەورامییەکان بەمامۆستای ئەندازیارەکان ناو دەبات، لەڕوی پاك و خاوێنی و ڕێکخستنی ناو ماڵەوە بەئیتالیاو ئەوروپای بەراورد کردوون.[٣٧]

ئەوەی ماوەتەوە ئێمە پرسیار بکەین، هۆی بەهرەمەندی هونەری هەورامان لەچی یەوە سەرچاوەی گرتووە؟ بەهەڵەدا ناچین ئەگەر بڵێن بەرزی ئەو هونەرە لەم خاڵانەدا سەرچاوەی گرتووە:

١-کاریگەری تۆپۆگرافیای هەورامان لەهزرو بیرو هۆشی خەڵکەکەدا ڕەنگی داوەتەوە.

٢-ئاوێتەبونی باری دەرونی خەڵکەکە لەگەڵ ژینگە سروشتی یەکەیدا بونەتە پاڵنەر کەچالاکانە هونەرەکەیان ئەنجام بدەن لەبەر پێویستی یەکان.

٣-داخراوی کۆمەڵگاکە بەڕوی دنیای دەرەوەداو زۆربونی پێویستی یەکان کەهونەرەکەیان هەژاندووە کە لەهەموو بوارێکدا پێشڕەوی بکات.

٤-گۆڕران و گەشەکردنی کۆمەڵگاکە فاکتەری لەدایکبون و پێش خستنی هونەری ڕەسەنن لەکۆمەڵگای هەوراماندا.

٥-فاکتەرە بایەلۆجی و کۆمەڵایەتی و رامیاری و ئابوری و ڕۆشنبیری و ئایینی یەکان ڕۆڵی خۆیان بینیوە لەباڵا دەستی هونەری هەوراماندا.

بەم ووتەیەی(ماکسیم گورکی) کۆتایی بەهونەری هەورامان دێنین کەدەڵێ: هونەر وەك ئەڵماسێکە کە بەدەستی خەڵکی پێك دێ و خاوەن هونەر دەبێ بیتاشێ تا نرخەکەی دەرخات.[٣٨]

---

[٣٧] سی.جی. أدموندز، کوردو ترك و عرب، المصدر السابق، ص١٥٥.

[٣٨] د. حسێنی خەلیقی، کۆمەڵناسی ی کوردەواری، بەرگی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل١٧.

وشیاریو رۆشنبیری

بریتی‌یه لەپێکهاتەیەکی هەڵسو کەوتی وەرگیراو لەتێکڕای ئەندامانی کۆمەڵگایەکی دیاریکراو لەئەنجامدا ئەو هەڵسوکەوتە هاوبەشە دروست بووەو توانای گواستنەوەی هەیە.[39] هەروەها مەبەست لەپەیدابونی رۆشنبیری یارمەتی دەری مرۆڤە بۆ خۆپاراستنی لەمەترسییەکانی سروشت.[40] چونکە رۆشنبیری پێکهاتەیەکە لەزانستو بیروباوەڕ، کەهونەرو رەوشتو دابو نەریتو یاساو هەموو تواناکانو دابەکانی تر دەگرێتەوە کەمرۆڤ لەکۆمەڵگاکەیدا وەریان دەگرێت بەو پێیەی کە ئەندامی ئەو کۆمەڵگایەیە.[41] لەگەڵ ئەوەشدا رۆشنبیری مەبەست لەژیانو شێوازی هەڵسوکەوتی مرۆڤە کە لەکۆمەڵگاکەیدا سەرچاوەی گرتووە بەدرێژایی مێژوو کە لەرێی میراتی‌یەوە بۆی بەجێ ماوە.[42] یا لەرێگای فێربونو دوبارەبونەوە وەری گرتوە لەدەوروبەرەکەی.[43]

هەروەها وشیاریو رۆشنبیری شێوەی ژیانو گوزەرانو چۆنیەتی‌ی فێربوونو راهێنانو پەروەردەکردنو خۆپاراستنو رێزگرتنی دەرودراوسێو کات بەسەربردنو راوکردنو یاری کردنو چۆنیەتی خواپەرستیو ئایینو شارەزایی لەبەکارهێنانی داو ودەرمانو هونەری خانوو دروستکردنو یاساو رێساکانی تر دەگرێتەوە کە بەهۆیانەوە

---

[39] أ. ك. أوتاواي، التربية والمجتمع، المصدر السابق، ص٢٤.

[40] د. مجيد حميد عارف، الأنثروبولوجيا والفولكلور، المصدر السابق، ص٤٧.

[41] د. ابراهيم ناصر، الأنثروبولوجيا الثقافية علم الأنسان الثقافي، المصدر السابق، ص٤٩.

[42] ديفيد فونتانا، الشخصية والتربية، ترجمة عبدالحميد يعقوب جبرائيل و د. صلاح محمد نوري داود، وزارة التعليم العالي والبحث العلمي، أربيل، ١٩٨٩، ص١١.

[43] د. فاخر عاقل، مدارس علم النفس، دار العلم للملايين، ط٤، ١٩٧٩، ص١١٧، ١٢٦.

کۆمەڵگایەك لەوی تر جیادەکاتەوە، واتا هەر گەلو نەتەوەو کۆمەڵو کۆمەڵگایەك(رۆشنبیری تایبەتی) خۆی هەیە، کۆمەڵ ئەندامەکانی خۆی ئامادە دەکاتو رایان دەهێنێت لەرێی پەروەردەو فێرکردنەوە لەناو ماڵو لەخوێندنگادا دواتر لەرێی چاولێکەریو لاسایی کردنەوەوە ئەو رۆشنبیرییە بڵاو دەبێتەوە لەناو هەموو ئەندامانی کۆمەڵگادا.[44]

شارستانێتیش وەك دیاردەکانی تری کۆمەڵایەتی لەهەر چاخێکدا داهێنانی نوێو بەرهەمی نوێ بەپێی خواستو بەپێی پێویستی چاخەکە بەرهەم دێنێت وە دەکرێت شارستانێت لەروی بەرهەم هێنانیەوە بەشارستانێتی(هەڵکەوتوو، گشتی، نەتەوایەتی) لێك جیا بکرێتەوە، شارستانێتی هەڵکەوتوو ئەو داهێنراوانەن کە لەئەنجامی بیرو هزری تاکە کسەوە بەرهەم هێنراونو دواتر کۆمەڵگا سوودی لێوەرگرتوونو پەسەندکراونو بونەتە موڵکێکی گشتی بۆ ئەو کۆمەڵگایە وە لەو چوارچێوەیەش تێپەر دەکاتو دەبێتە موڵکێکی نەتەوایەتی کە بەهۆیانەوە نەتەوەیەك لەوی تر جیا دەکاتەوە.

هەروەها شارستانێتی رەسەن کۆمەڵێك سیمای کۆمەڵایەتی بیروباوەریو شمەکیان پێوە دیارە کە کۆمەڵگاکە پێیانەوە دەناسرێتو جیادەکرێتەوە لەکۆمەڵگاکانی تر کەگەلێك یا نەتەوەیەکیان پێك هێناوە. ئەو سیمایانە تایبەتمەندی خۆیان هەیە لەسنورێکی جوگرافیدا پەیدادەبنو بە(شارستانێتی لق) دەناسرێن خاوەنی دابو نەریتو ئایینو بۆنە کۆمەڵایەتییە تایبەتییەکانی خۆیانن، پارێزگاری لەخۆیان دەکەن لەهەج کاریگەرییەك کەرویان تێ بکات، ئەوانە بەگران گۆران بەسەریا دێت.[45]

---

[44] ابرهيم الخطيب وآخرون، مدخل الى علم الأجتماع، المطبعة الأهلية للنشر والتوزيع، عمان، بدون سنة طبع، ص٣٠.

[45] د. أحسان محمد الحسن، موسوعة علم الأجتماع، المصدر السابق، ص٢١٤.

کاریگەریی کلتور لەسەر ژیانی کۆمەلایەتی

هەروەك پێش چاو خرا شارستانێتیی کۆمەڵگای هەورامان لەڕوی(شمەکی، واتایی)یەوە رەگو ریشەیەکی قوڵی هەیەو بەپێی سەردەمە مێژوویییەکانو بەپێی پێویستییەکان توانای گەشەکردنو پێشکەوتنو گۆڕڕانی هەبووە وەهەر گۆڕانێك لەلایەنێکی ژیانی شارستانێتی(کلتور) رویدا بێت کاری کردۆتە سەر گۆڕڕانی لایەنەکانی تریشو ژیانی کۆمەلایەتی کۆمەڵگا گۆڕڕانی بەسەردا هاتووە، چونکە تۆڕێکەو بەیەکەوە بەستراوەو یەك کار لەوی تر دەکات، ژیانی شارستانێت لەکۆمەڵگای هەوراماندا پەیوەندیی هەیە بەژیانی کۆمەلایەتییەوەو لەیەکتر جیانابنەوە چونکە شارستانێت بەرهەمی بیروهزری کۆمەڵگاکەیە لەبەر پێویستی پەیدابووە. بێگومان شارستانێت لەگەڵ سروشتە تایبەتییەکانی کۆمەڵگادا پەیوەندییەکی لێك نەپچڕاوی هەیەو ئەو سروشتانە هەندێك تایبەتمەندی پێك دێت کەشارستانێتی لەوانەوە پێکدێت.

باسی پێنجەم

دابینکردنی کۆمەڵایەتیی هەورامان

Social Control of Hawraman

مەبست لەدابینکردنی کۆمەڵایەتی جۆرەکانو رێبازەکانن کەهەڵس‌وکەوتی ئەندامەکانی کۆمەڵگایان پێ دابین دەکرێت، دابینکردنی کۆمەڵایەتی بەشێکە لەشارستانێتی واتایی کۆمەڵو کۆمەڵگاکان کە بەرهەمی بیروهزری کەڵەکەبوی پێشینانە بۆ نەوەکانی دوای خۆیان ماوەتەوە، زانایان لەوبارەوە بەچەندین جۆر پێناسەیان کردووە

وەك: دابینکردنی کۆمەڵایەتی بریتی‌یە لەکۆمەڵێك داب‌ونەریت کە بەهۆیانەوە دەتوانرێت ناکۆکی‌یەکانو ململانێکانی تاکەکانی ناو کۆمەڵگا بنبەست بکرێنو هەروەها دەتوانن تاکەکانو کۆمەڵەکان بەیەکەوە ببەستنو ئاسانکاری دەکەن لەراپەڕاندنو بەیەك گەیشتنیان.[1] یا مەبست لەو دەساوردانەیە کەکۆمەڵگا رێك دەخەن.[2] یا مەبست لەو سستەمەیە کەژیانی کۆمەڵایەتیی کۆمەڵگا رێك دەخاتو لەبەر پێویستی پەیدابووە.[3] هۆکانی دابینکردنی کۆمەڵایەتی بەشێکیان ناوەکینو بەشێکیان دەرەکین.[4] کەگرنگەکانیان بریتین لەوریژدانو

---

[1] بوتومور، تمهيد في علم الأجتماع، ترجمة د. محمد الجوهري وآخرون، المصدر السابق، ص٢٦٧.

[2] جاسم العبودي، التجريم والعقاب في إطار الواقع الأجتماعي، وزارة التعليم العالي والبحث العلمي، دار الحكمة، بدون سنة طبع، ص١٢٥.

[3] أ. ك أوليدوف، الوعي الأجتماعي، ترجمة ميشيل كيلو، المصدر السابق، ص٢٣٢.

[4] د. أكرم نشأة ابراهيم، علم الأجتماع الجنائي، مطبعة النيزك، بغداد، ١٩٨٨، ص٨١.

داب‌ونەریت‌و ئایین‌و یاساو رای گشتی.[5] داببینکردنی کۆمەلایەتی چەند جۆرێکە(شێوە) یەکە وەك: داب‌ونەریت، ئایین، رای گشتی، یاسا، رەوشت، پەروەردەو فێرکردن کەهەریەکە لەوانە دەزگای تایبەتی خۆی هەیە بۆ جێبەجێ کردنیان وەك دەزگاکانی(خێزان، سستمە رامیاری‌یەکان، مزگەوت‌و کەنیسەکان، پەروەردەو فێرکردن، دەزگای تری پەیوەندیدار) کە بەرپرسیارن لەجێبەجێ کردنی ئەرکەکانیدا.

لەخوارەوە بەکورتی باسی هەریەك لە(داب‌ونەریت، ئایین، رای‌گشتی، یاسا) دەکەین:-

۱-داب‌ونەریت: ئەم زاراوەیە زۆر بەکاردەهێنرێت لەناوەندەکانی کۆمەلایەتی‌و رامیاری‌و دەزگاکانی راگەیاندن‌و پەروەردەو فێرکردندا تەنانەت لەژیانی رۆژانەشدا، کەچی چەند زاراوەیەکی واتا جیاوازن‌و تێکەڵ بەیەکتر کراون‌و بەسەریەکدا شێلراون‌و واتاکەیان وون بووە، بۆیە پێویستە لەبەر رۆشنایی سەرچاوەکاندا سەرەتا ئەو زاراوانە لەیەکتر جیابکەینەوەو دواتر بچینە ناو باسەکەوە.

بەها- نرخ Value:-گرنگی‌دان بەهەرشتێك بایەخی تایبەتی خۆی هەیە، ئەو بایەخ پێدانە نرخێك پەیدا دەکات، کە لەئەنجامی کەڵەکەبونی شارەزایی‌و لێزانی مرۆڤەوە پەیدابووە. یا ئەو بریارەیە کەمرۆڤ دەیسەپێنێت بەسەر شتێکدا کەپەیوەستە بەکۆمەڵێك بیروباوەڕو نەریتی ئەو کۆمەڵگایەوە کەتێیدا دەژی، یاخود یاساو پێوەرێکە کەجۆرە جێگیربونێکی لەخۆگرتووە بەدرێژایی کات.[6]

---

[5] عبدالجبار عريم، نظريات علم الأجرام، مطبعة المعارف- بغداد، ١٩٦٨، ص١٩٤، ٢٣١.

[6] د. فوزية دياب، القيم والعادات الأجتماعية، المصدر السابق، ص٣٦، ٤٣، ٤٧، ٥٢.

داب Custom: هەموو هەڵس‌و کەوتێکی دووبارەبووەی کۆمەڵایەتی‌یە، فێربونی یا پەیڕەو کردنێکی کۆمەڵایەتی‌یە، یامیراتێکی کۆمەڵایەتی‌یە.[٧]

لاسایی کردنەوە Tradition: گێڕانەوەو لاسایی کردنەوەی پێشینانە نەوە لەدوای نەوە.[٨]

نەریت Norm: هەموو دابێکی پەسەندکراوو گشتگیرو بەرفراوان‌و سەرتاپاگیرە کە لەیاساوە نزیکە، یاسیمایەکی یاسایی هەیەو نەنوسراوەتەوە، کەلادان لێی تاوانەو سزای لەسەرە.[٩]

ڕێوڕەسمە گەلی‌یەکان- ڕێگا گشتی‌یەکان Folk ways، سوننەتی- نەریتی- گەلی Mores، ڕێککەوتن- پێکهاتن Convention، بەهەمان واتاکانی سەرەوە بەکارهێنراون لەداب‌ونەریتی کوردەواریدا.[*]

(داب‌و نەریت) بریتی‌یە لەشارستانێتی واتایی کۆمەڵێك یاکۆمەڵگایەك یا گەلێك یا نەتەوەیەك کەنەوە لەدوای نەوە پەیڕەوی کردووە، داب‌ونەریت بەڕادەیەك جێگیرو سەپێنراوە کەگۆڕڕانی قورس‌و گرانە، ماوەیەکی دوورودرێژی دەوێت بۆ گۆڕڕانی هەرچەندە بەشێکن لەژیانی کۆمەڵایەتی، چونکە لەدەرون‌و بیروباوەڕدا جێی خۆیان کردۆتەوە بەشێوەی هەڵس‌وکەوت‌و چالاکی‌یەکانی ئەندامەکانی کۆمەڵگا دەردەکەون، شوێنەواری داب‌ونەریت لەڕێکخستنی کۆمەڵگادا لەکاریگەریی یاسا کەمتر نی‌یە، بەتایبەتی لەکۆمەڵگا

---

[٧] المصدر نفسه، ص١٠٤.
[٨] د. فوزية دياب، القيم والعادات الأجتماعية، المصدر السابق، ص١٦٢.
[٩] المصدر نفسه، ص١٨٦.
[*] بەها- نرخ= القيم، بەهای کۆمەڵایەتی= القيم الاجتماعية، داب= العادات، دابی کۆمەڵایەتی= العادات الأجتماعية، لاسایی کردنەوە- گێڕانەوە- چاولێکەری= التقاليد، نەریت= العرف، داب‌و نەریتی کۆمەڵایەتی= العادات والاعراف الأجتماعية.

سەرەتاییو دواکەوتوەکاندا ئەوەش ئەوە ناگەیەنێت کەکۆمەڵگا پێشکەوتوەکان مل کەچی داب‌ونەریت نابن بەڵکو داب‌ونەریتی کۆمەڵگایەك لەگەڵ یەکێکی تردا جیاوازی هەیە، بۆ نموونە کۆمەڵگا رۆژهەڵاتیو ئیسلامییەکان لەگەڵ نان خواردندا(ئاو) دەخۆنەوە، بەڵام رۆژئاواییەکان(مەی) دەخۆنەوە، هەروەها رۆژهەڵاتیو ئیسلامییەکان درەنگ دابو نەریتیان دەگۆڕێت، بەپێچەوانەی رۆژئاواییەکانەوە کەپەیڕەوی یاسا دەکەنو لەگەڵ گۆڕانی یاسادا داب‌ونەریتەکانیشیان دەگۆڕرێت.

(داب‌ونەریت) زاراوەی رووت نینو لەخۆوە پەیدانەبون، بەڵکو بەرهەمی بیرو ئایدیۆلۆجیان کە لەبەر پێویستی پەیدابوون، لەرێی هێزەوە یا لەرێی سزاوە دەسەپێنرێنو تاکەکانی کۆمەڵگا مل کەچیان دەبن، لەسەرەتاوە وەك ئارەزووی تاکە کەس سەرهەڵ ئەدەن، دواتر لەهەڵس‌وکەوتی تاکەکاندا دەردەکەون لەرێی لاسایی کردنەوەوە دەبنە(خوو)و بەدووبارە بونەوە لەناو کۆمەڵگادا. ئەو خووانە لایەنی چاكو لایەنی خراپیشیان هەیە، چاکەکانیان(هەڵدەسەنگێنرێنو پێوانە) دەکرێن بەپێی پێوەرەکانی کۆمەڵایەتی لەناو کۆمەڵگادا، پەسەندکردنیان لەکۆمەڵگادا دەبنە(داب‌ونەریت)و هێز لەکۆمەڵگاوە وەردەگرن. بەواتایەکی تر کۆمەڵگا پشتیوانیان لێ دەکات وەك (یاسایەکی نوسراو) دەسەڵاتی دابینکردنو رێکخستنی کۆمەڵگایان دەبێت، لەناو کۆمەڵگا سەرەتاییو دواکەوتووەکاندا لادان لێیان سزای لەسەرەو بەتاوان دەژمێررێت. هەندێکی تر لەخووەکان کۆمەڵگا پەسەندیان ناکاتو دەیان داتە دواوە، چونکە زیان بەخشن کۆمەڵگا بەرەو لادانو گۆڕان دەبەن بۆیە کۆمەڵگا قەدەغەیان دەکاتو رێگا بەبڵاو بونەوەیان نادات وەنابنە داب‌ونەریت. داب‌ونەریت دوو جۆرە،

جۆری یەکەمیان کۆنن وەك(لاسایی کردنەوەو نەریت) کەگۆڕانیان ئاسان نیەو ماوەی دەوێت، جۆری دووەمیان نوێکانن کە کۆمەڵگا بەئاسانی وەریان دەگرێو بەزووی دەیان گۆڕێت، دابونەریت سێ خسڵەتی تایبەتیان لەخۆگرتووە ١-توانای درێژەکێشانو سەرەمرەییان هەیە. ٢-توانای گۆڕانو نوێ بەنەوەیان هەیە. ٣-بەرگری لەمانەوەی خۆیان دەکەنو خۆیان دەپارێزن لە لەناوچون.[10]

هێلکاری(٦) چۆنێتی پەیدابونی دابو نەریت نیشان دەدات لەناو کۆمەڵگادا.

ئەگەر بێینە سەر دابو نەریتی کوردەواری بەگشتیو دابو نەریتی کۆمەڵگای هەورامان لەو پێناسەو باسو رونکردنەوانەی سەرەوە بەدەر نیە، کۆمەڵگایەکە خاوەنی دابو نەریتی تایبەتی خۆیەتی. هەروەك ئاماژەی پێکراوە کۆمەڵگای هەورامان لانکەی ئایینی زەردەشت بووە.[11] دواتر کەسوپای ئیسلام داگیری کردو رێبازی نەقشبەندی لەناوچەکەدا بلاوبۆتەوە، بوە بەمەڵبەندێکی گرنگی پەروەردەو

---

[10] د. فوزية دياب، القيم والعادات الأجتماعية، المصدر السابق، ص١٦٢، المصدر نفسه، ص١٥١-١٦٢.

[11] جليل عەباسی، ئاڤێستا، دەزگای چاپو بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٣، ل١٩، المصدر نفسه، ص١٨٦

فێرکردنی زانستە ئیسلامییەکان.[12] بۆیە(داب‌و نەریتی) کۆمەڵگای هەورامان زیاتر(مۆرکێکی ئایینی) پێوەدیارە بەتایبەتی ڕەوشەکانی ئایینی زەردەشت. بۆ نموونە لەئایینی زەردەشتدا هاتوە کە(شتی هەرەباش بۆ مرۆڤ کشتوکاڵ‌و بەخێوکردنی ئاژەڵە، دزی‌و درۆزنی لەشتە زۆر خراپەکانە، پیاوێك توانیویەتی هەر ژنێك بێنێت، ئاو، ئاگر، خاك، هەوا چوار ڕەگەزی پیرۆزن نابێ پیس بکرێن...هتد.[13]

داب‌و نەریتی کۆمەڵگای هەورامان لەژیانی کۆمەڵایەتی‌و ئابوری‌و ڕامیاری‌و فەرهەنگی‌دا پشتی بەو چەمك‌و یاساو ڕێسا ئایینی‌یانە بەستووەو لێی لانادەن‌و بەڕێکوپێکی پیادەیان دەکەن، ڕێزدەگرن لەژن وەژن بەپێی ئایینی زەردەشت خاوەنی بەرزترین دەسەڵاتە لەماڵدا وە لەناو خێزاندا ئەرکی بەڕێوەبردنی ماڵ‌و منداڵی لەئەستۆدایە کاتێك کەمێردەکەی لەماڵ نەبێت پێشوازی میوان دەکات‌و بەتەواوی سەربەستی‌یەوە لەگەڵیا ئەدوێ، وەك ژنی موسڵمانی تریش ڕوپۆش ناکات لەژیانی ڕۆژانەیاندا جوتیارێکی گورج‌و گۆڵن.[14] ئەو داب‌ونەریتانە کە لەکۆمەڵگای هەوراماندا پەیڕەو دەکرێن هێزی یاسایان هەیەو سەرچاوەی هێزیان لەکۆمەڵگاوە وەرگرتووە ئەندامانی کۆمەڵگا ملکەچیان‌و لێیان لانادەن، لادان لەداب‌و نەریتی کۆمەڵگاکە سەرپێچی کردنە لەیاساو ڕێسا ئایینی‌یەکان بەتاوان دادەنرێت‌و سزایان لەسەرە. ئەو هێزە سەپێنراوە توانیویەتی کۆمەڵگاکە داببن بکات‌و ڕێکیخات‌و جێگیریکات، کە بەگران دەگۆڕێت‌و ماوەیەکی

---

[12] مارتن ڤان برونسەن، ئاغاو شێخ‌و دەوڵەت، بەرگی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل٢٣٧.

[13] صالح قەفتان، مێژووی گەلی کورد لەکۆنەوە تا ئەمڕۆ، سلێمانی، ٢٠٠٤، ل١٠٠.

[14] دکتۆر بلەچ شێرکۆ، کێشەی کورد، وەرگێڕانی محەمەد حەمەباقی، بێ چاپخانە، ١٩٩٠، ل٢٧-٢٨.

دورودرێژی دەوێت بۆ گۆڕانی داب‌و نەریتە کۆمەڵایەتی‌یەکان هەرچەندە ئێستا(بەندە یاسایی)یەکان لەناو کۆمەڵگاکەدا سەپێنراون‌و پەیڕەودەکرێن، بەڵام کۆمەڵگاکە زۆرتر پەیوەستە بەداب‌و نەریتە کۆمەڵایەتی‌یەکانەوە.

بۆنموونە چەند داب‌و نەریتێکی کۆمەڵگای هەورامان دەخەینە روو: (چراهەڵکردن بۆ دوور خستنەوەی جنۆکە، بەخت تاقی کردنەوە، ناڵ هەڵواسین لەسەر دەرگا بۆ چاوەزار، نوشتەو دوعاکردن، ئاو رشتن بەدوای بوك دا، دانانی چەقۆ لەژێرسەری منداڵی ساوادا، چونە سەر گۆڕی مردوو، بەدوای جەنازەکەوتن، لەبەرکردنی جلوبەرگی نوێ لەجەژنەکاندا مانگای شیردەرو گای جووتکردن سەرنابڕن، ئاگردان ناکوژێننەوەو ئاوناکەن بەئاگردا، باڵندەی(بایەقوش‌و کوندەبەبوو) ئەگەر خوێندیان لەجێ‌یەك ئەو جێ‌یە کاول دەبێت، کەڵەشێر لەخۆرئاوابوندا بخوێنێت هەواڵێکی ناخۆش دەبیسترێت، سەگ بەشەو بلورێنێ بەڵایەك تووشی ئەو گوزەرە دەبێت، نۆبەرەی ژن ئەگەر کچ بوو ئەو ژنە سەر بەفەڕەو دەحەوێتەوە، کاتێك ژن شوودەکات یا منداڵی دەبێت ئەگەر روداوێکی خراپ روویدا دەڵێن پێ قوومی شومە، پیاز چاندن لەماڵدا شوومە، ئەگەر ئەندامێکی خێزان سەفەری کرد جامێك ئاو ئەکەن بەدوایداو ماڵ گسك نادەن تا دەگاتە جێ، درەختی بەردار نابڕن، ئاوئاگر پیس ناکەن، دزی‌و رێگری نەفرەتیان لێ کراوە، خەڵکی چاوشین لایان بە(چاوپیس) سەیر دەکرێت‌و خۆیان لەو چاوانە دەپارێزن‌و نزیکیان نابنەوە، بەشەو سەردانی یەکتری دەکەن، رێگای گشتی‌و زەوی مەرعە داگیرناکەن‌و پارێزگاری دەکەن. دوژمنکاری‌و تۆڵە سەندنەوە لەناویاندا نی‌یەو دەستدرێژی ناکەنە سەر یەکتر، بەهانای لێقەوماوو دەست کورتەوە دەچن‌و پیتاکی بۆ دەکەن، ساڵانە کۆچی کاتی دەکەن‌و

شوێنەکانیان دەگۆڕن، لەدوای نەورۆزەوە بەروبانیان پاك دەکەنەوەو نوێکاری دەکەن لەژیاندا. نێرومێ بە بەهاردا دەچنە شاخو کێوەکان بۆ کۆکردنەوەی گژوگیا. لەئاهەنگو شاییەکانیاندا رەشبەڵەك دەگرن، لەئیشو کاریاندا دەسەوامو گەلکاری بۆ یەکتر دەکەن. سوێندی گەورەلایان تەڵاقە بۆ بڕانەوەی هەموو کێشەیەکیان... هتد) ئەمانەو سەدان دابو نەریتی تر لەباوو باپیرانیانەوە بۆیان بەجێ ماوەو پەیڕەوی دەکەن.

ئەمەش ئەوە ناگەیەنێت کەئەو دابو نەریتانە چەق بەستووبنو نەگۆڕابن، بەڵکو گۆڕران بەسەریاندا هاتووە، هەندێکیشیان لاوازبوونو بەشێکیشیان لەناوچوون، وەلەجێی ئەوان چەندین دابو نەریتو رێو رەسمی نوێ پەیدابوون. هەر وەك ئاشکرایە پێشکەوتنی باری ئابوری، گەشەکردنی پێکهاتەی کۆمەڵایەتی، پێشکەوتنی خوێندەواریو روناکبیری، کردنەوەی رێگاوبانو پەیوەندی کردن بەدنیای دەرەوە، هۆکاری گۆڕرانی دابو نەریتەکانو پێچەوانەکانیشیان راستە.

کۆمەڵگای هەورامان ئێستا بەرووی دنیای دەرەوەدا کراوەتەوەو هەموو جۆرە خوێندنو خوێندەوارییەك لەکۆمەڵگاکەدا پەرەی سەندووەو ئاستی هۆشیاریو روناکبیریان گەشەی کردووەو هێرشی دەزگاکانی راگەیاندن داگیری کردوە، بێگومان دابونەریتو خووڕەوشتو هەڵسوکەوتو رێو رەسمە گەلییەکانو باوەکان گۆڕران بەسەریاندا هاتوود، بەپێی ئەو فاکتەرانەی کەهەمیشە کار لەپێکهاتەی کۆمەڵگا دەکەنو بەرەو نوێبونەوەو تازەبونەوەیان دەبەن،[*] بەچەشنێك کەبگونجێت

[*] کلایدکلوبهۆن. دەڵێت لەبەرئەوەی زانیاری تۆمارکراو نییە لەسەر خێڵێك کە لێکۆڵیار باسی دەکات. یا زانیارییەکان کەمنو بەشی پێویستی ناکەنو راست نینو یەکتر تەواو ناکەن، چاك وایە پشت ببەستێت بەوەرگرتنی نمونەیەك یا پشت بەبیستن لەخەڵکەکە

لەگەڵ ئاوێتە بوون‌و تێکەڵ بوونی پەیوەندی‌یە خێزانییەکان لەڕوی کۆمەلاّیەتی‌و رۆشنبیری‌یەوە.[15] هەروەها بەپێی ئەو بەیەکتر گەیشتن‌و پەیوەندی کردنە کەلەگەڵ دەوروبەرداو دنیای دەرەوەدا پەیدابووە لەئەنجامی پەرەسەندنی پەیوەندییەکاندا.[16]

٢-**ئایین:** باسی ئایین‌و چۆنیەتی پەیدابونی‌و ئەو گۆڕانانەی کە بەسەریدا هاتووە تاکو بۆتە یەکتاپەرستی‌و خواپەرستی باسێکی دوورو درێژەو ماوەی زۆری دەوێت بۆ ساغ کردنەوەو نوسینی، چونکە لەسەرەتای پەیدابونی هۆشی مرۆڤەوەو بیرکردنەوەیەوەو قۆناغەکانی گەشەکردنی بیری‌و پەیدابونی ئایدۆلۆجیاو ئایینەکانی عیسایی‌و موسایی‌و محەمەدی‌و فەلسەفەکانی کۆنفۆشیۆس‌و بوزاو.... هتد دەبێت لەسەری بنوسرێت بەپێی رای زاناکان‌و بیرمەندو فەیلەسوفەکان. ئێمە ماوەی ئەوەمان نی‌یە وە باسەکەمان بوارمان نادات، بەڵکو باس لەئایین‌و بیروباوەڕە ئایینی‌یەکانی کۆمەڵگای هەورامانی ئێستا دەکەین، هەروەها کاریگەری ئەو ئایینە لەسەر دابینکردنی کۆمەلاّیەتی Social Control کۆمەڵگای هەورامان.

بیستێت، نەك بەشتی تۆمارکراوی ناو پەرتوکەکان. عبدالله خورشید عبدالله، البناء الأجتماعي للقرية الكردية دراسة أنثروبولوجية أجتماعية لقرية(بحركة)، رسالة ماجستير مقدمة الى مجلس كلية الآداب جامعة صلاح الدين، غير منشورة.

[15] د. احسان محمد الحسن، أنثروبولوجيا التربية ومشكلات تعليم المدن الكبرى، دار الثقافة للطباعة والنشر، القاهرة، ١٩٨٥، ص٤٠.

[16] د. كلارنس أ. نيول. السلوك الأنساني في الأدارة التربوية، ترجمة د. طه الحاج الياس والدكتور محمد خليل الحاج خليل، دار العربية للتوزيع والنشر، عمان- الأردن، ١٩٨٨، ص٦٥.

(ئایین) واتا(بڕوابوون بەزاتێکی خوایی، کەشیاوی پێڕەوی لێکردنو پەرستنە).[17] کەواتە بڕوابونە بەزاتێکی باڵا، نادیار یان سروشتی کەخاوەنی دەسەڵاتەو ئەرکو فەرمانەکانی ئەبێ جێبەجێ بکرێن، جا بەشێوەی پەرستن بن، یا کۆمەڵایەتیو تاکە کەسی بن بۆ ڕێکخستنی کۆمەڵگا. ئاهووڕامان، کەناوی(هەورامان)ی لێوەرگیراوە، لەئاوێستادا بەواتای(شاری پیرۆز) هاتووە، وەئەو مەڵبەندە(یەکەم بێشکەی سەرهەڵدانو بڵاوبونەوەی ئایینی زەردەشتە).[18] واتا هەورامان پێش ئەوەی بەزۆر ئیسلام بکرێت لەسەر ئایینی زەردەشت بووەو کاتێك بەزۆریش ئیسلام کرا تەنها بەسەرزارەکی ئیسلام بوو لەناخەوە هەر پەیڕەوی ڕەوشتەکانی زەردەشتیان دەکرد.[19] تا سەدەی دوازدەمیش لەکوردستاندا شوێنی وا هەر مابوون کەپەیڕەوی ئایینی زەردەشتیان لێ دەکرا، وەکو هەورامان.[20] (خەڵکی هەورامان) لەسەر ئاینی زەردەشت مانەوە تا پەیدابونی ئایینی ئیسلامو دواتریش تا ساڵی ٤٨٢ کۆچی/ ١٠٨٩ زایینی.[21] تا ئێستاش لای هەورامییەکان خاكو ئاو ئاگر- روناکی پیرۆزنو ڕێزیان لێ دەگرن.[22] لەهەوراماندا دەیان ئاتەشگاو نێزرگەی سەدان پیری زەردەشتی هەیە کەهەورامییەکان بەپیرۆزییەوە سەیریان دەکەن، لەهەورامانی تەخت نێزرگەی(پیرشالیار-

---

[17] موسلح ئیروانی، ئیسلامو ناسیونالیزم لەکوردستاندا، دەزگای چاپو بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٤، ل١٨.

[18] جلیل عەباسی، ئاڤێستا، سەرچاوەی پێشوو، ل١٩.

[19] محەمەد مەردۆخی کوردستانی، مێژووی کوردو کوردستان، سەرچاوەی پێشوو، ل١٨٧.

[20] د. ڕەشاد میران، ڕەوشی ئایینیو نەتەوەیی لەکوردستاندا، سەرچاوەی پێشوو، ل٢٨.

[21] حسام الدین علي غالب النقشبندي، الكرد في الدینور وشهرزور خلال القرنین الرابع والخامس الهجریین، المصدر السابق، ص٨٨.

[22] محەمەد ئەمین هەورامانی، مێژووی هەورامان، سەرچاوەی پێشوو، ل٨٩٠.

پیشالیار)ی زەردەشتی لێیە کەتا ئێستا سالانە هەورامییەکان لەسەری کۆدەبنەوەو جەژنی بۆ دەگێڕن.[٢٣] لەناو کۆمەلگای هەوراماندا پەیڕەوی(نیەتی باش‌و وتەی باش‌و کردەوەی باش) دەکەن وەوێردی سەر زمانی گەورەکانە بۆ مندالەکانیان.[٢٤] ئایینی زەردەشت بەجۆرێك لەگەل سروشتی ناوچەکەو لەگەل هەلس‌وکەوتی کۆمەلگاکە لواوە، تا ئێستاش نێرینەکان کەپشتوێن دەبەستن(سێ گرێ)کەی تیایە کەنیشانەی بیرنەچونەوەی(سێ کۆلەکە)کەی ئەو ئایینەیە، وەئارەزوو دەکەن خانوەکانیان روو بەخۆر بن، ئاو ناکەن بەئاگردا، نایەلن ئاگریان بکوژێتەوە.... هتد.[٢٥]

بەو پێیە کۆمەلگای هەورامان هەرچەندە ئێستا ئیسلامن‌و لەسەر ئایینزای شافعی سوننەن، بەلام کۆمەلێك بیروباوەڕی کۆنی زەردەشتی هێشتا لەداب‌و نەریتی کۆمەلگاکەدا پەیڕەو دەکرێن‌و فەرامۆش نەکراون. کاتێك ئایینی ئیسلام لەناوچەکەو لەناو کۆمەلگای هەوراماندا بلاوبۆتەوە، پیوەن کرا* بەئایینی کۆنی کۆمەلگاکەوە زۆر بەتوندی پەیڕەوی بنەماکان‌و بنچینەکانی ئایینە نوێکەیان دەکرد، بەجۆرێك بیروباوەڕی سۆفیگەری توانی زۆر بەخێرایی لەناویاندا بلاوبێتەوە بەتایبەتی رێبازی نەقشبەندی.[٢٦]، ئەو رێبازە لەهیندستانەوە لەرێگای مەولانا خالیدەوە هاتۆتە کوردستان‌و لەسەر دەستی شێخ

---

[٢٣] سید عبدالصمدی تووداری، چمکێکی مێژووی هەورامان‌و مەریوان، و: محمدی مەلا کریم، چاپخانەی سلمان الأعظمی- بغداد، ١٩٧٠، ل٤١.

[٢٤] ابراهیم عمر، کورد لەناو ئایین‌و مێژوودا، چاپخانەی راپەڕین، ١٩٧٢، ل١١٨.

[٢٥] محەمەد ئەمین هەورامانی، مێژووی هەورامان، سەرچاوەی پێشوو، ل١٠٦٦.

* پیوەن= موتوربە کردن

[٢٦] تۆمابوا، ژیانی کوردەواری، وەرگێڕانی حەمە سەعید حەمە کەریم، چاپخانەی زانکۆی سلێمانی، ١٩٨٠، ل٢٠١.

عوسمانی تەوێڵە(سراج الدین) گەیشتۆتە هەورامانو بڵاوبۆتەوە زۆر بەخێرایی پەلوپۆی هاوێشتوەو خەلیفەو لایەنگری زۆری هەبووە.[٢٧] هۆی زوو بڵاوبونەوەی ئەو ڕێبازە بەڕای توێژەر دەگەڕێتەوە بۆ:-

یەکەم: لەڕوی رامیاری‌یەوە کۆمەڵگای هەورامان وەك بەشێك لەمیرنشینانی ئەردەڵانو بابان لەکۆتایی تەمەنی فەرمانڕەوایەتی‌یاندا بوونو بۆشایی‌یەکی رامیاری پەیدابووە لەبەرژەوەندی گەشەسەندنی دەسەڵاتی ئایینی شێخەکاندا بووە.

دووەم: شێخ عوسمان کەسێکی ئایینداڕو لێهاتوو بووەو ڕێزێکی زۆری لێگیراوە کەسایەتی ئەو یارمەتیدەر بووە بۆ فراوان بوونی ڕێبازی نەقشبەندی.

سێیەم: خەڵکی کۆمەڵگای هەورامان ستەمو دەسەڵاتی(سانو خانو بەگ) ناچاریان کردوون کەهەر دەسەڵاتێکی تر پەیدابێت پێشوازی لیّ بکەن تا رزگار بن لەو دەسەڵاتە ستەمکارە، ئەوەش لەبەرژەوەندی بڵاوبونەوەی ڕێبازی نەقشبەندیدا بووە.

چوارەم: هەچ کۆمەڵگایەك روی لەهێزە نادیارەکانو ئایین کردبێت مۆرکی دواکەوتوویی‌و نەزانی پێوەدیار بووە، کۆمەڵگای هەورامان لەو سەردەمەدا بەهۆی دواکەوتنیانەوە زیاد لەپێویست رویان لەئایین کردووەو بەرێزەوە سەیری پلەوپایەی شێخەکانیان کردوە، تەنانەت هەندێك رۆژهەڵاتناس بەجۆرێك باسی کۆمەڵگاکەیان کردوە کەهەمووی لەبەرژەوەندیی شێخەکاندا بووە.

پێنجەم: لەو سەردەمەدا ململانێیەکی بەتین هەبوە لەنێوان پەیڕەوکەرانی فەلەو نا موسڵمانەکان لەلایەکەوەو موسڵمانەکان لەلایەکی ترەوە راستەوخۆ یا ناڕاستەوخۆ، هەورامی‌یەکان ووشکە

---

[٢٧] هادی رەشید بەحمەنی، پەیامی هەورامان، سەرچاوەی پێشوو، ل٤٣٨.

موسلمان بونو کوڕانه پشتیوانیان لەڕێبازی نەقشبەندیو شێخەکان کردووه بۆ بەرەنگاربونەوەی ئاینەکانی تر، ئەوەش هەڵێك بووه شێخەکان قۆستویانەتەوەو کۆمەڵگاکەیان بەلای خۆیاندا ڕاکێشاوەو پلەوپایەی خۆیان لەناو کۆمەڵگاکەدا سەپاندوەو بیروباوەڕو ڕێبازی نەقشبەندیان بڵاوکردۆتەوە.[28]

ئەو هۆکارانه بونه یارمەتیدەرو پاڵنەرێکی بەهێز بۆ جێگیربونی ڕێبازی نەقشبەندی لەناوچەکەداو دەیان خانەقاو مزگەوتو حوجرەی ئایینی یان تەرخان کردوه بۆ خوێندنی زانستە ئایینیەکانو بڵاوکردنەوەی ڕێبازە نوێکە بەجۆرێك(بیارەو تەوێڵە) بون بەمەڵبەندێکی بەهێز نەك هەر لەکۆمەڵگای هەورامانو کوردستاندا بەڵکو لەڕۆژهەلاتی ناوەڕاستدا دەنگیان داوەتەوە. چەندین مەلای پایەبەرزی ئایینی لەو دوو مەڵبەندەدا زانستە ئایینیەکانیان خوێندووه، بۆ ماوەی ٢٠٠ ساڵێك ڕێبازی نەقشبەندیو شێخەکان لەهەوراماندا دەسەلاتو پلەوپایەی ئایینیو کۆمەلایەتیان بۆ خۆیان قۆرخ کردوه. ئەوانیش لەزۆرداریو ستەمو دەست بەسەراگرتنی موڵکو ماڵو زەویوزاری هەورامییەکان هیچیان لەدەسەلاتی(سانو خانو بەگ) کەمتر نەبوه ئەگەر زیاتر نەبوبێت بەجۆرێك(ئەدمۆندز) دەڵێ: (شێخ علاءالدین)ی بیاره پیاوێکی پیری تەماعکاری فێڵباز بوو، کەزەوی جوتیارە هەورامییەکانی بەفێڵ لەسەر خۆی تاپۆ کردنو موچەی لەئینگلیز وەردەگرتو شەرمیشی نەدەکرد داوای زیادکردنی دەکرد.[29] شاکر فەتاح دەڵێ: شێخ حسام الدین بەشی زۆری دێهاتەکانی لەهەورامانی ئەم دیوو ئەودیودا، لەسنەو سابلاخ بەشی هەیە، زۆری

---

[28] مارتن ڤان برۆنسەن، ئاغاو شێخو دەوڵەت، بەرگی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل١٥٩.

[29] أدموندز، کوردوترکو عرب، المصدر السابق، ص١٤٣.

داوه بەسەر كارو باخەوان بۆی بهێننە بەرهەم، زۆرجار وتویەتی(قەیناكات با بەدزی‌یەوە بیخۆن، ئەوەی من هەمە هی كێیە؟ ... هی خۆیان نییە؟!).[30]

پلەوپایەی ئایینی شێخەكان‌و ڕێبازی نەقشبەندی تاكو بەرپابونی شۆڕشی ١٤ی تەموزی ١٩٥٨ی عیراق برەوی هەبووە، (شێخ عوسمان) ساڵی ١٩٥٩ بۆ ئێران هەڵهات، ئەو دەمەی ڕژێمی قاسم لەعیراقدا نەك تەنها ڕێگەی بەجوتیارە هەژارەكاندا زەوی‌وزاری خاوەن موڵكە دەرەبەگەكان داگیركەنەوەو وەرگرنەوە، بەڵكو پشتگیریشی دەكردن. شێخ عوسمان لەو كاتەدا هەڵهات لەترسی جوتیارەكان‌و وەرزێرەكان یا بەهۆی كۆنەكێشەكانییەوە لەگەڵ خەڵكدا.[31]

ئایین‌و ڕێبازی نەقشبەندی تا ئەو سەردەمە فاكتەرێكی بەهێز بوون لەدابینكردنی كۆمەڵگای هەوراماندا، كۆمەڵگاكەی بەیەكەوە بەستوەو بەپێی یاساو ڕێسا ئیسلامییەكان(حەرام‌و حەڵاڵ، چاكەو خراپە، بەهەشت‌و جەهەنەم، كافرو موسڵمان، تاوانبارو بێ تاوان، منافق‌و ڕاستگۆ، سۆفی‌و دەروێش‌و پیاو چاك... هتد) ڕێگربون لەبەردەم گۆڕان‌و تازەگەری‌و نوێ بونەوەو پەیوەندی كردن بەدنیای دەرەوە، كۆمەڵگاكەیان كۆت‌و زنجیر كردوەو دابینیان كردوەو وەك كۆمەڵگایەكی داخراوو خۆجێیی ماوەتەوە تا شەستەكانی سەدەی بیستەم كاتێك دەسەڵاتی ئایینی ڕێبازی نەقشبەندی لەهەوراماندا دایەكزی‌و لاوازبووە(دەسەڵاتی یاسا) بۆتە جێگرەوەی(دەسەڵاتی ئایینی) لەدابینكردنی كۆمەڵایەتی كۆمەڵگای هەوراماندا.

---

[30] شاكر فتاح، گەشتی هەڵەبجەو هەورامان، سەرچاوەی پێشوو، ل٣٣.
[31] مارتن ڤان برۆنەسەن، سەرچاوەی پێشوو، ل١٨٩.

٣-رای گشتی: Public Opinion

رای گشتی توخمێکه لەتوخمەکانی داببنکردنی کۆمەڵایەتی، وە بەشێکە لەشارستانێتی واتایی کۆمەڵو گەلو نەتەوەکان، بەرهەمی تاکە کەسی نیەیەو کۆبونەوەی بیروبۆچونی کۆمەڵە لەسەر روداوێك یا کێشەیەك یا دیاردەیەك کەپێویستە کۆمەڵگا بڕیاری لەسەربدات. زانایان راوبۆچونەکانیان لەسەر پێناسەکردنی ئەم زاراوەیە جیاوازییان هەیە وەك لەخوارەوە باسی دەکەین. (رای گشتی) بریتی‌یە لەکۆمەڵێك بیروبۆچونی جیاواز دەربارەی چەند بابەتێکی دیاریکراو کەدروست دەبن لەناو کۆمەڵگادا، کە لەشارستانێتو دابو نەریتیانەوە سەرچاوەیان گرتووەو هەمیشە بەکار دەهێنرێن بۆ دەربڕینی مەبستێك. یا بریتی‌یە لەرێککەوتنو کۆك بونی بیرو بۆچونی کۆمەڵ دەربارەی هەڵوێستێكو بابەتێکی کتوپڕو روداوێكو تەنگوچەڵەمەیەك کە روبەڕوی کۆمەڵ دەبێتەوە، بۆ چارەسەرکردنی پشت دەبەستن بەشارستانێتو دابونەریتیان.[٣٢] هەروەها لەلایەکی ترەوە بەوە پێناسەکراوە کەبریتی‌یە لەکۆمەڵێك بیروباوەڕو بۆچونی کارپێکراو لەناو خەڵکدا دەربارەی بابەتێك یاروداوێك کەرەوایەتو یاسایەتی هێشتا نەسەلمێنراوە لەبەر پەیوەست بوونی بەلایەنی خۆیەتی تاکەکانو کۆمەڵەکانەوە کەکاتی تەواو نەبووە بۆ سەلماندنی ئەو بۆچونانە. وەدوو واتا دەگەیەنێت، لەلایەکەوە نەگۆڕو جێگیرە، چونکە کارناکاتە سەر بزواندنی کۆمەڵ بۆساغ کردنەوەو سەلماندنو رەوایەتی بۆچونەکانیان. لەلایەکی ترەوە بەوە دەناسرێت کەدینامیکیەتی تێدایەو دەبزوێت، چونکە توانای هەیە هانی خەڵك بدات کەهەڵوێست وەرگرنو بڕیار بدەن بۆ بەدەست هێنانی مەبستەکانیان، یا بۆ تێرکردنی پێویستی‌یەکانیان، یا بۆ جێبەجێ‌کردنی ئاواتو ئامانجە نزیكو دوورەکانیان.[٣٣] لەلایەکی ترەوە

---

[٣٢] د. شاكر مصطفى سليم، قاموس الأنثروبولوجيا، المصدر السابق، ص٧٨٥.

[٣٣] د. احسان محمد الحسن، موسوعة علم الأجتماع، المصدر السابق، ص٣٠٦.

بەوە پێناسە کراوە(رای گشتی) دیاردەیەکی تاکە کەسی نییە پشت بەداهێنانی تاکە کەسیو دەستکەوتێکی تایبەتو سنوردار ببەستێت، بەڵکو بەرهەمی دۆخێکی گشتیو ئاوێتەیەکی فاکتەرە تێکرژاوەکانە کەدواجار ئەم دیارەیە بەرهەم دەهێنێو بەسیماکانی خۆیەوە بەچاپی دەگەیەنێ.[٢٤] هەروەها رای گشتی توخمێکە لەتوخمەکانی دابینکردنی کۆمەڵایەتیو بەشێکە لەشارستانیەتی واتایی کەهێزو توانای وەك نەریت وایەو لەکۆمەڵەوە سەرچاوەی گرتووە، لەنەریت جیاناکرێتەوەو زۆر تێکەڵنو لەیەکەوە نزیکنو بەیەکەوە بەستراون.[٢٥] لەلایەکی ترەوە رای گشتی وەك نەریتو لاسایی کردنەوە پێناسە کراوە کەدەڵێ: چەمکێكو تێڕوانینێكو بڕیارێکە کەسوودو بەرژەوەندی کۆمەڵگا دەپارێزێت، خۆی دەسەپێنێت بەسەر تاکداو رەفتارو هەڵسو کەوتی تاك دیاری دەکاتو دەیبەستێتەوە، وە لەلایەن هیچ دەزگایەکی بەرپرسەوە نەسەپێنراوە بەڵکو کردەیەکی جەماوەری گشتی‌یە. یا رێ پیشاندەرێکی پێشەکی کەمینەو زۆرینەیە، کە لەسوودو بەرژەوەندی کۆمەڵگادایە، رێ نوێنیکەری ووشیاریو رۆشنبیری‌یە چاكو خراپەکانە.[٣٦]

(رای گشتی) بریتی‌یە لەکۆیەك لەبیرو بڕوا کە لەبارودۆخی ژیانی کۆمەڵ سەرچاوە دەگرێو لەرەفتارو جموجوڵی تاکە کەسەکاندا خۆ دەنوێنێت، تاکە کەس ناچارە ملی بۆ دانەوێنێ.[٣٧]

---

[٢٤] عبدالخالق ابراهيم، رۆژنامەی ئاسۆ، رای گشتی ژمارە(٤٦)، هەولێر، ١/٢/٢٠٠٥، ل٥.

[٢٥] بوتومور، تمهيد في علم الأجتماع، ترجمة الدكتور محمد الجوهري وآخرون، المصدر السابق، ص٢٧٠.

[٣٦] د. فوزية دياب، القيم والعادات الأجتماعية، المصدر السابق، ص١٩١.

[٣٧] د. حوسێنی خەلیقی، کۆمەڵناسیی کوردەواری، بەرگی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل٣٥.

رای گشتی وەك ئاماژەی پێدرا هاوەدەنگییەك‌و پێناسەیەکی بڕانەوەو ساغ کەرەوەی لەسەر نییە، هەر زانایەك بەجۆرێك پێناسەی کردوە، هەندێکیان تێکەڵیان کردوە لەگەڵ نەریت‌و لاسایی کردنەوەدا، هەندێکی تریان بە بەشێك لەشارستانێتی واتایی‌و داب‌ونەریت پێناسەیان کردووە.

ئێستا نۆرەی ئەوە هاتووە باس لەرای گشتیی کۆمەڵگای هەورامان بکرێت کەوەك توخمێك لەتوخمەکانی دابینکردنی کۆمەڵگاکەو کاریگەری ئەو توخمە لەسەر تاکە کەسەکانی کۆمەڵگای هەورامان، کەوەك بەشێك لەشارستانێتی واتایی کۆمەڵگاکە بەمیرات لەباوو باپیرانیانەوە بۆیان جێماوە. ئەو دەنگە گشتییە کاتێك دروست دەبێت کەدیاردەیەك یا رووداوێك یا کێشەیەك روو لەکۆمەڵگاکە دەکات، کۆمەڵگاکە هەڵوێست وەردەگرێت‌و بڕیارێك دەدات بۆ بنبەست کردن‌و چارەسەرکردنی ئەو دیاردەیە بەپشت بەستن بەداب‌و نەریتی کۆن‌و نوێ.

ئەگەر سەیری فەرهەنگی کۆمەڵگاکە بکرێت کۆمەڵێك هێماو وشەو زاراوەی بۆ ئەو مەبستە لەخۆ گرتوە کە لەکاتی پێویستدا هانی خەڵك دەدات بۆ راپەڕاندنی کارێك کەپێویستی بەرای جەماوەر بێت وەك(کارێکی پیاوانەیە، ئازایەتییە، بەخشندەییە، دڵفراوانە، خاوەن بەزەییە.... هتد). بەرامبەر بەو هێماو ووشەو زاراوانە لەفەرهەنگی کۆمەڵگاکەدا لەرای گشتییەوە بۆ پاراستنی کۆمەڵگاکەو قەدەغەکردنی هەندێ دیاردەی دزێو چەند زاراوەیەکی بەرگریکەر دەست نیشان کراون، کەجێی بێزاری‌و خۆدوور خستنەوە لێیانەوە نیشان دەدات وەك(ترسنۆکە، دزە، درۆزنە، داوێن پیسە، پیاوکوژە، ژنانییە، چاوچنۆکە، دڵ پیسە، دەم پیسە، چەنەبازە، ....هتد). ئەو زاراوانەی سەرەوە بەچاك‌و خراپ لەرای گشتی کۆمەڵگاکەوە پەیدا بوون

کەتوانیویانە لەکاتی پێویستدا ڕەوایەتو یاساییەتو هێز لەکۆمەڵگاکەوە وەرگرن بۆ بنبەست کردنو چارەسەرکردنی کێشەو گیروگرفتی کۆمەڵگاکە وەك توخمێك لەتوخمەکانی دابینکردنی کۆمەڵایەتی خۆی سەپاندووە بەسەر تاکە کەسەکانداو ڕێی لێگرتوون کەئارەزوەکانیان نەبنە فاکتەری شلەژاندنو تێکدانی کۆمەڵگاکە. بەو جۆرە ڕای گشتی ڕۆڵی خۆی بینیوە لەپاراستنی هێمنیو دابینکردنی ئاسایش لەماوەیەکی مێژوویی‌دا کاتێك کەداب‌ونەریت باڵادەست بووە لەناو کۆمەڵگاکەدا بەڵام لەگەڵ پێشکەوتنی کۆمەڵگاکەو پەیوەندی کردنی بەدنیای دەرەوە هێزو توانای ڕای گشتی لەپاشەکشەدایەو بەرژەوەندییە تایبەتییەکانو ئارەزوە تاکە کەسییەکان سەربەست بوونو ملکەچی بڕیارەکانی ڕای گشتی کۆمەڵگاکە نابنو ڕای گشتیش لەسەر دیاردەو ڕوداوەکان(هێزی گشتی) بۆ کۆ ناکرێتەوەو کۆمەڵگا کۆك نی‌یە لەسەر ڕەوایەت پێدانو هەڵوێستە وەرگرتنو بڕیاردان دەربارەی کۆمەڵێك دیاردەی نوێ کەبونەتە فاکتەرێك لەشلەژاندنو شێواندنی کۆمەڵگاکە کە بەهۆی پێشکەوتنی تەکنەلۆجیاو هێرشەکانی ڕاگەیاندنو دەزگاکانی ڕاگەیاندنەوە پەیدابوون. ڕای گشتی وەك توخمێكو وەك فاکتەرێك لەدابینکردنی کۆمەڵگا هێزو توانای لەکۆمەڵەوە وەرگرتوەو تاکەکەس ملکەچی بووە لە سەردەمێکی مێژوویی‌دا. بەڵام تا ئێستا بۆ بنبەست کردنو هەڵوێست وەرگرتنو بڕیاردان لەسەر دیاردە کتوپڕەکان جاروبار لەناو کۆمەڵگای هەوراماندا ڕۆڵ دەبینێتو کێشەکان چارەسەر دەکاتو دابینی کۆمەڵگاکە دەکات.

٤-یاسا The Law:

(یاسا) بریتییە لەپەیوەندەی پێویست لەنێوان دوو دیاردە یازیاتردا، واتا پەیوەندی‌یەکی بۆنەیی‌و هۆکاری‌و ڕاست هەیە لەنێوان

دیاردەکاندا کەکار لەیەکتر دەکەن.[38] یا یاسا بریتییە لەپێوەندی پێویستو کاریگەریو دەرەنجامی راستەوخۆ، کە لەسروشتی بونەوەرەکان وەرگیراوە، کەواتە یاسا بەو پەیوەندییە دەوترێ کە لەنێوان هۆکارە سەرەکی‌یەکانو بونەوەرە جیاوازەکانو هەروەها لەنێوان خودی ئەو بونەوەراندا هەیەو بەیەکیانەوە دەبەستێتەوە، بەجۆرێك بونەوەرەکان بۆخۆیان خاوەنی یاسای تایبەتین.[39] هەروەها یاسا بریتییە لەبنچینەیەکی دروستکراوی پەسەندکراو لەلایەن کۆمەڵەوە ئامرازەکانی سزادانو سەپاندنو بەستنەوەو ملکەچ پێکردن پەیڕەو دەکات، رونترین ئامرازو توخمی دابینکردنی کۆمەڵگایە، چونکە ئەرکو فەرمانی خۆیەتی کەپەیوەندی نێوان تاکەکانو دەسەڵات دیاری دەکات.[40]

یاسای زانستی دەبێتە(دوو) بەشەوە، بەشێکی یاسای هۆکاری‌یە Casual Laws، بەشەکەی تری یاسای فەرمانی‌یە Functional Law، بەشی یەکەمیان ئەو کۆمەڵە بیروبۆچونو بڕیارە بابەتیانەن کەپەیوەندی نێوان دوو دیاردە رون دەکەنەوە، کەیەکێکیان سەربەستو سەربەخۆیە ئەوی تریان پشتی پێ دەبەستێت بەهۆی ئەوەوە روودەدات، ئەمەیان زۆرتر لەبواری بابەتە زانستی‌یە سروشتی‌یەکاندا بەکاردێت، وەك چۆن یاسا یەك لای کردۆتەوە کەباران بارین پشت بەهەڵم بوون دەبەستێتو ئەویش پشت دەبەستێت بەبەرزیو نزمی پلەی گەرما. کەواتە پلەی گەرما دیاردەی سەربەستو سەربەخۆیە، بەهەڵم بوونو

---

[38] د. احسان محمد الحسن، موسوعة علم الأجتماع، المصدر السابق، ص٥٠٥.

[39] مۆنتسکیۆ، رۆحی یاساکان، وەرگێڕانی ئیدریس شێخ شەرەفی، دەزگای چاپو بڵاوکردنەوەی موکریان، هەولێر، ٢٠٠٣، ل٦١.

[40] د. شاكر مصطفى سليم، قاموس الأنثروبولوجيا، المصدر السابق، ص٥٥٣.

باران بارین پشتی پێ دەبەستن. بەڵام(یاسا فەرمانی‌یەکان) دەربڕینی پەیوەندی‌یەکانی نێوان دیاردەکان دیاری دەکات، بەبێ باسکردنی ئەو دیاردانەو هۆکارەکانی پەیدابوونیان. وەهەموو پەیوەندییە فەرمانی‌یە پەیوەست بووەکانی دوو دیاردە دەست نیشان دەکات کە لەیەك کاتدا روو دەدەن‌و بەیەکەوە بەستراون‌و بەشێوەیەکی رێژەیی لەگۆڕاندان، بەچەشنێك مەرجە کەیەکێکیان ئەوی تریان پەیدابکات، بەبێ ئەوەی بوترێت یەکێکیان بۆتە هۆی پەیدابوونی ئەوی تریان، یا بوترێت یەکێکیان هۆیەو ئەوی تریان ئەنجامە.

لەزانستە مرۆیی‌یەکاندا بەگشتی‌و لەزانستی کۆمەڵناسی‌و ئەنترۆپۆلۆجیادا ئەم چەشنە یاسایە پەیڕەو دەکرێت بۆ دۆزینەوەی پەیوەندییەکانی دیاردە کۆمەڵایەتی‌یەکان. لەسەرەتاوە لەناو کۆمەڵگاکاندا یاسا نەبووە، وە کۆمەڵگا(سەرەتایی‌یەکان‌و دواکەوتووەکان‌و هۆزایەتی‌یەکان) پێڕەوی یاسای نوسراوو دانراو ناکەن، لەگەڵ ئەوەشدا تاکەکانی کۆمەڵگا دابینکراون‌و پێکهاتەی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگاکە رێکخراوەو کێشەو گیروگرفتیان کەم بوون یا هەر نەبوون.

هەموو کۆمەڵگایەك جۆرە داب‌و نەریتێکی تایبەتی هەبووە کەتوانای رێکخستن‌و دابینکردن‌و ملکەچ پێکردنی ئەندامەکانی هەبووەو وەك نەخشەو پلانێك دانراوە بۆ پاراستن‌و مانەوەو درێژەدان بەژیان بەپێویست زانراوەو پەیڕەوکردنی‌و لانەدان لێی هەست کردن بووە بەئەرکی سەرشانی هەموو ئەندامێك. بەو پێیە(نەریت) بریتی بووە لەرێککەوتنی خەڵك لەسەر پەیڕەوکردنی پلانێکی دیاریکراو لەهەموو چالاکییەکی کۆمەڵایەتیداو هەستکردن بە پەیوەست بوونی

ئەو پلانە وەك بنچینەیەکی یاسایی.[41] هەروەك باوەڕ وایە کە(نەریتی هۆز سەرچاوەو بنچینەی پەیدابوونی یاسایە). وەدەڵێن لەدادگایی کردندا ئەگەر بەندێکی یاسایی دیاریکراو نەبوو، دادوەر بۆی هەیە بەپێی نەریت بڕیار بدات.[42]

جگە لەداب‌و نەریت ئایدۆلۆجیا بیروباوەڕەکان‌و ئایینەکان پەیدابوون‌و کۆمەڵێك یاساو ڕێسای خۆیان سەپاندووە بەسەر کۆمەڵگاکانداو دەرچون یا لادان لەو یاساو ڕێسایانە بەتاوان ژمێردراوەو سزای توندی لەسەر بووە. ژیان هەمیشە لەگۆڕاندایەو پێویست بەوە دەکات داب‌و نەریت‌و بیروباوەڕو ئایینەکانیش نوێ ببنەوەو بگۆڕێن، بەڵام ئەو پرۆسەیە سست‌و لاوازەو لەسەرخۆ ڕوودەدات لەگەڵ ڕەوتی گۆڕانەکاندا ناگونجێت‌و هاوسەنگ نابێت، بۆیە پێویست بووە پەنابیرێتە بەر دۆزینەوەی نەخشەو پلانی نوێ‌و بەدەست‌و بردترو خێراتر، بەپێی لەدایکبونی دیاردەکان یاسای تایبەتیان بۆ دابنرێن،کە لەوانەیە نە لەنەریتی پێشینان‌و نە لەئایینەکاندا ئاماژە بەو دیاردانە نەکرابێت کە لەپاشەڕۆژدا ڕوو دەدەن، بەرودانیان پێویست بەیاسای پەیوەندیدار دەکات، بەو جۆرە یاساو چەمکە یاساییەکان پەیدابوون‌و نوسراونەتەوەو لەناو کۆمەڵگاکاندا پیادەکراون، کەهەر کۆمەڵگایەك بەپێی بەرژەوەندی‌و بەپێی داب‌و نەریت‌و بەپێی ئایینەکانیان چەمکە یاساییەکانیان داڕشتون‌و پیادەیان کردون‌و ئەندامانی کۆمەڵگا پەیڕەویان دەکەن.

بەتایبەتی کاتێك کۆمەڵگا ئاڵۆزە نوێکان پەیدابوون‌و داب‌ونەریت‌و ئاین لەتوانایاندا نەما پێکهاتەی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگاکان دابین

---

[41] د. فوزیة دیاب، القیم والعادات الأجتماعیة، المصدر السابق، ص١٩٢.

[42] المصدر نفسه، ص٢١٤- ٢١٦.

بکەنو بپارێزنو رێك بخەن، پێویستی دەکرد دەسەڵاتێکی بەهێزو بەتواناو بێ بەزەیی‌و بێ جیاوازی پەیدابێت‌و سەروەری‌ی خۆی بسەپێنێت وە هیچ دەسەڵاتێك لەسەرویەوە نەبێت بۆ دابینکردنو پاراستنی کۆمەڵگاکان، ئەو دەسەڵاتەش بە لەدایکبونی(یاسا دانراوەکان) پەیدا بوو، کەخاوەنی بەرزترین دەسەڵاتن‌و دەسەڵاتی باڵان‌و پێویستە لەهەموو کاروبارێکی رۆژانەی ژیاندا پشتیان پێ ببەسرێت، بۆ هیچ کەسێك نی‌یە لێیان لادات‌و سەرپێچیان بکات، ئەو دەسەڵاتەش توانای هاوسەنگ کردن‌و پاراستن‌و دابینکردن‌و رێکخستنی لەئەستۆدایە بەپێ‌ی ئەو ئەرك‌و مافەی کەدیاریکردوون، هەرچەندە پەیوەست بوون‌و پەیوەندی‌یەك هەر هەیە لەنێوان داب‌ونەریت‌و ئایین‌و یاسادا، چونکە تا ئێستاش پێشکەوتووترین کۆمەڵگاو دەوڵەتی یاسایی پەیڕەوی داب‌ونەریت‌و ئایینی تایبەتی خۆی دەکات، سەرباری ئەوەش بەپێ‌ی یاساو چەمکە یاسایی‌یەکان کاروباری کۆمەڵگاکەی خۆی بەڕێوە دەبات کەپشتی بەداب‌و نەریت‌و ئایینەکەی خۆی بەستووە ئەوە لەلایەك، لەلایەکی ترەوە چەمکە یاسایی‌یەکان پێویستە بگونجێن لەگەڵ ئایین‌و داب‌ونەریتی کۆمەڵگاکەدا، بۆئەوەی نەکەونە بەر رەخنەو گلەیی‌و گازندەو سەرپێچیان لێ نەکرێت‌و ملکەچیان بن.

کۆمەڵگای هەورامان خاوەنی داب‌ونەریتی تایبەتی خۆیەتی‌و بەتوندی باوەشی بەبنچینەکانی ئایینی ئیسلامدا کردووە بنەماکانی ئەو ئایینە بەجۆرێك پەیڕەوکراون کەڕەنگیان داوەتەوە لەهەموو کاروبارو هەڵس‌وکەوتی رۆژانەی خەڵکەکەدا لەبوارەکانی کۆمەڵایەتی‌و ئابوری‌و رامیاری‌و فەرهەنگییاندا هەموو یاساو رێساو چەمکە یاسایی‌یەکانیان لەو ئایینەوە سەرچاوەیان گرتووە، لەگەڵ ئەوەشدا داب‌و نەریتی کۆنی کۆمەڵگاکەش پەیڕەو دەکرێت کە لەباوو باپیرانیانەوە بۆیان بەجێماوە،

بەشێك لەیاسا دانراوەکانیش کەدەگونجێن لەگەڵ ژیانی کۆمەڵایەتیی کۆمەڵگاکەدا پەیڕەودەکرێن، هەرچەندە یاسادانراوەکان درەنگ بەکۆمەڵگاکە ئاشنابوون لەگەڵ ئەوەشدا خەڵکەکە بۆ راپەڕاندنی کاروبارەکانیان روویان لەیاساکان کردووە، چونکە رەورەوەی ژیان بەپێی یاسادانراوەکان دەسوڕێت، کۆمەڵگای هەورامان بێ بەش بووە لەسوودو قازانجەکانی شۆڕشی تەکنۆلۆجیاو هۆکانی راگەیاندن تا ئەم سەردەمانەی دواییش لەخوێندن و خوێندەواری و رێگاوبان، ئەمە لەلایەك وە لەلایەکی ترەوە ژمارەی دانیشتوانی کۆمەڵگاکە کەم بووەو دەرامەتەکانیان دیاریکراو بوون وە پەیوەندییەکانی لەگەڵ دونیای دەرەوەدا سنوورداربوون دەسەڵاتە فەرمانڕەوایەتیەکەشی بواری نەداوە کەیاسا دانراوەکان لەناو کۆمەڵگاکەدا پەیڕەو بکرێن، چونکە لەگەڵ بەرژەوەندییەکانی ئەواندا نەگونجاون بۆیە تاکو سەرەتای سەدەی بیستەم و بگرە زیاتریش(سان و خان و بەگ و شێخ بەدەسەڵاتدارترین و حاکمێکی مطلق بوون و خۆیان بکوژو بڕبوون).[٤٣]

لەگەڵ ئەوەشدا هەندێك داب و نەریت و چەمکی یاسایی کە لەئایینی ئیسلام وەرگیراون لەبەرژەوەندی کۆمەڵگاکەدان پەیڕەو دەکرێن، تاکەکانی کۆمەڵگا ملکەچیان و کاریگەریان هەیە لەسەر بەیەکەوەبەستنی تاکەکان و رێ نەدانیان لەسەرپێچی کردن. بەهەمووریانەوە(داب و نەریت، ئایین، چەمکە یاساییەکان) کاروباری کۆمەڵگاکەیان رێکخستوەو دابینکردووە، هەرچەندە کاریگەری داب و نەریت و ئایین لەپاشەکشەدایە، بەڵام نەبۆتە هۆی روودانی کێشەو گیروگرفت لەناو کۆمەڵگاکەدا چونکە ئەو دیاردانە زۆر کەمن ئەگەر بێتوو بەراورد بکرێت لەگەڵ کۆمەڵگایەکی تر کەتەنها پشتی بەیاسای

[٤٣] محمەد ئەمین هەورامانی، مێژووی هەورامان، سەرچاوەی پێشوو، ل١٠٢٤-١٠٢٩.

زانستی بەستبێت. کەمی ئەو دیاردانەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کەهێشتا کۆمەڵگاکە وەك پێویست گەشەی نەکردوە لەبواری پیشەسازیو بەرهەمهێناندا، ژمارەی دانیشتوانی کەمە، دەرامەتەکانی پێویستییەکانی رۆژانەیان پڕ دەکەنەوە، دنیای شارستانێتو هێرشەکانی راگەیاندن نەیتوانیوە گۆڕانکاری تەواو بکەن لەناو کۆمەڵگاکەدا، بۆیە کۆمەڵگاکە بەیەکگرتوویی ماوەتەوەو (دابونەریتو ئایینو چەمکە یاساییەکان) توانیویانە دابینی بکەن.

توخمەکان یا هۆکارەکانی دابینکردنی کۆمەڵایەتی بەشێك ژیانی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگای هەورامانیان پێك هێناوە کەبریتین لە(دابونەریت، ئایین، رای گشتی، یاسا). هەروەها(بەها کۆمەڵایەتییەکانو پێوەرە کۆمەڵایەتییەکانو رێو رەسمە باوەکانو لاسایی کردنەوە)یش دەچنە ژێر چەتری چوار توخمە سەرەکیەکەوە کەهەموویان پێکەوە رۆڵیان بینیوە لەدابینکردنی کۆمەڵگای هەورامانو ژیانی کۆمەڵایەتیی هەورامان وەك لەهێلکاری(٧) نیشان دراوە.

هەروەها هەندێك دامودەزگاو ئامراز دانراون بۆ پشتیوانی کردنو پاڵپشتی کردنی هۆکارەکانی دابین کردن وەك(زیندانەکانو نەخۆشخانەکانو دوور خستنەوەو سزادان بەپارەو سزادان بەنووسینو سزادان بەوەرگرتنەوەی پۆستو پلەو پایە کارگێڕییەکان). کۆمەڵگاش کۆمەڵێك سزای واتایی دیاری کردون بۆ لادەرو سەرپێچی کەرەکان وەك(بێبەری کردنو نزم سەیرکردنو دەرکردنو سوکایەتی پێ کردنو سەرزەنشت کردنو ئامۆژگاری کردن). ئەوانە هەموویان ئەرکی چاودێری کرنو بەدوادا چوونو سۆراخ کردنی ئەندامانی کۆمەڵگایان لەئەستۆدایە، بەبێ ئەوانە ژیانی کۆمەڵایەتی دانامەزرێت. توخمەکانو

ئامرازەکانی دابینکردنی کۆمەڵایەتی بەشێکیان رەسمین وەك(دادگاو دادوەرو پۆلیس‌و ئاسایش لێیان دەپرسنەوە لەگەڵ دەزگا پەیوەندیدارەکانی تردا). بەشەکەی تریان نا رەسمین وەك(داب‌ونەریت‌و مزگەوت‌و ئەنجومەن‌و خێزان‌و خزم‌و کەسوکار لێیان دەپرسینەوە). ئەم بەشەیان بەتواناترو بەهێزترو کاریگەرترن لەبەشەکەی تر لەدابینکردنی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگادا. تاکو ئامرازەکان بەهێزترو چالاکتر بن کۆمەڵگا باشتر دابین دەکرێت‌و ژیانی کۆمەڵایەتی ئارامترو پارێزراوتر دەبێت‌و یەکێتی‌و یەکڕیزی‌و بەیەکتر بەستنەوەو خۆشەویستی‌و رێزگرتن لەناو ئەندامانی کۆمەڵگادا تۆکمەتر توندوتۆڵتر دەبێت.

لێرەدا کۆتایی بەلایەنی تیوری توێژینەوەکە دێنین‌و دەچینە سەر لایەنی پراکتیکی توێژینەوەکەو ئەو زانیاریانەی کە لەفۆرمی راپرسییەکەدا دەست کەوتون دەیانخەینە روو، بەپێی پەیڕەوکردنی رێبازی زانستی زانیارییەکان شی دەکەینەوە

هێلکاری(٧)

پێکهاتەی ژیانی کۆمەڵایەتیی کۆمەڵگای هەورامانی لەهۆن-کوردستانی عیراق نیشان ئەدات.

دەروازەی دووەم

لایەنی پراکتیکی

بەشی یەکەم

چۆنێتیی ئەنجامدانی توێژینەوەکە

باسی یەکەم: پلان و رێبازی توێژینەوەکە

باسی دووەم: سیما گشتییەکانی نموونەی توێژینەوەکە

باسی یەکەم

پلان و ڕێبازی توێژینەوەکە

یەکەم/ڕێبازی توێژینەوە:- هەموو لێکۆڵینەوەیەك ڕێبازێکی هەیە، ئەم ڕێبازەش وەسفی یا مێژوویی یاخود ئەزموونییە. لەگەڵ ئەوەشدا لێکۆڵینەوەی زانستی خوێندنەوەیەکی بابەتیانەیە کەتوێژەر پێی هەڵدەستێت، لەبواری پسپۆڕی سروشتیو مرۆییدا، بەمەبەستی گەیشتن بەڕاستییەکانو تێگەیشتنی زانیارییەکان بەتێرو تەسەلی، دەربارەی هەج کێشەیەك کەکۆمەڵگای مرۆڤایەتی ڕووبەڕووی بونەتەوە، جا ئەو کێشەیە پەیوەست بێت بەلایەنی شمەکیەوە یا لایەنی کلتوری کۆمەڵگاوە.[1] هەروەها ڕێبازی لێکۆڵینەوە بریتییە لەو کەرەستەو ڕێگا زانستیانەی کەتوێژەر بەکاریان دێنێت، بەمەبەستی گەیشتن بەئامانجو دەرئەنجامە روونو زانستییەکان.[2] کۆمەڵێك ڕێباز بەکاردەهێنرێن لەتوێژینەوە زانستییەکاندا وەك(مێژوویی، بەراوردکاری، ژیاننامەی تاکەکەس، تاقیکاری، پێوەرەکانی کۆمەڵایەتیو دەروونی، ئامار، مەسحی کۆمەڵایەتی- ڕوپێوی کۆمەڵایەتی(دامالّی کۆمەڵایەتی)*، ... هتد) . بەکارهێنانی هەریەك لەو ڕێبازانە بەپێی بابەتەکەو بەپێی مەبستی توێژینەوەکە دەگۆڕێت، لەگەڵ ئەوەشدا مەرج نییە توێژەر

---

[1] د. احسان محمد الحسن ود. عبد المنعم الحسني، طرق البحث الأجتماعي، وزارة التعليم العالي والبحث العلمي، بغداد، ١٩٨٢، ص٢٣.

[2] د. محمد صفوح الأخرس، مناهج البحث في علم الأجتماع، المطبعة الجديدة- دمشق، ١٩٨٢- ١٩٨٣، ص٥٦.

* دامالّی کۆمەڵایەتی:- بەشێوەزاری هەورامی پراوپڕ ڕوپێوی کۆمەڵایەتی دەگرێتەوە.

تەنها یەك ڕێباز بەکاربێنێت لەتوێژینەوەکەیدا.[3] بابەتی توێژینەوەکەمان لەسەر(ژیانی کۆمەڵایەتیی هەورامانە) لەکۆی ئەو ڕێبازانەی سەرەوە، ڕێبازی مەسحی کۆمەڵایەتی-ڕوپێوی کۆمەڵایەتیمان بەکارهێناوە بۆ کۆکردنەوەی زانیاریەکان، چونکە توێژینەوەکە بەشێوەی پراکتیکی ئەنجام ئەدەین، ئەم ڕێبازە گونجاوترو لەبارترە، لەگەڵ ئەوەشدا سوودمان لە(ڕێبازی ئامار) وەرگرتووە بۆ شیکردنەوەو خستنە ڕوی زانیارییەکان لەنوسینەوە بۆ ژمارەو بۆ ڕێژە. چونکە ئامار لەم ڕۆژەدا زانستێکە یاساو ڕێسای تایبەتی خۆی هەیە، وە ڕێبازێکی زانستییە کە بەکار دەهێنرێت بۆ شیکردنەوەی دیاردەکانو سیماکانیانو بەدەستەوەدانی ئەنجامەکانیان بەشێوەی ژمارەیی، کەدیاردەکان هەڵدەسەنگێنێتو پێوانەیان دەکات.[4]

دووەم/ بوارەکانی توێژینەوەکە

بواری ئەم توێژینەوەیە لەسێ ڕووەوە سنورەکەی دیاری دەکرێت کە ئەمانەن:-

أ. بواری جوگرافیایی: سنوری جوگرافی توێژینەوەکەمان (هەورامانی لهۆن- بەشی حکومەتی هەرێمی کوردستانی عێراق دەگرێتەوە. کە لەدوو شارۆچکەی بیارەو تەوێڵەو بیست دێو لادێ پێك هاتووە، لەوانەش یازدە دێو لادێ یان ئاوەدان کراونەتەوەو دوو لادێیان ژمارەیان کەمە کە ئەمانەن(هانەی قوڵ، ئێڵان پێ، حەوت لادێیان

[3] وهيب مجيد الكبيسي والدكتور يونس صالح الجنابي، طرق البحث في العلوم السلوكية، ج١، وزارة التعليم العالي والبحث العلمي، بغداد، ١٩٨٧، ص١٤٧.
[4] د. محمود حسن المشهداني، أصول الأحصاء والطرق الأحصائية، بدون اسم المطبعة، بغداد، ١٩٨٥، ص٨.

ئاوەدان نەکراونەتەوە). رووبەروی ئەم بەشەی خاکی هەورامان ١٠٤٢٧١کم٢.[٥]

ب-بواری مرۆیی:- توێژینەوەکەمان خەڵکی هەورامان دەگرێتەوە، ئەوانەی ئێستا نیشتەجێی هەورامانن نەك ئەو هەورامیانەی کە لەدەرەوەی هەورامان دەژین، ئەوانەش کەئێستا نیشتەجێی هەورامانن ژمارەیان(٧٠٢٦) کەسە کە لەنزیکەی(١٥٠٢) خێزان پێك هاتوون.[٦]

ج-بواری ماوە:- ئەم بوارە ئەو ماوەیە دەگرێتەوە کەتوێژەر بۆ ئەنجامدانی توێژینەوەیەکی ئەنترۆپۆلۆجی لەکۆمەڵگای هەوراماندا ماوەتەوەو لەنزیکەوە زانیاری کۆکردۆتەوە لەسەر ژیانی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگاکە لەڕوی کۆمەڵایەتیو ئابووریو رامیاریو کلتوریو ئایینیو فاکتەرەکانی دابینکردنی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگاکە. وەهەروەها ئەو ماوەیەش دەگرێتەوە کەتوێژەر فۆرمی راپرسیی کۆکردۆتەوەو زانیارییەکانی بەتاڵ کردۆتەوەو گۆڕیونی بەژمارەو شی کردونەتەوە کەنزیکەی حەوت مانگی خایاندووە لەبەرواری ٢٥/٩/٢٠٠٤ دەستی پێ کردووە وە لەبەرواری ٢١/٤/٢٠٠٥ کۆتایی هاتووە.

سێیەم/ کۆمەڵگای توێژینەوەکە

کۆمەڵگای توێژینەوەکە تەنها هەورامانی لهۆنی بەشی هەرێمی کوردستانی عێراق دەگرێتەوە، کەپێك هاتوە لەدوو شارۆچکەی بیارەو تەوێڵەو بیست لادێو دێ. کە بەهەورامانی عیاق ناسراوەو بەشێکە لەپێکهاتەی خاکی عیاقو هەرێمی کوردستانی عیاق. ئەو خەڵکەی کە لەو مەڵبەندەدا دەژین بەهەورامی ناسراونو بەشێوەزارێك گفتوگۆ دەکەن کەپێی دەوترێت شێوەزاری هەورامی.

---

[٥] بەڕێوەبەرێتی گشتی کشتوکاڵو ئاودێری سلێمانی، تۆمارە بلاوکراوەکان.

[٦] بەڕێوەبەرێتی ناحیەی بیارەو ناحیەی خورماڵ، تۆمارە بلاونەکراوەکان.

هەورامانی عیراق دەکەوێتە ڕۆژهەڵاتی پارێزگای سلێمانییەوە، هەورامان لەباکورو ڕۆژهەڵاتیەوە خاکی ئێرانەوە بەشەکەی تری هەورامانە، لەرۆژئاوایەوە شارۆچکەی خورماڵە، لەباشوریەوە شاری هەڵەبجەو دەشتی شارەزوورە بەگشتی خاکی هەورامان سەختو شاخاوی‌و بەردەڵانە شاخی بەرزو دۆڵی قوڵو دەشتی لاکێشەیی‌و چەمو کانی زۆری تێدایە، ڕووەکی خۆڕسکی زۆرو داروودرەختی بەرداری هەمە جۆری تیا بەرهەم هێنراوەو بوەتە سەرچاوەیەکی سەرەکی بۆ بژێوی خەڵکی هەورامان، جۆرەها ئاژەڵو باڵندەی کێوی‌و ماڵی تیا پەروەردە بوەو کە دەگونجێن لەگەڵ ژینگەی هەوراماندا. خاکەکەی پڕ لەکانزاو بەپیتە، هەواکەی سازگارو لەبارە، بەزستاندا ساردو باراناوی‌یەو زۆرجار بەفری لێ دەبارێت، هاوینان ئاوو هەواکەی فێنکو مام ناوەندی‌یە بەهارانو پایزان سروشتێکی نایابیان هەیە شاخو داخو باخو باخاتەکەی بەجۆرێك ڕازاوەتەوە کەشیاوی پیاهەڵدانە. تاچەند ساڵێك لەمەوبەر پیشەی سەرەکی خەڵکی هەورامان ئاژەڵداری‌و باخداری‌و پیشەگەری‌یە خۆماڵییەکان بوون، بەڵام لەدوای ڕاپەڕینی ساڵی ١٩٩١ی خەڵکی کوردستان دژی ڕژێمی بەعس لەعیراقدا، پیشەی خەڵکەکەی گۆڕانی زۆری بەسەردا هاتوەو لەدامودەزگاکانی حکومەتی هەرێمی کوردستان دامەزراونو بون بەموچەخۆر، ئەو گۆڕانەش کاریگەری خراپی کردۆتە سەر بەرهەم هێنان لەهەوراماندا بەجۆرێك ئێستا بەرهەمو داهاتی هەورامان ڕوو لەکزی‌یەو بەشی پێویستییەکانیان ناکات زۆری پێویستیەکانیان لەرێگای ئاڵوگۆڕو کڕینو فرۆشتنو بازرگانییەوە پڕ دەکەنەوە.*

---

* توێژەر لەئەنجامی توێژینەوەکەیدا ئەو دیاردانەی بەرچاو کەوتون.

چوارەم/ نموونەی توێژینەوەکە

بۆ ئەنجامدانی توێژینەوەیەکی کۆمەڵایەتی، زۆر قورس‌و گرانە توێژەر بتوانێت لەیەك بەیەکی ئەندامانی کۆمەڵگایەك بکۆڵێتەوە، چونکە ماوەیەکی زۆری دەوێت‌و زۆری تێ دەچێت، بۆیە توێژەر(دەستەیەك یا گروپێك) لەخەڵکی کۆمەڵگاکە وەردەگرێت‌و دەیکاتە نموونەی کۆمەڵگاکەو توێژینەوەکەی لەسەر ئەنجام ئەدات، ئەوەش هەڕەمەکی نی‌یە، بەڵکو بەپێی بابەت‌و سنوری توێژینەوەکە جیاوازی هەیە.

بابەتی توێژینەوەکەی ئێمە ژیانی کۆمەڵایەتی‌ی هەورامانی لهۆن بەشی هەرێمی کوردستانی عیراق دەگرێتەوە، کۆمەڵگایەکی جێگیرەو دیاریکراوە. لەجیاتی هەموو کۆمەڵگای هەورامان گروپێکمان وەرگرتووە کە لە(١٥٠) خێزان پێك هاتووە بەشێوەی نموونەی تێکڕا- هەڕەمەکی‌و کردومانە بەنموونەی هەموو کۆمەڵگاکەو توێژینەوەکەمان لەسەر ئەنجام داوە. کەدەکاتە بۆ هەر(١٠) خێزان(١) خێزانمان وەرگرتووە، واتا بەرێژەی١٪١٠ی ژمارەی خێزانەکانی ئێستای هەورامان. کەئەوەش بەم جۆرە دابەش بووە:- هەردوو شارۆچکەکەی بیارەو تەوێڵە بەپێی سەر ژمێری خێزانەکان(٩٩) خێزانمان وەرگرتووە بۆ نموونەی توێژینەوەکەمان، وە لەدێ‌کان(٢٤) خێزانمان وەرگرتووە، وە لەلادێ‌کان(٢٧) خێزانمان وەرگرتووە. کە لەخشتەی(٣)دا چۆنێتی ئەو دابەش کردنە ئەخەینە روو.

جیاوازیی شارۆچکەو لادێو دێ لەهەورامانندا

بۆ جیاوازی کردن لەنێوان ئەو یەکە نشینگانەدا پشتمان بەراوبۆچونەکانی خەڵکی هەورامان بەستوە، چونکە زانایان‌و پسپۆڕانی جوگرافیای دانیشتوان هەر یەکەیان خاڵێك یان چەند خاڵێکیان کردۆتە

بنچینەی جیاوازی بۆ دیاری کردنی شارو شارۆچکەو لادێ، ئەگەر بەپێی رای ئەو پسپۆڕانەو ئەو جیاوازیانە دیاری بکەین ئەم ناونیشانە باس‌و خواسی زۆر هەڵدەگرێت‌و دەبێت بگەڕێینەوە بۆ تیورەکانی جوگرافیای دانیشتوان‌و لەتوێژینەوەکەمان دوور بکەوینەوە. بۆیە راوبۆچونەکانی خەڵکی هەورامان لەسەر دیاری کردنی ئەو نشینگە جیاوازانە بەهەند وەردەگرین‌و جیاوازی شارۆچکەو دێو لادێیان کردوە. کەڕایان وایە شارۆچکەکان ژمارەی دانیشتوانیان زۆرەو فەرمانگە میری‌یەکانی تیا دامەزراوەو رێگای هاتووچۆو و پەیوەندی کردن زۆرەو بەسراونەتەوە بەشارەکانەوە. هەروەها رایان وایە دێکان بەژمارە لەشارۆچکەکان کەمترن‌و فەرمانگە میری‌یەکانی کەمترن‌و کەوتونەتە سەر رێگاکانی هاتوچۆکردن بەتایبەتی رێگا قیرتاوکراوەکان. بەڵام رایان وایە لادێکان ژمارەی خێزانەکانیان لەوان کەمترن‌و فەرمانگە میری‌یەکانیان تیا نی‌یەو وە رێگای هاتووچۆیان ئاسان نی‌یەو دوورە دەستن . لەلایەکی ترەوە رایان وایە تا ئەندازەیەك پیشە هۆی جیاوازی‌یە لەنێوان شارۆچکەو دێو لادێدا. پیشەی خەڵکی شارۆچکەکەکان زۆرتر پیشە خۆماڵییەکان‌و دوکانداری‌و کڕین‌و فرۆشتنە، بەڵام پیشەی سەرەکی لادێو دێی هەورامان ئاژەڵداری‌و کشتوکاڵکردن‌و بەرهەم هێنانی زەوی‌و زارە.

ئێمەش لەسەر راو بۆچونی خەڵکی هەورامان کۆمەڵگاکەمان کردە دوو شارۆچکە کەبیارەو تەوێڵە دەگرنەوە چوار دێ کەئەحمەدئاواو زەردەهاڵ‌و بەڵخەو سۆسەکان دەگرنەوەو نۆ لادێ ئاوەدان کراوەو حەوت لادێش کەئاوەدان نەکراونەتەوە.

خشتەی(٣)

شوێن و ژمارەی خێزانی نموونەی توێژینەوەکە نیشان دەدات.

شوێن	ژمارەی خێزان	ژمارەی نموونە	ڕێژە %
بیارەو تەوێڵە	٩٩٠	٩٩	٦٦٪
دێکان	٢٤٠	٢٤	١٦٪
لادێکان	٢٧٠	٢٧	١٨٪
کۆی گشتی	١٥٠٠	١٥٠	١٠٠٪

وەك لەخشتەی(٣) دەرکەوتووە. لەکۆی نموونەی توێژینەوەکەمان کە(١٥٠) سەرەك خێزانە(٩٩) سەرەك خێزانیان کەوتونەتە هەردوو شارۆچکەی بیارەو تەوێڵەوە بەڕێژەی(٦٦٪)، وە(٢٤) سەرەك خێزانیان کەوتونەتە دێکانەوە بەڕێژەی(١٦٪)، وە(٢٧) سەرەك خێزانیان کەوتونەتە لادێکانەوە بەڕێژەی(١٨٪). چۆنێتی ئەو دابەش کردنەش بەپێی ژمارەی ئەو خێزانانەی ئێستای هەورامان بووە. هەر بەو پێیەش فۆرمەکانی ڕاپرسی بەسەریاندا دابەش کراوە کەئەو دابەش کردنە وا دەرکەوتووە کە بەیەکسانی فۆرمەکان دابەش نەکراون، ئەوەش لەبەر ئەوەیە ژمارەیەکی زۆری لادێکانی هەورامان هێشتا ئاوەدان نەکراونەتەوە وە ئەوانەش کەئاوەدان بونەتەوە هەموو خێزانەکان نەگەڕاونەتەوە بۆ هەورامان وە لەشارەکاندا نیشتەجێ بوون. دێی وا هەیە تەنها سێ خێزانی گەڕاوەتەوە بەناچاری تەنها فۆرمێکیان بەسەردا دابەش کراوە ئەگینا دەبێت ژمارەی خێزانی دێیەك لەدە خێزان کەمتر نەبێت ئینجا فۆرمێکی بەر دەکەوێت. بەڵام لەبەرئەوەی ژیانی کۆمەڵایەتی ئەو تاکە دێیەش لەتوێژینەوەکەماندا بێبەش نەبێت

فۆرمێکمان بەسەردا دابەش کردوون و چۆنێتی بەسەر بردنی ژیانی کۆمەڵایەتی‌یان تۆمار کراوە بەپێی وەڵامەکانیان کە لەپرسیارەکانی فۆرمەکەدا وەڵامیان داونەتەوە.

بۆ ئەنجامدانی ئەم پرۆسەیە، لەسەرەتاوە سەرژمێری خێزانەکانمان کردووە، دواتر ناوی خێزانەکانمان لەپسوڵەی بچوک بچوک دا تۆمار کردوون، دواتر ئەو پسوڵانە خراونەتە ناو تورەکەیەک و بەرێگەی(تیروپشك-قرعە) راکێشراون و لەسەر ئەو بنەمایە نموونەی توێژینەوەکە دیاری کراوە. توێژەر هەفتەیەك چاوەڕوانی کردووە، دوای هەفتەکە بەسەر خێزانەکاندا گەڕاوەو فۆرمەکانی کۆکردونەتەوە، دوای بەسەر کردنەوەو تاووتوێ کردنی فۆرمەکان بۆی دەرکەوتووە کەژمارەی پێویست نەگەڕاوەتەوە، بۆیە پرۆسەکەی دووبارە کردۆتەوەو لەسەر هەمان رێبازی پێشوو تاکو ١٥٠ فۆرمی راپرسی بەپڕکراوەیی وەرگرتۆتەوە. ئەو ژمارەیەش ژمارەی تەواو و پێویستە بۆ نموونەی کۆمەڵگاکەو بۆ توێژینەوەکە.

پێنجەم/ کەرەستەکانی کۆکردنەوەی زانیاری‌یەکان

لەبابەتی توێژینەوەی زانستیدا لەبواری ئەنترۆپۆلۆجیادا توێژەر پێویستە شارەزا بێت، لەچۆنێتی بەکارهێنانی کەرەستەکاندا، کەئەوەش بەپێی جۆری بابەتەکە دەگۆڕێت، سەرکەوتوویی توێژەر لەوەدایە کەزۆر هەستیار بێت لەچۆنێتی مامەڵەکردن لەگەڵ دیاردە مرۆیی‌یەکانداو گونجاندنی ئەو کەرەستانەی کەپێویستن بۆ زانیاری کۆکردنەوە.[٧]

ئێمە لەتوێژینەوەکەماندا واپێویستی دەکرد هەموو ئەو کەرەستانە کە زانایانی کۆمەڵناسی و ئەنترۆپۆلۆجی ئاماژەیان پێ کردوون

---

[٧] د. عیسی الشماس، مدخل الی علم الأنسان، المصدر السابق، ص٤٠.

بەکاریان بێنین، لەبەر بەرفراوانی بابەتەکەمان کەئەو کەرەستانەش بریتین لە:-

١-بینین(الملاحظة):-مەبەست ئەوەیە لەکاتی توێژینەوەکەماندا سەردانی کۆمەڵگاکەمان کردووە لای خۆمانەوە مەبەست بووە کە بەووردی چاودێری ژیانی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگاکە بکەین و ئەوەی مەبەست بوە لای خۆمان تۆمارمان کردووە دواتر بەکارمان هێناوە لەکاتی ئەنجام دانی توێژینەوەکەماندا.

٢-بینین بە بەشداری کردنەوە(الملاحظة بالمشاركة):-لەکاتی سەردانەکەماندا تێکەڵاوی خەڵکی هەورامانمان کردوەو بەشداری چالاکی و جموجوڵ و ڕێو ڕەسم و کاتی کات بەسەربردن و بەشەو مانەوەو زۆر دیاردەی تر کەهەبوون لەکۆمەڵگاکەدا بینیومان و بەشداریمان تیاکردوون. چونکە ئێمە مەبەستمان بووە زۆرترین زانیاری لەسەرکۆمەڵگاکە کۆبکەینەوە، ئەوەی مەبەست بووە بەنهێنی یەوە لای خۆمان تۆمارمان کردوون و دواتر لەتوێژینەوەکەماندا سودمان لێ وەرگرتون.

٣-چاوپێکەوتن(المقابلة):-هەندێك زانیاری هەیە کە لەڕابوردوا هەبون، ئێستا بەو دوو کەرەستانەی پێشەوە دەست نەکەوتون، بۆیە لەگەڵ خەڵکە بەتەمەنەکان و بەرپرسەکان و شارەزاکان چاوپێکەوتنمان ئەنجام داوە، ئەوەی مەبەستمان بوبێت تۆمارمان کردووەو لەتوێژینەوەکەماندا سودمان لێ وەرگرتوە.

٤-هەواڵدەری(المخبرون):-هەندێك زانیاری ئەنترۆپۆلۆجی هەبووە کە لەڕێگای کەرەستەکانی پێشەوە دەست نەکەوتون، لەبەر نهێنی زانیارییەکان یا لەبەر دورە دەستی لادێکان و دورە پەرێزیان، سودمان

لەچەند(هەواڵدەرێك) وەرگرتووە کە بەنووسین یا بەزارەکی زانیارییەکانیان پێ داوین.

٥-فۆرمی راپرسی:-بۆ دارشتنی فۆرمی راپرسی سودمان وەرگرتوە لەچەند پێش نوسێکی پێشوو- کارنامەی زانستی، هەروەها لەچەند پسپۆڕو شارەزایەك.

فۆرمەکان لەدوو بەش پێك هاتووە.

بەشی یەکەم:-زانیاریی‌یە گشتی‌یەکانی نموونەی توێژینەوەکە دەگرنەخۆ کەدە پرسیارە.

بەشی دووەم:-زانیاریی‌یە پسپۆڕی‌و تایبەتمەندی‌یەکانە، کەشەش لایەن دەگرنەوە جوگرافیاو ژیان پێنج پرسیارە، ژیانی کۆمەڵایەتی شازدە پرسیارە، ژیانی ئابووری دە پرسیارە، ژیانی ئایینی سێ پرسیارە، ژیانی رۆشنبیری سێ پرسیارە، کۆی پرسیارەکان پەنجا پرسیارە. سەیری پاشکۆی(٣) بکە.

ئەو پرسیارانە بەپرس‌و راوێژ کردن لەگەڵ سەرپەرشتیاری نامەکەداو چەند شارەزایەك دوای سەرنج‌و تێبینی‌یەکانیان بەشێوەی کۆتایی دارێژراون لەگەڵ ئەوەشدا هەردوو تاقیکردنەوەکانی(راستی پێوەرو جێگیربونی پێوانەیی)پەیرەو کراون هەروەك لەپاشکۆی(١)و)(٢)دا نیشان دراون، ئینجا دەستمان کرد بەدابەشکردنی بەسەر نموونەی توێژینەوەکەماندا. کەکۆی گشتی فۆرمەکانی راپرسی‌یەکە(١٥٠) فۆرم گەڕاوەتەوە بەپڕکراوەیی، ئێمەش کردارەکانی بەتاڵ کردنەوەمان ئەنجام داوەو زانیارییەکانمان گۆڕیون بۆ ژمارەو لەخشتەکاندا دەیانخەینە روو. لەدارشتنی بڕگەو پرسیارەکانی فۆرمی راپرسییەکەدا ئەم دوو تاقیکردنەوەیەی خوارەوەمان ئەنجام داون:-

١-تاقیکردنەوەی راستیی پێوەر:-

فۆرمی راپرسی پێداویستیەکی بنچینەییە لەبواری توێژینەوە کۆمەلاٌیەتیەکاندا، بۆ زانینی راستی بڕگەو پرسیارەکانی بێگومان دەبێت هەلٌسەنگێنرێت لەلایەن شارەزایانەوە.[8] بەمەبەستی زانینی راستی فۆرمی راپرسیەکەمان نیشانی پێنج شارەزای پسپۆڕی جیاوازی خاوەن ئەزموونمان دا ئەنجامەکەی بەپێوانەی(٩٣,٦%) دەرچوو، ئەوەش ئاشکراکردنی راستی پێوەرەکە نیشان دەدات. سەیری پاشکۆی ژمارە(١) بکە.

٢-تاقیکردنەوەی جێگیربونی پێوانەیی:-

دوای دارشتنی فۆرمی راپرسییەکە، بەمەبەستی رێکخستنو پاککردنو رێکوپێك کردنی ئەو بوارانەی کەمەبەستمان بون لەبڕگەو پرسیارەکاندا تاقیکردنەوەی جێگیربونی پێوانەییمان ئەنجام دا بەم جۆرە: دوو چاوپێکەوتنی تاقیکاریمان لەگەلٌ یەك دەستەی خەلٌکی هەورامان کەژمارەیان ١٠ کەس بوە ئەنجام داوە لەکاتو ماوەیەکی جیاوازدا، چاوپێکەوتنی یەکەمان کە ئەنجام دا دوای تێپەڕاندنی ١٥ رۆژ چاوپێکەوتنی دووەمان ئەنجام دا، ئەنجامو نمرەی هەردوو چاوپێکەوتنە تاقیکاریەکانمان لای خۆمان تۆمار کردبون، پاشان بەراوردی ئەنجامەکانمان کرد بۆ دەرخستنو نیشاندانی بڕی پەیوەندی رای خەلٌکی هەورامان لەسەر بیروبۆچونو دوورونزیکی راکانیان بەپێی یاسای(سپیرمان) ئەنجامەکەی بەپێوانەی(٠,٨٦) دەرچوو، ئەوەش ئاماژەیە بۆ بەرزی بڕی پەیوەندی لەنێوان رای نمونەی چاوپێکەوتنە تاقیکاریەکەدا دەرکەوتوە. سەیری پاشکۆی ژمارە(٢) بکە.

---

[8] عبدالله اسماعیل حمد، دور المؤسسات التربویة في بناء شخصیة الطفل، رسالة ماجستیر، مقدمة الی کلیة الآداب- جامعة صلاح الدین، غیر منشورة، ٢٠٠٢، ص٦٥.

شەشەم/تەنگ و چەڵەمەی توێژینەوەکە:

لەکاتی ئەنجامدانی توێژینەوەکەماندا روبەڕووی کۆمەڵێك گیروگرفت بوینەتەوە، کە سەرەکیەکانیان ئەمانەبوون:-

١-دووره پەرێزی چەند(لادێ)یەك و خراپی رێگای هاتووچۆ.

٢-خەڵکی کۆمەڵگاکە لەسەرەتاوە بەدەم داواکەمانەوە نەهاتن. چونکە واتێگەیشتبون ئەندامی رێکخراوو دەزگاکان و لایەنە بەرپرسەکانین، دوای ووتوویژکردن لەگەڵیاندا تێیان گەیاندن ئەوانە زۆرجار فۆرمیان بۆ پڕکردونەتەوەو هیچیان بۆ نەکردون و راستیان لەگەڵ نەوتون. بەڵام ئێمە توانیمان تێیان بگەیەنین کەئەم فۆرمە بۆ خزمەتی زانست و زانیاریەو هیچی تر. ئەوەش ماوەیەکی زۆری پێچوو وە ماندوبونێکی زۆری بەدواوە بوو.

٣-گیروگرفتی ئۆتۆمبیل و کەمی کات و پارە فاکتەری دواخستن بوون.

٤-هەندێك لەدام و دەزگاکان و فەرمانگە میریەکان کەرێمان لێیان دەکەوت یا کۆبونەوەیان هەبوو، یا دەوامیان نەدەکرد، زۆرجار بۆ کارێکی بچووك هەر لەبەیانی تا کۆتای دەوام چاوەڕوانیم کردووە جا کارەکەیان خستۆتە رۆژی داهاتوو، رۆژی داهاتووش هەفتەیەکی خایاندوە. ئەو دیاردەیە تووشی گەورەترین تەنگ و چەڵەمەی کردبوم.

٥-کەمیی سەرچاوەی باوەڕپێکراو گیروگرفتێك و تەنگ و چەڵەمەیەك بووە.

٦-نەبونی فەرهەنگی زانستیی کوردی لەبواری کۆمەڵناسیداو گۆڕینی زاراوەو دەستەواژەکان، لەزمانەکانی ترەوە بۆسەر زمانی کوردی گیروگرفت و تەنگ و چەڵەمەیەکی تربوو.[٩]

---

[٩] هەمان سەرچاوە.

حەوتەم/ ئامرازە ژمێریارییەکان:

ئەو کەرەستە ئامارییانەی کەپێویست بوون بۆ شیکردنەوەی زانیارییە کۆکراوەکانو بەکارمان هێناون ئەمانە بوون:-

١-رێژەی سەدی ٪ (Presentage) :- بۆ زانینی جیاوازیی رێژەیی نێوان زانیارییەکان، لەهەموو خشتەکانی توێژینەوەکەدا بەکار هاتووە.

٢-ناوەندی ژمێریاری(الوسط الحسابي):-

$$\bar{\text{س}} = \frac{\text{مج س ك}}{\text{مج ك}}$$

س̄ : ناوەندی ژمێریاری .

مج : کۆ .

س : ناوەندی دەستە .

ك : دوبارە بوەکان .

٣- لادانی پێوانەیی (الأنحراف المعياری) :

$$\text{ع} = \sqrt{\frac{\text{مج ح}^{2}\text{ ك}}{\text{مج ك}}}$$

ع : لادانی پێوانەیی .

مج : کۆ .

ح ٢: دوجای لادانی پێوانەیی .

ك : دوبارە بوەکان .

٤- هاوکێشەی سپیرمان :

$$\text{ر} = ١ - \frac{٦\text{ مج ف}^{٢}}{\text{ن}(\text{ن}^{٢} - ١)}$$

ر: پەیوەندی .

مج : کۆ .

ف ٢: جیاوازی دوجا .

ن : ژمارەی نمونەی تاقیکردنەوەکە .

ن ٢: دووجای ژمارەی نمونەی تاقیکردنەوەکە .

باسی دووەم

سیما گشتی‌یەکانی نموونەی توێژینەوە

سیما گشتی‌یەکانی نموونەی توێژینەوە لەمانەی خوارەوە پێك هاتوون:-

١-سیما دیمۆگرافییەکانی نموونەی توێژینەوەکە:-
رەگەز، ساڵی لەدایك بوون، ژمارەی ئەندامانی خێزان.
٢-سیما جوگرافی‌و کۆمەڵایەتی‌یەکانی نموونەی توێژینەوەکە:-
شوێنی نیشتەجێ بوون، چینە کۆمەڵایەتی‌یەکانی، باری خێزانی.
٣-سیما ئابووری‌یەکانی نموونەی توێژینەوەکە:-
خاوەندارێتی خانوو، ئاستی گوزەران، پیشە.
٤-سیما رۆشنبیری‌یەکانی نموونەی توێژینەوەکە:-
ئاستی خوێندەواری.

سیما گشتی‌یەکانی نموونەی توێژینەوەکە

لەرێی دەست نیشان کردنی سیما گشتی‌یەکانی نموونەی توێژینەوە دیمۆگرافی، جوگرافی، کۆمەڵایەتی، ئابووری، رۆشنبیری. وە جۆری نموونەی توێژینەوەو تایبەتمەندی‌یەکانی دیاری دەکرێن کەئەم نموونەیە تا چەند گوزارشت لەکۆمەڵگاکە دەکات، ئەوەش پارمەتیدەرێك دەبێت بۆ توێژینەوەو لێکۆڵینەوەکانی داهاتوو کە لەسەر ئەو کۆمەڵگایە ئەنجام ئەدرێن.

١-سیما دیمۆگرافییەکانی نموونەی توێژینەوەکە :-

مەبەست لەسیما دیمۆگرافییەکانی نموونەی توێژینەوەکە پێکهاتەی رەگەزو تەمەنی ئەندامانی خێزان‌و ژمارەی ئەندامانی خێزان‌و باری

خێزانی نموونەی توێژینەوەکە دەگرێتەوە لەکۆمەڵگای هەوراماندا. زانایان زۆر گرنگی ئەدەن بەم سیمایانە، چونکە چەندین سوود دەبەخشن وەك دەرکەوتنی(جیاوازی نێوان رەگەزی نێرو رەگەزی مێ، جیاوازی تەمەن بۆ مەبستی دیاری کردنی تەمەنی کارو تەمەنی جەنگ‌و تەمەنی کەنەفتەیی‌و تەمەنی دەنگ دان‌و... هتد).[1] دەربارەی پێکهاتەی تەمەن‌و رەگەزی نموونەی توێژینەوەکەمان، سەیری خشتەی(٤) بکە.

خشتەی(٤)

تەمەن‌و رەگەزی نموونەی توێژینەوەکە نیشان دەدات

تەمەن / رەگەز بەساڵ	رەگەزی نێر		رەگەزی مێ		کۆی گشتی	
	ژمارە	%	ژمارە	%	ژمارە	%
٢٥-٣٤	٢٧	١٩,٢٨	٣	٣٠	٣٠	٢٠
٣٥-٤٤	٥٤	٣٨,٥٨	٦	٦٠	٦٠	٤٠
٤٥-٥٤	٣٣	٢٣,٥٨	سفر	سفر	٣٣	٢٢
٥٥-٦٤	٢٢	١٥,٧١	١	١٠	٢٣	١٥,٣٤
٦٥-٧٤	٤	٢,٨٥	سفر	سفر	٤	٢,٦٦
کۆی گشتی	١٤٠	١٠٠٪	١٠	١٠٠٪	١٥٠	١٠٠٪

[1] د. يونس حمادي علي، مبادىء علم الديموغرافية، جامعة موصل، مطبعة الجامعة، ١٩٨٥، ص٢٧١.

لەزانیاری‌یەکانی خشتەی(٤) دەرکەوتووە. کەنموونەی توێژینەوەکە لەپێنج کۆمەڵەی تەمەن پێك هاتووە لەکۆی گشتی کۆمەڵەکان ڕێژەی(٢٠٪)ی نموونەکە لەهەردوو ڕەگەزەکە لەتەمەنی(٢٥-٣٤)ساڵیدان. وە بەرێژەی(٤٠٪)ی نموونەکە لەتەمەنی(٣٥-٤٤) ساڵیدان. وە بەرێژەی(٢٢٪)ی نموونەکە لەتەمەنی(٤٥-٥٤) ساڵیدان. وە بەرێژەی(١٥,٣٤٪)ی نموونەکە لەتەمەنی(٥٥-٦٤) ساڵیدان. وە بەرێژەی(٢,٦٦٪)ی نموونەکە لەتەمەنی(٦٥-٧٤) ساڵیدان. هەروەها ناوەندی ژمێریاری تەمەن‌و ڕەگەزی نموونەی توێژینەوەکە(٤٣,٥) ساڵ دەبێت بەلادانی پێوانەیی(١٠,٨٣) ساڵ.

هەروەها خشتەکە ڕاستی‌یەکی تر بەدەستەوە دەدات، کەئەویش ئەوەیە بەپیتترین تەمەنی خێزانی دەکەوێتە نێوان ساڵەکانی(٣٥-٤٤) ساڵی وە ئەو تەمەنە بەرزترین ڕێژەی بەدەست هێناوە کە(٤٠٪) بووە.

ژمارەی ئەندامانی خێزان

دیارە زۆرو کەمی ژمارەی ئەندامانی خێزان کاریگەری هەیە لەسەر بوارەکانی ژیان، بۆیە زانایان جەختیان لەسەر کردۆتەوە. ئەو فاکتەرانەش کە کاریگەرییان هەیە لەسەر زۆرو کەمی ژمارەی ئەندامانی خێزان ئەمانەن(دیمۆگرافی، ئابووری، کۆمەڵایەتی، زانست-تەندروستی، جوگرافی، ڕامیاری، فەرهەنگ‌و ڕۆشنبیری).[٢]

دیارە ئەو فاکتەرانەی سەرەوە کاریگەرییان هەبووە لەسەر زۆرو کەمی ژمارەی ئەندامانی خێزانەکانی کۆمەڵگای هەورامان. هەروەك لەخشتەی(٥) خراوەتە ڕوو.

---

[٢] د. اسماعيل محمد هاشم، مشكلة السكان، المصدر السابق، ص١٨٥-٢٢٤.

خشتەی(٥)

ژمارەی ئەندامانی خێزانی نموونەی توێژینەوە نیشان دەدات

ژمارەی ئەندامانی خێزان	ژمارەی خێزان	ڕێژە%
٢-٣	١٣	%٨,٦٦
٤-٥	٥٥	%٣٦,٦٦
٦-٧	٦١	%٤٠,٦٦
٨-٩	١٩	%١٢,٦٦
١٠-١١	٢	%١,٣٦
کۆی گشتی	١٥٠	%١٠٠

بەپێی ئەو زانیارییانەی لەخشتەی(٥) دەرکەوتوون: ژمارەی ئەندامەکانی لەنێوان(٢-٣) کەس بوون، ڕێژەکەی(٨,٦٦%). ژمارەی ئەندامەکانی لەنێوان(٤-٥) کەس بون، ڕێژەکەی(٣٦,٦٦%). ژمارەی ئەندامەکانی لەنێوان(٦-٧) کەس بون، ڕێژەکەی(٤٠,٦٦%). ژمارەی ئەندامەکانی لەنێوان(٨-٩) کەس بون، ڕێژەکەی(١٢,٦٦%) ژمارەی ئەندامەکانی لەنێوان(١٠-١١) کەس بون، ڕێژەکەی(١,٣٦%). هەروەها ناوەندی ژمێریاری ئەندامانی خێزانی نموونەی توێژینەوەکە(٥,٧) بووە، بەلادانی پێوانەیی(١,٧٢).

خشتەکە ئەو ڕاستی‌یە نیشان دەدات بەرزترین ڕێژەی ئەندامانی خێزان بەڕێژەی(٤٠,٦٦%) کە ژمارەی ئەندامەکانی(٦-٧) کەس بون، ئەوەش ئەوە دەسەلمێنێت کە کۆمەڵگای هەورامان ئارەزووی لەزۆری ژمارەی ئەندامانی خێزان هەیە، وەرێگری لەمنداڵ بوون ناکەن، هەروەها بەپێی ئایین‌و داب‌و نەریتی کۆمەڵگاکەو بەپێی

پێویستی‌یه‌كانی ئابووری‌و كۆمه‌لآیه‌تی‌و رامیاری‌ی جوگرافی په‌یڕه‌وی دیارده‌ی ژماره زۆری خێزان ده‌كه‌ن.

٢-سیما جوگرافی‌و كۆمه‌لآیه‌تی‌یه‌كانی نموونه‌ی توێژینه‌وه یه‌كه‌كان‌و شوێنی نیشته‌جێ بوون:-

دابه‌ش بونی دانیشتوان‌و چڕی دانیشتوان یه‌كێكه له‌باسه‌كان كه‌زانایان جه‌ختی له‌سه‌ر ده‌كه‌نه‌وه، ئه‌و دیارده‌یه جیاوازی هه‌یه له‌وولآتێك بۆ وولآتێكی تر وه له‌ناوچه‌یه‌ك بۆ ناوچه‌یه‌كی تر له‌ناو سنوری یه‌ك وولآتدا، ئه‌وه‌ش له‌ئه‌نجامی كاریگه‌ری چه‌ند فاكته‌رێكه‌وه په‌یدا ده‌بێت كه‌پێشه‌نگیان ئه‌مانه‌ن فاكته‌ری(جوگرافیایی، ئابووری، كۆمه‌لآیه‌تی، دیمۆگرافی... هتد).

یه‌كه‌كانی پێكهاته‌ی كۆمه‌لگای هه‌ورامان له‌ڕوی نشینگه‌وه ئه‌مانه‌ن(شارۆچكه، دێ، لادێ). بێگومان ئه‌و فاكته‌رانه‌ی سه‌ره‌وه كاریگه‌رییان هه‌بوه له‌سه‌ریان، بۆیه تا ئێستا هه‌ندێكیان چڕی دانیشتوانیان زۆره‌و هه‌ندێكی تریان كه‌مه، هه‌ندێكیان ئاوه‌دان نه‌كراونه‌ته‌وه. بۆیه به‌نارێكی فۆرمه‌كانی راپرسی به‌سه‌ر نموونه‌ی توێژینه‌وه‌دا دابه‌ش بوون. له‌خشته‌ی(٦)دا خراونه‌ته روو.

خشته‌ی(٦)

یه‌كه‌كانی پێكهاته‌ی كۆمه‌لگای هه‌ورامان‌و شوێنی نیشته‌جێ بوونی ئه‌ندامانی نموونه‌ی توێژینه‌وه نیشان ده‌دات.

یه‌كه‌كان	ژماره‌ی فۆرم	رێژه%
شارۆچكه	٩٩	%٦٦
دێ	٢٤	%١٦
لادێی ئاوه‌دان	٢٧	%١٨
كۆی گشتی	١٥٠	%١٠٠

بەپێی ئەو زانیاریانەی کە لەخشتەی(٦)دا دەرکەوتوون. لەکۆی نموونەی توێژینەوەکە(١٥٠) خێزانە. لە(٢) شارۆچکەدا ژمارەی فۆرمەکانی کە بەسەر نموونەی توێژینەوەدا دابەش بوون دەکاتە(٩٩) فۆرم کە بەرێژەی(٦٦٪). وە لە(٤) دێدا ژمارەی فۆرمەکانی کە بەسەر نموونەی توێژنەوەدا دابەش بوون دەکاتە(٢٤) فۆرم کە بەرێژەی(١٦٪). وە لە(٩) لادێی ئاوەدان کراودا ژمارەی فۆرمەکانی کە بەسەر نموونەی توێژینەوەکەدا دابەش بوون دەکاتە(٢٧) فۆرم کە بەرێژەی(١٨٪).

لەخشتەکەدا ئەوە خراوەتە روو کەفۆرمەکان بەیەکسانی بەرێك‌وپێکی بەسەر شارۆچکەو دێو لادێکاندا دابەش نەکراون هۆی ئەوەش دەگەڕێتەوە بۆ زۆرو کەمی ژمارەی ئەو خێزانانەی کە گەڕاونەتەوە هەورامان‌و ئێستا لەهەورامان دەژین. لەشارۆچکەکاندا ژمارەی خێزانەکان زۆرترە بۆیە فۆرمی زیاتریان بەرکەتوون. بەڵام لەدێو لادێکاندا ژمارەی خێزانەکانیان کەمن بۆیە فۆرمی کەمیان بەرکەوتوون.

چینەکانی کۆمەڵ

کۆمەڵگاکانی مرۆڤایەتی جیاوازیان هەیە لەئەنجامی کاریگەری کۆمەڵێك فاکتەر وەك(ئابووری، کۆمەڵایەتی، رامیاری، فەرهەنگی‌و رۆشنبیری... هتد).[٣]

نموونەی توێژینەوەکەمان لەکۆمەڵگای هەوراماندا بەپێی فۆرمی راپرسی‌یەکە لە(سێ) چینی کۆمەڵایەتی پێك هاتووە کەئەمانەن(گشتی خەڵك، شێخ، بەگ) بەپێی پێگەی کۆمەڵایەتی. لەخشتەی(٧)دا خراونەتە روو.

---

[٣] بیار لاروك، الطبقات الأجتماعية، المصدر السابق، ص٢٢،٣٧.

خشتەی(٧)

نموونەی توێژینەوەکە چینە کۆمەڵایەتی‌یەکانی کۆمەڵگای هەورامان نیشان دەدات بەپێی پێگەی کۆمەڵایەتی

چینەکانی کۆمەڵایەتی	ژمارە	رێژە%
گشتی خەڵك	٩٨	٦٥,٣٣
بەگ‌و سان	٢٢	١٤,٦٧
شێخ	٣٠	٢٠
کۆی گشتی	١٥٠	%١٠٠

زانیارییەکانی نموونەی توێژینەوەکە کە لەخشتەی(٧) دەرکەوتوون. پێکهاتەی چینایەتی کۆمەڵگاکە بەم جۆرەیە، گشتی خەڵك رێژەکەی(٦٥,٣٣%). بەگ‌و سان رێژەکەی(١٤,٦٧%). شێخ رێژەکەی(٢٠%).

ئەو خشتەیەی سەرەوە کە لەڕاپرسی‌یەکەوە سەرچاوەی گرتووە راستی‌یەکی سەلماندووە کە کۆمەڵگای هەورامان یەك عەشیرەت‌و یەك تیرە نی‌یە، بەڵکو کۆمەڵگایەکەو لەچەند یەکەیەکی نشینگەیی پێك هاتووە کەئەمانەن(شارۆچکە، دێ، لادێ) ئەوە لەسەر بنەمای نشینگە بوو، یا لەچەند یەکەیەکی مرۆیی پێك هاتووە وەك(تاك، خێزان، بنەماڵە). هەروەها بەپێی پێگەی کۆمەڵایەتی لەچەند چینێك پێك هاتووە لەسەر بنەمای چینایەتی کەبریتی‌یە لەم چینانە: گشتی خەڵك، شێخ، بەگ‌و سان. بەڵام لەو رووەوە کەئاستی گوزەران یەکێکە لەپرسیارەکانی فۆرمی راپرسی زۆرینەی خەڵکەکە بەمام ناوەند وەڵامیان داوەتەوە وەڵامەکانیان لەگەڵ زانیارییەکانی ترا ناگونجێت بۆ نموونە لەگەڵ پرسیاری ئاستی گوزەراندا رێك ناکەوێت.

هەروەها ئەو راستی‌یە دەرکەوتووە کەگشتی خەڵك بەتەنها ژمارەیان‌و ڕێژەیان لەکۆی هەردوو چینەکەی تر زیاترە. وە ژمارەو ڕێژەی شێخ لەژمارەی بەگ‌و سانەکان زیاترە.

باری خێزانی

باری خێزانی ڕۆڵ‌و گرنگی تایبەتی خۆی هەیە لەبواری توێژینەوە زانستییەکاندا، کەگوزارشت لەدامەزراندن‌و سەقامگیری‌ی کۆمەڵگاکان دەکات لەلایەك‌و لەلایەکی ترەوە ئەوە نیشان دەدات لەو کۆمەڵگایەدا بەپلەی یەکەم خێزان بەرپرسیارە لەزۆربون‌و بەخێوکردن‌و پەروەردەکردن‌و فێرکردن‌و سەلامەتی دەرونی ئەندامەکانی.[٤] لەفۆرمی ڕاپرسییەکەدا لەو بارەوە پرسیارێکمان ئاراستەی نموونەی توێژینەوەکە کردوە بە(بەڵێ) وەڵام دراوەتەوە، واتا هەمویان خێزاندار بوون لەڕاستیدا ئەم پرسیارە وەك پەیڕەوکردنی هەنگاوەکانی ڕێبازی توێژینەوە دانراوە هەرچەندە زیادبوە چونکە توێژینەوەکە(خێزان)ی کردۆتە نموونەی توێژینەوەکەو(١٥٠) سەرەك خێزان دەستنیشان کراون ئیتر پێویستی نەدەکرد پرسیار بکرێت ئایا خێزانداریت یان بێ خێزان؟ ئەگەر بێ خێزانیت... بەهەرحاڵ نموونەی توێژینەوەکەمان(١٥٠) سەرەك خێزان بوەو هەمویان خێزانداربون، زۆرینەی خاوەن خێزانەکان لەڕەگەزی نێر پێك هاتبون‌و کەمینەیان لەڕەگەزی مێ بوون وەك لەخشتەی(٤)دا نیشان دراوە. ئەوەش ئەوە دەسەلمێنێت لەناو کۆمەڵگای هەوراماندا سەقامگیری‌و دامەزراندن بەرجەستە کراوەو خێزان بەپلەی یەکەم بەرپرسیارە لەزۆربوون‌و بەخێوکردن‌و پەروەردەکردن‌و فێرکردن‌و سەلامەتی دەرونی ئەندامەکانی وە هیچ کەسێك نیە کەسەر بەخێزانێکی دیاری کراو نەبێت لەناو کۆمەڵگای هەوراماندا. هەروەها

---

[٤] د. اسماعيل محمد هاشم، المصدر السابق، ص١١٣-١٢٠.

خێزان بەبچوکترین یەکەی پێکهاتەی کۆمەڵایەتیی کۆمەڵگای هەورامان دادەنرێتو زۆرترینو گرنگترین رۆڵو ئەرك دەبینێت لەدابینکردنی کۆمەڵایەتیو پەرەپێدانو گەشەکردنی بوارەکانی ژیانی کۆمەڵایەتیو ئابوریو رامیاریو ئایینیو رۆشنبیریو فەرهەنگی لەکۆمەڵگاکەدا.

٣-سیما ئابووریەکان

سیما ئابووریەکانی نموونەی توێژینەوە بریتین لە(خاوەندارێتی خانوو، ئاستی گوزەران، پیشە). ئەو سیمایانە هەریەکەیان رۆڵو گرنگیو تایبەتمەندی خۆی هەیە لەبواری توێژینەوە زانستیەکاندا کەگوزارشت لەژیانی کۆمەڵایەتی نموونەی توێژینەوەکە دەکەن. ئەو سیما ئابووریانە لەنموونەی توێژینەوەکەماندا کە گوزارشت لەژیانی کۆمەڵایەتیی کۆمەڵگای هەورامان دەکەن ئەمانەن:

خاوەندارێتی خانوو:-

خاوەندارێتی خانوو لەنموونەی توێژینەوەکەماندا کە یەکێك بووە لەپرسیارەکانی فۆرمی راپرسی توێژینەوەکە ئاراستەی نموونەکە کراوە، زۆرینەی وەڵامی نموونەی توێژینەوەکە بە(بەڵێ)بوە. واتا هەموو خاوەنی خانووی خۆیان بوون. ئەم وەڵامەش گوزارشت لەوە دەکات کەخێزان لەهەوراماندا بەتەنگ خاوەندارێتیی شوێنی نیشتەجێ بونەوەیەو لای پەسەند نیـیە جێگۆرکێ بکات. هەروەها کردنەوەی خانوو شوێنی نیشتەجێ بوون لەهەوراماندا کەمی تێ دەچێت، بەئاسانی کەرەستەکانی دەستەبەر دەکرێن کە کەرەستەکانی پێك هاتوە لەدارو بەردو خۆڵ کەهەمویان بە ئاسانی دەست دەکەونو زۆریان تێ ناچێت، ئەوەی بیەوێت خانوو بکات کەمێك سەرمایەی هەبێت بۆ کرێی وەستاو کرێکار دەتوانێت خانوو بکات. چونکە جۆری خانوەکان سادەو

ساکارنو تەنها بۆ پێویستی‌یەکان دەکرێن‌و زیادەو جوانکاری لەخانوو کردندا پەیڕەو ناکرێت، بەڵام خانووبەرەی هەورامان لەگەڵ خانووبەرەی لادێ‌و دێ‌کانی تری کوردستان تایبەتمەندی خۆی هەیەو خەڵکی ناوچەکە شارەزایی‌یەکی باشیان هەیە لەکردنەوەی خانوەکانیاندا.

ئاستی گوزەران

ئاستی گوزەران لەنموونەی توێژینەوەکەماندا کە یەکێك بووە لەپرسیارەکانی فۆرمی راپرسی توێژینەوەکە کەئاراستەی نموونە کراوە، زۆرینەی وەڵامی نموونە بە(بەڵێ) بووە لەخانەی(مام ناوەندی)دا. ئەوەش راستی‌یەك نیشان دەدات کەئەویش ئەوەیە هەموو ئەندامانی کۆمەڵگاکە پەیوەندی‌یەکی ئابووری یەك چەشنە بە یەکیەوە بەستون‌و پیشەکەیان کە گوزەرانیانی لەسەر بەندە نزیکە لەیەکەوەو دووریش نی‌یە زۆرینەیان لەیەك پیشەدا کار بکەن. هەروەها دوور نی‌یە لەبەر جۆری پرسیارەکان‌و فۆرمی راپرسی‌یەکە هەموویان بەیەك جۆر وەڵامیان دابێتەوە، چونکە لە١٥٠ فۆرمدا ناکرێت تاکە یەك کەس خۆی بەهەژار یان دەوڵەمەند نیشان نەدات، هەر هەموویان ئاستی گوزەرانیان مام ناوەند نیشان داوە، چونکە بەپێی پێکهاتەی چینایەتی‌و بەپێی جیاوازی پیشەکەیان دەبێت جیاوازی‌یەك هەبێت لەرووی ژیان‌و گوزەران‌و بژێوی خێزانەکان کە هەندێکیان لەچینی دەسەڵاتداری ئایینی‌و هەندێکی تریان لەچینی دەسەڵاتداری رامیارین‌و بەشێکی زۆریشیان فەرمانبەرن. کەهەریەکە لەوانە سەرچاوەی ئابووری‌و گوزەرانیان لەوی تر جیاوازە، کەواتە دەبێت ئاستی گوزەرانیشیان جیاوازی هەبێت‌و پێکهاتەی چینایەتیان لەڕوی ئابوریەوە جیاواز بێت، واتا دەبێت هەژارو مام ناوەندو دەوڵەمەند هەبێت.

پیشە

جۆرو کارو پیشەی ئەندامانی هەچ کۆمەڵگایەك بگریت گوزارشت لەسیماو جموجوڵو چالاکی ئەو کۆمەڵگایە دەکات لەبوارەکانی ژیاندا.

پیشەی ئەندامانی نموونەی توێژینەوەکەمان پرسیارێك بووە لەفۆرمی راپرسیدا کەئاراستەی نموونەکە کراوە، لەخشتەی(٨) خراونەتە روو.

خشتەی(٨)

کارو پیشەی نموونەی توێژینەوەکە نیشان دەدات

جۆری پیشە	ژمارە	رێژە%
جوتیار	١٣	٨,٦٦
کاسبکار	٢٧	١٨
فەرمانبەر	١٠٢	٦٨
پیشەی تر	٨	٥,٣٤
کۆی گشتی	١٥٠	%١٠٠

زانیارییەکانی نموونەی توێژینەوەکە لەخشتەی(٨) دەرکەوتون. رێژەی جوتیار(٨,٦٦%). رێژەی کاسبکار(١٨%)، رێژەی فەرمانبەر(٦٨%). رێژەی پیشەی تر(٥,٣٤%) بووە.

بەپێی ئەو زانیاریانە کە لەخشتەکەدا دەرکەوتون پیشەی زۆرینەی نموونەی توێژینەوەکە(فەرمانبەر) بوون. کە ژمارەیان(١٠٢) سەرەك خێزانە وە بەرزترین رێژەشیان هەیە کە(٦٨%).

کۆمەڵگای هەورامان کۆمەڵگایەکی کشتوکاڵیە بەرزیی رێژەی فەرمانبەرانی نموونەی توێژینەوەکە راستییەك بەدەستەوە دەدات ئەویش

ئەوەیە، کەخەڵکانی هەورامان وازیان لەپیشە سەرەکی‌یەکەیان هێناوەو دامەزراون‌و بوون بەموچەخۆر، ئەوەش کاریگەری خراپی دەبێت لەسەر کشتوکاڵ‌و ئاژەڵداری‌و پیشە دەستی‌یەکانی کۆمەڵگای هەورامان کەبەوانەوە بەناوبانگ بووە. ئەگەر بەو پێ‌یە بڕوات لەدوای تێپەڕبوونی چەند ساڵێکی تر پیشە سەرەکی‌یەکانی کۆمەڵگای هەورامان لەناودەچن‌و دووریش نی‌یە ناوو ناوبانگی هەورامان بەرەو پوکانەوەو لاوازبون بچێت. وەپیشەی تر جێی ئەو پیشانەی ئێستایان بگرنەوە. بەڕای ئێمە ئەم دامەزراندنە زۆربەی دوای ڕاپەڕین پەیدابوەو دەرکەوتوە کەئەوەش لایەنی چاك‌و لایەنی خراپیشی هەیە، لەلایەکەوە ئەو خەڵکە بڕێك موچە وەردەگرێت‌و هەندێك لەپێویستییەکانی ڕۆژانەی پێ دابین دەکات هەرچەندە بەرهەمیشی نیە حکومەتی هەرێمی کوردستان وەك بەخشیش‌و پاداشتێك ئەو دەست پێشخەرییەی کردوە کەخەڵك دابمەزرێت ئەوە لایەنە چاکەکەی بوو، بەڵام لایەنی خراپیشی هەیە ئەو تازە موچە خۆرانە فێری تەمبەڵی دەبن‌و پشت دەکەنە پیشەو کارەکانیان کەسەرچاوەی سەرەکی ژیان‌و بژێویان بون لەدێرزەمانەوە هەر ئەوەش دەبێتە هۆی کەم بونەوەی بەرهەم هێنان‌و دووریش نی‌یە زۆرینەی پیشە خۆماڵیەکانیش لەماوەیەکی نزیکدا نەچنە قۆناغی بیرچونەوەو ئەوسا خەڵکەکە دەبێتە بەکاربەرو هیچ بەرهەمێکی نابێت.

پیشەی سەرەکی کۆمەڵگای هەورامان لەماوەیەکی دوورودرێژدا کشتوکاڵ کردن‌و باخ‌و ڕەزدانان‌و ئاژەڵ بەخێوکردن‌و جۆرەها پیشەی دەستی خۆماڵی بوە ئەو پیشانە ئەوەندەیان بەرهەم هەبوە کە بەشی هەرەزۆری پێداویستییەکانی خەڵکی هەورامانیان پڕ کردۆتەوە، هەندێکیشیان زیاد بوەو بازرگانیان پێوە کردوە لەگەڵ دەرودراوسێکانی کۆمەڵگای هەوراماندا. بەڵام بەهۆی سیاسەتی ڕاگواستن‌و کاولکردنی

کوردستان بەگشتیو هەورامان بەتایبەتی ئەو کۆمەڵگایە تووشی زیانێکی زۆر بوە لەڕوی کۆمەڵایەتیو ئابوریو فەرهەنگیو رۆشنبیریەوە بەجۆرێك کەخەڵکەکەی ئێستای هەورامان ناتوانن ئەو کەلێنە گەورەیە پڕ بکەنەوە.

٤-سیما رۆشنبیری‌یەکانی نموونەی توێژینەوە

ئاستی خوێندەواری

ئاستی خوێندەواری لەبواری توێژینەوە کۆمەڵایەتی‌یەکاندا زۆر گرنگی پێ دەدرێت، چونکە ئەو ئاستە کاریگەری هەیە لەسەر شێوەی بیرکردنەوەی مرۆڤو باری ژیانو بژێویو پلەو پایەی کۆمەڵایەتیو پێش کەوتنی کۆمەڵگا.[5] ئاستی خوێندەواری لەنموونەی توێژینەوەکەماندا لەکۆمەڵگای هەورامان جیاوازی هەیە، لەفۆرمی راپرسی‌یەکەدا لەو بارەوە پرسیارێکمان ئاراستەی نموونەکە کردووە. لەخشتەی(٩) خراوەتە روو.

خشتەی(٩)

نموونەی توێژینەوەکە ئاستی خوێندەواری کۆمەڵگای هەورامان نیشان دەدات

ئاستی خوێندەواری	ژمارە	ڕێژە%
نەخوێندەوار	٨	%٥,٣٤
سەرەتایی	٣٢	%٢١,٣٣
ناوەندی	٣٢	%٢١,٣٣
ئامادەیی	٦٠	%٤٠
خوێندنی باڵا	١٨	%١٢
کۆی گشتی	١٥٠	%١٠٠

[5] د. یونس حمادی علي، المصدر السابق، ص٣٣٩.

زانیارییەکانی نموونەی توێژینەوەکە لەخشتەی(٩) دەرکەوتون. ڕێژەی نەخوێندەوار(٣٤,٥%)، ڕێژەی خوێندنی سەرەتایی(٢١,٣٣%)، ڕێژەی خوێندنی ناوەندی(٢١,٣٣%)، ڕێژەی خوێندنی ئامادەیی(٤٠%). ڕێژەی خوێندنی زانکۆ(١٢%) بووە. هەروەها(ناوەندی خوێندن)ی ئاستی خوێندەواری نموونەی توێژینەوەکە تێکڕای خێزانەکان دەکاتە(٣٠)، بەڕێژەی(٢٠%). ئەو ئاستی خوێندنەی نموونەی توێژینەوەکە راستییەك بەدەستەوە دەدات کەئەویش ئەوەیە ئاستی تێکڕای خوێندەواری(نزمە). هەرچەندە ژمارەی نەخوێنەوار(٨) سەرەك خێزان بووە بەڕێژەی(٣٤,٥%). بەرزترین ئاستی خوێندەواری پلەی ئامادەیی بووە کە(٦٠) سەرەك خێزانە کەرێژەی(٤٠%)ی نموونەی توێژینەوەکە دەگرێتەوە. بەڵام بەپێی نموونەی توێژینەوەکە کۆمەڵگای هەورامان تێکڕا ئاستی نەخوێندەواریان کەمە بەشی هەرە زۆری خەڵکەکەی بەنێرو مێوە خوێندەوارن دەتوانن کاروباری رۆژانەیان راپەڕێنن بەبێ ئەوەی پەنا بەرنە بەر هۆکاری یارمەتیدەرەوە. هەر ئەوەشە بوەتە یارمەتیدەریان کەئاستی هوشیاریان باش بێتو کێشەو گیروگرفتیان کەم بێتو زۆر بەتەنگ لەش ساغیو تەندروستی خۆیانەوە بێنو نەخۆشی کەم بێت لەناو کۆمەڵگاکەدا.

بەشی دووەم

شیکردنەوەی ئەنجامی توێژینەوە پراکتیکییەکە

باسی یەکەم/ ژینگەو ژیان.

باسی دووەم/ ژیانی کۆمەڵایەتی.

باسی سێیەم/ ژیانی ئابوری.

باسی چوارەم/ ژیانی ئایینی.

باسی پێنجەم/ ژیانی رامیاری.

باسی شەشەم/ ژیانی رۆشنبیریو فەرهەنگی.

باسی یەکەم

ژینگەو ژیان

هەروەك ئاشكرایە جوگرافیا كاریگەریی هەیە لەسەر چالاكییەكان‌و جم‌وجوڵەكانی مرۆڤ لەهەموو بوارەكانی ژیاندا. سەبارەت بەو كاریگەریانە لەفۆرمی راپرسیەكەدا پێنج پرسیارمان ئاراستەی نموونەی توێژینەوەكە كردووە كە لەخشتەی(١٠) خراونەتە روو.

خشتەی(١٠)

رای نموونەی توێژینەوەكە نیشان دەدات لەسەر كاریگەری جوگرافیا بۆ سەر چالاكییەكان‌و زۆرو كەمی ژمارەی دانیشتوان‌و شێوەزاری هەورامی‌و لاوازبونی رۆڵی جوگرافیا لەپاشەرۆژداو بەدەست هێنانی ئاوات‌و ئامانج.

ژ	كاریگەری ژینگە لەسەر ژیان	ژمارەی نموونە	بەڵێ	نەخێر	كۆی گشتی	رێژە %
١	ئایا ژینگەی هەورامان كاریگەری هەیە لەسەر چالاكیەكانتان؟	١٥٠	١٥٠	-	١٥٠	%١٠٠
٢	ئایا ژینگەی هەورامان پەیوەندی هەیە بەزۆرو كەمی ژمارەی دانیشتوانەوە؟	١٥٠	١٥٠	-	١٥٠	%١٠٠
٣	ئایا ژینگە پەیوەندی هەیە بەشێوەزاری هەورامی‌یەوە؟	١٥٠	١٥٠	-	١٥٠	%١٠٠

٤	ئایا رۆڵی ژینگە لاواز دەبێت لەپاشەڕۆژدا؟	١٥٠	١٥٠	-	١٥٠	%١٠٠
٥	ئایا ژینگەی هەورامان ڕێگرنەبوە لە بەدەست هێنانی ئاوات و ئامانجەکانتان؟	١٥٠	١٥٠	-	١٥٠	%١٠٠

زانیارییەکانی نموونەی توێژینەوەکە کە لەخشتەی ژمارە (١٠)دا دەرکەوتوون لەوەڵامی ئەو پێنج پرسیارەی سەرەوە یەك دەنگ بوون و هەمویان بە(بەڵێ) وەڵامیان داوەتەوە کەرێژەکەی بۆ هەر پرسیارێك دەکاتە(١٠٠%). ئەوەش بەڵگەیەکی حاشا هەڵنەگرە کەفاکتەری ژینگە کاریگەری تەواوی هەیە لەسەر هەموو بوارەکانی ژیانی کۆمەڵایەتیی کۆمەڵگای هەورامان. جائەو کاریگەریانە ڕاستەوخۆ بن یا ناڕاستەوخۆ کاردەکەنە سەر هەموو جموجوڵ و چالاکییە ئابوورییەکانی کۆمەڵگاکەو هەروەها کار دەکەنە سەر زۆرو کەمی ژمارەی دانیشتوان و، وە تایبەتمەندی کلتوری کۆمەڵگاکەو تەنانەت مانەوەی شێوەزاری هەورامی و نەتواندنەوەی و پاکی ووشەو ڕستەکانی پەیوەندیی هەبوە بەکاریگەری ژینگەکەیەوە. هەروەها ژینگەی هەورامان جگە لەوەی سروشتێکی جوانی ڕەخساندوە بۆ کۆمەڵگاکە لەگەڵ ئەوەشدا ئاستەنگ و ڕێگرێك بووە کە کۆمەڵگاکە دابڕێت و پەیوەندی کەم بکاتەوە بەدنیای دەرەوە. هەروەها سەختی ژینگەی هەورامان ڕێگرێك بوە لەبەردەم دوژمنانی گەلی کوردا بەگشتی و کۆمەڵگای هەورامان بەتایبەتی کە بەئاسانی داگیرنەکرێت و بەرگری لەخۆی بکات. ژینگەی هەورامان کاریگەری هەبوە لەسەر پێش خستن و پاراستنی هونەرو کلتوری کوردەواری.

باسی دووەم

ژیانی کۆمەڵایەتی

تایبەتمەندییەکانی کۆمەڵگای هەورامان: هەر گروپ‌و کۆمەڵێك بگریت، چەند خسڵەتێکی هاوبەشیان هەیە، بەهۆی کاریگەری (جوگرافیاو باری کۆمەڵایەتی‌و پەروەردەو فێرکردن‌و... هتد). دیارە گەلی کورد بەگشتی‌و کۆمەڵگای هەورامان بەتایبەتی بێبەش نییە لەکۆمەڵێك خسڵەتی تایبەتمەند بەکۆمەڵگاکەوە، کە بەهۆی کاریگەری فاکتەرەکانی جوگرافی‌و رامیاری‌و کۆمەڵایەتی‌و ئابووری‌و کلتوری کۆمەڵگاکەوە، پەیدا بوون، لەو بارەوە لەرێگای فۆرمی راپرسییەکەوە دوو پرسیارمان ئاراستەی نموونەی توێژینەوەکە کردون. لەخشتەی(١١) خراونەتە روو.

خشتەی(١١)

رای نموونەی توێژینەوەکە نیشان دەدات لەسەر تایبەتمەندیەکانی ژیان لەکۆمەڵگای هەوراماندا

ژ	تایبەتمەندیەکانی ژیان	ژمارە	بەڵێ	نەخێر	کۆی گشتی	رێژە%
١	ژیانی کۆمەڵایەتی‌ی کۆمەڵگای هەورامان شێوەی هەڵسوکەوتی هەورامیەکانە؟	١٥٠	١٥٠	-	١٥٠	%١٠٠
٢	ئایا ژیانی کۆمەڵایەتی‌ی هەورامان تایبەتمەندە؟	١٥٠	١٥٠	-	١٥٠	%١٠٠

زانیارییەکانی نموونەی توێژینەوەکە لەخشتەی(١١) دەرکەوتوون. لەوەڵامی ئەو دوو پرسیارەدا یەك دەنگ بوونو هەموویان بە(بەڵێ) وەڵامیان داوەتەوە بەرێژەی(١٠٠٪).

دیارە بەپێی وەڵامەکەیان کۆمەڵگای هەورامان لەڕوی ژیانی کۆمەڵایەتی‌یەوە جیاوازیان هەیە لەگەڵ ژیانی کۆمەڵایەتی‌ی دەوروبەریاندا جا ئەو تایبەتمەندیانە بەهەڵسوکەوتو خووڕەوشتو دابو نەریتو ڕێو ڕەسمەکانو تەنانەت جۆری بەرهەمهێنانو جلوبەرگو پیشە دەستی‌یەکانو ئاهەنگو شایی‌و ماتەمینی‌و جیاوازی شێوەزارەکەیانەوە تایبەتمەندی پێوە دیارە. هەر ئەوانەشە وای کردووە کەنموونەی توێژینەوەکە تێکڕای وەڵامەکانیان لەسەر ئەو دوو پرسیارە کە لەسەرەوە کراون یەك دەنگ بوونو وەڵامەکەیان جیاوازی نەبوە.

ئێمە ئەو ماوەیە کە لەناو کۆمەڵگاکەدا ماینەوە هەستمان بەو راستی‌یە کردوە کەکۆمەڵگای هەورامان لەڕوی کۆمەڵایەتی‌یەوە تایبەتمەندیی خۆی هەیە کە بەهەڵسوکەوتو گفتوگۆو مامەڵە کردن لەگەڵ میوانو ڕێبوارو هەژارو دەست کورتو کەم دەست ئەو تایبەتمەندی‌یانە دیارن. هەروەها پیشەگەری‌و پەیوەندی هەمیشەییان بەیەکترەوەو شەونشینی‌و هەواڵپرسینو سەردانی یەکتر جۆرێکە لەتایبەتمەندی‌یەکانی ژیانی کۆمەڵگاکە. زۆرجار بەرچاومان کەوتوە کە بەبێ بەرامبەر ئیش بۆ یەکتر دەکەنو بەکۆمەڵ یارمەتی یەکتر دەدەن کە لەناو کۆمەڵگاکەدا بەگەلکاری ناسراوە بەتایبەتی لەو ئیشانەدا کەپێویستی بەژمارەی زۆری ئیشکەر هەیە لەماوەیەکی کەمدا ئیشەکە تەواو ببێت ئەو گەلکاری‌یە پیادە دەکرێت.

ناوچەگەری

ناوچەگەریو خزمایەتی لەکۆمەڵگا سەرەتاییو دواکەوتوو و داخراوەکاندا بەجۆرێکە کە(کەسێتی تاك) بوونی نامێنێتو لەناو کۆمەڵگادا وون دەبێت. لەو بارەوە پرسیارێکمان ئاراستەی نموونەی توێژینەوەکە کردووە لەفۆرمی راپرسیدا. لەخشتەی(١٢) خراوەتە روو.

خشتەی(١٢)

هەڵوێستی نموونەی توێژینەوە نیشان دەدات لەسەر ناوچەگەریو خزمایەتی لەهەوراماندا

ناوچەگەریو خزمایەتی	ژمارە	رێژە%
بەهێزە	٣	٢%
لاوازە	١٤٧	٩٨%
کۆی گشتی	١٥٠	١٠٠%

زانیارییەکانی نموونەی توێژینەوەکە لەخشتەی(١١)دا دەرکەوتوون. وەڵامی(بەهێزە) رێژەکەی دەکاتە (٢%). وەڵامی(لاوازە) رێژەکەی دەکاتە(٩٨%). ئەو ئەنجامەش ئەوە دەسەلمێنێت لەناو کۆمەڵگای هەوراماندا گیانی ناوچەگەریو هۆزایەتیو خزمایەتی هەیە بەڵام لاوازە، چونکە لەخشتەی(٧) خرایە روو پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانی کۆمەڵگای هەورامان پەیوەندی هۆزایەتیو تیرەگەری نەبوون، وە کۆمەڵگاکە لەچینێك یا تیرەیەك پێك نەهاتووە بەڵکو کۆمەڵگاکە جیاوازی چینایەتی هەبوە وە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانیان بەشوێنی نیشتەجێبونیانو بەشێوەزارەکەیانەوە بەستراون، نەك بەرگەزو تیرەو

هۆزەوە، هەر ئەوەش بووە كاریگەری كردۆتە سەر لاوازی خزمایەتی لەناو كۆمەڵگاكەدا، گیانی ناوچەگەری‌و هۆزایەتی لاواز كردووە.

تۆڵە سەندنەوە

تۆڵە سەندنەوە دیاردەیەكە لەناو كۆمەڵگا هۆزایەتی‌و تیرەگەری‌و سەرەتایی‌و دواكەوتووەكاندا شانازی پێوە دەكەن.

لەو بارەوە پرسیارێكمان ئاراستەی نموونەی توێژینەوەكە كردووە، لەفۆرمی راپرسیدا. لەخشتەی(١٣) خراوەتە روو.

خشتەی(١٣)

هەڵوێستی نموونەی توێژینەوەكە نیشان دەدات لەسەر دیاردەی تۆڵە سەندنەوە

تۆڵە سەندنەوە	ژمارە	رێژە%
بەڵێ	١١	%٧,٣٣
نەخێر	١٣٩	%٩٢,٦٧
كۆی گشتی	١٥٠	%١٠٠

زانیاری‌یەكانی نموونەی توێژینەوەكە كە لەخشتەی(١٣) دەركەوتوون. وەڵامی(بەڵێ) رێژەكەی دەكاتە(٧,٣٣%)، وەڵامی(نەخێر) رێژەكەی دەكاتە(٩٢,٦٧%). ئەو ئەنجامەش ئەو راستییە بەدەستەوە ئەدات كە لەناو كۆمەڵگای هەوراماندا گیانی تۆڵە سەندنەوە نزمەو گیانی لێبوردن بەرزە. چونكە لەخشتەی(٩) دەركەوتوە كەئاستی خوێندەواری كۆمەڵگاكە باشە خوێندەواریش فاكتەری لەناوبردنی گیانی تۆڵە سەندنەوەیە، هەروەها فاكتەری هوشیاركردنەوەو چارەسەركردنی كێشەو گیروگرفتە كۆمەڵایەتی‌یەكانە. كۆمەڵگای هەورامان بەكۆمەڵگایەكی هۆشیارو رۆشنبیر بەرچاو كەوتووە هەر

لەوكاتانەوە کە بیارەو تەوێڵە دوو مەڵبەندی گرنگی فێرکردنی زانستە ئایینییەکان بوون ئەوە لەلایەك و لەلایەکی ترەوە بە پەیدابوونی خوێندن و خوێندەواری نوێ دەرگای قوتابخانەو خوێندنگا نوێکان لەهەوراماندا کراونەتەوەو کۆمەڵگاکە پێشوازیی لەخوێندنی نوێ کردووە. ئەوانەش هەموو فاکتەرن کەکێشەو گیروگرفتی کۆمەڵایەتی کەم بکەنەوەو گیانی تۆڵە سەندنەوە لەناو بەرن بۆیە کۆمەڵگای هەورامان زۆر بەکەمی ئەو گیانەی تیا بەدی دەکرێت هەروەك لەخشتەکەدا هەڵوێستی نموونەی توێژینەوەکە خراونەتە روو.

پەیوەندییەکان و شوێنی نیشتەجێ بوون

لەفۆرمی راپرسییەکەدا پرسیارێکمان ئاراستەی نموونەی توێژینەوەکە کردووە، لەسەر پەیوەندییەکانی ئەندامانی کۆمەڵگای هەورامان، ئایا پشت دەبەستن بەشوێنی نیشتەجێ بونیانەوە؟ لەوەڵامی ئەو پرسیارەدا نموونەی توێژینەوەکە زۆرینە بە(بەڵێ) وەڵامیان داوەتەوە. ئەوەش بەڵگەیەکی حاشا هەڵنەگرە کەشوێنی نیشتەجێ بوون کاریگەری هەیە لەسەر بەهێزبوون یا لاوازبوونی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان.

ژن بەژن

دیاردەی ژن بەژن لەبەشێکی ناوچەکانی کوردستاندا پەیڕەو دەکرێت و بۆتە نەریتێکی کۆمەڵایەتی. لەفۆرمی راپرسییەکەدا لەو بارەوە پرسیارێکمان ئاراستەی نموونەی توێژینەوەکە کردوە، ئایا دیاردەی ژن بەژن لەهەوراماندا پەیڕەودەکرێت؟ وەڵامی نموونەی توێژینەوەکە زۆرینەی بە(نەخێر) بووە. ئەو زانیارییە راستییەك نیشان دەدات،

ئەویش ئەوەیە کۆمەڵگای هەورامان مەبەستیەتی توخمی خزمایەتی فراوان بکاتو پەیڕەوی دروست کردنی دیاردەی(خێزانی دەرەکی) بکاتو بنبڕی هەندێك نەخۆشی بۆ ماوەیی بکات کە لەئەنجامی دیاردەی ژن بەژن دا بەهۆی خزمایەتییەوە پەیدا دەبن.

فرە هاوسەری

فرە هاوسەری دیاردەیەکی کۆمەڵایەتییەو لەکۆمەڵگا ئیسلامیو رۆژهەڵاتییەکاندا زیاتر پەیڕەو دەکرێت. لەفۆرمی راپرسییەکەدا لەو بارەوە پرسیارێکمان ئاراستەی نموونەی توێژینەوەکە کردووە. لەخشتەی(١٤) خراوەتە روو.

خشتەی(١٤)

هەڵوێستی نموونەی توێژینەوەکە نیشان دەدات لەسەر دیاردەی فرە هاوسەری لەهەوراماندا

فرە هاوسەری	ژمارە	رێژە%
نەخێر	١٠١	%٦٧,٣٣
بەڵێ	سفر	سفر
هەندێ جار	٤٩	%٣٢,٦٧
کۆی گشتی	١٥٠	%١٠٠

زانیارییەکانی نموونەی توێژینەوەکە لەخشتەی(١٤) دەرکەوتوون. وەڵامی(بەڵێ) ئاماژەی پێ نەدراوەو رێژەکەی(سفر%). وەڵامی(نەخێر) رێژەکەی دەکاتە(%٦٧,٣٣). هەروەها وەڵامی(هەندێ جار) رێژەکەی دەکاتە(%٣٢,٦٧). کۆمەڵگای هەورامان لەبەر ئەوەی روو لەئاینینە، ئایینیش هاندەرە بۆ فرە هاوسەری ئەوە لەلایەك، لەلایەکی ترەوە باری ژیانو گوزەرانو جوگرافیاو کۆمەڵایەتی هاندەرن بۆ زۆری ژمارەی خێزان. ئەوانە فاکتەری هاندەرن بۆ فرە هاوسەری لەهەوراماندا.

جۆرەكانى هاوسەرێتى

هاوسەرێتى جۆرى زۆرەو لەناو كۆمەڵگاكاندا چەشنەكانى جياوازە. لەفۆرمى راپرسيدا، لەو بارەوە پرسيارێكمان ئاراستەى نموونەى توێژينەوەكە كردووەو سێ جۆر هاوسەرێتيمان دەست نيشان كردوون. لەخشتەى(١٥) خراونەتە روو.

خشتەى(١٥)

راى نموونەى توێژينەوەكە نيشان دەدات لەسەر هاوسەرێتى

جۆرەكانى هاوسەرێتى	ژمارەى نمونە	رێژە%
خزم	سفر	سفر
خەڵكى هەورامان	١٠٧	%٧١,٣٤
نا هەورامى	٤٣	%٢٨,٦٦
كۆى گشتى	١٥٠	%١٠٠

زانيارييەكانى نموونەى توێژينەوەكە لەخشتەى(١٥) دەركەوتوون. وەڵامى هاوسەرێتى لەگەڵ(خزم)دا ئاماژەيان پێ نەداوەو رێژەكەى(سفر%). بەڵام وەڵامى هاوسەرێتى لەگەڵ(خەڵكى هەوراماندا) رێژەكەى دەكاتە(٧١,٣٤%). هەروەها وەڵامى هاوسەرێتى لەگەڵ(ناهەورامى)دا رێژەكەى دەكاتە(٢٨,٦٦%). ئەو وەڵامانەش راستييەك بەدەستەوە دەدەن كەئەويش ئەوەيە، خەڵكى هەورامان پەيرەوى(هاوسەرێتى دەرەكى) دەكەن‌و لايان پەسەندە. مەبەست لەدەرەكى هەوراميیەكان لەگەڵ خزم‌و بنەماڵەكەى خۆياندا هاوسەرێتييان پێ باش نىيە، بەڵكو لەگەڵ هەوراميیەكان كە خزمايەتيان پلەى يەك‌و دوو نىيەو ياهەر نەناسراويشە يا نا هەورامى بێت پێ باشترەو لايان پەسەندە.

لەخشتەکەدا ئەوە دەرکەوتووە کەخەڵکی هەورامان لایان چاکترە لەناو هەوراماندا ژیانی هاوسەریتی پێك بهێنرێت، بەڵام لەگەڵ نا هەورامیشدا نەدراوەتە دواوەو بەرێژەیەکی زۆر خواستی لەسەربوە، بەتایبەتی ئەوانەیان کەخاوەنی بڕوانامەی زانکۆن زۆرینەیان ئاماژەیان بەوە داوە کەهاوسەریتی لەگەڵ نا هەورامیدا پەسەندە تا لەگەڵ هەورامیدا. بەهەرحاڵ کەسەرنجی وەڵامی نموونەی توێژینەوەکە دەدەین ئەو راستی‌یە دەرکەوتووە کەهەورامی‌یەکان لەگەڵ خزمدا ژیانی هاوسەرێتی‌یان لاپەسەند نی‌یە، بەڵکو بەگشتی هاوسەرێتی دەرەکی‌یان پێ باشترە. هەروەها خشتەکە راستییەك بەدەستەوە ئەدات کەهێشتا کۆمەڵگای هەورامان لەژیانی هاوسەرێتیدا پەیڕەوی داب‌و نەریتی کۆن دەکات‌و جۆرێك لەهاوسەرێتی پەیڕەو دەکات کەپێی دەوترێت(هاوسەرێتی لەگەڵ خزم‌و ناسیاو) ئەوەش نیشانەی هوشیاری‌و دووربینی‌ی خەڵکی هەورامانە کە لەپاشەڕۆژدا ئەو جۆرە هاوسەرێتی‌یەیە کێشەو گیروگرفتیان بۆ دروست ناکات.

تەمەنی شوکردن

تەمەنی شوکردن بەپێی ئایینەکان‌و بەپێی داب‌ونەریتی کۆمەڵگاکان‌و تەنانەت لەیاساشدا رای جیاوازی لەسەرە. لەفۆرمی راپرسیدا پرسیارێکمان ئاراستەی نموونەی توێژینەوە کردووە. لەخشتەی(١٦) خراوەتە روو.

خشتەی(١٦)

رای نموونەی توێژینەوە نیشان دەدات لەسەر تەمەنی شوکردن

تەمەنی شوکردن	ژمارە	رێژە٪
١٨ ساڵ	١١٤	٪٧٦

٢٠ ساڵ	٣٦	٪٢٤
کۆی گشتی	١٥٠	٪١٠٠

زانیارییەکانی نموونەی توێژینەوەکە لەخشتەی(١٦) دەرکەوتوون. بەرای خەڵکی هەورامان(١٨) ساڵ تەمەنی گونجاوە بۆ شوکردن کەرێژەکەی دەکاتە(٪٧٦). (٢٠) ساڵ تەمەنی شوکردنە کەرێژەکەی دەکاتە(٪٢٤). ئەو وەڵامانەی سەرەوەش ئەوە دەگەیەنێت کەتەمەنی(١٨) ساڵ کەرێژەکەی(٪٧٦) تەمەنی گونجاوە بۆ شوکردن لەناو کۆمەڵگای هەوراماندا. ئەم خشتەیە راستییەك بەدەستەوە ئەدات کە کۆمەڵگای هەورامان هێشتا کۆمەڵگایەکی داب‌و نەریتی‌یەو بەپێی ئایین‌و داب‌ونەریتی کۆمەڵایەتی کچەکانیان بەشوو دەدەن‌و کۆمەڵگایەکی تازە پێنگەیشتوە. هەروەها راستییەکیش بەدەستەوە دەدات کە کچ لەو تەمەنەدا خاوەنی رای خۆیەتی‌و دەتوانێت بڕیاری هاوسەرێتی بدات یان نەدات دوور لەکاریگەری دەسەڵاتی خێزان، کەواتە رەگەزی(مێ) بەرادەیەکی باش سەربەست‌و ئازادە لەناو کۆمەڵگای هەوراماندا.

وەك لەخشتەکەدا دەرکەوتووە دیاردەی زوو بەشوودانی کچ کە لەکۆمەڵگای کوردەواری‌دا پەیڕەو دەکرێت بەتایبەتی لەلادێ‌کانی کوردستاندا، ئەو دیاردەیە لەکۆمەڵگای هەوراماندا پەسەند نی‌یەو کچەکانیان بەشوو نادەن تاکو نەگەنە تەمەنی ١٨ساڵ. هەروەها لەخشتەکەشدا دەرکەوتوە بەرێژەیەکی زۆر ئاماژە بەوە دراوە لەو تەمەنەش بەرەو سەروتر گونجاوترە بۆ بەشودانی کچ، هۆی ئەوەش ئەگەڕێتەوە بۆ هۆشیاری‌ی کۆمەڵگاکە کە کچەکانیان لەپاشەڕۆژدا کێشەو گیروگرفتی خێزانیان بۆ دروست نەبێت.

تەمەنی ژن هێنان

تەمەنی ژن هێنان لەکۆمەڵگایەکەوە بۆ کۆمەڵگایەکی تر لەداب‌و نەریتێکەوە بۆ داب‌ونەریتێکی تر لەناوچەیەکەوە بۆ ناوچەیەکی تر لەئایینێکەوە بۆ ئایینێکی تر لەیاسایەکەوە بۆ یاسایەکی تر جیاوازی هەیە. لەفۆرمی راپرسییەکەدا لەوبارەوە پرسیارێکمان ئاراستەی نموونەی توێژینەوەکە کردووە. لەخشتەی(١٧) خراوەتە روو.

خشتەی(١٧)

رای نموونەی توێژینەوەکە نیشان دەدات لەسەر تەمەنی ژن هێنان لەهەوراماندا

تەمەنی ژن هێنان	ژمارەی خێزان	رێژە%
٢٥ ساڵ	١١٣	%٧٥,٣٣
زیاتر	٣٧	%٢٤,٦٧
کۆی گشتی	١٥٠	%١٠٠

زانیارییەکانی نموونەی توێژینەوەکە لەخشتەی(١٧) دەرکەوتوونە. خەڵکی هەورامان رایان وایە(٢٥) ساڵ تەمەنی ژن هێنانی کورەکانیانە بەرێژەی(٧٥,٣٣%). وە پێیان وایە(زیاتر) تەمەنی ژن هێنانە بەرێژەی(٢٤,٦٧%). خشتەکە ئەو راستییە دەسەلێنێت لەناو کۆمەڵگای هەوراماندا دیاردەی(زوو ژن هێنان) خواستی لەسەر نیەو دراوەتە دواوەو پەسەند ناکرێت. چونکە ئەو دیاردەیە لەپاشە رۆژدا کێشەو گیروگرفتێکی کۆمەڵایەتی زۆری بەدواوەیە. هەروەها لەرووی ئابوریشەوە کاریگەری خراپی ئەبێت لەسەر ژیانی خێزانی کورەکانیان، جگە لەوەی کاریگەری خراپی تری هەیە لەسەر خێزانەکە کەئەو کورەی زوو ژن بێنێت پەیوەندی‌یەکانی لەگەڵ باوک‌و دایک‌و خوشک‌و براکانیدا

زوو لاواز دەبن، چونکە هێشتا تەمەنی ژیری کامڵ نەبوەو کێشەو گیروگرفتەکانی خێزانی دوری دەخەنەوە لەپەیوەندی‌یە کۆمەلاّیەتی‌یەکانی رۆژانەی. دوریش نی‌یە لەبەر بەرژەوەندی ئابووری‌و کۆمەلاّیەتی‌ی خێزانەکە ئارەزوو نەکەن لەسەر ئەوەی کەکورەکانیان زوو ژن بهێنن، چونکە کوڕ لەکۆمەڵگاکەدا هاوکاری‌یەکی باشی ژیانی ئابووری خێزان دەکات لەرێی پیشەکەیەوە دەرامەت پەیدادەکات بۆ خێزانەکەی.

جۆری خێزان

خێزان جۆری زۆرە، لەکۆمەڵگایەکەوە بۆ کۆمەڵگایەکی تر دەگۆڕێت، بەپێی کاریگەری فاکتەرەکانی کۆمەلاّیەتی، ئابووری، رامیاری، ئایینی‌یەوە. لەفۆرمی راپرسییەکەدا لەو بارەوە پرسیارێکمان ئاراستەی نموونەی توێژینەوەکە کردووە. لەخشتەی(١٨)دا خراوەتە روو.

خشتەی(١٨)

رای نموونەی توێژینەوەکە نیشان دەدات لەسەر جۆری خێزان لەهەورامان‌دا

جۆری خێزان	ژمارەی خێزان	رێژە%
خێزانی بچوك	١٤٩	%٩٩,٣٣
خێزانی پێکهاتوو	١	%٠,٦٧
کۆی گشتی	١٥٠	%١٠٠

زانیارییەکانی نموونەی توێژینەوەکە لەخشتەی(١٨) دەرکەوتوون. لەکۆی گشتی نموونەی توێژینەوەکە کە(١٥٠) خێزانە. (١٤٩) خێزان پەیڕەوی(خێزانی بچوك) دەکەن بەرێژەی(٩٩,٣٣%). هەروەها(١) خێزان ئاماژەی بەجۆری(خێزانی پێکهاتوو) کردووە،

بەرێژەی(٦٧,٠%). ئەم دیاردەیە لەکۆمەڵگای کوردەواریدا تەنها لەهەوراماندا پەیڕەو دەکرێت کەخێزانی بچوك لایان پەسەندترە لەجۆرەکانی تری خێزان، کەخۆی دیاردەیەکە زۆرتر لەشارەکاندا پەیڕەو دەکرێت نەك لەلادێ نشینەکاندا. رەنگە هەورامییەکان ئەزمونێکیان هەبوبێت لەو بارەوە کەئەویش ئەوەیە بەزوو جیابونەوەو دوورکەوتنەوە لەماڵە باوان لەزۆر کێشەو گیروگرفتەکان دوور دەکەونەوە. هەروەها خێزانی نوێ زۆرتر پێك دێتو سەربەستو ئازاد دەبێتو هەست بەلێپرسراوێتی گوزەرانو ژیان دەکاتو دڵسۆز تر دەبێت لەڕاپەڕاندنی ئەرکەکانی سەرشانیدا لەڕوی ئابوری‌یەوە چونکە هیچ پشتیوانێکی تری نی‌یە کەهاوکاری بکات.

پرسو راکردن بەهاوسەر

هەروەك لەکوردەواریدا باوە(ژنو ماڵ، یا ژن خاوەنی ماڵە) بەپێی ئەو دیاردەیە دەبێت هاوسەری ژیان(ژن) لەکاروباری رۆژانەی خێزاندا پرسو رای پێ بکرێت. لەفۆرمی راپرسییەکەدا لەو بارەوە پرسیارێکمان ئاراستەی نموونەی توێژینەوەکە کردووە. لەخشتەی(١٩) خراوەتە روو.

لەخشتەی(١٩)

رای نموونەی توێژینەوەکە نیشان دەدات لەسەر پرسو راکردن بەهاوسەر لەکۆمەڵگای هەوراماندا

پرس کردن بەهاوسەر	ژمارە	رێژە%
بەڵێ	١٢٤	%٨٢,٦٧
هەندێ جار	٢٦	%١٧,٣٣
کۆی گشتی	١٥٠	%١٠٠

زانیاری‌یەکانی نموونەی توێژینەوەکە لەخشتەی(١٩) دەرکەوتوون. وەڵامی(بەڵێ) ڕێژەکەی دەکاتە(٨٢,٦٧٪). وەڵامی(هەندێ جار) ڕێژەکەی دەکاتە(١٧,٣٣٪).

زانیاریەکانی ئەم خشتەیە ئەوەیان نیشان داوە هاوسەر پرس‌و ڕای پێ دەکرێت لەهەوراماندا، زۆرینە وەڵامەکەیان وایە دەبێت پرسی پێ بکرێت. کەمینە ڕایان وایە(جاروبار) ئەگەر پێویستی کرد پرسی پێ بکرێت، نەك لەهەموو کاروبارێکی خێزانیدا، چونکە هەندێك کاروبار پەیوەست نی‌یە بەهاوسەرەوە. هەروەها هاوسەر لەکۆمەڵگای هەوراماندا ئەرکێکی زۆری لەئەستۆدایە لەڕاپەڕاندنی کاروباری ناوماڵداو بەشداری دەکات لەدابینکردن‌و پەیداکردنی سەرچاوە دەرامەتیەکانی گوزەران‌و بەدەست خستنی زۆر لەپێویستی‌یەکانی ناوماڵ‌و بەشداری دەکات لەبەرهەم هێناندا لەبواری کشتوکاڵی‌و باخداری‌دا. هەندێك لەبەرهەمەکانی پیشە دەستی‌یەکان ژن ئامادەیان دەکات‌و دروستیان دەکات، جگە لەوەی ژن بەرپرسیارە لەپەروەردەکردن‌و بەخێوکردنی منداڵ‌و بەڕێ کردنی میواندا، ئەرکی نان کردن‌و خواردن دروست کردن‌و پاك کردنەوەی ناوماڵ‌و تەنانەت ئاژەڵ ڕاگرتن‌و ڕاپەڕاندنی پێویستییەکانی ئاژەڵداری یەکێکە لەئەرکەکانی ژن، بەو جۆرە ئەرکەکانی ژن دەیسەپێنن کەپێویستە پرس‌و ڕای وەربگیرێت لەهەوراماندا.

مافی کچ‌و کوڕ لەخێزان پێکەوەناندا

ئەمڕۆ لەجیهاندا جەخت لەسەر مافی مرۆڤ دەکرێتەوەو بەگەرمی لەسەری قسەو باس دەکرێت‌و بۆتە دەنگ‌و باسی کات‌و ڕۆژ. لەفۆرمی ڕاپرسییەکەدا لەو بارەوە پرسیارێکمان ئاراستەی نموونەی توێژینەوەکە کردووە لەخشتەی(٢٠) خراوەتە ڕوو.

خشتەی(٢٠)

رای نموونەی توێژینەوەکە نیشان دەدات لەسەر مافی کوڕو کچ لەپێکەوەنانی خێزاندا

ماف	ژمارە	ڕێژە%
بەڵێ	١٤٣	%٩٥,٣٤
نەخێر	٧	%٤,٦٦
کۆی گشتی	١٥٠	%١٠٠

زانیارییەکانی نموونەی توێژینەوەکە لەخشتەی(٢٠) دەرکەوتوون. وەڵامی(بەڵێ) ڕێژەکەی دەکاتە(%٩٥,٣٤) وەڵامی(نەخێر) ڕێژەکەی دەکاتە(%٤,٦٦).

ئەو زانیاریانە ڕاستییەك نیشان دەدەن کە(کچو کوڕ) لەناو کۆمەڵگای هەوراماندا مافی تەواویان هەیە، خۆیان دوای هاوسەرێتی، خێزانی سەربەست پێکەوە بنێنو لەماڵە باوان جیاببنەوەو خێزانی نوێ دروست بکەن. مافی ئەوەیان هەیە خۆیان بڕیار بدەن لەسەر جۆری پیشەو ئیشو کاریانو پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانیانو ڕاپەڕاندنی کاروباری ئایینیو ڕێوڕەسمە کۆمەڵایەتییەکانیانو دیاریکردنی پاشەڕۆژیانو چۆنیەتی بەخێوکردنو پەروەردەکردنی منداڵەکانیان.

مافی ژن(ئافرەت)

ئەمڕۆ لەجیهاندا جەخت لەسەر ئەوە دەکرێتەوە پێویستە(ئافرەت) وەك(پیاو) یارەگەزی(مێ) وەك ڕەگەزی(نێر) سەربەست بێتو مافەکانی پارێزراو بن لەهەموو بوارێکی ژیاندا. لەفۆرمی ڕاپرسییەکەدا لەوبارەوە دوو پرسیارمان ئاراستەی نموونەی توێژینەوەکە کردون. لەوەڵامی هەردوو پرسیارەکەدا زۆرینەی وەڵامەکان بە(بەڵێ) بوە.

پرسیار/ کاك(سەلاح) رێ ئەدەی بەکچەکەت بخوێنێت)؟ وەڵام/ بەڵێ، ئەگەر خوێندنی تەواوکرد رێی ئەدەیت بەتەنها بچێتە شارەکانەوە خوێندنەکەی تەواو بکات؟ وەڵام/ بەڵێ، ئەی ناترسیت تووشی لادانو سەرکێشی ببێت؟

وەڵام/ کچی لای ئێمە هەر لەمندالێییەوە سەربەستو ئازادە، بەتەنها دەچێتە ناوباخو بێستان، بەبەهاراندا دەچێتە شاخو داخ بۆ گەڕانو ئاهەنگو خۆشیو هەندێك گژوگیای بەهارە کۆدەکەنەوەو دەیهێننەوەو دەیکەن بەخۆراك، ئەو کاتە نەترساوم کەمندالْ بووە، ئێستا بۆ دەبێت بترسم کە گەورە بووەو فامی کردۆتەوەو ئاستێکی بەرزی خوێندەواری هەیە. ئەگەر مەبستت شتی تریشە، ئەوەش هەر مافی خۆیەتی هاوسەری خۆی هەڵبژێرێت بەئارەزووی خۆی، لێرەش بێت هەر ئەو مافەی هەیە، ئەگەر مەبستتە لەوە زیاتر تێپەڕێت، ئەوە کچی لای ئێمە وا پەروەردە کراوە کارێك ناکات کەرێو رەسمو دابونەریتی کۆمەڵایەتی ببەزێنێت. ئێمە دڵنیاین لەکچەکانمان کارێك ناکەن کە کەسایەتیان لەکەدار بێتو ببێتە مایەی سەرزەنشت کردنی لەلایەن کەسوکارییەوە.

چارەسەری کێشەی کۆمەڵایەتی

مرۆڤو کۆمەڵگاکان لەگەڵ کێشەو گیروگرفتەکاندا هەمیشە ململانێیانە، وەك دیاردەیەك بەدرێژایی تەمەنی مرۆڤایەتی بنبەست نەکراونو هەمیشە کێشەی نوێ پەیدا دەبێتو بەرۆکی مرۆڤو کۆمەڵگاکان دەگرێت. لەفۆرمی راپرسییەکەدا لەو بارەوە پرسیارێك ئاراستەی نموونەی توێژینەوەکە کراوە لەخشتەی(٢١)دا خراوەتە روو.

خشتەی(٢١)

رای نموونەی توێژینەوەکە نیشان دەدات لەسەر چارەسەری کێشە کۆمەڵایەتی‌یەکانیان

چارەسەری کێشەکان	ژمارە	رێژە%
خۆت‌و خێزانەکەت	١٢	%٨
خزم‌و کەس‌وکار	٨	%٥,٣٤
دادگاو یاسا	١٣٠	%٨٦,٦٦
کۆی گشتی	١٥٠	%١٠٠

زانیارییەکانی نموونەی توێژینەوەکە لەخشتەی(٢١) دەرکەوتوون. (١٢) سەرەك خێزانیان بۆ چارەسەری کێشەو گیروگرفتەکانیان پشت بە(خۆیان‌و خێزانەکانیان) دەبەستن، بەرێژەی(%٨). هەروەها(٨) سەرەك خێزان بۆ چارەسەی کێشەکانیان هانا بۆ(خزم‌و کەس‌وکار) دەبەن، بەرێژەی(%٥,٣٦). وە(١٣٠) سەرەك خێزان کێشەو گیروگرفتەکانیان لەرێگای(دادگاو یاسا) وە چارەسەردەکەن بەرێژەی(%٨٦,٦٦).

ئەو زانیاریانە راستییەك نیشان دەدەن ئەویش ئەوەیە کۆمەڵگای هەورامان بۆ چارەسەرکردنی کێشەو گیروگرفتەکانیان پشت بە(دادگاو یاسا) دەبەستن، کەواتە داب‌ونەریتی کۆمەڵایەتی دراوەتە دواوە لەچارەسەرکردنی کێشەو گیروگرفتە کۆمەڵایەتییەکانی کۆمەڵگای هەوراماندا، بۆیە(ئەنجومەن‌و ریش سپی‌و مەلاوشێخ‌و پیاوماقوڵ) هیچ ئاماژەیەکیان پێ نەدراوە لەچارەسەری کێشەو گیروگرفتە کۆمەڵایەتییەکاندا. هەرچەندە لەکۆمەڵگای هەوراماندا کێشەو گیروگرفت کەمە زۆر بەکەمی کێشەکانیان روبەڕوی دادگاو یاسا دەبنەوە. ئەگەر هاتوو کێشەو گیروگرفتە کۆمەڵایەتی‌یەکان قورس بوون‌و خێزان‌و کەسوکار بۆیان چارەسەرنەکران ئەوساکە روبەڕوی دادگاو یاسایان دەکەنەوە.

باسی سێیەم

ژیانی ئابووری

دەرامەت:

ژیانی ئابووری هەموو چالاکیو جمو‌جوڵەکانی مرۆڤ دەگرێتەوە بەمەبەستی بژێویو گوزەران. لەفۆرمی راپرسییەکەدا پرسیارێکمان ئاراستەی نموونەی توێژینەوەکە کردووە کەئایا دەرامەتی هەورامان بەشی پێویستییەکانتان دەکات؟ وەڵامی نموونەی توێژینەوەکە زۆرینەیان بە(نەخێر) بووە. ئەو وەڵامە ئاماژە بەوە دەدات دەرامەتەکانی کۆمەڵگای هەورامان کەمن، بەشی پێویستییەکانیان ناکەن. لەم سەردەمەدا پێویستی‌یەکانی ژیان زۆربوونو دەرامەتەکان گۆڕانێکی بەرچاویان بەسەردا نەهاتووە، نەکارگەیەك کراوەتەوە، نە سەرچاوەیەکی تری بەدەست هێنانی دەرامەت بۆ کۆمەڵگاکە دەستەبەر کراوە، بۆیە دەرامەتەکان بەشی دابینکردنی پێویستی‌یەکان ناکەن.

روبەری زەوی:

زەوی یەکێکە لەتوخمەکانی بەرهەم هێنان، رۆڵو کاریگەری هەیە لەسەر زۆرو کەمیو چاكو خراپی بەرهەم. لەفۆرمی راپرسییەکەدا لەو بارەوە پرسیارێکمان ئاراستەی نموونەی توێژینەوەکە کردووە، ئایا کەمی روبەری زەوی هاندەر بووە رەزو باخ دابنێن؟ وەڵامی نموونەی توێژینەوەکە زۆرینەیان بە(بەڵێ) بووە. ئەو وەڵامەش راستییەك بەدەستەوە ئەدات کەروبەری کشتوکاڵی لەهەوراماندا کەمە بۆیە خەڵکەکەی بەماندووبوونێکی زۆر جۆری کشتوکاڵەکەیان گۆڕیوە لەڕووەکەوە بۆ دارودرەختو رەزو باخ تا پێویستییەکانیان پڕبکەنەوە.

پیشە دەستی‌یەکان:

لەجیهاندا پیشە دەستییەکان زیاتر پەسەندنو خواستیان لەسەرە لەناو هەموو پیشەسازییەکاندا. بەڵام روو لەکزینو بەرەو لەناوچوون دەچن، چونکە بەرهەمی کارگە جێی پێ لێژ کردوون. لەفۆرمی راپرسییەکەدا لەو بارەوە پرسیارێکمان ئاراستەی نموونەی توێژینەوەکە کردووە، ئایا پیشە خۆماڵی‌یەکانتان لاپەسەندن؟ لەوەڵامی نموونەی توێژینەوەکە بە(بەڵێ) بووە. ئەو وەڵامە ئاماژە بەوە دەدات کەپیشە دەستی‌یەکانی هەورامان هێشتا لای کۆمەڵگاکە پەسەندنو خواستیان لەسەرە. ئەو پیشانەی هەورامان کەخواستیان لەسەرەو تا ئێستا لای هەورامییەکان پەسەندنو گران بەهان گرنگترینیان چنینو رستنو چەرمو کانزاکردنن وەك(شاڵ، کلاش، بەرماڵ، مەوج، جاجم، شاڵینە، خەرار، لفکە، گۆرەوی، چەقۆ، ... هتد) بەکورتی دوان لەو پیشە دەستی‌یانە دەخەینە روو:-

کلاش کردن: کلاشی هەورامان بەناوبانگە جۆرێکە لەپێلاو، کەرەستەکانی لەپەڕۆو چەرمو دەزوو پێك دێن، وەرزی‌یەو هاوینەیە لەگەڵ ئاوو تەڕیی‌دا ناگونجێت، سوکەو فێنکە قاچ بۆن ناکاتو تەندروستە، گران بەهایەو ئەركو ماندوبوونو خەرجێکی زۆری دەوێت، زۆر بەرگە دەگرێتو قایمە، راستو چەپی بۆ نی‌یە هەر تاکێکی بۆ هەردوو قاچ دەشێتو دەتوانرێت رۆژانە یا هەفتانە پێوپێ بکرێنو بگۆڕێن، تاکی قاچی چەپ بکرێتە قاچی راستو بەپێچەوانەشەوە. هەردوو رەگەز(نێرو مێ) بەشداری دەکەن لەدروست کردنیدا، لەدووبەش پێك هاتووە بەشی ژێرەوەی پێی دەوترێت(ژێرە کلاش) لەپەڕۆو چەرم دروست دەکرێتو وەستای خۆی هەیە کەپێی

دەوترێت(كلاشكەر) ئەم بەشەی كلاش رەگەزی نێر دروستی دەكات، چونكە پێویستی بەهێزو تواناو ماندووبون هەیە. بەشی دووەمی پێی دەوترێت(سەرە كلاش) هەردوو رەگەزەكە(نێرو مێ) دەیچنن. ئەو كەرەستانەی كەبەكار دەهێنرێت لەدروست كردنی كلاش دا جگە لەپەڕۆو چەرمو دەزوو ئەمانەیە(كۆتە، مشتە، درەوش، دەقاق، تەبەنێ،... هتد) دواتر ئەو دوو بەشە بەیەكەوە دەبەسرێنو شیازە دەدرێنو ئامادە دەكرێت بۆ بەكارهێنان. كلاش جۆری زۆرەو بەناوبانگەكانیان(گیوەیی، تایبەتی، بازاڕی)یە. بۆ زانیاری زیاتر سەیری پاشكۆی(٨)بكە.

رانكو چۆغە(شاڵ): یەكێكە لەپیشە دەستیەكانی چنینو رستن، پۆشاكێكی نایابە، هەردوو رەگەزی(نێرو مێ) لەدروست كردنیدا بەشداری دەكەن، دوو جۆرە: جۆری یەكەم رانكۆچۆغەی خوریە: لەخوری(مەڕ) دروست دەكرێت. جۆری دووەم رانكوچۆغەی مەرەزە: لەتوكی(بزن)ی مەرەز دروست دەكرێت. جۆری زۆرە وەك(خورمایی، كەشی، سپی، شینكی) سوكەو گەرمە بۆ زستانو فێنكە بۆ هاوین، گران بەهایە، بەدوو قۆناغ بەرهەم دەهێنرێت، قۆناغی یەكەم رەگەزی(مێ) دەستی پێ دەكات، لەشتنو شی كردنەوەو پاك كردنەوەو رستنو تا دەیكاتە گلۆڵە. قۆناغی دووەم رەگەزی(نێر) تەواوی دەكات لەرێگەی وەستاوە كەپێی دەوترێت(جۆلا) وەدەبێت جۆلا رەگەزی نێر بێت چونكە ئەو قۆناغە پێویستی بەماندوبونو هێزو توانای زۆر هەیە، كە لەتوانای رەگەزی مێدا نیە. جۆلا شاڵەكە دروست دەكاتو دەیكاتە پارچەیەكی درێژ، كەدرێژیەكەی جیاوازە لە(٣٠-٤٠) مەتر دەبێتو پانییەكەی لە(١٠-١٥) سانتیمەتر دەبێت. دواتر دەنێررێت بۆ(بەرگدروو) ئەویش دەیدروێتو ئامادە دەكرێت بۆ لەبەر كردن. بۆ زانیاری زیاتر سەیری پاشكۆی(٨) بكە.

کارگە:

کارگەو کارخانەی گەورە لەناو هەج کۆمەڵگایەكو هەج وولاتێکدا دامەزرابێت، نیشانەی پێش کەوتنو بەرزبونەوەی ئاستی گوزەرانو پێش کەوتنی ئابووری ئەو گەلەیە. لەفۆرمی راپرسییەکەدا لەو بارەوە پرسیارێکمان ئاراستەی نموونەی توێژینەوەکە کردووە، ئەگەر کارگە بکرێتەوە لەهەوراماندا کەرەستە خاوەکانی دەستەبەردەکرێن؟ زۆرینەی وەڵامی نموونەی توێژینەوەکە بە(بەڵێ) بووە. ئەو وەڵامەش ئاماژە بەوە دەدات لەسنوری جوگرافیی کۆمەڵگای هەوراماندا کەرەستە خاوەکانی هەندێك پیشەسازی دەست دەکەون، جگە لەکەرەستە خاوەکان لەهەوراماندا دەستی کار بەکرێیەکی کەم دەستەبەر دەکرێت، هەروەها خەڵکەکە شارەزاییان هەیە لەهەندێك پیشەسازیی سووك دا بەتایبەتی پیشە دەستییەکان. ئەگەر کارگەیەك دابمەزرێت لەسنورەکەدا بێگومان کاریگەری دەبێت لەسەر گۆڕینی ژیانی ئابووری کۆمەڵگاکە.

بازرگانی:

ئاڵوگۆڕکردنو جموجوڵی بازرگانی لەهەج کۆمەڵگایەکدا هەبێت بێگومان پێداویستییەکانی ژیان بەئاسانی دەستەبەر دەکرێن. لەفۆرمی راپرسییەکەدا لەو بارەوە پرسیارێکمان ئاراستەی نموونەی توێژینەوەکە کردووە، ئایا بازرگانی لەهەوراماندا گەشە دەکات؟ زۆرینەی وەڵامی نموونەکە بە(بەڵێ) بووە. ئەو وەڵامەش راستییەك نیشان دەدات ئەویش ئەوەیە(چالاکیی بازرگانی) لەهەوراماندا لاوازە زۆرتر کۆمەڵگاکە پەیڕەوی سستمی ئابووری خۆبژێوی کردووە هەرچەندە دەرامەتەکانیشی کەم بوون ئەگەر بێتوو بەراورد بکرێت لەگەڵ زۆری خواستەکانو ژمارەی دانیشتواندا، دوور نییە هەندێك پێویستی کۆمەڵگاکە

بەئاسانی دەستەبەر نەکرێن‌و دەست نەکەون لەکاتی پێویستدا ئەگەر کێشەو گیروگرفتێك روو لەکۆمەڵگاکە بکات، چونکە ئێستا زۆرینەی پێویستی‌یەکانی ژیان لەدەرەوەی هەورامان دابین دەکرێن.

هەورامان وەك پێویست ئاوەدان نەکراوەتەوە

هەورامانی لهۆن- حکومەتی هەرێمی کوردستان وەك پێویست ئاوەدان نەکراوەتەوە. لەفۆرمی راپرسییەکەدا لەو بارەوە پرسیارێکمان ئاراستەی نموونەی توێژینەوەکە کردووە. لەخشتەی(٢٢) خراوەتە روو.

خشتەی(٢٢)

وەڵامی نموونەی توێژینەوەکە نیشان دەدات لەسەر ئەوەی هەورامان وەك پێویست ئاوەدان نەکراوەتەوە

فاکتەرەکانی ئاوەدان نەکردنەوەی هەورامان	ژمارە	رێژە%
نائارامی باری رامیاری‌و شەڕوشۆڕ	٣١	%٢٠,٦٧
بێ دەرامەتی‌و هەژاری خەڵکەکە	٤٤	%٢٩,٣٣
بێ خاوەنی‌و بێ حکومەتی	٢٣	%١٥,٣٣
خراپی هەڵوێستی بەرپرسەکان	٤٨	%٣٢
دەوڵەمەندەکانی هەورامان یارمەتی نادەن	٤	%٢,٦٧
کۆی گشتی	١٥٠	%١٠٠

زانیارییەکانی نموونەی توێژینەوەکە لەخشتەی(٢٢) دەرکەوتوون. ئاوەدان نەکردنەوەی هەورامان دەخەنە ئەستۆی ئەم فاکتەرانە بەم جۆرە: بەرێژەی(٢٠,٦٧%) دەیخەنە ئەستۆی خراپی باری رامیاری ناوچەکەو ئەو شەڕو ئاژاوە ناوخۆییەی کەماوەیەکی دوورو درێژ بەرۆکی

هەورامانی گرتبوو، بەڕێژەی(٢٩,٣٣٪) هۆی بێ دەرامەتیو هەژاری خەڵکەکە دەکەنە فاکتەری ئاوەدان نەکردنەوەی هەورامان، بەڕێژەی(١٥,٣٣٪) حکومەتو بێ خاوەنی دەکەنە هۆی ئاوەدان نەبونەوەی هەورامان، بەڕێژەی(٣٢٪) خراپی هەڵوێستی بەرپرسەکان بەرامبەر هەورامان دەکەنە هۆی ئاوەدان نەبونەوەی هەورامان، بەڕێژەی(٢,٦٧٪) ئاوەدان نەکردنەوەی هەورامان دەخەنە ئەستۆی دەوڵەمەندەکانی هەورامان.

زانیارییەکانی ئەو خشتەیە ئەوە نیشان ئەدەن کەکۆمەڵێك فاکتەری کاریگەر هۆی ئاوەدان نەبونەوەی هەورامانن. لەسەروو هەمویانەوە(هەڵوێستی خراپی بەرپرسەکان) کەزۆرترین خێزان ئاماژەیان پێداوەو بەرزترین ڕێژەی هەیە لەخشتەکەدا.

تەواوکەری ئەم پرسیارە بەشێکی تری لەفۆرمی ڕاپرسیەکەدا کەئاراستەی نمورنەی توێژینەوەکە کراوە، بۆچی هەورامییەکان کۆچ ناکەنەوە لەشارەکانەوە بۆ هەورامان؟ لەخشتەی(٢٣)دا خراوەتە ڕوو.

خشتەی(٢٣)

وەڵامی نموونەی توێژینەوەکە نیشان دەدات لەسەر نەگەڕاندنەوەی هەورامیەکان لەشارەکانەوە بۆ هەورامان

کۆچ نەکردنەوە بۆ هەورامان	ژمارە	ڕێژە٪
نەبونی شوێنی نیشتەجێ بون(خانو)	٣٦	٪٢٤
نەبونی ئیش‌وکار لەهەورامان	٣٤	٪٢٢,٦٧
دڵنیا نەبوون لەباری رامیاری	٣١	٪٢٠,٦٦
نەبونی هاندەرو دڵسۆز	٤٢	٪٢٨

راهاتنیان لەسەر ژیانی شار	٧	٤,٦٧٪
کۆی گشتی	١٥٠	١٠٠٪

زانیارییەکانی نموونەی توێژینەوەکە لەخشتەی(٢٣) دەرکەوتوون. هۆی نەگەڕانەوەو کۆچ نەکردنەوەی هەورامییەکان لەشارەکانەوە بۆ هەورامان بەکۆمەڵێك فاکتەر دەزانن بەم جۆرە. بەرێژەی(٢٤٪) دەیگێڕنەوە بۆ نەبونی شوێنی نیشتەجێ بوونو نەبونی خانوو، بەرێژەی(٢٢,٦٧٪) دەیگێڕنەوە بۆ نەبونی ئیشو کار لەهەوراماندا، بەرێژەی(٢٠,٦٦٪) دەیگێڕنەوە بۆ دڵنیا نەبونیان لەباری رامیاری، بەرێژەی(٢٨٪) دەیگێڕنەوە بۆ نەبونی هاندەرێكو دڵسۆزێکی هەورامان، بەرێژەی(٤,٦٧٪) دەیگێڕنەوە بۆ راهاتنیان لەسەر ژیانی شار.

وەڵامەکانی خشتەی(٢٣) لەیەکەوە نزیکن، دیارە ئەو فاکتەرانە وەك یەك کاریگەرییان هەیە لەسەر کۆچ نەکردنەوەی هەورامییەکان لەشارەکانەوە بۆ هەورامان. بەڵام نەبونی هاندەرێكو دڵسۆزێك زۆرترین خێزان ئاماژەیان پێداوەو بەرزترین رێژەی هەیە، دەبێت ئەو فاکتەرە لەوانی تر کاریگەرتر بێت. بەڵام رای ژمارەیەکی خەڵکی هەورامانمان وەرگرت لەسەر ئەوەی بۆچی ناگەڕێنەوە بۆ هەورامان رای زۆرینەیان لەیەکەوە نزیکەو پێیان وایە ژیانو گوزەران لەناو شارەکاندا ئاسانتر دەستەبەر دەکرێتو ماندووبونو ئەرکی زۆری ناوێتو پاشەڕۆژی منداڵەکانیان رونترەو بەفیڕۆناچێت، چونکە لەشارەکاندا ئیشوکار زۆرەو هەمە چەشنەیەو هەورامییەکان لەگەڵیاندا راهاتونو دەتوانن کارەکان راپەڕێنن بەئاسانی وە منداڵەکانیان فێری ژینگەی شارەکان بوونو

لەگەڵ ژینگەی هەوراماندا ناگونجێن بەتایبەتی لەڕوی خوێندنو خوێندەواریو رۆشنبیریو زۆری ئامرازو هۆکارەکانی پەروەردەو فێرکردنو کەناڵەکانی راگەیاندنەوە.

جیاوازی لەنێوان شارەکانو هەورامان لەڕوی ئابووریەوە:

ژیانی شار لەگەڵ ژیانی دەرەوە بێگومان لەکۆمەڵێك رووەوە جیاوازی هەیە. لەفۆرمی راپرسییەکەدا لەو بارەوە پرسیارێکمان ئاراستەی نمونەی توێژینەوەکە کردوە، زۆرینەی وەڵامی نمونەی توێژینەوەکە بە(بەڵێ) بووە. ئەوەش وەڵامێکە کەڕاستی جیاوازی نێوان ژیانی شارو ژیانی دەوروبەری شار دەسەلێنێت. بۆیە نمونەی توێژینەوەکە لەوەڵامەکانیاندا هاودەنگ بوون.

کۆسپ (گیروگرفت):

ژیانی بێ گیروگرفتو کۆسپو تەگەرە هیچ واتایەك نابەخشێت، تەنها ئاژەڵ ژیانی بێ کۆسپ بەسەر ئەبات بەڵام مرۆڤ ژیانی لێوان لێوە لەکۆسپو تەگەرە، توانایەکی واشی هەیە هەمیشە زاڵ ئەبێت بەسەریاندا بۆ هەر گیروگرفتێك چارەسەرێکی داناوە، لەفۆرمی راپرسیدا لەو بارەوە پرسیارێکمان ئاراستەی نمونەی توێژینەوەکە کردووە، ئایا هیچ گیروگرفتێك هەیە لەبەردەم ژیانی ئابووری هەورامان؟ وەڵامی نمونەی توێژینەوەکە زۆرینەی بە(بەڵێ) بووەو کۆمەڵێك فاکتەر دیاری کراون کە ئاستەنگن بۆ ژیانی ئابووریی هەورامان لەوانە(جوگرافیا، رامیاری، کۆمەڵایەتی). ئەو وەڵامەش راستییەك بەدەستەوە ئەدات ئەویش ئەوەیە ژیانی ئابووریی کۆمەڵگای هەورامان گیروگرفتو ئاستەنگی زۆری هەیە بۆ پێش خستنی پێویستی بەکاتو ماندوبونێکی زۆر هەیە.

مولکایەتی:

دیاردەی مولکایەتیو خاوەندارێتی یەکێکە لەدیاردە کۆمەڵایەتیو مێژوویی‌یەکان کە بەدرێژایی تەمەنی مرۆڤایەتی رۆڵو گرنگی خۆی هەیەو هەبووە، هەروەها خسڵەتێکی رەسەنو تایبەتمەندی ژیانی مرۆڤایەتی‌یە. لەفۆرمی راپرسییەکەدا لەو بارەوە، پرسیارێکمان ئاراستەی نموونەی توێژینەوەکە کردووە. لەخشتەی(٢٤) خراوەتە روو.

خشتەی(٢٤)

وەڵامی نموونەی توێژینەوەکە نیشان دەدات لەسەر جۆری مولکایەتی

جۆری مولکایەتی	ژمارە	رێژە%
تایبەت	٧٨	%٥٢
دەوڵەت	٧٢	%٤٨
کۆی گشتی	١٥٠	%١٠٠

زانیارییەکانی نموونەی توێژینەوەکە لەخشتەی(٢٤) دەرکەوتوون. مولکایەتی(تایبەت) بەرێژەی(٥٢%)و مولکایەتی(دەوڵەت) بەرێژەی(٤٨%) لایان پەسەندە.

ئەم زانیاریانە راستییەك نیشان ئەدەن کەئەویش ئەوەیە کۆمەڵگای هەورامان جۆری مولکایەتی(تایبەتو دەوڵەت) پەسەند دەکەن، دیارە ئەو دوو جۆرە مولکایەتی‌یە دەستەبەری هەندێك لەپێویستی‌یەکانی کۆمەڵگاکە دەکەنو سەرچاوەی سەرەکی ژیانو گوزەرانن کەخەڵکی هەورامان پشتی پێ بەستوون. بەڵام مولکایەتی تێکەڵ لای تێکڕای نموونەی توێژینەوەکە پەسەند نیەو دراوەتە دواوەو ئاماژەی پێ نەدراوە، چونکە خەڵکەکە ئەزمونی پێشینەیان هەیە لەگەڵ ئەو جۆرە مولکایەتی‌یەدا کەجگە لەمساندوبوونو رەنج بەفیڕۆدان کێشەو

گیروگرفتیان بۆ دروست بووەو ئەو دەرامەتەی کەدەستیان کەوتووە لەو جۆرە مولکایەتی‌یەدا بەشی پێویستی‌یەکانی نەکردون.

فرەکاری تاکە کەس:

کەسایەتی تاکە کەس لەهەندێ کۆمەڵگادا تواوەتەوەو لەهەندێکی تردا بوونی خۆی سەلماندوە. لەفۆرمی راپرسیدا لەو بارەوە پرسیارێکمان ئاراستەی نموونەی توێژینەوەکە کردووە. لەخشتەی(٢٥) خراوەتە روو.

خشتەی(٢٥)

رای نموونەی توێژینەوەکە نیشان دەدات لەسەر فرەکاری تاکە کەس لەناو کۆمەڵگای هەوراماندا.

فاکتەرەکانی فرەکاری تاکە کەس	ژمارە	رێژە%
زۆری پێویستییەکان	٥١	٣٤%
ناوبانگی	٤٣	٢٨,٦٧%
بەفیڕۆنەدانی کات	٥٦	٣٧,٣٣%
کۆی گشتی	١٥٠	١٠٠%

زانیارییەکانی نموونەی توێژینەوەکە لەخشتەی(٢٥) دەرکەوتوون. رێژەی(٣٤%) زۆری پێویستییەکان بەفاکتەری فرە کاری تاکە کەس دەزانن. وە رێژەی(٢٨,٦٧%) بۆ بەدەست هێنانی پلەو پایەی کۆمەڵایەتی‌و ناوبانگی‌ی بەفاکتەری فرەکاری تاکە کەس دەزانن. وە رێژەی(٣٧,٣٣%) بەفیڕۆنەدانی کات بەفاکتەری فرەکاری تاکە کەس دەزانن.

زانیارییەکانی ئەم خشتەیە ئەو فاکتەرانەیان خستونەتە روو کەدەبنە هۆی فرەکاری تاکە کەس لەناو کۆمەڵگای هەوراماندا. وە تاکە کەس بەهۆی کارەکەیەوە پلەو پایەی کۆمەڵایەتی بەدەست دێنێت. بێگومان خشتەکە ئەو راستییەی سەلماندووە کەتاك لەهەوراماندا فرەکارە، ئەوەش

بۆ کۆمەڵێك فاکتەریان گەڕاندۆتەوە جگە لەو فاکتەرانەی کە لەفۆرمەکەدا دەست نیشان کراون، گرنگەکانیان ئەمانەن:-

۱-ئارەزوو/ تاك لەکۆمەڵگای هەوراماندا حەزو ئارەزووی لەئیش کردن هەیە بەبێ ئەوەی چاوەڕوانی هیچ جۆرە دەسکەوتێك بکات، بەڵکو مەبەستی ئەوەیە هەندێك کارو پیشە هەیە کەبەرەو لەناوچوون دەچن ئارەزوو دەکەن لەو جۆرە پیشانەدا کاربکەن بۆ ئەوەی لەبیر نەچنەوەو نەوەکانیان فێربکەن لەچۆنێتی ئیش‌وکارەکە.

۲-وەرزش‌و تاقی کردنەوە/ تاك لەکۆمەڵگای هەوراماندا فرە کاری وەك وەرزش دەبینێت‌و توانای خۆی تاقی دەکاتەوەو دەپێوێت‌و هەست بەماندوو بوون ناکات‌و بەفرەکاری‌یەکەیدا تاقەت‌و توانای خۆی بۆ دەردەکەوێت لەژیانی ڕۆژانەدا.

۳-چارەسەری کێشەو گیروگرفت/ فرەکاریی تاك لەکۆمەڵگای هەوراماندا یارمەتیدەرە کەتاکە کەس دوور بێت لەکێشەو گیروگرفتی ژیان.

٤-ئایین/ لەسەردەمە کۆنەکانەوە وایان تێگەیاندوون کەفرە کاری وەك بەجێ‌هێنانی ئەرکە ئایینی‌یەکان وایەو خواپەرستی‌یە، بۆیە تاکە کەس فرەکارە لەکۆمەڵگای هەوراماندا.

باسی چوارەم

ژیانی ئایینی

باوەڕکردن بەشەخس و پیاوچاك:

ئایین وەك سستمێك و وەك دیاردەیەك و وەك پەیامێك لای کۆمەڵگای مرۆڤایەتی بەدرێژایی مێژوو رێزێکی بێ پایانی لێ گیراوە. لەفۆرمی راپرسییەکەدا لەو بارەوە پرسیارێکمان ئاراستەی نموونەی توێژینەوەکە کردووە. لەخشتەی(٢٦) خراوەتە روو.

خشتەی(٢٦)

رای نموونەی توێژینەوەکە نیشان دەدات لەسەر باوەڕبوون بەشەخس و پیاوچاکان لەناو کۆمەڵگای هەوراماندا

باوەڕ بەشەخس و پیاوچاك	ژمارە	رێژە%
تا رادەیەك	٩٣	%٦٢
بەڵێ	٣٠	%٢٠
نەخێر	٢٧	%١٨
کۆی گشتی	١٥٠	%١٠٠

زانیارییەکانی نموونەی توێژینەوەکە لەخشتەی(٢٦) دەرکەوتوون. رێژەی(%٢٠) باوەڕیان بەشەخس و پیاوچاك هەیە و رێژەی(%١٨) باوەڕیان بەشەخس و پیاوچاك نی یە و رێژەی(%٦٢)(تا رادەیەك) باوەڕیان بەشەخس و پیاوچاك هەیە.

ئەو زانیاریانە ئەو راستییە نیشان ئەدەن تا ئێستا کۆمەڵگای هەورامان تا رادەیەك باوەڕیان بەشەخس و پیاوچاك هەیە، ئەوەش

لەئەنجامی کاریگەری ئایینی ئیسلامەوە سەرچاوەی گرتووە. دووریش نی‌یە فاکتەری تریش کاریگەرییان هەبێت وەك فاکتەرەکانی کۆمەڵایەتی‌و ئابوری‌و رامیاری‌و رۆشنبیری.

کاریگەریی ئایینی ئیسلام

ئایینی ئیسلام وەك پەیامێك رۆڵو کاریگەری هەبووە لەسەر لایەنەکانی ژیانی مرۆڤایەتی. لەفۆرمی راپرسییەکەدا لەو بارەوە پرسیارێکمان ئاراستەی نموونەی توێژینەوەکە کردووە، ئایا ئایینی ئیسلام کاریگەری هەیە لەسەر بوارەکانی ژیان لەهەوراماندا؟ وەڵامی زۆرینەی نموونەی توێژینەوەکە بە(بەڵێ) بووە.

ئەو وەڵامەش راستییەك بەدەستەوە ئەدات کە ئایینی ئیسلام رۆڵو کاریگەری خۆی پاراستووە لەسەر ژیانی کۆمەڵایەتی‌ی کۆمەڵگای هەورامان‌و تا ئێستا زۆر پەیرەوی بنەما ئایینی‌یەکان دەکەن لەراپەڕاندنی هەندێك لەکاروباری رۆژانەیاندا لەبواری کۆمەڵایەتی‌و ئابوری‌دا، زۆر لەپەیوەندی‌یە کۆمەڵایەتی‌یەکانیان بەپێی حەرام‌و حەڵاڵ ئەنجام ئەدەن کەئایینی ئیسلام دیاری کردوون، هەروەها لەژیانی ئابورییاندا پەیڕەوی بنەما ئابوری‌یە ئیسلامییەکان دەکەن‌و ئەویش هەر بەپێی رێپێدان‌و رێ پێنەدانی ئایینی پیادە دەکرێن.

ئایینی زەردەشت:

پێش ئایینی ئیسلام لەناو گەلی کوردا بەگشتی‌و کۆمەڵگای هەوراماندا بەتایبەتی پەیڕەوی بنەما ئایینی‌یەکانی(ئایینی زەردەشت) کراون. لەفۆرمی راپرسییەکەدا لەو بارەوە پرسیارێکمان ئاراستەی نموونەی توێژینەوەکە کردووە لەخشتەی(٢٧) خراوەتە روو.

خشتەی(٢٧)

رای نموونەی توێژینەوەکە نیشان دەدات لەسەر مانەوەی خووڕەوشتی ئایینی زەردەشت لەناو کۆمەڵگای هەوراماندا

مانەوەی خووڕەوشتی ئایینی زەردەشت	ژمارە	ڕێژە%
بەڵێ	١٢٩	٪٨٦
نەخێر	١٨	٪١٢
نازانم	٣	٪٢
کۆی گشتی	١٥٠	٪١٠٠

زانیارییەکانی نموونەی توێژینەوەکە لەخشتەی(٢٧) دەرکەوتوون. ڕێژەی(٨٦٪) رایان وایە لەکۆمەڵگای هەوراماندا هێشتا خووڕەوشتی ئایینی زەردەشت پەیڕەو دەکرێن. وە ڕێژەی(١٢٪) رایان وایە خووڕەوشتی ئایینی زەردەشت لەناو کۆمەڵگاکەدا نەماوە. هەروەها ڕێژەی(٢٪) بە(نازانم) وەڵامیان داوەتەوە.

ئەنجامی زانیارییەکان ڕاستییەك بەدەستەوە ئەدەن کەهێشتا خووڕەوشتی ئایینی زەردەشت لەناو کۆمەڵگای هەوراماندا زۆر پەیڕەو دەکرێن چونکە زۆرترین خێزانەکانی نموونەی توێژینەوە بە بەرزترین ڕێژە ئاماژەیان پێ داوە. هەروەها هەندێك لەهەڵسوکەوتو خوو و رەوشتی زەردەشتی هەن خەڵکەکە ئەنجامیان ئەدەن بەبێ ئەوەی بزانن کەئەوە لەئایینی زەردەشتەوە سەرچاوەیان گرتووەو بونەتە داب‌ونەریت لەناو کۆمەڵگای هەوراماندا. بۆ نموونە نابێت درەختی بەردار ببڕن، نابێت سەرچاوەی ئاو پیس بکرێت، نابێت پاشەڕۆ لەسەر زەوی فڕێ بدرێو

زەوی‌یەکە پیس بکات، نابێت ئاگردان بکوژێتەوە، نابێت ئاو بەئاگردا بکرێت، نابێت گای جووت‌و مانگای شیردەر سەرببڕن، ..... هتد ئەمانەو دەیان خوو و رەوشتی تری ئایینی زەردەشت بونەتە داب‌و نەریتی کۆمەڵگاکەو تا ئێستا پەیڕەو دەکرێن‌و بەئایینی ئیسلام روپۆش کراون، گوایا ئەو خوو و رەوشتانە لەئایینی ئیسلامەوە سەرچاوەیان گرتووە.

باسی پێنجەم

ژیانی رامیاری

بایەخی هەورامان:

لەبزوتنەوەی رزگاریخوازی گەلی کورددا کۆمەڵگای هەورامان بێبەش نەبووە لەنەهامەتییەکانی، لەفۆرمی راپرسییەکەدا لەو بارەوە پرسیارێکمان ئاراستەی نموونەی توێژینەوەکە کردووە، ئایا هەورامان بایەخی هەبووە لەبزوتنەوەی رزگاریخوازی گەلی کوردا؟ زۆرینەی وەڵامی نموونەی توێژینەوەکە بە(بەڵێ) بووە. ئەمەش ئەو راستییە دەسەلێنێت کە کۆمەڵگای هەورامان بەشداری‌یەکی کاریگەری کردووە لەبزوتنەوەی رزگاریخوازی گەلی کورداو لەنەهامەتی‌و زەرەرو زیانەکان دەرباز نەبووە کەروبەڕوی گەلی کورد بونەتەوە.

ئاژاوە(ئاشوبگێڕی):

دوژمنانی گەلی کورد هەمیشە لەپەرێزدا بوون کەئاژاوەو ئاشوبەو ناکۆکی‌و دووبەرەکایەتی بۆ گەلی کورد بنێنەوە بە مەبستی پاراستنی بەرژەوەندییەکانی خۆیان‌و زیان بەخشین بەگەلی کورد. لەفۆرمی راپرسییەکەدا لەو بارەوە پرسیارێکمان ئاراستەی نموونەی توێژینەوەکە کردووە. لەخشتەی(٢٨) خراوەتە روو.

خشتەی(٢٨)

رای نموونەی توێژینەوەکە نیشان دەدات لەسەر ئاژاوەگێڕان لەهەوراماندا

فاکتەرەکانی ئاژاوەگێڕی لەهەوراماندا	ژمارە	رێژە%
وولاتانی دەوروبەر	٧٠	%٤٦,٦٧

دەرەبەگەکانی ناوخۆ	٢٠	%١٣,٣٣
پەیدابونی بیروباوەڕە نوێکان	٦٠	%٤٠
کۆی گشتی	١٥٠	%١٠٠

زانیارییەکانی نموونەی توێژینەوەکە لەخشتەی(٢٨) دەرکەوتوون. ڕێژەی(%٤٦,٦٧) وولاتانی دەوروبەر بەفاکتەری ئاژاوەگێڕیو ئاشوبنانەوە دەزانن لەهەوراماندا. وە ڕێژەی(%١٣,٣٣) دەرەبەگەکانی ناوخۆ بەفاکتەری ئاژاوەگێڕیو ئاشوبەنانەوە دەزانن لەهەوراماندا. هەروەها ڕێژەی(%٤٠) بیروباوەڕە نوێکان بەفاکتەری ئاژاوەگێڕیو ئاشوبەنانەوە دەزانن لەهەوراماندا.

ئەو زانیاریانە راستییەك نیشان ئەدەن کە لەناو کۆمەڵگای هەوراماندا ئاشوبگێڕی ئاژەوەگێڕی هەیە وە ئەو فاکتەرانەی سەرەوە رۆڵی تایبەتیان هەیە بەتایبەتی(وولاتانی دەوروبەر) چونکە زۆرترین خێزان ئاماژەیان پێداوەو بەرزترین ڕێژەی هەیە وە بەپلەی دووەم پەیدابونی بیروباوەڕە نوێکان رۆڵیان بینیوە لەئاژاوەگێڕیی لەناو کۆمەڵگای هەوراماندا.

دەسەلاتو فەرمانرەوایی

دەسەلاتو فەرمانڕەوایی دیاردەیەکی کۆمەلایەتی‌یەو کۆمەڵگا گەورەبێت یا بچووك، سەرەتایی بێت یا پێشکەوتوو ئەو پرۆسەیە بەرجەستە ئەکات بەسەر ئەندامەکانیدا، بۆ ڕێکخستنی کاروبارەکانی ژیان. لەفۆرمی ڕاپرسییەکەدا لەو بارەوە پرسیارێکمان ئاراستەی نموونەی توێژینەوەکە کردووە لەخشتەی(٢٩) خراوەتە روو.

خشتەی(٢٩)

رای نموونەی توێژینەوەکە نیشان دەدات لەسەر پەسەندکردنی دەسەڵاتو فەرمانڕەوایی لەهەوراماندا

ڕێژە%	ژمارە	دەسەڵاتو فەرمانڕەوایەتەکان
%٩٨,٦٧	١٤٨	حکومەت
%١,٣٣	٢	حیزب
%١٠٠	١٥٠	کۆی گشتی

زانیاریەکانی نموونەی توێژینەوەکە لەخشتەی(٢٩) دەرکەوتوون. ڕێژەی(%٩٨,٦٧) دەسەڵاتو فەرمانڕەوایی حکومەتیان پێ باشە. هەروەها ڕێژەی(%١,٣٣)(حیزب) یان پێ باشە.

ئەو زانیاریانەش ڕاستیەك بەدەستەوە ئەدەن کەکۆمەڵگای هەورامان تەنها مل کەچی دەسەڵاتو فەرمانڕەوایی حکومەتن چونکە زۆرترین خێزان لەنموونەی توێژینەوەکە ئاماژەیان پێ کردووەو بەرزترین ڕێژەی بەدەست هێناوە. بەپێی وەڵامی پرسیارەکەو زانیاریەکانی خشتەکە شێخ، بەگو سان سەردەمی فەرمانڕەوایەتیو دەسەڵاتداریيان باش نەبوە، خەڵکی هەورامانیان چەوساندوەتەوەو مافەکانیان پێشێل کردوون. لەو سەردەمەدا هەورامان کۆمەڵگایەکی دواکەوتوو و داخراو بوە پەیوەندیەکانی بەدنیای دەرەوە کەم بوون. هەورامیەکان پێشینەیان هەیە لەگەڵ دەسەڵاتی ئەو فەرمانڕەوایانەدا بۆیە لەفۆرمی ڕاپرسیەکەدا ئاماژەیان پێ نەدراوەو دەسەڵاتی ئەوانیان لاپەسەند نەبوە، هەرچەندە هەندێك لەخێزانەکانی نموونەی توێژینەوەکە لەچینە دەسەڵاتدارەکانی کۆنی هەورامان بوون، بەڵام ئەوانیش ئەو دەسەڵاتەیان لا پەسەند نەبوەو داویانەتە دواوە.

باسی شەشەم

ژیانی ڕۆشنبیری

خوێندن(خوێندەواری):

فەرهەنگ‌و ڕۆشنبیری‌و خوێندن‌و خوێندەواری نیشانەی پێشکەوتن‌و دواکەوتنی کۆمەڵگاکانە لەجیهاندا. لەفۆرمی راپرسییەکەدا لەو بارەوە پرسیارێکمان ئاراستەی نموونەی توێژینەوەکە کردووە، ئایا ڕەگەزی(نێرو مێ) بێ جیاوازی دەخرێنە بەر خوێندن لەهەوراماند؟ زۆرینەی وەڵامی نموونەی توێژینەوەکە بە(بەڵێ) بووە. ئەو وەڵامەش راستییەك بەدەستەوە ئەدات لەبواری خوێندندا جیاوازی ناکرێت لەنێوان(نێرو مێ)دا لەناو کۆمەڵگای هەوراماندا، وەك یەك مافی خوێندنیان هەیە. لەناو کۆمەڵگای ئێستای هەوراماندا ژمارەی ئەو قوتابخانەو خوێندنگایانە کەپرۆسەی خوێندن پیادە دەکەن بەم جۆرەیە: (١٤) قوتابخانەی سەرەتایی، یەك خوێندنگای ناوەندی، (٥) خوێندنگای دواناوەندی، (٤٨) مامۆستای پسپۆری هەمەجۆر کەهەڵگری بڕوانامەی زانکۆن، (١٢٦) مامۆستای سەرەتایی کەهەڵگری بڕوانامەی پەیمانگاو خانەی مامۆستایانن. ماوەی دوو ساڵە یەك کتێبخانە لەشارۆچکەی تەوێڵە کراوەتەوە، ژمارەیەکی زۆر لەخوێندکارانی هەورامان لەزانکۆکانی کوردستاندا دەخوێنن بە(نێرو مێ)ەوە، ژمارەیەکی زۆری مامۆستاو فەرمانبەر کەخەڵکی هەورامانن لەدام‌و دەزگاکانی شارەکانی تری کوردستاندا فەرمانبەرن‌و خزمەت دەکەن، چونکە لەپێویستی ناوچەکە زیاترن، هەموو فەرمانبەرو مامۆستایانی هەورامان خەڵکی ناوچەکەن. بۆ ماوەیەکی دوورودرێژ هەورامان مەڵبەندی خوێندنی ئایینی بووە، بەڵام ئێستا ئەو جۆرە خوێندنە زۆر کەمەو خوێندنی نوێ‌و قوتابخانە جێی گرتۆتەوە.

کێشەکانی خەڵکی هەورامان

لەدوایین پرسیاری فۆرمی راپرسییەکەدا(پرسیارێکی کراوە)مان ئاراستەی نموونەی توێژینەوەکە کردووە، ئایا کێشەی ترتان هەیە؟ لەخشتەی(٣٠) خراوەتە روو.

خشتەی(٣٠)

وەڵامی نموونەی توێژینەوەکە نیشان دەدات لەسەر کێشەو گیروگرفتەکانی تری کۆمەڵگای هەورامان

کێشەو گیروگرفتەکانی تری خەڵکی هەورامان	ژمارە	ڕێژە%
کێشەو گیروگرفتە ئابوورییەکان	٢٤	%١٦
کێشەو گیروگرفتە کارگێڕیو ئیدارییەکان	٤٨	%٣٢
کێشەو گیروگرفتە رامیارییەکان	٣٠	%٢٠
کێشەو گیروگرفتە کۆمەڵایەتییەکان	٢٩	%١٩,٣٣
کێشەو گیروگرفتە رۆشنبیرییەکانو فەرهەنگییەکان	١٩	%١٢,٦٧
کۆی گشتی	١٥٠	%١٠٠

زانیاریەکانی نموونەی توێژینەوەکە کە لەخشتەی(٣٠) دەرکەوتوون. ڕێژەی(١٦%) گیروگرفتی ئابورییان هەیە، ڕێژەی(٣٢%) کێشەو گیروگرفتی کارگێڕیو ئیدارییان هەیە. وە ڕێژەی(٢٠%) کێشەو گیروگرفتی رامیارییان هەیە. وە ڕێژەی(١٩,٣٣%) کێشەو گیروگرفتی کۆمەڵایەتییان هەیە. وە ڕێژەی(١٢,٦٧%) کێشەو گیروگرفتی رۆشنبیریو فەرهەنگییان هەیە.

وەلامەکان زانیارییەك بەدەستەوە ئەدەن ئەویش ئەوەیە کۆمەڵگای هەورامان کێشەو گیروگرفتی هەیە. لەسەروو هەموویانەوە کێشەو گیروگرفتی کارگێڕی‌یە بەپلەی یەکەم. وەکێشەو گیروگرفتی رامیاری‌یە بەپلەی دووەم. هەروەها کێشەو گیروگرفتی کۆمەڵایەتی بەپلەی سێیەمو، ئابوری بەپلەی چوارەمو، رۆشنبیری‌و فەرهەنگی بەپلەی پێنجەم دێن. هەریەك لەو کێشانەش هۆکاری تایبەتی خۆیان هەیە، هۆکانی کێشە ئابورییەکان بۆ کەمی سەرچاوەو دەرامەتە ئابورییەکان‌و خراپی جۆری مولکایەتی دەگەڕێنەوە، هەروەها کەم بوونەوەی چالاکی کشتوکاڵی‌و ئاژەڵداری‌و پیشەگەری‌و نەبونی کارگەو کۆمپانیا لەناوچەکەدا فاکتەری کێشە ئابورییەکانن. کێشە رامیارییەکان دەگەڕێنەوە بۆ دەست تێوەردانی ئێران لەناوچەکەداو دروست کردنی چەندین گروپ‌و حیزبی ئیسلامی کەئێران یارمەتییان دەدات‌و ئاراستەیان دەکات بۆ شڵەقاندن‌و شێواندنی باری ئارامی‌ی ناوچەکە کەزۆرینەی ئەندامەکانی ئەو حیزبانە خەڵکی هەورامان نین‌و لەناوچەکانی ترەوە نێردراون بۆ هەورامان، جگە لەوەی تێکەڵ بونی دەسەلاتی حیزب‌و حکومەتی هەرێمی کوردستان بۆتە کێشەیەکی رامیاری بۆ خەڵکی هەورامان. کەمتەرخەمی‌و نەشارەزایی‌ی فەرمانبەرەکانی حکومەتی هەرێمی کوردستان کێشەی کارگێڕییان بۆ خەڵکی هەورامان دروست کردووە، کەهەندێك لەپلەوپایە کارگێڕییەکان بەهۆی خزمایەتی‌و دەستەگەری‌و حیزبایەتییەوە سپێردراون بەجۆرە کەسێك کەشیاوی ئەو پلەوپایەیە نی‌یە. هەروەها زۆربونی ژمارەی دانیشتوان‌و نەبونی نەخشەو پلان‌و کۆچکردنی ناوەخت بونەتە هۆی پەیدابونی کێشەو گیروگرفتە کۆمەڵایەتییەکان، جگە لەوانە راگواستنی هەورامان بۆ ئۆردوگا زۆرە ملێکان زۆر کێشەی کۆمەڵایەتییان بۆ

کۆمەڵگاکە دروست کردووە، دوای گەڕانەوەشیان بۆ هەورامان ئەو کێشەو گیروگرفتە کۆمەڵایەتییانە بەچارەسەر نەکراوی ماونەتەوە. کێشەو گیروگرفتە رۆشنبیریو فەرهەنگییەکانیان دەگەڕێنەوە بۆ کەمی ئامرازو سەرچاوەی رۆشنبیری لەناوچەکەدا وەك کەمی(کتێبخانە، رۆژنامە، گۆڤار، پەرتوك) جگە لەوانە کەمی هۆکانی پەیوەندی کردنو راگەیاندن لەناوچەکەدا بونەتە گیروگرفتی کێشە فەرهەنگیو رۆشنبیرییەکانی کۆمەڵگای هەورامان.

کۆبەندو پێشنیار

دەرەنجامەکان

لەتوێژینەوە پراکتیکییەکەدا توێژەر گەیشتە ئەم ئەنجامە گشتی‌یانەی لای خوارەوە:-

بەشی یەکەم/لەزانیاری‌یە گشتی‌یەکاندا ئەم ئەنجامانە تۆمار دەکەین:-

١-پێکهاتەی کۆمەلأیەتی‌ی کۆمەلگای هەورامان لەسێ روەوە دیاری دەکەین:

أ-لەڕوی نشینگەوە:-کۆمەلگەی هەورامان پێك هاتووە لە(شارۆچکە نشین، دێ نشین، لادێ نشین).

ب-لەڕوی مرۆیی‌یەوە:-کۆمەلگای هەورامان پێك هاتووە لە(تاك، خێزان، بنەماڵە، کۆمەلگا).

ج-لەڕوی چینایەتی‌یەوە:-کۆمەلگای هەورامان پێك هاتووە لە(گشتی خەلك، شێخ، بەگ‌و سان).

٢-ئاستی گوزەرانی زۆرینەی خەلکی هەورامان(مام ناوەندە).

٣-کاروپیشەی خێزانەکان(فەرمانبەری‌یە) لەفەرمانگەو دامو دەزگا میری‌یەکاندا کەئەوەش پێچەوانەی کارو پیشە کۆنەکەیانە کە بەرەزوباخ‌و پیشە دەستی‌یەکانەوە خێزانی هەورامان بەناوبانگ بووە.

بەشی دووەم/ ئەنجامی زانیاری‌یە پسپۆڕی‌و تایبەتمەندی‌یەکان: گرنگترین ئەنجامەکانی زانیاری‌یەکانی بەشی دووەم ئەمانەی خوارەوە دەگرێتەوە:-

أ-جوگرافياو ژيان:

١-جوگرافيای هەورامان کاريگەری هەبووە لەسەر هەموو چالاکیو جمو‌جوڵەکانی خەڵکی هەورامان بەتايبەتی لەڕوی ئابووریو کۆمەڵايەتیو رامياریيەوە.

٢-جوگرافيای هەورامان کاريگەری هەبوە لەسەر پەيدابونی شێوەزاری هەورامیو پاراستنی ئەو شێوەزارە لەفەوتاندنو مانەوەی بەپاکی.

٣-جوگرافيای هەورامان کاريگەری هەبوە لەسەر پاراستنی کلتورو شارستانيەتی گەلی کورد.

ب-ژيانی کۆمەڵايەتی:

ئەنجامە گشتیيەکانی ژيانی کۆمەڵايەتیی کۆمەڵگای هەورامان ئەمانەی لای خوارەوە دەگرێتەوە:-

١-لەناو کۆمەڵگای هەوراماندا دياردەی(ناوچەگەریو خزمايەتی) لاوازە.

٢-لەناو کۆمەڵگای هەوراماندا دياردەی(تۆڵە سەندنەوە) زۆر کەمە ياخود هەر نیيە، گيانی لێبوردنی زۆرترە.

٣-لەکۆمەڵگای هەوراماندا دياردەی(ژن بەژن) نیيە.

٤-پەيوەندیيە کۆمەڵايەتیيەکانی کۆمەڵگای هەورامان پشت دەبەستن بە(شوێنی نيشتەجێ بونو شێوەزارەکەيانەوە).

٥-دياردەی(فرەهاوسەری) لەبەر کۆمەڵێك فاکتەر لەناو کۆمەڵگای هەوراماندا، هەندێك جار پەيڕەو دەکرێت.

٦-دياردەی(ژن هێنانی دەرەکی) لەناو کۆمەڵگای هەوراماندا پەسەندترە.

٧-دیاردەی(شوکردن) لەناو کۆمەڵگای هەوراماندا زۆرتر لەتەمەنی(١٨) ساڵانەوە دەست پێ دەکات.

٨-لەهەوراماندا(پلەو پایەی کۆمەڵایەتی) تاکە کەس بەدەست دەهێنرێت، تاك دەتوانێت بەئاسانی(پلەوپایەکەی) بگۆڕێت ئاسۆیی بێت یا ستوونی.

٩-کەسایەتی تاك بوونیهەیەو بەهۆی کەسایەتییەکەیو تواناکانیو رۆڵەکانی کەدەیانگێڕێت لەکۆمەڵگادا(پلەوپایەی کۆمەڵایەتی) بەدەست دێنێت.

١٠-دیاردەی(ژن هێنان) زۆرتر لەتەمەنی(٢٥) ساڵانەوە دەست پێ دەکات.

١١-بەپیترین تەمەنی خێزانی دەکەوێتە نێوان ساڵەکانی(٣٥-٤٤).

١٢-دیاردەی(خێزانی بچووك) لەهەوراماندا پەیڕەو دەکرێت.

١٣-بەڕادەیەکی زۆر مافی رەگەزی(مێ) پارێزراوەو سەربەستەو ئازادە.

١٤-کوڕو کچ دوای هاوسەرگرییان، ئازادن لەماڵە باوان جیاببنەوەو خێزانی نوێو سەربەست پێکەوە بنێن.

١٥-ماڵە باوانی هەردوولا(کوڕو کچ) هاوکاریو یارمەتیی منداڵەکانیان دەدەنو دەست گرۆییان دەکەن لەدامەزراندنی تازە خێزانیاندا.

١٦-کەکێشەیەکی کۆمەڵایەتی روودەدات بۆ چارەسەرکردنی زۆرتر روولە(دادگاو یاسا) دەکەن.

١٧-کۆمەڵگای هەورامان پەیڕەوی دیاردەی(منداڵ زۆری) دەکات لەبەر هۆکارەکانی جوگرافیو ئابووریو کۆمەڵایەتی.

١٨-شێوەی ژیان لەهەوراماندا سادەو ساکارەو ئاسانە، پەیوەندی‌یە کۆمەڵایەتی‌یەکانیان رۆژانەو روو بەڕوو بەهێزن، پێکهاتەکانی ژیانی کۆمەڵگای هەورامان بەیەکەوە بەستراون‌و کار لەیەکتری دەکەن.

ج-ژیانی ئابووری:

ئەنجامە گشتی‌یەکانی ژیانی ئابووری کۆمەڵگای هەورامان بریتین لە:-

١-ئێستا دەرامەتەکانی هەورامان کەمن‌و بەشی بژێوییان ناکەن‌و لەدەرەوە پێویستی‌یەکانیان پڕدەکەنەوە. بەڵام لەرابوردودا دیاردەی(خۆبژێوی) پەیڕەو کراوە لەهەوراماندا، لەبەر فاکتەرەکانی جوگرافیی‌و رامیاری‌و کۆمەڵایەتی‌و ئابووری.

٢-ئێستا زۆرترینی خەڵکی هەورامان پیشەکەیان(فەرمانبەر)یە، ئەوەش کاریگەری خراپی هەیە بۆ سەر پیشە(دەستی‌یەکان‌و کشتوکاڵ کردن).

٣-کەمی روبەری زەوی هاندەر بووە کەخەڵکی هەورامان(رەزو باخ) دابنێن بەرەنج‌و ماندوبونێکی زۆر.

٤-هیچ جۆرە کارگەو کۆمپانیایەك تا ئێستا لەهەوراماندا دانەمەزراوە، بۆیە(بێکاریی وەرزی) لەهەوراماندا بەدی دەکرێت.

٥-بەشێکی زەوی‌و باخ‌و موڵکی هەورامان خاوەنداریەتەکەی بۆ دەرەبەگەکان‌و ئەوقاف دەگەڕێتەوە، بۆیە ژمارەیەکی بەرچاوی خەڵکی هەورامان بێ باخ‌و زەوی ماونەتەوەو روویان کردۆتە دام‌و دەزگا حکومییەکان‌و بەپیشەی فەرمانبەر دامەزراون.

٦-بەشێکی زۆری خەڵکی هەورامان، بەو شێوە موڵکایەتی‌یەی ئێستای هەورامان رازی نین‌و بەئاستەنگ‌و گیروگرفتی دەزانن لەبەردەم

گەشەسەندنی باری ئابووریی هەوراماندا، بۆیە داوای موڵکایەتی تایبەت دەکەن.

٧-تاك لەکۆمەڵگای هەوراماندا(فرە کارە) چونکە پێویستییەکانی زۆرن‌و تاك ئارەزوومەندە لەرێی پیشەکەیەوە(پلەوپایەی کۆمەڵایەتی) بەدەست بێنێت‌و هەروەها(کات) بەفیڕۆ نەدات.

٨-کۆمەڵگای هەورامان گەشبینەو لەو باوەڕەدایە ئابووری هەورامان گەشە بکات.

د-ژیانی ئایینی:

ئەنجامە گشتی‌یەکانی ژیانی ئایینی کۆمەڵگای هەورامان ئەمانە دەگرێتەوە:-

١-تا رادەیەك خەڵکی هەورامان باوەڕیان بەشێخ‌و شەخس‌و پیاوچاکان هەیە.

٢-بەرادەیەکی زۆر خەڵکی هەورامان باوەڕیان وایە، کەخوو و رەوشتی ئایینی زەردەشت لەژیانی کۆمەڵایەتی‌ی خەڵکی هەوراماندا بوونی هەیە، تا ئێستاش پەیڕەو دەکرێن، بەبێ ئەوەی کۆمەڵگاکە بزانێت رەگ‌و ریشەی ئەو خوو رەوشتانە پەیوەستن بەبیروباوەڕی ئایینی زەردەشتەوە، وایان تێگەیاندوون کە لەئایینی ئیسلامەوە سەرچاوەیان گرتووە.

٣-ئایینی ئیسلام کاریگەریی زۆری هەیە لەسەر ژیانی کۆمەڵایەتی‌و ئابووری‌و رامیاری‌ی خەڵکی هەورامان.

هـ-ژیانی رامیاری:

ئەنجامە گشتی‌یەکانی ژیانی رامیاری خەڵکی هەورامان پێك هاتوون لە:-

١-هەورامان بايەخێكی زۆری هەبوە، لەبزوتنەوەی رزگاریخوازی گەلی کوردا.

٢-هەورامان زەرەرو زیانێکی زۆری بەرکەوتووە، بەهۆی شوێنە جوگرافییەکەیو بەشداری کردنی لەبزوتنەوەی رزگاریخوازی گەلی کورددا، بەتایبەتی لەدوای(بەرپابوونی جەنگی عێراق-ئێران)و لەسەردەمی(ئەنفال)ـەکانەوە.

٣-وولاتانی دەوروبەر بەپلەی یەکەم کاریگەرییان هەیە لەئاژاوەنانەوە لەناو کۆمەڵگای هەوراماندا، هەروەها پەیدابوونی بیروباوەڕە نوێکان بەپلەی دووەم ئەو رۆڵە دەگێڕن، بەڵام دەرەبەگەکانی ناوخۆ کەمتر ئەو رۆڵەیان گێڕاوە.

١-تێکڕای خەڵکی هەورامان دەسەڵاتو فەرمانڕەوایەتی (حکومەت)یان پێ باشترە کە فەرمانڕەوایەتییان بکات.

و-ژیانی رۆشنبیری:

ئەنجامە گشتییەکانی ژیانی رۆشنبیریی کۆمەڵگای هەورامان لەم خاڵانەدا بەدەر دەکەون:-

١-نێرو مێ بەبێ جیاوازی رەگەز دەخرێنە بەر خوێندن.

٢-ئاستی خوێندەواری لەکۆمەڵگای هەوراماندا تێکڕا باشە، هەرچەندە خوێندنی باڵا ئاستەکەی نزمە، وە نەخوێندەواریش ئاستەکەی کەمە کەبەم جۆرەیە:

-رێژەی نەخوێندەواری زۆر کەمە.

-ئاستی خوێندنی ئامادەیی بەرزە.

-ئاستی خوێندنی باڵا نزمە.

ز-کێشەو گیروگرفت:

ئەنجامە گشتی‌یەکانی تێکڕای خەڵکی هەورامان کۆمەڵێك کێشەو گیروگرفتی تریان هەیە کە لەم خاڵانەدا دەردەکەون:-

١-شوێنی نیشتەجێ بوون(خانوو)ی خەڵکی هەورامان کەمەو بەپێی پێویست خانویان بۆ نەکراوەتەوە، کەقەرەبوی ئەو زەرەرو زیانانە بکاتەوە کە لەشەڕی عێراق-ئێران‌و ئەنفالەکاندا بەری کەوتووە.

٢-خەڵکی هەورامان تووشی گیروگرفتی رامیاری بوون، بەچەشنێك کەسەریان لێ تێك چووەو بۆیان ساغ ناکرێتەوە کێ لەمانە فەرمانڕەوای هەورامانە(حیزب، دام‌و دەزگا میری‌یەکان، نوێنەری حکومەت).

٣-خەڵکی هەورامان گیروگرفتی کارگێڕی‌و کار بەڕێوەبردنیان هەیە، بەجۆرێك کەسکاڵایان کردووە لەدەوام نەکردنی فەرمانبەرەکان‌و دواکەوتنی ئیش‌و کارەکانیان.

٢-خەڵکی هەورامان گیروگرفتی(بێ کارەبایی، لاوازی خزمەت گوزاری تەندروستی، لاوازی بواری رۆشنبیری) یان هەیە.

پێشنیارەکان

بەگشتی پێشنیارو راسپاردەکانی توێژەر کە لەتوێژینەوەکەدا سەرچاوەیان گرتووە بەچەند خاڵێك دەخرێنە روو بەهیوای سوود بەخشینیان کە ئەمانەی لای خوارەوەن:-

١-چوارچێوەو سنوری(مەودای) شێوەزاری هەورامی بەرفراوانە، ناوچەکانی(خانەقینو گەرمیانو کفریو دەوروبەری کەرکوكو شەبەکەکانی لای موصڵو ناوچەکانی شارەزوور...هتد) دەگرێتەوە، کە هەر هەموویان لەئاخافتنیانداو لەناو کلتورو شارستانیەتیانداو تەنانەت زۆری رواڵەتە جوگرافییەکانیان(ووشەی هەورامی) رەنگی داوەتەوە، وەبەکار هێنراوە، ئەوە بێ بنچینەو بێ بنەما نییە. کەچی زمانناسو زمانەوانەکان(شێوەزاری هەورامی) یان بەلقێکی بچوکی لقەکانی پێکهاتەی زمانی کوردی(گۆران) قەبڵاندوە. کە بەرای ئێمە دەبێت پێچەوانەکەی راستتر بێت، ئەگەر سەرنجی ئەم بنەمایانە بدرێت(تەمەنی مێژوویی، رەسەنایەتی ووشە، شارستانیەتو کلتور، بەرفراوانی سنوری جوگرافی، سەرژمێری دانیشتوان). بۆیە پێشنیار دەکەم بۆ زمانناسەکان چاوێك بخەشێننەوە بەو پۆلێن کردنەدا. ناڵێم گۆران ببێتە لقێکی شێوەزاری هەورامان، کەوەك موسەویی سەرەك وەزیرانی ئێران وتویەتی((هەورامی دایکی کرمانجیو سۆرانییە))، بەڵکو پێشنیار دەکەم شێوەزاری هەورامی بکرێت بەلقێکی سەربەست لەپێکهاتەی زمانی کوردیدا.

٢-شوێنەوارناسەکان کە لەشوێنەوارو پاشماوە دێرینەکانی گەلی کورد دەکۆڵنەوە، بەتایبەتی سنوری دەسەڵاتی(سۆمەری، لۆلۆ، کاشی-کەشی، زاموا، ئارابخا، ...هتد) پیشنیاریان بۆ دەکەم، پێش ئەوەی بڕیار

بدەن یا خۆیان سەردانی کۆمەڵگای ئێستای هەورامان بکەن‌و فێری شێوەزاری هەورامی بن، یا ئاسەوارەکە هەورامی زانێك(هەورامی ناسێك) ببینێت بۆ بەراورد کردن لەنێوان شێوەزاری هەورامیداو ئەو ئاسەوارە کەدەدۆزرێتەوە، چونکە نزیکایەتییەکی زۆر هەیە لەنێوان ئەو شێوەزارەو ئەو نوسینە ئاسەواریانەی کەتا ئێستا دۆزراونەتەوەو بەشارستانێتی گەلانی تر ناسێنراون، بەتایبەتی ئاسەواری(سۆمەری‌و لۆلۆی‌و کاشی-کەشی)یەکان.

٣-لەبەر ئەوەی بێکاری وەرزی لەهەوراماندا بەدی دەکرێت‌و چەندین جۆر کەرەستەی خاوی پیشەسازی دەست دەکەوێت لەهەوراماندا. پێشنیار دەکەم لەسنوری هەورامانی حکومەتی هەرێمی کوردستان(کارگەیەکی دارتاشی، وەرشەیەکی پیشە دەستییەکان) دابمەزرێنێت بۆ زیندوو کردنەوەو گەشەسەندنی کلتورو شارستانەتی کۆنی کۆمەڵگای هەورامان، بەتایبەتی پیشە دەستییە رەسەنەکان کەهەورامان پێی بەناوبانگ بووە بەتایبەتی‌و ناسنامەیەکی رەسەنی شارستانێتی‌ی گەلی کورد بووە بەگشتی.

٤-پێشنیار دەکەم بۆ حکومەتی هەرێم‌و وەزارەتە پەیوەندیدارەکان گرنگی بدەن بە(کادرو فەرمانبەر)ە کشتوکاڵی‌و پێشەسازیەکان لەهەوراماندا، بەتایبەتی لەبواری پیشە دەستیەکان‌و رەزوباخ داناندا.

٥-پێشنیار دەکەم بۆ وەزارەتە پەیوەندیدارەکان کەپلان‌و نەخشەی وورد دارێژن بۆ کرینەوەی داهات‌و بەروبومەکانی کۆمەڵگای هەورامان، بەجۆرێك کە قەرەبوی رەنج‌و ماندوبونیان بکەنەوە.

٦-زۆرترینی خەڵکی هەورامان ئێستا رویان لەدام‌و دەزگاکانی میری کردووەو دامەزراون لەفەرمانگەکاندا، پێشنیار دەکەم لەپاڵ

پیشەکەیاندا، گرنگی بدەن بەباخو رەزو پیشە دەستیەکانیان بۆ ئەوەی ئەو شارستانەتە دێرینەی گەلی کورد نەفەوتێتو گەشەی پێ بدرێت، چونکە شارستانێت پێناسی رەسەنایەتی گەلو نەتەوەیە، گەلو نەتەوەی بێ شارستانێت مافی سەربەستیو ئازادیو سەربەخۆیی نییە.

٧-پێشنیار دەکەم بۆ دامو دەزگا میرییەکانی ئێستای هەورامان چاوێك بخشێننەوە بە(جۆری کارکردنو کاتی کارکردنو دڵسۆزییان لەکارکردندا) بۆ ئەوەی ئەو گلەییو گازندانەی کۆمەڵگای هەورامان چارەسەر بکرێن کەهەیانن لەدامو دەزگاکان. هەرچەندە خۆشیان دانیان بەو راستیەدا ناوە کە(خراپترین جۆری فەرمانڕەوایەتی کورد، لەچاکترین فەرمانڕەوایەتی داگیرکەران باشترە).

٨-پێشنیار دەکەم ئەو توێژینەوانەی لەپاشەڕۆژدا کە لەسەر کۆمەڵگای هەورامان ئەنجام دەدرێن، بۆ زانیاری کۆکردنەوەی راستو دروست، توێژەر لەچەند کەناڵێکی جیاجیاوە زانیاریەکان کۆبکاتەوە، تەنها پشت بەکەناڵێك نەبستێت، بۆ ئەوەی لەهەڵەو کەموکورتیەکان دوور بکەوێتەوەو زانیاری راستو دروست بخاتە سەر خەرمانی زانست.

نەخشەو پاشکۆکان

نەخشەی ژمارە (١)
شارەکانی کوردستانی گەورە نیشان دەدات

نەخشەی ژمارە (٢)
نەخشەی کارگێڕیی پارێزگای سلێمانی ساڵی ٢٠٠٣

نەخشەی ژمارە (٣)

هەورامانی لهۆنی هەرێمی کوردستانی عیاق، ساڵی ٢٠٠٤-٢٠٠٥ نیشاندەدات

پاشکۆی(١)

تاقیکردنەوەی راستیی پێوەر نیشان دەدات

ناوی شارەزاو پسپۆر	ئەو پرسیارانەی کە لەسەریان رازی بوە	ئەو پرسیارانەی کە لەسەریان رازی نەبوە	ئەو پرسیارانەی کەداوای گۆڕینی کردوون	ئەو پرسیارانەی کەزیادی کردوون	ڕێژەی سەدی
پ. د. عیزەدین مستەفا رەسوڵ	٥٠	-	-	١	٩٨٪
پ. ی. د. فەرەیدون عەبدول بەرزنجی	٥٠	-	١	-	٩٨٪
پ. ی. د. نوری یاسین هەرزانی	٤٤	٤	١	١	٨٨٪
پ. ی. د. صباح أحمد النجار	٤٥	٣	١	١	٩٠٪
پ. ی. د. ئاسۆ ابراهیم عبدالله	٤٧	١	١	١	٩٤٪

١-پ. د. عیزەدین مستەفا رەسول، بەشی زمان، کۆلیژی زمان، زانکۆی سلێمانی.

٢-پ. ی. د. فەرەیدون عەبدول بەرزنجی، بەشی زمان، کۆلیژی زمان، زانگۆی سلێمانی.

٣-پ. ی. د. نوری یاسین هەرزانی، بەشی کۆمەڵناسی، زانکۆی سەلاحەدین.

٤-پ. ی. د. صباح أحمد النجار، بەشی کۆمەڵناسی، زانکۆی ،موصل.

٥-پ. ی. د. ئاسۆ ئیبراهیم عبداللە، بەشی کۆمەڵناسی، زانکۆی سلێمانی.

پاشکۆی(٢)

تاقیکردنەوەی جێگیربونی پێوانەیی نیشان دەدات

ژ	نمرەی چاوپێکەوتنی یەکەم	نمرەی چاوپێکەوتنی دووەم	ڕیزکەوتنی نمرەکانی چاوپێکەوتنی یەکەم	ڕیزکەوتنی نمرەکانی چاوپێکەوتنی دووەم	جیاوازی ف	جیاوازی دووجا ف٢
١	٨٦	٨٥	٩	١٠	١-	١
٢	٩٠	٩١	٥	٤	١	١
٣	٨٧	٨٦	٨	٩	١-	١
٤	٩١	٩٠	٤	٥	١-	١
٥	٩٢	٩٣	٣	٢	١	١
٦	٨٨	٨٧	٧	٨	١-	١
٧	٩٣	٩٢	٢	٣	١-	١
٨	٨٩	٨٨	٦	٧	١-	١
٩	٨٥	٨٩	١٠	٦	٤	١٦
١٠	٩٤	٩٤	١	١	سفر	سفر

پاشکۆی ژمارە (٣)

پاشکۆی (٢)
شوێنی چاوپێکەوتن :
بەرواری چاوپێکەوتن :

زانکـــۆی سلێمانی
بەشی کۆمەڵناســـی
خوێندنی بـــالآ

خوشکان وبرایانی بەرێز
ئەم پرسیارنامەیە پەیوەستە بەباسێکی زانستییەوە دەربارەی (زمانی کۆمەڵایەتی هەورامان) داواکارین بێپەردە وبەراستی وەڵام بدەنەوە بۆخزمەتی زانست وزانیاری . لەگەڵ ڕێزماندا ....

سەرپەرشتیار :- د. ئاسۆ ئیبراهیم عەبدوڵا
ئامادەکار- عزت فتاح حمه صالح
خوێندکاری خوێندنی باڵا (ماجستێر)

تێبینی : ١- پێویست ناکات ناوی خۆت بنووسیت .
٢- نیشانەی گونجاو لەجێی دیاریکراودا دابنێ .

بەشی یەکەم زانیاری بە گشتی‌یەکانی ئەندامانی سەوری لێکۆڵینەوە.

١- ڕەگەز : نێر ☐ مێ ☐
٢- شوێنی نیشتەجێبوون : شارۆچکە ☐ دێ ☐ لادێ ☐
٣- ساڵی لەدایکبوون ☐
٤- پلەی خوێندن : نەخوێندەوار ☐ نووسین وخوێندنەوە ☐ سەرەتایی ☐ ناوەندی ☐ ئامادەیی ☐ زانکۆ ☐ باڵا ☐
٥- باری خێزانی : خێزاندار ☐ بێخێزانە ☐ ئەگەر بێخێزانە : ژنی نەهێناوە ☐ شوی نەکردوە ☐
بێوە پیاوە ☐ بێوەژنە ☐ تەلاقی داوە ☐ تەلاق دراوە ☐

٦- ژمارەی ئەندامانی خێزان : ☐ کەس
٧- خاوەنداریتی خانوو : خانوی خۆیەتی ☐ کرێچییە ☐ بە بارمتەی ☐
٨- لەچ جێیەکی : گشتی خەڵك ☐ شێخ ☐ بەگ وسان ☐
٩- ئاستی گوزەران : هەژار ☐ مام ناوەند ☐ دەوڵەمەند ☐
١٠- پیشە : جوتیار ☐ کاسبکار ☐ فەرمانبەر ☐ پیشەی تر ☐

بەشی دووەم زانیارییە پسپۆڕی وتایبەتمەندییەکان :-

جوگرافیاو زمان

١١ – ئایا جوگرافیای هەورامان کار لەچالاکییەکانتان دەکات ؟ . بەڵێ ☐ نەخێر ☐
١٢– ئایا پێکهاتەی جوگرافیای هەورامان پەیوەندی هەیە بەزۆر وکەمی ژمارەی دانیشتوانەوە؟ بەڵێ ☐ نەخێر ☐

١٣- ئایا جوگرافیای هەورامان پەیوەندی هەیە بەشێوەزاری هەورامییەوە ؟. | بەڵێ | | نەخێر | |

١٤- ئایا ڕۆڵی جوگرافیای هەورامان لەسەر زمانی کۆمەڵایەتی لاواز دەبێت لەپەنجەرەزۆدا ؟. | بەڵێ | | نەخێر | |

١٥ - ئایا جوگرافیای هەورامان ڕێگر نەبووە بۆ بەدەست هێنانی ئاوات وئامانجەکانت؟. | بەڵێ | | نەخێر | |

زمانی کۆمەڵایەتی :-

١٦- ئایا زمانی کۆمەڵایەتی هەورامان شێوەی زمان وهەڵسوکەوتی ڕۆژانەی هەورامییەکانە ؟. | بەڵێ | | نەخێر | |

١٧ - ئایا زمانی کۆمەڵایەتی هەورامان تایبەتمەندە بەکۆمەڵگای هەورامانەوە ؟. | بەڵێ | | نەخێر | |

١٨- ئایا ناوچەگەری وخزمایەتی لەهەوراماندا بەهێزە یان لاوازە ؟. | بەهێزە | | لاوازە | |

١٩- ئایا پەیوەندییەکانی ئەندامانی کۆمەڵگای هەورامان پشت دەبەستن بەشوێنی نیشتەجێ بوونیانەوە ؟. | بەڵێ | | نەخێر | |

٢٠- ئایا دیاردەی تۆڵەسەندنەوە لە هەوراماندا هەیە ؟ | بەڵێ | | نەخێر | |

٢١- ئایادیاردەی ژن بەژن لەهەوراماندا پەیڕەو دەکرێت ؟ | بەڵێ | | نەخێر | | بەکەمی | |

٢٢ - ئایا دیاردەی فرەهاوسەری لەهەوراماندا خوازراوی لەسەرە ؟ | بەڵێ | | نەخێر | | هەندێ جار | |

٢٣- ئەو جۆرە هاوسەرگیریانە کامیان لات پەسەندە ؟ | خزم | خەڵکی هەورامان | ناهەورامی |

٢٤- شوکردن لەو تەمەنانەدا کامیان باشترە ؟

١٤سالّ	١٨سالّ	٢٠سالّ	زیاتر

٢٥- ئایا ژن هێنان لەو تەمەنانەدا کامیان باشترە ؟

١٧سالّ	٢٠سالّ	٢٥سالّ	زیاتر

٢٦- لەکام جۆر لەم خێزانانەیت ؟.

خێزانی بچووك	خێزانی درێژ	خێزانی پێکهاتوو

٢٧- لەکاروباری ڕۆژانەدا پرس وڕابەهاوسەرەکەت دەکەیت ؟

بەڵێ	نەخێر	هەندێ جار

٢٨- ئایا باوەڕت بەمافی ئافرەت هەیە، کەوەك تۆ چ مافێکت هەیە ئەویش هەیبێت ؟ | بەڵێ | | نەخێر | |

٢٩- ئایا ڕێگە ئەدەیت کچەکەت هاوسەری خۆی دیاریبکات ؟ | بەڵێ | | نەخێر | |

٣٠- دوای هاوسەرگیری کوڕوکچەکەت ئایا ڕێگەیان دەکەیت لێت جیاببنەوە ؟ | بەڵێ | | نەخێر | |

٣١- ئەگەر تووشی کێشەیەکی کۆمەڵایەتی بوویت بۆچارەسەرکردنی کام لەم ڕێگایانە دەگریتەبەر ؟.

١- خۆت و خێزانەکەت ٢- خزم وکەسوکار ٣- ئەنجومەن وریش سپی ٤ - مەلاو شێخ و پیاوماقوڵەکان ٥- دادگا ویاسا .

ژیانی ئابووری :-

٣٢ – ئایا سەرچاوەکانی ژیان وگوزەرانی خەڵکی هەورامان هەموو پێویستییەکانتان دابین دەکات ؟. بەڵێ [ ] نەخێر [ ]

٣٣- ئایا کەمی ڕووبەری زەوی هاندەربووە کەخەڵکی هەورامان باخ ورەز دابنێن ؟. بەڵێ [ ] نەخێر [ ]

٣٤- ئایا پیشە دەستییەکان وئەو کەلوپەلە خۆماڵییانەی خۆتان لاپەسەندە ؟. بەڵێ [ ] نەخێر [ ]

٣٥- ئەگەر کارگەی گەورە بکرێتەوە لەهەوراماندا، ئایاکەرەستە خاوەکانی دەستەبەردەکرێن؟ . بەڵێ [ ] نەخێر [ ]

٣٦- ئایا پێشبینی دەکەیت بازرگانی لە هەوراماندا گەشە بکات ؟. بەڵێ [ ] نەخێر [ ]

٣٧-ڕێگای هاتوچۆو هۆکانی تری پەیوەندی کردن لەهەوراماندا ئاسان بووە ، بۆچی هەورامان وەك پێویست ئاوەدان نەکراوەتەوە ؟. ١. ٢. ٣.

هەروەها بۆچی لەشارەکانەوە کۆچ ناکەنەوە بۆ هەورامان ؟. ١. ٢. ٣.

٣٨- ئایا جیاوازی هەیە لەڕووی ژیانی ئابوورییەوە لەنێوان هەورامان وشارەکاندا ؟. بەڵێ [ ] نەخێر [ ]

٣٩- ئایا هیچ کۆسپێك هەیە کەڕێگر بێت لەبەردەم ژیانی ئابووری هەوراماندا ؟. بەڵێ [ ] نەخێر [ ]

٤٠- لەو باوەڕەدایت ژیانی ئابووری هەورامان بگۆڕێت ؟. بەڵێ [ ] نەخێر [ ]

٤١- ئایا ئەو جۆرە موڵکایەتییەی ئێستای هەورامانت لا پەسەندە؟. بەڵێ [ ] نەخێر [ ]

ئەگەر وەڵامەکەت بە(نەخێر)بوو کام جۆر لەم موڵکایەتیانەت لاپەسەندە؟.

١– موڵکی تایبەت .

٢– موڵکی دەوڵەت .

٣– موڵکی تێکەڵ .

ژیانی ئایینی :-

٤٢– ئایا خەڵکی هەورامان باوەڕیان بەشێخ وشەخس وپیاوچاکان هەیە ؟. بەڵێ [ ] نەخێر [ ] نازانم [ ]

٤٣- ئایا لەناو خەڵکی هەوراماندا خوو ڕەوشتی ئایینی زەردەشتی ماوە؟. بەڵێ [ ] نەخێر [ ]

٤٤–ئایا ئاینی ئیسلامکاریگەری هەبووە لەسەرژیانی کۆمەڵایەتی وئابووری وڕامیاری خەڵکی هەورامان ؟. بەڵێ [ ] نەخێر [ ]

ژیانی ڕامیاری :-

بەڵێ		نەخێر	

٤٥- ئایا هەورامان بایەخی هەبوە لەبزووتنەوەی ڕزگاری خوازی گەلی کوردا ؟.

بەڵێ		نەخێر	

٤٦- ئایا هەوڵ دراوە ئاژاوە بخرێتە هەورامانەوە ؟ .

بەڕای تۆ کام لەمانە ئاژاوەگێڕ بوون لەهەوراماندا :

١ . وڵاتانی دەوروبەر ٢ . دەرەبەگەکانی ناوخۆ ٣.

پەیدابوونی بیروباوەڕە نوێکان .

٤٧- ئەم دەسەڵاتانە کامیانتان پێباشە فەرمانڕەواتان بکات؟.

حکومەت	حزب	شێخ	بەگ وئاغا

بەڵێ		نەخێر	

ژیانی ڕۆشنبیری :-

٤٨- ئایا هەورامیەکان بەبێ جیاوازی ڕەگەزی نێرو مێ | بەڵێ | | نەخێر | | منداڵەکانیان دەخەنە

بەر خوێندن ؟.

٤٩- ئایا تاك (تاکەکەس) لەهەوراماندا فرە کارە ؟.

ئەگەر وەڵامەکەت بە(بەڵێ) بوو ئەو فرە کاریەیە بۆ کام لەمانە دەگەڕێتەوە ؟.

بەڵێ		نەخێر	

أ – پێویستیەکان هەمەجۆرن و دەبێت تاك چەند کارێك بزانێت .

ب – بۆ بەدەست هێنانی ناوبانگی ڕێگەی کۆمەڵایەتی یە .

ج – بۆبەفیڕۆنەدانی کات و هەست کردنە بەبەرپرسیاریەتی لەناو کۆمەڵگادا .

٥٠- ئایا خەڵکی هەورامان کێشەو گیروگرفتیان هەیە ؟.

ئەگەر وەڵامەکەت بە(بەڵێ) بوو کێشەوگیروگرفتەکانتان لەمانەی خوارەوە دیاری بکە

أ- گیروگرفتە کۆمەڵایەتیەکان :

ب –گیروگرفتە ئابوریەکان :

ج – گیروگرفتە ڕامیاریەکان :

د – گیروگرفتە ڕۆشنبیریەکان وفەرهەنگیەکان :

هـ – هەرگیروگرفتێکی تر کەهەتانە :

پاشکۆی ژماره (٤)

نەوارەکانی علی حسن المجید

ئەمانەی خوارەوە هەڵبژاردەی سەرنج و تێبینییەکانی علی حسن المجیدی سکرتێری گشتیی نووسینگەی باکووری حیزبی بەعسە، لە ژمارەیەک کۆبوونەوەی لەگەڵ کاربەدەستانی پایە بەرزی حیزبی بەعسدا لە سالأنی ١٩٨٨و ١٩٨٩دا. نەواری (کاسێتی) زیاد لە دە دوانزەیەکی ئەم کۆبوونەوانە لەنێو دام و دەزگاکانی حوکوومەت و لە ماڵی ئەلمەجیددا لە کەرکووک لە کاتی راپەڕینە سەرنەکەوتووەکەی کورددا، لە مارتی ١٩٩١دا دۆزرانەوە.

١- کۆبوونەوە لەگەڵ ئەندامانی نووسینگەی باکوور و پارێزگاکانی ناوچەی ئۆتۆنۆمیی کوردستانی عێراق لە ١٥ی نیسانی ١٩٨٨دا.

هاورێنی داهاتوو نابێ هیچ گوندێک لێرە و لەوێ مابێتەوە، کۆمەڵگاکانی لێ بەدەر. دەبێ رێک وەکو مریشکە بەکڕی لێ بێت کاتێ جووجەڵەکان دەخاتە ژێر باڵی. ئێمە دەبێ ئەو خەڵکە بخەینە کۆمەڵگاکانەوە و چاوێشمان لەسەریان بێت. ئێمە چیتر نایەڵین لە گوندەکاندا بژین و تێکدەران بتوانن سەریان لێبدەن. کۆچکردن لەگوندەوە بۆ شار لە باکووری عێراقدا کارێکی پێویستە. لە ئێستا بەدواوە من ئاردو شەکرو نەوت و ئاووکارەبا نادەم بەو گوندنشینانەی لەوێ بژین. با لە من نزیک ببنەوە و دەنگم ببیستن و منیش ئەو شتانەیان بۆ باس دەکەم کە بڕوام پێیانە و پێویستن بۆ ئایدیۆلۆجی و فێرکردن و هەستی هاوبەش. باشە بۆ چ لێیبگەڕێم لەوێ وەک کەر بژین و هیچ شتێک نەزانن؟ بۆ گەنم؟ من گەنمی ئەوانم ناوێ. ئێمە ئەوە بیست ساڵە گەنم لە دەرەوە دەهێنین، با بۆ پێنج ساڵی تریش زیادی بکەین.

من ناوچەی گەورەو فراوان قەدەغە دەکەمو نایەڵم کەسیان تێدا بمێنێت. گوایە چیە ئەگەر ئێمە تەواوی ئەو حەوزە قەدەغە بکەین، لە قەرەداخەوە بۆ کفری بۆ دیالە بۆ دەربەندیخان بۆ سلێمانی؟ ئاخر ئەم حەوزە کوێی چاکە؟ ئێمە تا ئێستا چیمان لێیانەوە دەست کەوتووە؟ ئێوە تێفکرێن چەندمان خەرج کردووەو لەدەستمان چووە لەسەر ئەم ناوچانە. لەنێو ئەو خەڵکەدا چەند هاووڵاتی باش هەن و چەندیشیان خراپ تێدایە؟

باشە مەسەلە چیە؟ چی ڕوویداوە؟ سی، بیست، بیست و پێنج ساڵ چالاکیی تێکدەر. بیری لێ بکەنەوە ئێمە چەند شەهیدمان داوە!.... ئێستا تۆ هیچ کاتێ ناتوانی لە کەرکووکەوە بچی بۆ هەولێر بێ ئۆتۆمبیلێکی زرێپۆش. سەرانسەر ئەم حەوزە لە کۆیسنجقەوە بۆ ئێرە (کەرکووک).... من چۆڵی دەکەم. من تا گوێرو مووسڵ چۆڵی دەکەم. یەک مرۆڤی تێدا نامێنێ تەنها ڕێگاوبانە سەرەکییەکان نەبێت. تا پێنج ساڵی تر نایەڵم یەک بتیابەم پێ بخاتە ئەوێوە. من کشتوکاڵیانم ناوێ؛ تەماتەم ناوێ، بامیەو خەیارم ناوێ. ئێمە ئەگەر بەم شێوەیە کار نەکەین چالاکیی تێکدەران هەرگیز کۆتایی نایەت، تا یەک ملیۆن ساڵی تریش. ئەمە هەموو تێبینییەکانی من بوو، بەڵام پشت بە خوا ئێمە زۆر بە زوویی لە کۆڵیان دەکەینەوەو لە ئێستاوە مانگێ زیاتری پێ ناچێت و لە هاویندا هیچ شتێک نەماوەتەوە.

٢- کۆبوونەوە لەگەڵ ئەندامانی نووسینگەی باکوور و بەرپرسانی حیزبی بەعس لە پارێزگاکانی باکووردا: ئەوارەکە مێژووی ٢٦ی مایسی ١٩٨٨ی لەسەرە، بەڵام بە پێی قسەکان و بەراوردکاری لەوەدەچێ هی ساڵی ١٩٨٧ بێت.

(وەڵامدانەوەی پرسیارێك لە بارەی سەرکەوتنی پەلاماری ڕاگوێزانەوە)

ڕاستییەکەی ئەوەی ئێمە ئەنجاممان داوە شتێکە کەوا حیزب و سەرکردایەتی هەرگیز نەیانتوانی بیکەن تا ساڵی ١٩٨٧. بەشێك لەمە لەسایەی یارمەتی و پشتیوانی خواوە بوو و هیچی دیکە نەبوو. بەپێچەوانەوە ئەگەر ئێوە سەرپەرشتیی جموجووڵی سەربازیی ئەو هێزانەتان بکردایە کەوا بەشداری پەلامارەکە بوون زەرەر و زیانێکی زۆرترتان دەبوو لەوەی کە ئێمە بوومان. بمەوێ لێ بکەمەوە لە کارێکی ئاوهادا چەندمان شەهید و زیانی قورس دەبوو!

باشە چی ڕوویداوە؟ ئەمانەن تێکدەران؟ ئەمانە ئەو کەسانە بوون کە ئێوە لێیان دەترسان؟ ئەمە باری ڕاستەقینەی تێکدەرانە و ئێوەش ئەم هەموو کەرەستە و توانایەتان هەیە. ئەوان ناتوانن بەرەنگارتان ببنەوە. کاتی خۆی بەرەنگاری فیرقەیەکیش دەبوونەوە تەنها بە چەند ڕەشاشێکی کەمەوە. کەچی ئێستا تەنها بەتۆپی سووك لە دوورەوە تۆپبارانمان دەکەن.

لەو دەمەدا کە من هاتم هەندێکتان لێرە کارتان دەکرد. من زۆر پەرۆشی ئەم کارە بووم و ئێوەش ڕەنگە لە دڵی خۆتاندا وتبێتتان ((چاکە، کەمێك چاوەڕوان بە! کەمێك چاوەڕوان بە! ئەو کەسانەی پێش تۆ لێرە بوون هەمان شتیان دەوت و دواییش هیچیان نەکرد!)) ئێوە هەر دەبێ کارێك بکەن. ئەمە چەند ساڵە و تێکدەران هەرماون، لەکاتێکدا کە ئێمە ئەم سوپا گەورە و بێشومارەمان هەیە! سوێندم بەخوا کارەکە وەك پێویست بەرێوەنەچووە. تەواوی هێزەکانی سوپای عێراق نەیانتوانی ئەوە بکەن کە

ئێمە کردمان، چونکە ئەمە (واتە ڕاگواستن) لە ناخەوە ئازاریان دەدا، دەیانکوژێ.

(لێرەدا دەنگێک کەوا بەئەیو محەمەد هاتە ناساندن بەرزبۆوە و وتی: تەنها خوا دەتوانێ لەئێوە زیاتر بکات، چونکە ئێوە دەتوانن هەموو شتێک بکەن. ئەمە حیزبی بەعسە و دەتوانێ هەموو شت بکات).*

تێکدەران تەماشای فەرمان و ڕاسپاردەکان دەکەن. فەرمانەکان ئەو گوڕو هێزەیان تێدانیە. ئەوانی پێشوو سەد جاران بەهێزتر بوون، بەڵام لەگەڵ قەناعەت و بڕوای ئەوانەدا کە بە جێیان دەهێنا یەکیان نەدەگرتەوە. ئێستا ئەو بڕوایە هەیە. ئێمە وتمان لە فلانە کاتدا دەست دەکەین بەجێبەجێ کردنی پەلاماری ڕاگوێزان و بەپشتیوانی خوا لە هەموو شوێنێک کردمان. لە هەمان ڕۆژدا (لە ١٩٨٧دا) ئەوان بۆ تۆڵەکردنەوە قەرەداخیان گرت.

جەلال تاڵەبانی داوای لێ کردم کەناڵێکی پەیوەندیی تایبەتیی لەگەڵدا بکەمەوە. ئەو ئێوارەیە من چووم بۆ سلێمانی و بەچەک و کەرەستەی تایبەت لێم دان[1]. ئەوە وەڵامی من بوو. ئەوجا ئێمە هەر بەردەوام بووین لەسەر ڕاگوێزان. من بەموستەشارەکانم ڕاگەیاند کەوا ڕەنگە بڵێن ئێمە گوندەکانی خۆمان خۆش گەرەکە و نامانەوێ بەجێیان بێڵین. وتم من ناتوانم لە گوندەکەت بگەرێم لە شوێنی خۆی بمێنێ، چونکە بەچەکی کیمیایی لێی دەدەم و ئەوکاتە خۆت و خێزانت تیادەچن. تۆ دەبێ هەر ئێستا بەجێی بێڵیت.لەبەرئەوەی ناتوانم پێت بڵێم من چ ڕۆژێ بەچەکی کیمیایی لێی دەدەم. من هەر هەموویان بەچەکی کیمیایی تاق بڕ دەکەم! بزانم کێ قسە دەکات؟ کۆمەڵی نێودەوڵەتی؟ لەکۆمەڵی نێودەوڵەتی بەم و

---

[1]. ئەمە لەوانەیە ئاماژە کردن بێت بۆ پەلامارە کیمیاییەکەی نیسانی ١٩٨٧ بۆ سەر بنکە و بارەگاکانی PUK لەدۆڵی جافەتیدا.

* لێرەدا لەگەڵ تاک دەدوێ و مەبەستی کۆیە. ئەمەش لە ئاخاوتنی میللیی زمانی عەرەبیدا باوە—و.

ئەوانەش کوێیان لێدەکەن؟ تەنانەت ئەگەر شەڕ لەگەڵ ئێرانیشدا بوەستێ و ئێرانییەکان لە تەواوی ئەو شوێنانە بکشێنەوە کەوا داگیریان کردووە، من هەر دانوستان لەگەڵ ئەودا ناکەم (واتە تاڵەبانی) و ڕاگواستن ناوەستێنم. ئەمە نیازی منە و دەمەوێ بەچاکی ئاگاداری بن.

هەر کاتێکیش لەڕاگوێزان بووینەوە لە هەموو شوێنێک دەست دەکەین بە پەلاماردانیان و بەپێی نەخشە و پلانێکی داڕێژراوی سەربازی پێیانەو سەنگەرەکانیشیان دەکوتین. لەو هێرشانەدا سێیەک یان نیوەی ئەو شوێنانە دەگرینەوە کە لەژێر دەسەڵاتیاندایە. ئەگەر توانیمان دوو لەسەر سێی شوێنەکانیان لێبگرینەوە ئەوە لە کەلێن و قوژبنی بچووک بچووکدا دەوریان دەدەین و ئەوجا بەچەکی کیمیایی لێیان دەدەین. من تەنها ڕۆژێک بە کیمیایی لێیان نادەم، بەڵکو بەردەوام ماوەی پانزە ڕۆژ بەچەکی کیمیایی دەیانکوژم. دوای ئەوە ڕایدەگەیەنم کە هەر کەسێک دەیەوێ بە چەکەکەیەوە خۆی بداتە دەستەوە ڕێگەی پێ دەدرێت. ئەوکاتە من یەک ملیۆن لەم ڕاگەیاندنە چاپ دەکەم و بەسەر باکووردا بڵاوی دەکەمەوە، بەکوردیی سۆرانی و بادینانی و بە عەرەبیش. من ناڵێم ئەمە لەلایەن حکوومەتی عێراقەوەیە و نایەڵم حکوومەت تێکەڵی کارەکە ببێت. من دەڵێم ئەمە لێرەوەیە (واتە نووسینگەی باکوور). جا ئەوەی حەز دەکا بگەڕێتەوە بەخێر بێتەوە، ئەوانی نەگەڕانەوە دیسانەوە بەچەکی نوێ هێرشیان دەکەمەسەر. من ناوی چەکی کیمیایی نابەم چونکە ئەوە قەدەغەیە، بەڵام دەڵێم بەچەکی کوشندەی نوێ دڵتان دەهەژێنم. بەم جۆرە هەڕەشەیان لێدەکەم و هانیان دەدەم خۆ بەدەستەوە بدەن. جا ئەوکاتە دەبینن هەرچی ئۆتۆمبێلی دنیا هەیە فریای گواستنەوەیان ناکەوێ. من وا هەست دەکەم و وای بۆ دەچم کە ئەوانە بەڕێ دەدرێن و دەبەزن. سوێند دەخۆم و دڵنیام کە دەیانبەزێنین.

من بە هەڵاڵە پسپۆڕەکانم وتووە کە چەند دەستەیەکی گەریلام لە ئەوروپاوە پێویستە بۆ کوشتنی هەر کامێک لەوانە (واتە لە تێکدەران) کە

لەکوێ دابنێم؟ بۆیە کەوتوومەتە دابەشکردنیان بەسەر پارێزگاکاندا، ئەوکاتەش بلندۆزەرەکان بەملاوبەولادا بڵاوەپێدەکەم[1]....

٥- کۆبوونەوەی بەخێرهاتنی حسن علی العامری، کە لەجێی ئەو بوویوو بەسکرتێری گشتیی نووسینگەی باکوور، ١٥ی نیسانی ١٩٨٩.

حەزدەکەم پێ لەوە بنێم کە من کەسێکی گونجاو نیم و گونجاویش نابم بۆ باروودۆخی ئێستای جێگیر لەباکووردا.... بۆ باری ئێستای ئاشتی و سەقامگیر هەڤاڵ حەسەن عەلی کەسێکی گونجاوە، من ئامادەم بگەڕێمەوە و هەرشتێك ئێوە بەپێویستی دەزانن بیکەم، بۆیە حەزدەکەم هەر بەئەندامی نووسینگەی باکوور بمێنمەوە. هیوادارم هەڤاڵانی باکوور داوا لەهەڤاڵ حەسەن عەلی نەکەن ئیجرائاتی ئیداری وەربگرێت و شتگەلێك بکات کە ناتوانێ بیانکات و دەرەقەتیان نایە، چونکە قۆناخەکە تەواوبوو. لەمەودوا رێگەنادرێ ئەندامێکی سەرکردایەتیی دەسەڵاتی بەسەر سوپادا هەبێت، لەبەرئەوەی باروودۆخی نائاسایی بەسەرچوو. ئەم دەسەڵاتانە لەهەڤاڵ حەسەن عەلی نەسەندراوەتەوە لەبەرئەوەی ئەو لەئاستی ئەرك و فەرمانەکەدا نیە، بەڵکو لەبەرئەوەیە کەوا قۆناخەکە ئێستا تەواوبووە.

لەیەکەم کۆبوونەوەم لەنیسانی ١٩٨٧دا لەگەڵ فەرماندەی فەیلەقەکانی سوپا، بەڕێوەبەرانی ئەمن و پۆلیس، پارێزگارەکان و لێپرسراوانی حیزبی بەعس، بڕیارمان دا تەواوی خەڵکی دێهات ڕابگوێزین بۆ بڕکردنی تێکدەران و کارەکەمان کردە دوو قۆناخەوە، یەکەم قۆناخ لە ٢١ی نیسان دەستیپێکرد و تا ٢١ی مایسی خایاند، دووەم قۆناخ لە ٢١ی مایسەوە تا ٢١ی حوزەیران. لە ٢٢ی حوزەیران بەدواوە هەرکەسێك لەوناوچانەدا بگیرایە دەبوو دەستبەجێ بکوژرایە بەبێ هیچ ڕاڕایی و دوودڵییەك بەپێی ئەو ڕاسپاردانەی تا ئێستاش لەکاردان.

---

[1] ئەوارەکە لەم شوێنەدا لەناوەڕاستی ڕستەکەدا براوە.

دارستان		لەوەڕگا			چەشنی سەرچاوەی ئاو و ژمارەیان				
سروشتی	دست کرد	سروشتی	دست کرد	کانی	کاریز	چەم	بیری ئیرتوازی	بیری سەتحی	زێو رووبار
١٨٨٠١/١٠/-	٥٢٧٤/٠٢/-	٤٣٣٠٧/١٧/-	٩٧٨/-/٢٤	١٠٠	٣١	٢	٢٨	٢٤	٣
١٨٦٦٣/٠٦/-	١٥٥/١٣/-	٥٢٥٨٦/ ٢٤/-	—	١٤٠	٤	٢	٣٦	٣	١
٤٥٩٩/١٧/-	٣١٢/١٧/-	٣٩٠٥١/٢٣/-	—	٥٤	٢٧	٦	١٥	١	١
٣٧٤٢٣/٠٩/٢٢	٣٣٥/٠٢/-	١٢٨٠٩٧/٠٦/٢٩	—	٣٣٦	١٩٣	١٩	٢٠	٤٧٩	-
—	١٧٣/٢٦/-	٢٦٧٨٠/٢٦/-	—	٧٦	٨	٢	١	-	-
٤٠/-/-	١٩١/-/-	١٩٠٤٢/٠٧/-	٣٣٧/٣٦/-	٦	٢	١٠	١٠	١٨٢	-
٣٥/-/-	—	٤٧٧٨٦/٦٦/٥٠	—	٨٧	٢	٣	٧	١	-
٢٤٥٨٢/٠١/-	٩٧٢/٠٢/-	٥٠٠١٨/١٢/٥٦	—	١٠٠	١١	٦	١٤	١١٦	٢
١١٤/-/-	٦/-/-	٢٢٨١٠/٢٣/٠٩	—	٢٤٥	١٠	١٤	٢	-	-
١٢٦٣٦/١٥/-	٢٥٣٢/-/-	٥٢٥٧٢/٠٥/-	—	٢١٤	١١٥	٣١	-	-	-
١٨٣٢٥٧/-/١٤	١١٢/-/-	٢٠٥٦٥/١٣/٧٧	—	١٩٤	١٥	٣٦	١	-	-
١٢٣٦٢٣/١٩/٠١	٥٠٠/١٢/٢٥	٢٩٢٦٤/١٥/٩٣	—	٦١٤	٥٠٨	٢٨	-	٢٤	١
٩٤٩٣/١٧/-	٢١٨٢/٠٧/-	١٥٨٠٩/١٨/١٥	٤٤٠٠/-/-	١٠٩	٣٢	-	٢	٢	-
٢٠٧٤٦/١٨/١٥	٢٨١٩/٠٢/-	١٢٩٩٠٤/١٤/-	—	٤٩٦	١٨٥	١٢	-	-	٥
٤١٦٠٥/١٩/-	—	٤٤٧٦١/-/-	—	٤٢٧	١٨	٣	١	-	-
٢٠٢٧٦/٣١/-	٣٧١٢/٠٨/-	١٠٥٠٣٤/٠٥/-	٥٠/-/-	٤٣٦	١٣١	٦	١	٢	١
١٢٠٥/٢٤/-	٢١٤/١٠/-	٥٧٣١٨/١٨/٢٥	—	٢١٥	٣٦	٨	١	١٨	١
١٥٢٥١/٢٤/-	—	٣٦٣٢٧٠/٠٢/-	—	١٥٥	٢٩	١	٩	٢	١
٤٧٥٩٨/١٣/-	٦٣٧/٠٢/-	٦٤٢٥١/٠٨/-	١٠/-/-	٧٢	١	٧	١٢	١٨	١
٢٥٠٨٠/٠٦/١١	—	١٣٩٠٢/-/٠٦	—	٥٧	٨	١	-	٢	١
٦١٢٤٧٥/٠٢/-	١٥٥/١٩/-	٤٦٢٨٠/٢٤/٢٥	—	٢٨٧	٥٨	٤	٢	١٤	١
٢٦٣٠٠٤/١٠/-	٤١/١٩/-	٣١٠٩٨/٠٨/٦٠	—	١١٥	-	٢	٧	٢	٢
٩٨٤٠٨٤/٠٢/٢١	٢٦٦٩٠/١٦/٢٥	١١٥٧٦٩٨/٠٤/٠٥	٥٧٦٦/٢٠/-	٤٨٦٥	١١٢٥	٢٢٧	١٧٦	٩١٦	٢٣

پێرست

عیززەت فەتاح حەمە ساڵح

* لەدایکبوی ساڵی 1956ی بیارە.

* دەرچوی بەشی کۆمەڵناسیی کۆلێجی ئادابی زانکۆی سلێمانی.

* ساڵی 2005 بڕوانامەی ماستەری لەبواری کۆمەڵناسیدا لە زانکۆی سلێمانی بەدەست هێنا.

* لە ماوەی 1996-1999 سەرپەرشتیاری پەروەردەیی بوو لە بەڕێوەبەرێتی‌ی پەروەردەی سلێمانی و لە 1999وە بۆ ماوەی سێ ساڵ ئەرکی سەرپەرشتیاری پسپۆری گرتە ئەستۆ.

* مامۆستا لە کۆلێجی زانستە مرۆڤایەتییەکانی زانکۆی سلێمانی.

* ئەندامی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان.

نرخ (3000) دینار